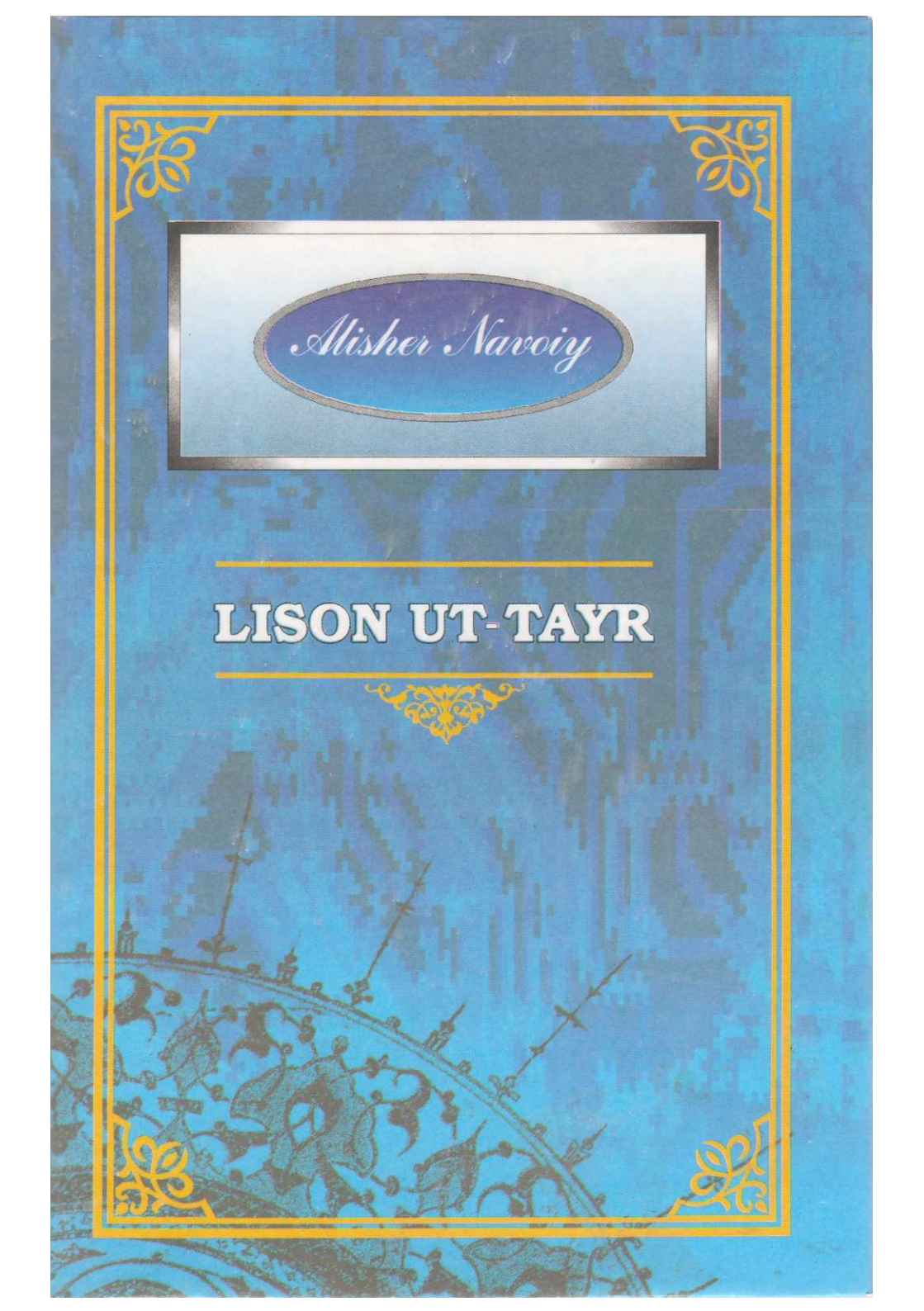

Alisher Navoiy

LISON UT-TAYR

Boqiy satrlar

Alisher Navoiy

LISON UT-TAYR

(Nasriy bayoni bilan)

G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2005

84 (50') I

H 154

**Tahrir hay'ati: Aziz Qayumov, Abduqodir Hayitmetov,
Najmiddin Komilov, Abdurashid Abdug'afurov,
Vahob Rahmonov**

Nasriy bayon Sharafiddin Sharipovniki

Nashrga tayyorlovchi Vahob Rahmonov

**Ilmiy-tanqidiy matn filologiya fanlari nomzodi
Sharafiddin Eshonxo'jayev tomonidan tayyorlangan**

Navoiy Alisher. Lison ut-tayr: (Nasriy bayoni bilan)/
N14. Alisher Navoiy; Mas'ul muharrir, so'zboshi muallifi, izoh
va lug'atlar tuzuvchisi Vahob Rahmonov – T.: G'afur G'ulom
nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005. –472 b.

Fariddin Attorning "Mantiq ut-tayr" (Qush nutqi) dostoni O'rta Osiyoda
deyarli sakkiz asr maktab darsligi bo'lib xizmat qildi. Alisher Navoiy bolaligida
yodlab olgan bu kitobga javoban, uning tasavvufiy ramziy mohiyatiga sodiq
qolgani holda javobiya asar – "Lison ut-tayr"ni yaratdi.

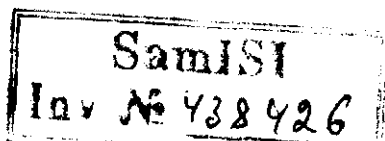
Qo'lingizdagi bu nashrda ikki kitob bor: birinchisi dostonning asli: Navoiy
asarlari o'qib bemalol tushuna oladiganlarga mo'ljallangan; ikkinchisi: nasriy
bayoni: Alisher Navoiy ijodiy dargohiga kirishni havas qiladigan keng kitobxonlar
ommasiga tavsiya etiladi.

BBK (50') I

N 4702620101-83 2005
M 352 (04) – 2005

© G'afur G'ulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005-y.

ISBN 5-695-02283-9

158
9 no 14

KO'NGILLAR HAMROZI

Galaktikamizning yer shari degan jahonida odamlar olami, hayvonlar olami, hasharotlar olami va boshqa olamlar bor. Shu olamlar orasida bolalarga ko'proq yaqini qushlar olami desak xato qilmaymiz. Shuning uchun bo'lsa kerakki, 9–10 yoshlardagi Alisher Farididdin Attorning “Mantiq ut-tayr” (“Qush nutqi”) nomli dostonini juda yoqtirib qoldi va muttasil shu doston mutolaasi takroriga ruju' qildi va butun boshli dostonni yod oldi.

Hamma asarlar: dostonlar, devonlar ham Alisher Navoiy uchun bir bo'ldi-yu, “Mantiq ut-tayr” ham bir bo'ldi. U “Xamsa” dostonlariga javob yozdi. Kamol Xo'jandiy, Hofiz Sheroziy, Sa'diy Sheroziy, Amir Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiyar g'azallariga tatabbu'lar bitdi. “Mantiq ut-tayr” esa, unga umrbod yo'ldosh bo'ldi. Uning bosh g'oyasi — vahdati vujud (vujud yagonaligi) va tajalliy (asl moyaning olamdagi zuhuroti) Alisher Navoiy ma'naviy hayotining mag'zini tashkil etdi. Buni atroflicha tadqiq etishni “Lison ut-tayr” falsafasini tushuntirishdan boshlagan ma'qul ko'rinadi.

“Lison ut-tayr” dostonidagi bosh qoliplovchi hikoya: jahon qushlarining yig'ilishib martaba va fazilatlariga ko'ra joy talashishlari voqeasidan tortib, qushlarning Hudhud yo'l boshchiligidagi Simurg'ni izlab yetti vodiya (Talab, Ishq, Ma'rifat, Istig'no, Tavhid, Hayrat, Faqr Fano) o'tishlari va Simurg'ni topolmay, Simurg'ni izlashga chiqqan si murg' (o'ttiz qush)ning o'zi ekanligini bilishlarida ham; dostonidagi Shayx San'on qissasi va o'nlab hikoyalardan chiqadigan xulosa ham bitta: olam — borliq Ollohning zuhuridan iboratdir. Qushlar (odamlar) Simurg'ni izlab (ya'ni Xudoga yetishish uchun) yo'lga chiqadilar. Xudo izlashga umr sarflaydigan darveshlar yetti riyozat bosqichidan (Talab, Ishq, Ma'rifat, Istig'no, Tavhid, Hayrat, Faqr Fano) o'tadilar va ruhga aylangach, Xudo bilan qovushadilar. Go'yo Olloh — quyoshdir, olamdagi barcha narsa va odamlar — uning nur zarralaridirlar. Tug'ilish — zarraning quyoshdan uzilib, nurga aylanib ketishi; o'lim esa — zarraning asliga qaytib quyosh bag'riga yetishidir.

Riyozat bosqichlarining ma'nosi nima? So'fiy (xudo jamoli shaydosi, ya'ni xudo fidoyisi) talab yo'liga kiradi. Xudoni topishni istaydi. U talabda shunchalik izchil va fidoyiki, muttasil Olloh yodi bilan band bo'ladi. So'ng "Olloh nima?" degan masalani hal etishga urinadi va Olloh haqida bilim hosil qiladi. Ollohning husn va ma'no jihatdan mislsiz vujud ekanligini bilgach, u o'zining oliy tilagiga yetib, qanoat hosil qiladi. So'fiyga husn va ma'no jihatdan Olloh o'zi kifoya qiladi. Ollohning hamma sohada tengsiz va yakkayu yagona ekanligi unga kashf bo'ladi. Borliq, barcha go'zalliklar va eng yuksak aql-tamiz faqat Ollohda va undagina yog'ilishi, uning asllarning asli, o'zaklarning o'zagi, moyalarning moyasi ekanligi; faqat u hamisha borligi, yakka-yagona ekanligi so'fiyni hayratga soladi. Bu hayrat shunchalik kuchliki, endi uning aqlida, ko'nglida va ko'zida faqat xudo jilvalanadi va o'sha jilvadan hayratlanish nihoyasiga yetmaydi. Shu hayrat manbai uchun u hamma narsadan: boylik, davlat, kishilar, o'zligidan voz kechadi: xudo fidoyisi o'z izlanishlarining cho'qqisiga yetib jisman Olloh uchun faqirlikni tan olib, fano bo'ladi. Ya'ni so'fiylik istilohi bilan aytsak, Alisher o'ziga ikkinchi taxallus qilib olgan so'z — tasavvufda eng oliy kamolot bosqichiga yetgan kishidir.

Dostondagi ana shu bosh falsafiy masala Shayx San'onning sevgi qissasida qisqaroq bo'lsa-da, yaqqol ifodalangan. Majnun al-haq, ya'ni Olloh devonasi nomi bilan mashhur bo'lgan hikoyada esa, Ollohning odam uchun o'zi bilmasa ham mehribonligi, uning g'amini yeyishi aks ettiriladi.

Tasavvuf ta'limoticha, olam: yulduzlar, oy, quyosh, odamlar, hayvonlar, qushlar, kapalaklar va boshqa jami narsalar xudoning zuhurotidan iborat. Go'yo xudo o'z qudratini namoyish etish uchun o'z husnini olamdagi narsalarda ifodalagan. Mislsiz aqlini mutafakkirlarda, mislsiz husnini go'zal qiz va yigitlarda namoyish etgan. Shuning uchun Laylini sevgan Majnun Laylida Olloh yuzini ko'rgan... Shayx San'on tarso sanamga ko'ngil berib, Ka'badan voz kechib, "Qur'on"ni o'tda yoqib, otashparastlar ibodatxonasida o't yoqib yurganida, ya'ni islomga qarshi xatti-harakatlarini uchiga chiqarganida u xudo husni fidoyisi edi: tarso sanamga Olloh husniga mahliyo bo'lgandek boqar va hamma narsadan uning uchun voz kechgan edi.

Tasavvufdagi ana shu o'zak masala — olamning Olloh jilvasidan iboratligi, odamning Olloh quyoshining zarrasi ekanligi haqidagi

ta'limot Farididdin Attor ijodi, Alisher Navoiy ijodi va Mashrab ijodida o'zak tomir sifatida yashaydi. Farididdin Attor, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va Mashrab Mansur Hallojning "anal haq" (men xudoman, men xudoning bir zarrasiman) degan ta'limotidan o'sgan mutafakkir mutasavvuflardir.

Tasavvuf ahli ishqning uch xilini bir-biridan farq etadilar. Birinchisi: haqiqiy ishq yoki ishq ilohiy: insonning Oллоhga muhabbatidir. Ikkinchisi: majoziy ishq yoki odamning odamga muhabbatidir. Uchinchisi: pok ishq yoki yuksak ma'naviy kamolot egalari pok ko'z bilan (g'arazsiz) pok go'zal vujudga boqib pok lazzat olishlaridir.

Shoirlar adabiyotning ramzlar ifodasi uchun qulayligidan foydalanib, o'z asarlarida uch xil ishq haqida ham so'z yurita beradilar. O'quvchi ana shularni o'zi farq eta bilmog'i lozim. Navoiy lirik qahramoni xudo ishqida yonyaptimi, majoziy muhabbatga giriftormi yoki pok muhabbatda o'rtanmoqdami...

Gap shundaki, tasavvuf ahli majoziy ishqni inkor etmaydilar. Ular majoziy ishqni haqiqiy ishq yo'lidagi ko'prik deb biladilar va faoliyatlarida pok ishq talablariga rioya qiladilar (go'zal vujudan hech narsa tama' qilmaydilar va buni ko'ngillariga ham keltir-maydilar).

So'fiy sevgilisiga ko'ngil qo'yganida mahbuba yuzida Oллоh jamolini ko'radi, uning ishqida yonarkan, men Oллоh ishqida yonyapman deb o'ylaydi, bu yo'lda u jisman va ruhan pok bo'lishga harakat qiladi: mahbubasiga pok nazar bilan boqib, pok lazzat olishni o'ylaydi (quchish, o'pish va boshqa shu kabi istaklarni o'ziga yaqinlashtirmaydi), xolos.

Bu jihatdan Alisher Navoiyning muhabbati qissasi eng yaxshi namunadir. So'fiydan talab qilinadigan birinchi narsa tan va fikr (ko'ngil)ning pokligidir. Tan pokligi — zohiriy bo'lgani uchun, uning, eng yaxshi usuli tozalik va bo'ydoqlikdir. Ko'ngul pokligi — biror vujudga va narsaga nisbatan g'araz saqlamaslik. So'fiy nazarida go'zaldan jismoniy bahramandlik va boylikka hirs — dunyo iflosligiga bulg'anish demakdir. Alisher Navoiy bir umr o'zini tasavvuf talablari — riyozat bosqichlari sinoviga tashladi. Barcha bosqichlarini umr bo'yi o'z boshidan kechirdi: yolg'izlik dahshati va bo'ydoqlik azoblarini bir umr tortib o'zini foniylikka tayyorladi va umrining so'nggi yillarida yaratgan asarlaridan biri — "Lison ut-tayr"ni, garchand bu asar o'zbek tilida yozilgan bo'lsa-da, Foniyl taxallusi

ostida e'lon qildi. U ellik sakkiz yoshida tasavvufning so'nggi bosqichiga yetayozganini o'z dostonida taxallusi bilan muhrladi.

“Lison ut-tayr” — o'rta asr haqiqat izlovchisi uchun yozilgan ilmiy va amaliy dasturdir. Doston yosh talaba uchun ta'sirchan va badiiy jihatdan go'zal, o'qimishli asardir. Tasavvufdan xabari bo'lmagan kishilar bundagi qissa va she'riy hikoyalarni dunyoviy adabiyotning yaxshi namunasi sifatida maza qilib o'qiyveradilar va ma'naviy lazzat topadilar.

Biz “Lison ut-tayr”ning falsafiy mag'zini anglashga urinar ekanmiz, bu asar o'z ijodkori falsafiy dunyoqarashining badiiy lavhalaridan iborat ekanligini, doston zamondosh yoshlarimizning ma'naviy va hissiy kamolotlariga jiddiy ijobiy ta'sir qiladi, fahm-farosat va chin muhabbat qo'llanmasi bo'ladi, degan yaxshi niyatimizni bildiramiz.

Siz “Lison ut-tayr” dostonidan Alisher Navoiyni qanday diniy va dunyoviy masalalar band etgani bilan tanishasiz: inson olamga kelgan ekan, hamisha talab yo'liga kirishi, izlanishi, o'z mahbubasi yoki sevgan kasbiga chin muhabbat bilan yondashuvi lozimligi, u haqda to'g'ri bilim hosil qilishi — ma'rifatli bo'lishi kerakligi, kamolotga yetish zarurati kabi muhim masalalar sizni chuqur o'ylantiradi.

Shu ma'noda biz “Lison ut-tayr”ni bugungi kunimiz uchun, zamondoshlarimiz uchun zarur kitob degan mulohazadamiz.

Alisher Navoiyning falsafiy, axloqiy, ma'naviy dunyosidan xabardorlikning o'zi bugungi o'quvchi uchun beqiyos ahamiyatga ega.

Vahob RAHMONOV

LISON UT-TAYR

(Asl matn)

1

Bismillohir rahmonir rahim

Jon qushi chun mantiqi roz aylagay,
Tengri hamdi birla og'oz aylagay.

Ulki maxluqot xalloqidur ul,
Ondin o'zga foniya boqiydur ul.

Soniye'kim chekti chun sun'i qalam,
Ofarinish tarhini qildi raqam.

Aylagach doyr to'quz aflokni,
Qosir etti fahmidin idrokni.

Ko'kni tun kundan mulamma' ayladi,
Mehru anjumdin murassa' ayladi.

Oyni ko'k tirnog'idin qildi misol,
Olg'on ul tirnog' bir yondin hilol.

Sayrdin gardung'a soldi iztiror,
Yerga oning javfida berdi qaror.

Yer yuzin yomg'ur suvi birla yudi,
Gardu chirki ul yumog'din o'ksudi.

Bahr uza jo'ng ayladi tufrog'din,
Jo'ng uchun langar yosodi tog'din.

Qildi daryog'a buxorin pardapo'sh,
Mehr o'tidin tushmasun deb suvg'a jo'sh.

Oshkor aylab adolat olamin,
Yeb suda mavjud qurtu qush g'amin.

Berdi Nayson yomg'urig'a ul sharaf,
Kim guhar qozg'ondi bazlidin sadaf.

Durg'a berdi ul baho birla rivoj,
Kim sarir ahlig'a bo'ldi zebi toj.

Chun Hamaldin berdi oyini bahor,
Bo'ldi teng mezonda laylu nahor.

Tong nasimin Isooso' ayladi,
Bog' amvotini ehyo ayladi.

Jilvagar qildi chaman zebolarin,
Bog' aro yoyib chechak ra'nolarin.

Ro'zi etti yelga ruhoso shamim.
Kim shajarg'a topti jon azmi ramim.

Ham yorutti subhi kofuri asos,
Ham tuzotti shomni mushkin libos.

Mehrni kunduz duraxshon ayladi,
Oyni sham'i shabiston ayladi.

Har g'aroyibkim, yoyib sahro aro,
Ondin ortug' ko'rguzub daryo aro.

Dasht aro har ne takovar aylabon,
Suvda yuz oncha shinovar aylabon.

Chun quyunni dasht aro aylondurub,
Suvda igrimni dog'i to'lg'ondurub.

O'ylakim, dushman yarotib o'tqa suv,
Yelni ham tufroqqa aylab aduv.

Sun'idin ko'rgilki mundoq to'rt zid,
Bo'lib inson xilqatida muttahir.

Ofarinishdin qilib inson g'araz.
Oning aylab xalq ichinda beevaz.

Ko'nglin oning maxzani irfon qilib,
Ul tilism ichra o'zin pinhon qilib.

Rozi maxfiy ganj o'lub bu turfa jism,
Sun'idin ul ganj hifzig'a tilism.

Ham tilism ul maxzan uzra, ham amin,
Ofarin sun'ungg'a, ey jonofarin.

Aylaganda rozning ganjini arz,
Ne samo aylab qabul oni, ne arz.

G'ayri insonkim qilib oni qabul...
Ham zalum aylab xitobin, ham jahul.

Chun xaloyiqdin oni mumtoz etib,
"Kuntu kanzan"² sirrig'a hamroz etib.

Boshig'a qo'yub hidoyat tojini,
Qismati aylab sharaf me'rojini.

Olam ichra andoq aylab muqtado,
Kim bo'lub xayli malakka peshvo.

Chun malak xaylig'a ul masjud o'lub,
Kimki sarkashlik qilib mardud o'lub.

Ya'ni ul jinnu maloik sarvari,
Tahti farmonida olam kishvari.

Necha ming yil zuhdu toat aylagan,
Amrig'a oning itoat aylagan.

Bir vajab yer qolmog'on ofoq aro,
Balki bu kiriyosi nili toq³ aro.

Kimki haq ollinda toat qilmog'on,
Kasbi oyini saodat qilmag'on.

Bu saodatlarg'a topqon dastras,
Urmag'on haq yodidin ayru nafas.

Chun taqarrubda topib dorussurur⁴,
Ko'ngliga ul qurbdin solg'on g'urur.

Bu ajab mazharni ko'zga ilmag'on,
Sajdasin xayli malakdek qilmag'on.

Bo'ynini sunmay ayon etkonda ta'n,
Solibon bo'ynig'a oning tavqi la'n⁵.

Bo'ynig'a itdek qaloda solibon,
Ko'nglig'a itlik iroda solibon.

Xayli odamg'a aduyi jon bo'lib,
Dushmanu g'oratgari imon bo'lib.

To qiyomat bu shaqovatqa qolib,
Do'zaxi makru adovatqa qolib.

Ul sharaflar birla andoq peshxayl,
Kim ayon aylab takabbur sori mayl.

To abad mardudu mal'un aylabon,
Ibrati ofoqu gardun aylabon.

Bir ovuch tufrog'din aylab paykari,
Odamiylik'da ajoyib mazhari.

Ham qilib o'z sirri birla ganji roz.
Ham xilofat birla aylab sarfarozi.

Bo'ldi sarkashlikdan oning ofati.
Ajzu tufrog'liq — bu birning rofati⁶.

Birga ul masjudlug' bergan o'zi,
Birga bu mardudlug' bergan o'zi.

Ham o'zi ul birni ma'lul aylagan,
Ham o'zi bu birni maqbul aylagan.

Ul ne qildi, bu ne qildi — ul bilur,
Ul bu qilmas, har ne qilsa — ul qilur,

Hikmatidin voqif ermastur kishi,
Bo'lmadi bu ish kishining chun ishi.

Ish erur ulkim, o'zi oni qilur,
Hikmat ulkim ham o'zi oni bilur,

Podshohekim, ango yo'qtur nazir,
Ne shariku ne adilu ne vazir.

Sun'unga yuz ofarin, ey kirdikor?
G'ayr yo'q sensenki derlar — oni bor.

Borsen sen borlig' zebandasi,
Birliku jabborlig' arzandasi.

Sendadur ham birliku ham borlig',
Haylig'u qodirlig'u g'afforlig'.

Bahri g'ufroningg'a tushkan chog'da mavj.
Jurm erur har necha tutqon bo'lsa avj.

II

*Munojot qoziyul-hojot hazratida o'z taqsirotining
sharmandalig'ida va ul uyotdin mazallat tufrog'ig'a
sarafkandalig'ida*

Yo Rab, o'z holimg'a hayronmen base,
Osiyu mastu parishonmen base.

Nafs ma'muri, havo mag'lubi ham,
Sidq mardudi, safo mankubi ham.

Jonima isyon mayidin mastlig',
Ko'ngluma fisq ahlig'a pobastlig'.

Yuz havo boshimg'a solib nafsi shum,
Xayli shayton aylabon haryon hujum.

Aylabon ul xayl bo'lg'uncha xabar,
Jonu ko'nglum kishvarin zeru zabar.

Bir taaddi peshalikni xub deb,
O'zni oshiq deb, oni mahbub deb.

Har sitamkim tundxo'yedin yetib,
Ul chu yetgach oh urub, o'zdin ketib.

Otashin la'lidin o't jonim aro,
Ro'zgorim zulfu xolidin qaro.

Nuktasi nutqum tilin lol aylabon.
Jilvasi aqlimni behol aylabon.

Vaslu hajrin umru marg aylab laqab,
Birdin osoyish topib, birdin taab.

Hajri anduhida jomi may ichib,
Vasl jomin chun topib jondin kechib.

Onglabon onsiz tiriklikni o'lum.
Jong'a aylab hajrida yuz ushtulum⁸.

Oni fahm aylab hayotimdin murod
Ondin o'zga kelmayin ko'nglumga yod.

G'ayri yodimdin chiqib furqat chog'i,
Chunki voqifsen, chin aytay men dog'i.

Hajri chun ko'nglumga bedod aylabon
Oni istarga seni yod aylabon.

Oллоh-Oллоh, o'lturur sharmandaliq,
Yodima kelsa bu yanglig' bandaliq.

Yuz qarolig' oncha bo'lmish jahl aro,
Kim ko'zimga qildi olamni qaro.

Qilmadim umrumda bir rak'at namoz,
Sar-basar mahzi niyoz, ey beniyoz⁹.

Hargiz andoq qo'ymadim tufroqqa bosh,
Kim keraklik bo'lmag'oy boshing'a tosh.

Bermadim hargiz gadog'a bir diram,
To o'zumni ko'rmadim sohibkaram.

Tutmadim oting qilib farzonalig,
Sabha eldin osmoyin yuz donaliq.

Bir amal hargiz riyosiz qilmadim,
Zarqsiz hargiz o'zumni bilmadim.

O'ylakim mendurmen, inson bo'lmasun,
Yo'qki inson, devu shayton bo'lmasun.

O'z fiolimdin ajab ozurdamen,
Dam-badam afsurdau dilmurdamen.

Bas xijolatdin manga yo'qtur hayot,
Ne uchunkim o'lturur har dam uyot.

Bu marazlar ichrakim o'tti so'zum,
O'z ilojimni qila olmon o'zum.

Bermadim muncha baliyatqa rizo,
Naylagayman sendin o'lg'ong'a qazo.

Gar manga bu dard bedarmon erur,
Lek darmoni sanga oson erur.

Dardima darmon inoyat aylagil,
Tavbai komil hidoyat aylagil.

Adlu ehsoningg'a xos etgil meni,
Nafsi zolimdin xalos etgil meni.

Jonda shavqung shu'lasin mavjud qil,
Har ne g'ayring ko'ngluma mardud qil.

Onchakim bo'lg'ay badan qaydida ruh,
Qil anga ro'zi shuhudingdin futuh,

Chun bu qushqa rihlat¹⁰ og'oz o'lg'usi,
Gulshani aslig'a parvoz o'lg'usi.

Qush tavajjuh aylasa uchmoq sari,
Tufroq etsa mayl ham tufroq sari.

Chun har ish bobida qilg'ungdur xitob,
Topmag'on chog'da savolingg'a javob.

Boshima yetkur meni qo'ymay hazin,
Onikim debsan shafe'ul-muznabin¹¹.

III

*Bu nomag'a saidul mursalin na'ti¹² bila tug'ro tuzmak va
shafe'ul-muznabin madhi bila ziynat ko'rguzmak*

Anbiyo sarxayli sultoni rusul,
Kim erur oning tufayli juzvu kul.

Ulki Odamdin¹³ burun ul bor edi
Ham nabi, ham sohibi asror edi.

Nuri mavjud ofarinishdin burun
Kim edi xalqig'a muddat olti kun.

Qoyisi nur, ulkim topib yuz izzu noz,
Ul kelib ma'shuqu, xoliq — ishqboz.

Benihoyat il topib haqdin nazar,
Toki haq mavjud qildi Bulbashar¹⁴.

Bulbashar ruxsori chun tutti jamol,
Kavkabi ul nurdin topti kamol.

Chunki ul Havvoga¹⁵ bo'ldi muntaqil,
Jabhasidin mehr erdi munfail.

Shishning¹⁶ topti vujudi chun vuqu'
Ul quyosh qildi jabinidin tulu'.

Bordi ondin mahrami dilbandig'a,
Ondin o'ldi muntaqil farzandig'a.

Juftig'a andin yetishti ul sharaf,
O'yla gavhar huqqasi qilg'och sadaf.

Bir-biriga bu sifat tekurdilar,
Toki Abdullohga¹⁷ topshurdilar.

Ul dog'i yetkurdi ul dastur ila
To uyi bo'ldi yorug' ul nur ila.

Toki ul uydin tulu' etti quyosh,
Orazida ul nubuvvat nuri fosh.

Nur yo'qkim, haq taollo soyasi,
Lojaram o'tti quyoshtin poyasi.

Din livosi kundek o'ldi murtafe',
Zulmati kufr o'ldi andin muntafe'.

Matla'i bo'ldi oning baytulharom¹⁸,
Kim falakdin topti oliroq maqom.

Makkada bo'lg'och ul axtar nuri fosh,
Borcha butlar qo'ydilar tufroqqa bosh.

Kufr ahlidin namudor o'ldilar,
Borchasi, ya'ni nigunsor o'ldilar.

Din livosi bo'ldi gardundin biyik,
Shar'i tig'i nassi qoti'din¹⁹ itik.

Tab'i chun bo'ldi risolat rosixi,
Millati bo'ldi milalning nosixi.

Ra'yi chun ko'rguzdi sham'i mo'jizot,
Partavidin ravshan o'ldi koinot.

Lot²⁰ noqisliq bila bo'ldi taboh,
Zohir o'ldi kufr eliga lo iloh.

Andin o'ldi elga illalloh ayon,
Qildi afsah nutq ila oni bayon.

Aylagan irsoli illalloh o'zi,
Yonida oning rasululloh o'zi.

Zoti olam durjida durri samin,
Balki haqdin rahmatan lil olamin.

O'zi pok, azvoj ila avlodi pok,
Zoti pok, ashob ila ahfodi pok.

Anga har dam yuz durudu ming salom,
Olam ahlidin ila yovmul qiyom²¹.

Pok avlodiyyu ashobig'a ham,
So'ngra xaddomiyu ahbobig'a ham.

IV

*Ul risolat Qofi Anqosining balandparvozig'i va mahbubi haqiqiy
vaslig'a yetib qush tili bila takallum va hamrozlig'i*

Ul kechakim, ul shahi gardunmaqom
Kim oni haq istadi gardunxirom.

Ummahoni hujrasida erdi xush,
Dahri dun ashg'olidin osudavash,

Kim yetishti ollig'a ruhul amin,
Arz etib payg'omi rabbil olamin.

Ilkida erdi Buroqi barqxez,
Barq oning birla qila olmay sitez.

Dedikim, ey tengriga joning qarib,
Jism ila ham bo'l, erursen chun habib.

Rokib o'lkim, kelturubturmen Buroq,
Gardi rohing ayla bu firuza toq.

Chiqti shah raxsh uzra chun mahkum edi,
Hukm qoydin erkoni ma'lum edi.

Chun humoyun markabi qildi havo,
Maqdamidin charx eli topti navo.

Chun qamarg'a mavkibidin yetti qadr,
Ul quyosh tashrifidin oy bo'ldi badr.

Chun ikinci avj uza urdi alam,
Durfishon bo'ldi Atorudg'a²² qalam.

Zotidin topqoch sharaf uchunchi sahn,
Zuhra²³ xunyogarlik aylab chekti lahn.

Surdi chun to'rtunchi ayvong'a asos,
Shohi anjum²⁴ ayladi nur iqtibos.

Soldi chun beshinchi ayvon sori ot,
Nahsi Asg'ar²⁵ Sa'di Akbar²⁶ bo'ldi bot.

Sa'di Akbar sori chun qildi guzar,
Topti ul nuri sa'odatdin nazar.

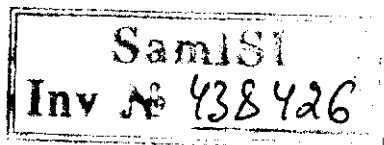
Qildi chun beshinchi toramg'a ubur,
Hindui mazlum dedi Ollohi nur.

Ikki vodi chun yono qildi uruj,
Zohir o'ldi qubbai zotulburuj.

Farridin topti qo'zi qo'chqorlig',
Savrg'a²⁷ yetti Asadkirdorlig'.

Xidmatig'a bog'ladi Javzo²⁸ kamar,
Bo'ldi Saraton rostravliqqa samar.

Arslon itdek oyog'ig'a tushub,
Xo'sha tuxmi dur bo'lurg'a yovushub.

Kaffa²⁹ jon mezonlig'in aylab ayon,
Zahrini taryok etib andin Chayon.

Yoni aylab qoshi ta'zimi hilol,
Maqdamidin Jady³⁰ o'lub zarrin g'izol.

Dalv³¹ olib nuktasidin jon suyi,
Hur³² topib nutqidin hayvon suyi.

Chun bularg'a bu sharaflar yetkurub,
Borchasidin yuqori markab surub.

Arshu Kursig'a urub farrux alam,
Bo'lub andin muhtaram Lavhu Qalam.

Lomakon maydonida javlon qilib,
Ondin ohangi ajab maydon qilib.

Payk ila markab qolib ul sayrdin,
Ikki par tushgan masallik tayrdin.

Chun anosir mehnatidin shod o'lub,
Ham jahon itloqidin ozod o'lub.

Egnidin solib anoniyat to'nin,
Oyirib o'tdin basharlik uchqunin.

O'zni o'zluk qaydidin aylab xalos,
Topib o'zdin o'zgalikka ixtisos.

Yelu tufrog'u o'tu sudin orib,
Ham menu sen ham ulu budin orib,

Borgahi qurb aro topib maqom,
Mayl etib andin yoqinroq ham xirom.

Aylabon chun raf yetmish ming hijob,
Qolmay o'zga mone'i oning hijob.

Chun mavone³³ boru yo'q maslub o'lub
Ul habib onda yetib mahbub o'lub.

Li ma' Olloh ostonin yostonib,
Qoba qavsayn³⁴ ittihadin qozg'onib.

"Li" bila, "ma'"ni ham o'zdin solibon
Bu soling'och, ne qolur ul qolibon.

Yorutub aynini mozog'al-basar³⁵,
Raf' o'lub andeshai fiyan-nazar.

Topibon ul rutbakim topmay kishi,
Kim emas bu ish kishilikning ishi.

O'zluki birla o'zidin yo'q xabar,
Balki o'zu o'zlukidin yo'q asar.

G'ayr osorig'a imkon qolmayin,
Borib o'z ham g'ayri jonon qolmayin.

Ham ko'rub jonon jamolin ko'z bila,
Vaslidin ham bahra topib so'z bila.

Aylabon idrok to'qson ming kalom,
Lek asnosida yuz ming ehtirom.

Osiy ummatning gunohin istabon,
Borcha ahvoli tabohin istabon.

Har ne istab hayyi mutlaqdin³⁶ topib,
Haq tilab, haqdin tilab, haqdin topib.

Hosil aylab ulcha imkoni murod.
Qaytib ul me'rojdin masruru shod.

Vaslidin masrur o'lub ul borgoh,
Buyrug'idin muntazam bu korgoh.

Borg'onida bor edi durri shigarf,
Lek yong'onda kelib daryoi jarf.

Tarfatul'ayn³⁷ ichra anglab bilgani,
Turfakim bir onda borib kelgani.

O'zga olamdin yonib tutqoch maqom,
Berdi bu olam ishiga intizom.

Biz nechakim osiyu gumrohbiz,
Bok yo'q, chun munchadin ogohbiz.

Kim oningdek homiyu zoti rafe',
Jurmumizg'a bo'lg'usi tongla shafe'.

Yo Rab, ul kunkim, shafe' o'lg'oy rasul.
Kimnikim ul istasa qilg'ung qabul.

Yuz tuman ming ahli isyonu gunoh,
Topqusi rahmat, yetib fazli iloh.

Bo'lg'usi ul xayl aro Foniy dog'i,
Qilmog'oysen noumid oni dog'i.

V

Amiral mo'minin Abu Bakri Siddiq roziallohu anhu ta'rifida

Ulki sultoni rasulning yoridur,
Soni isnayn azhuma filg'oridur.

Sodiqu siddiqu hamrozi oning,
Har yomon-yaxshida damsozi oning.

Ul edi olam eliga rahnamun³⁸,
Keldi chun valsobiqun assobiqun.

Muqtadoi zumrai tahqiq ul,
Sobiq islom ahlig'a siddiq ul,

G'or aro yorig'a aylab jon nisor,
Yori oning otin aylab yori g'or.

Ganjkim g'or ichra pinhonlik qilib.
Ajdahodek ul nigahbonlik qilib³⁹.

G'or zulmotida tortib chunki ranj,
Topib onda Xizr suyi⁴⁰ birla ganj.

Ganj xud ganji ilohi yonida
Kim kelib pinhon jahon vayronida.

Bas nedur gar topmadi obi hayot,
To jahon bo'lg'oy tirik qolmog'lig' ot.

Chun yilondin zaxm oyog'ig'a yetib,
Obi hayvon no'shi oni daf' etib.

O'rnig'a oni rasul aylab imom,
Oy bo'lub xurshidg'a qoim maqom.

Chun bo'lub xurshidg'a voqe' g'urub,
Din uyi ul oy furug'idin yorub.

Yo Rab, ul oy sham'i to yavmul hisob⁴¹
Olmasun islom uyidin nuru tob.

VI

Hikoyat

Mustafodin⁴² so'ngra ahli irtidod,
Chun xilofatqa ul o'ldi istinod,

Din tariqida adovat tuzdilar,
Kim hujum aylab jadal ko'rguzdilar.

Bergali islom ruknig'a xalal,
Kim zakot erdi ayon aylab jadal.

Ul g'azab aylab bu nav' etti xitob,
Kim nabi qonunidin bir rishtatob —

O'ksamak tag'yir ila imkoni yo'q,
O'ksutur elga qilichdur, dog'i o'q.

Shar' ishiga ulki mundoq qilsa jahd,
Kim oning osori qolg'oy to bu ahd.

Kim qila olg'oy bu ishni oshkor,
Juz Abu Bakr, ulki erdi yori g'or⁴³.

VII

Amiral mo'minin Umari Foruq roziallohu anhu vasfida

Ulki payg'ambarg'a hamdam erdi ul,
Shubhasiz Foruqi a'zam⁴⁴ erdi ul.

Haqni botildin birovkim qildi farq,
Adli birla ravshan etti g'arbu sharq.

Ondin o'zga yo'q edi ofoq aro,
Balki ushbu qasri oliy toq aro.

Shar' aro shohi rasulning payravi,
Adl ila din pushtini qilg'on qavi.

Xoni bazlidin jahon ahli to'yub,
Ul o'zin to'yg'org'oli kirpich qo'yub,

Rub'i maskun⁴⁵ adli me'morig'a past,
Tushkoli bir xisht yonglig' zeri dast.

Nafsin o'lturgon ichibon zahri nob,
O'g'lin o'lturgon qilurda ehtisob.

Dinidin mehrobu minbar ravnaqi,
Adli birla mulku kishvar ravnaqi.

Tig'i suyi shar'ni bo'ston etib,
Kufr mulku dayrini vayron etib.

Qahri Kisrolar⁴⁶ boshidin oldi toj,
Vahmi qaysarlarg'a⁴⁷ haml etti xiroj.

Fath o'lub davronida mulki Ajam⁴⁸,
Ul bilod uzra arab tortib alam.

Oldi shahlar mulkini chokarlari,
Kufr uyini buzdi dinparvarlari.

VIII

Hikoyat

Xayli chun fathi Madoyin⁴⁹ qildilar,
Axzi amvolu xazoin qildilar.

Necha yuz yillik salotin ganjini
Jam' aylar chog'da ko'rgan ranjini

Yuklab eltilar oning ollig'a' naql,
Kim tamoshosida hayron erdi aql.

Ko'z uchidin boqmay ul amvolg'a,
Borchani jam' etti baytulmolg'a.

Kim g'azo ahlig'a ul bo'lg'oy madad,
Har biriga onchakim yetgay rasad.

Kimning ilkidin kelur bu nav' ish,
Juz Umarkim, bo'yla qonun aylamish.

IX

Amiral mo'minin Usmoni zunnurayn roziallohu anhu shonida

Ul hayo koniki nurul ayn edi,
O'ylakim aynayn zunnurayn⁵⁰ edi.

Sidq koniyu muruvvat maxzani,
Hilm bahriyu futuvvat ma'dani.

Ham Madina ahlig'a shayxu imom,
Ham kelib shayxayng'a⁵¹ qoim maqom

Tengri aylab jome'i "Qur'on" oni,
Xalq deb Usmon bin Affon oni.

Chun Kalomullohni ruhul amin
Aylab irsoli shafe'ul muznabin.

Ul zamondin to oning davronig'a
Yer tutub erdi xafo zindonig'a.

Necha oyat jam' aylab har arab,
Jam'u tartibig'a ul bo'ldi sabab.

Suralar o'rnini ta'yin ayladi,
Bulajab devonni tadvin ayladi.

Bu sharaf basdurki to holi anga,
Ashrafi ummat erur toli' anga.

Kimga bergay dastkim, rabbi g'afur,
Kulbasig'a solg'oy andoq ikki nur.

X

Hikoyat

Naql erur bu nav'kim bir kun nabi
Ul xaloyiqqa saodat kavkabi,

Xilvat ichra istayu eldin farog',
O'lturub erdi uzotib bir oyog'.

Kirdilar ba'ze kibor ashobdin,
Ham azizu ham sharif ahhobdin.

Bo'lmadi tag'yir hazrat holig'a,
Ul farog' ichra humoyun folig'a.

Lek Usmon kirgach, ul millatqa sham'
O'lturub sung'on oyog'in qildi jam'.

Kim erur asru hayolig' kimsa ul,
Topqusi tag'yir oning holig'a yo'l.

Ulki mundoq hurmatin tutqoy rasul,
E'tibori yo'q nekimi der har fuzul.

XI

Amiral mo'minin Ali roziyallohu anhu hazratida

Ilm daryosi, viloyat gavhari,
Olam ahlida ajoyib mazhari.

Anbiyo sarxaylig'a farzand ul,
Xayli odam ichra bemonand ul.

Makka toqidin tushurmakta Hubal,
Egni hazratning oyog'ig'a muhal.

Qatldin payg'ambar etganda firor⁵²,
Jonin o'ynab o'rnig'a tutqon qaror.

Olam avsofig'a zoti muttasaf,
Kim so'ziga "man araf "gah"lav kashaf",

Ahli din ichra amiral mo'minin,
Taqvi ahlig'a imomal muttaqin.

Ilm sharhi anbiyog'a intiho,
Vasfida aytib Aliyun bobaho.

Duldulining po'yasi andoqki barq,
Zulfiqoridin adu qon ichra g'arq.

Ittihodida nubuvvat⁵³ sham'ining
So'zi bukim sen meningsen, men sening.

Lahmaka lahmi ham oning shonida,
Damaka dami ham istehsonida.

Beshai taqdir sheri sharzasi⁵⁴,
Sherning ondin harosu larzasi.

Kufr ahlining javobin yetkurub,
Balki gulbongi saluvni ul urub,

Ham nabi farzandi payvandi oning,
Ham munung farzandi farzandi oning.

XII

Hikoyat

Bir g'azoda naql mundoqdurki shoh⁵⁵,
Yebdur o'q zaxmiki otmish kinaxoh.

Yer tutub paykon so'ngakka o'yla rust,
Kim chekardin bo'lmayin chiqmoqqa sust.

Chun nabig'a arz etibdurlar ani,
Bo'yla debtur ul hidoyat maxzani.

Kim ul etgan chog'da ehromi namoz,
Oni tortorg'a bo'lunguz chorasoz.

Ondakim ul zaxmning paykoni bor,
Zo'r aylang onchakim imkoni bor.

Oncha istig'roqdindur bahravar,
Kim ul ishtin bo'lg'usidir bexabar.

O'ylakim hukm etti ul sham'i hudo,
Qildilar ul ishni, fath etti Xudo.

Shah namozining salomin chun dedi,
Zaxmda ne dardu ne paykon edi.

Qildi chun ul hol istiflorini,
Dedilar shohi rasul guftorini.

Haydari Karror⁵⁶ shukr aylab ayon,
Ushbu ish sirrin bu nav' etti bayon,

Kim xalos o'lmoq ajal paykonidin,
Mumkin ermas juz nabi ehsonidin.

Bizga har g'amdin najot ondin durur.
Balki oyini hayot ondin durur.

XIII

*Qudvatul-ahror va qiblatul-abror Shayx Farididdin Attor
qaddasallohu ruhahug'a madhu sano og'ozi va o'z arzi niyozi*

Har ne gardun bahr ila konida bor,
Oncha yuz Attor⁵⁷ do'konida bor.

Bahrida anjumdin o'lmish zebu far.
Har kecha dur yanglig' o'lmish jilvagar.

Konining yoquti shom o'lg'on shafaq,
Subhi anvor sori andoqkim falaq.

Ul guhar yo'qkim, havodis toshidur.
Sing'uchi ondin zabunlar boshidur.

Bu birin yoqut yo'qkim, qon degil,
Olam ahli qatlidin oqqon degil.

Ul do'kon sharhin qilay emdi raqam,
Garchi avsofida ojizdur qalam.

Odami tab'ini jahl aylab zalil,
Har yamon axloqdin qilsa alil.

Bo'lg'oli zoyil har andoq illati,
Bu do'kon ichra muhayyo sharbati.

Sandalu mushku abiru za'faron,
Tab' jahlidin sarosar za'fron.

Fayz bog'ida gulobu mushkbed.
Har biridin tab'g'a yuz fayz umed.

Nukta hilvidin base qandu nabot,
Kim topib o'lgan ko'ngil ondin hayot.

Va'zu irfondin base shahdu shakar,
Kim bo'lub bechoralarg'a choragar.

Nazmu nasridinki tahrir aylabon,
Vahdat asrorini tafsir aylabon.

Xalq uchun maxlut etib gul birla qand,
Tab'g'a gulqand yanglig' sudmand.

Chun "Musibatnoma"sin aylab bayon,
Yuz musibat nafsqa aylab ayon.

Har musibatdin ko'ngulga sur o'lub.
Kim ko'ngul ul surdin masrur o'lub.

Chun raqam aylab "Ilohiynoma"ni,
Vahyiga aylab muharrir xomani.

Sharhi asrori ilohi aylabon,
Xalq aro sharhin kamohi aylabon.

Chunki "Ushturnoma" aylab oshkor,
Nuktasi buxtilarin tortib qator.

Necha ming buxti nechukkim charxi dun,
Durru gavhar hamlidin bori zabun.

Chunki g'avsi "Lujjai hiloj" etib,
Har durin shohlar boshig'a toj etib.

Balki aylab shoh toji ziynati,
Mulk naqdi har birining qiymati.

Chun qasoid dashtig'a solib kumayt⁵⁸,
Vodiye qat' aylabon har turfa bayt.

Lek har vodida yuz mulki g'arib,
Mulklardin har birida ming ajib.

Chun g'azal gulzorida majma' tuzub,
Bulbuloyin ming tarannum ko'rguzub.

Lekin ul har bir tarannumdin ayon,
Sirri vahdat sharhig'a ravshan bayon.

Chun ruboiydin berib devong'a zayn,
Rub'i maskun ichra solib sho'ru shayn.

Olami ma'ni aro taqsimdin,
Har biri muxbir necha iqlimdin.

Nasr ila chun "Tazkira" mavjud etib,
Avliyo arvohini xushnud etib.

Har birining ruhidan yuz tiyra zot.
Jon topib ichkon kibi obi hayot.

Bir taraf borig'a oyinu sharaf.
"Mantiq ut-tayr"ig'a⁵⁹ oyin bir taraf.

Ondakim darj etti qushlardin maqol,
O'zga tildur, o'zga so'zdur, o'zga hol.

Fahmig'a maxfiy zabondone⁶⁰ kerak,
Yo'q zabondonkim — Sulaymone kerak.

Yuz tuman qush nutqi mushkul keldi bil,
Turfa bukim har biriga o'zga til.

Har biriga lahnu qonuni ajab,
Aql-idrokida majnuni ajab.

Lek haq tavfiq bersa, men — gado,
Shayxning ruhig'a aylab iqtido,

O'yla qushlar nutqini izhor etay,
Bulbulu to'ti kibi guftor etay.

Kim xaloyiq chun tarannum aylagay,
● Qush tili birla takallum aylagay.

Lek surmak nuktani to'ti misol,
Budur insof o'lsa, ey farxunda fol.

Kim bu to'ti tu'masi bo'lg'oy shakar,
Ul shakar fikr aylasang bo'lg'ay magar.

Tengrining lutfu inoyat xonidin,
Ya'ni ul Attorning do'konidin.

XIV

Qushlar ijtimoi va taqdim va ta'xir uchun bir-biri bila nizo'i

Jam' o'lub bir kun guliston qushlari,
Beshau bahru biyobon qushlari.

Borcha bir manzilda majma' tuzdilar,
Har bir o'z xaylu safin ko'rguzdilar.

Kim muhabbat birla tuzgaylar navo,
Chun tugonsa bazm, tutqoylar havo.

O'ltururda chunki oyin yo'q edi,
Har birining o'rni ta'yin yo'q edi.

Yuqori o'lturdi to'tidin kalog⁶¹,
Bulbulu qumridin ul yanglig'ki zog'.

Xod⁶² sung'uridin biyik tutti maqom,
Yurtachi tovus uza qildi xirom.

Chun hunarvar uzra chiqdi behunar,
Tozdin qoldi quyiroq tojvar⁶³.

Xayli ashrof⁶⁴ ettilar zohir nizo',
Qilmadi ul so'zga arzol istimo'.

Tushti qushlar ichra g'avg'o har taraf.
Mojaro birla muhoko har taraf.

Bir-biridin o'tmadi ul mojaro,
Har dam oshti mojaro ul xayl aro.

Bo'ldilar muhtoj oxir ul guruh,
Kim agar bo'lsa shahi sohibshukuh.

Hokimi insoflig' donodile,
Hushoyin shahriyori odile,

Yetmagay adnodin a'log'a shikast,
Bo'lmag'ay ashraf axas⁶⁵ ollinda past.

Har guruh erdi o'ziga chun aziz,
Istadi borcha shahi sohibtamiz.

Yo'qlig'idin zoru mahzun bo'ldilar,
Har bir o'z holig'a mag'bun bo'ldilar.

Ya's⁶⁶ ohangin tuzub tortib navid
Bo'ldilar shahdin sarosar noumid.

Bu taabdin har biri ko'nglida tob,
Nim bismil qushdek⁶⁷ aylab iztirob.

XV

*Qushlar shoh tilab topmog'ondin mutahayyir bo'lg'onda,
Hudhud Simurg'din xabar degoni*

Hudhud ul nuri xiraddin bahramand,
Rohbarlig' afsaridin sarbaland.

Zotida izzat sharaf me'rojidin,
Boshida zavar hidoyat tojidan.

Jabrailoso⁶⁸ ayon yuz roz ango,
Qurb arshi avjida parvoz ango.

Kirdi ul majma' aro devonavor,
Sham'i maqsud vasfida parvonavor.

Dedi: "K-ey g'ofil, guruhi bexabar,
Holingiz g'aflat aro zeru zabar.

Sizga shohe bor beshibhu⁶⁹ misol,
Vasfini ayturda yuz ming nutq lol.

Barcha olam qushlariga shoh ul,
Holingizdin mo'-bamo' ogoh ul.

Ul yoqin sizga-yu siz ondin yiroq,
Vasl – anga oyin, vale sizga – firoq.

Har parida yuz tuman rangi ajib,
Lek har rangida yuz naqshi g'arib.

Naqshu rangidin xirad ogoh yo'q.
G'ofil erkanga xirad ikroh yo'q.

Kim xirad idrokidin afzundur ul,
Mundin idrokiga topmas aql yo'l.

Ham nishiman Qofi⁷⁰ istig'no ango,
Ham laqab ul Qof uza Anqo ango.

Shuhrati Simurg' ila ofoq aro,
Zoti mamlu charxi oliy toq aro.

Siz tushub ul shohdin behad baid⁷¹,
Ul yoqinroq sizga min hablul varid.

Har kishi bo'lsa tirik ondin yiroq,
Ul tiriklikdin o'lum ko'b yaxshiroq.

XVI

*Hudhud Simurg'din xabar degoch, qushlar xushhol bo'lub,
tahqiq qilg'onlari*

Sarbasar qushlar alolo qildilar,
Hudhud atrofida g'avg'o qildilar.

“K-ey daming jonbaxshu nutqung dilpisand,
Ikkisi jonu ko'ngulga sudmand.

Ham Sulaymon bazmida topqan qabul,
Ham rasul etkon seni andoq rasul.

Xizmatida qurb hosil aylagan,
Yo'lida qat'i manozil aylagan.

Amri birla oncha vodiy qat' etib,
Kim base oliy manozilga yetib.

Qoyda azm etsa Sulaymon, sen — dalil,
Mustafog'a ul sifatkim Jabrail.

Harne o'lsa aylagan damsozliq
Ayshida qilg'on ayon hamrozliq.

Istasa Bilqis⁷² holidin xabar,
Sen bo'lub shahri Sabog'a rohbar.

Yoridin sen yetkurub payg'om anga
Iztirob ichra berib orom anga.

O'yla payg'ambarg'a mahramliq qilib,
Har g'ame yuzlansa hamdamliq qilib.

Bazmi gar shahr o'lsa, gar yozi yabon
Boz⁷³ qilib boshiga pardin soyabon.

Yuz tuman ming qush bo'lub shamyonasi⁷⁴,
Sen va lek ul soyada hamxonasi.

Bazmi ichra komron aylab seni,
Mahrami rozi nihon aylab seni.

Berdi haq — topting chu ondin rif'ate.
Har paru uzvungg'a bir xosiyate.

Bizga chun mone'durur gumrohliq,
Bersang ul shah sirridin ogohliq.

Ham sifotidin rivoyat aylasang,
Zoti sori ham hidoyat aylasang.

Qo'ymasang bizni bu g'aflat domida,
Tiyralik birla zalolat shomida.

Voqif etsang bizni shah asroridin,
Bahramand etsang bu sir izhoridin.

Jahl aro aftodaliqdin qo'ldasang,
Shohimizni istamakka yo'ldasang.

Komimizdin yetsa barxurdorliq,
Sendin o'lg'oy borcha minnatdorlig'".

XVII

*Qushlar diqqat bila so'rg'ondin so'ngra, Hudhud Simurg'din
nishonalar aytqoni*

Hudhud anfosin shakarrez ayladi,
Ul shakarni nuktaomez ayladi.

Ko'rdi chun qushlarda andoq iztirob,
Berdi ul majma'g'a bu yanglig' javob —

Kim: — "Oning ahvolidin bilgonni dey,
Ko'ngluma asroridin kelgonni dey.

Lek bu afsona birla butmas ish,
So'z bila el vasl ganjin topmamish.

Ish uluqdur, shoh uluq, dargoh uluq,
Yo'l qotiq, vodiy uzun, dilxoh uluq.

Buki, dersiz, shah so'zidin sur kalom,
Gar oni ming yil desam bo'lmas tamom.

Kimsa idrok etmamishdur zotini,
Lek shart uldur tutarg'a otini.

Kim yubon hayvon suyi birla og'iz,
Yo'q o'nu yuz qatlakim, andozasiz.

Til bila og'izni aylab bo'yla pok,
Tutqay el otin va lekin havlnok⁷⁵.

Ondin a'lodur janob ul shohg'a,
Ondin avsa' fushat ul dargohg'a.

Kim men aylay olg'omen taqdir oni,
Yo lison kilki bila tahrir oni.

Lek chun qushlarg'a budur orzu,
Kim shah avsofidin o'lg'ay guftugo'.

Men dog'i mingdin birin aylay bayon,
Sizga birdin minggaacha aylay ayon.

Bizga shohedurki shahlar shohidur,
Kim bori ahvolimiz ogohidur.

Birlik oyinida zotidur oning,
Lek mingdin ko'p sifotidur oning.

Ul sifot ofoq aro shoye' bo'lub,
Barcha oning zotiga roje' bo'lub.

Kimsaga urmoq nafas imkon emas,
Bo'lmayin ondin iroda ul nafas.

Sizdin ar bo'lsun azim, ar xud haqir,
Tavru vaz' ichra sag'ir, ar xud kabir²⁶.

Har birida necha ming par bordur,
Har parida necha har yon tordur.

Borchasiga bor oning ilmi muhit,
Gar murakkab bo'lsun ul shay, gar basit.

Sizga oning nash'asidindur hayot,
Kim ucharsiz har taraf ochib qanot.

Oni a'zongizda qon yanglig' biling,
Jism ehyosida jon yanglig' biling.

Tan ichinda sizga ul jondin yaqin,
Harne yo'q ondin yaqin, ondin yaqin.

Lek siz ming yilchiliq ondin yiroq,
Qaysi ming yilliqki, imkondin yiroq.

Ondin oyru kimsaga jondin ne sud,
Jonki onsiz bo'lg'ay — ul ondin ne sud.

Vasli birdamliqki tushkay ittifoq,
Ikki olam shohlig'idin yaxshiroq.

Furqatidakim o'lumdindur xatar,
Sekkiz uchmoq⁷⁷, yetti do'zaxdin⁷⁸ batar.

Lek mundoq shahg'a vasl oson emas,
Istamay ko'p sa'y ila imkon emas.

Yo'lida yetsa talabdin ming taab,
Ham anga yetmas kishi qilmay talab.

Lekin ul vodiy nihoyatdin uzun,
Qat'ida ofat nihoyatdin fuzun.

Umlar urmoq kerak tinmay qanot,
Necha karkas umricha bo'lsa hayot.

Yo'lda daryolardurur xunobdin,
Demayin xunob — zahri nobdin.

Tog'lardur tortqon gardung'a tig',
Tig'i barcha qon to'karg'a bedarig'.

O't tutashqon dashtlar har sori fosh,
Tortibon yolinlari gardung'a bosh.

Beshalar muhlik balolardin to'lo,
Shoxi — anduhu taab, bargi — balo.

Ham havosinda bulutlar charx urub,
Boshqa yomg'ir o'rnida tosh yog'durub.

Ham sahobidin choqinlar choqilib,
Tobidin olamda o'tlar yoqilib.

Onda bir tun qo'ng'oli koshona yo'q
Jism qut olmoqqa suvu dona yo'q.

Ming tuman qush aylabon ul yon safar.
Ursa ming yil ul havoda bolu par⁷⁹,

Bo'yla yo'l qat' etmagi ma'lum emas,
Maqsadig'a yetmagi ma'lum emas.

Lek ulkim bu talabda bersa jon,
Yaxshiroqkim yuz hayoti jovidon.

Chun jahon bo'stonida har nav' qush,
Necha kun topsa uchush yoxud qo'nush.

Navhai bog'i fano tuzmak kerak,
Ul taraf parvoz ko'rguzmak kerak.

Chun o'lar vodiya hijron yo'lida,
Bersa avlo jonni jonon yo'lida.

Ey xush ul o'lmoqki, yuz ming joncha bor,
Qaysi jonkim, umri jovidoncha bor.

Davlatu iqbol gar yovar bo'lub,
Tole'u baxtu sharaf rahbar bo'lub.

Bo'lsa qat' ul behadu andoza dasht,
Kim fazosidin deyildi sarguzasht.

Ro'zi o'lg'ay to abad beintiqol⁸⁰,
Qat' qilg'on qushqa gulzori visol.

Vahdati jovid topqay shohg'a,
Vosil etgay o'zni zillullohg'a⁸¹.

Poyasi rif'atda bo'lg'ay arshsoy⁸²,
Soyasidin bumni qilg'oy humoy.

XVIII

*Qushlar Hudhuddin Simurg'ning zuhuri bidoyatin so'rub, ul
olarg'a bu ma'nidin fasonaye va bu maxfiydin nishonaye degoni*

Bori qushlar dedilar:— “K-ey rohbar,
Bizga ber ish ibtidosidin xabar.

Kim bu sultonkim, sipohidir tuyur.
Xalq aro avval ne nav' etti zuhur!

Kim ko'rubtur oniyu holotini,
Fe'lu asmou⁸³ sifotu zotini?

Tavfu sayrining degil kayfiyatin,
Amru nahyining⁸⁴ dag'i xosiyatin.

Kim erur so'z mushkilu begona tab',
Bo'lg'udek devona yuz farzona tab'.

XIX

Chin shahri sifati va Simurg' pari anda tushkonning kayfiyati

Dedi Hudhudkim:— “Bu ish bo'lmish yaqin⁸⁵,
Kim erur mashriqda shahre, oti — Chin.

Shahr yo'qkim, vus'at ichra bir jahon,
O'n jahon xalqi savodinda nihon.

Xittasi xushroq Eram gulzoridin,
Suyi dilkashroq bihisht anhoridin.

Bir kecha ul shohi davlatoshyon,
Dahr aro parvozini aylab ayon.

Ittifoqo sayri tushmish Chin sari,
Ul savodi mulki xuldoyin sari.

Ul tun ul kishvar sarosar yorumish,
Voqif elni beshuur etmish ul ish.

Silkinib, Chin ichra tushmish bir pari,
Topmish andin zebu farr Chin kishvari.

Rangu naqsh ul parda g'oyatdin fuzun,
Kim oning sharhida so'z bo'lg'ay uzun.

Tonglasi chun kelmish el o'z holig'a,
Boqib ul bu rang ila ashkolig'a.

Har kishi bog'lab taxayyuldin qalam,
Qilmish ul par naqshidin tarhi raqam.

Borchaning naqshu xayol andeshasi,
Bu ish ondin bo'lmish ul el peshasi.

Bir kishini qilmish ul naqshi xayol,
Naqshu tasvir amrida sohib kamol.

Oti — Moniy⁸⁶, xomasi — mu'jiznamo,
San'ati nazzorasi hayratfizo.

Bo'yla nisbatlardin ahli ma'naviy,
Chinda derlar korgohi Monaviy.

Ul par emdi go'yyokim Chindadur,
Hurdek ul mulki xuldoyindadur.

Bu emish ul par zuhurining ishi,
Mundin ortuq fahm qilmaydur kishi.

Ko'rmagidin kimsa dam urmaydurur,
So'zni bu g'oyatqa yetkurmaydurur.

Zotidin demaydurur xud kimsa so'z,
Kim erur ko'r, onda har binanda ko'z⁸⁷.

Ul par uzra har taraf tori oning;
Bil sifotining namudori oning.

Beadad naqsh o'ldi ul par holidin,
Noqil⁸⁸ ul par sohibi af'olidin.

Ranglar ul parda behaddu qiyos,
Hukm asmosig'a qildi rahshunos.

Kimsa tavfu sayri ahvolin demas,
Hargiz ondin hech yer xoli emas.

Amru nahyi barchamizga farzi ayn⁸⁹,
Tarki amru nahyida yuz sho'ru shayn.

Keldi ma'murig'a ummidi visol,
Osiyu obisiga biymu nakol⁹⁰.

Hech qaysi qavm aro yo'q bo'yla shoh,
Onsiz o'lg'onlarga a yuz ming dardu oh".

Tushti qushlarga bu holatdin xuro'sh,
Shavq soldi har biri ko'ngliga jo'sh.

XX

*Hudhudning Simurg'din fasona surgoni va shavq o'ti qushlar
nihodidin zabona urg'oni*

Dedilar Hudhudg'akim: — "Ey peshvo,
Bo'yla shohning furqati ermas ravo,

Dahr aro bo'lg'ay bu yanglig' shohimiz,
Barcha turluk holdin ogohimiz.

Biz jaholatqa giriftor o'lg'obiz,
Furqati oshubidin zor o'lg'obiz.

Bo'yla g'afatqa o'lum rojehdurur,
Ahli hush ollinda bu vozehdurur.

Sen aromizda chu kelding rahshunos⁹¹,
Borchamizdin budur emdi iltimos.

Kim borig'a muqtadoliq qilg'osen,
Bu safarda peshvoliq qilg'osen.

Kirgobiz ul shoh yo'lig'a jon bila,
Jon ovuchlab, didai giryon bila.

Vasli komin aylagaybiz multamas,
Istamakdin tinmag'aybiz bir nafas.

Oncha urg'aybiz bu yo'lda bolu par,
Aylagaybiz qat' oncha bahru bar⁹².

Kim visoli komig'a yo yetkobiz,
Yo tamannosida jon tark etkobiz".

XXI

Hudhud qushlarga ko'ngil berib, bu yo'lg'a targ'ib etkoni

Hudhud ul so'zlardin o'ldi shodu xush,
Dedikim:— "Ey bir suruk aftodavash.

Bizga charx o'lsa musoid, baxt — yor
Qilsangiz mundoq safarni ixtiyor.

Men dog'i bu yo'lda jonim boricha,
Jism aro tobu tavonim boricha—

Boringizga aylayin hamrohliq,
Borcha manzildin beray ogohliq.

Yo'lda har g'am yetsa hamdamliq qilay,
Yoshurun dard o'lsa mahramliq qilay.

Ollingizg'a mushkile yetkan mahal,
Sa'y birla aylay ul mushkilni hal.

Ollingizg'a kelsa har yaxshi-yomon,
Daf'ida ma'zur bo'lmay bir zamon.

Ham ucharda haminonliq aylayin,
Ham qo'narda posbonliq aylayin".

Qavmdin fahm aylagach bu muddao,
Aylabon borini tahsinu duo.

Boshlab ul majma'da asrori shigarf,
Fosh qildi bo'yla sarmastona harf.⁹³

"K-ey bori asrori irfon"⁹⁴ moyili
Zotingiz bu ganji pinhon qoyili.

Badvi fitratda bihishti Adn aro,
Shoxsori Xuld aro dostonsaro.

Borchangiz shah sirrig'a mahram kelib,
Rozig'a bir-bir bila hamdam kelib.

Ham oning tasbehidin ilhoningiz,
Ham oning tahlilidin dostoningiz.

Qutungiz zikri g'izongiz yodi ham,
Zikr ila fikridin urmay ayru dam.

To fuzule urkutub ul jam'ni,
Ko'zunguzdin yoshurub ul sham'ni".

Yetgoch ul majma'g'a mundoq qo'zg'alon,
Har biri avvorai bexonumon.

Topmayin ul gulshani aslig'a yo'l,
Balki kulli mahv o'lub xotirdin ul.

Dahr bog'i sori mayl etgan ayon,
Aylagan bu xokdonni⁹⁵ oshyon.

"Bu g'aribiston aro bo'lg'on muqim,
Ko'nglunguzdin ketgan ul nozu na'im.

Bersa haq tavfiq jiddu jahd etay,
To yana sizni anga hamahd etay.

Bu safarda ranjlardur ta'miya⁹⁶,
Ko'nglunguzga yetsa ondin tasfiya⁹⁷.

Bu manozil qat'idin yetgach futuh,
Sofi o'lsa jismingiz andoqki ruh.

Jilva ko'rguzgay hamul avvalgi hol,
Zohir o'lg'ay sizga ayyomi visol.

Shah sifotig'a bo'lub irfoningiz,
Zindai jovid bo'lg'ay joningiz.

Bo'lg'osiz sirri riyozat voqifi,
Shoh birla nafsingizning orifi".

XXII

*Hudhudning To'tini muxotab⁹⁸ qilib, maqsad qasdig'a
targ'ib qilg'oni*

"Sayrog'il, ey To'tii shirin kalom,
Nutq tashrifi bila oliy maqom.

Xil'ati axzar bila jo'yoi shah,
Yo'l oziqqonlarga bo'lg'il Xizri rah⁹⁹.

Avval o'z manzilgohingni yod qil,
Ko'nglung ul ummid birla shod qil.

Kim vatan zotingg'a Hindiston edi,
Shah harimida sarobo'ston edi.

Ham maqoming shakkaristoni visol,
Ul shakardin no'sh etib, aylab maqol.

Shoh ilki maskanu manzilgahing,
Har takallum holatidin ogahing.

Kel, bu g'urbatdin rahil og'oz qil,
Ul chaman sori yana parvoz qil".

XXIII

Tovus xitobida Hudhudning nuktasarolig'i

– "Ko'rguz, ey Tovusi gulzori alast,
Jilvayekim qilg'osen davronni mast.

Ham boshing toji rayosat¹⁰⁰ maskani,
Ham taning naqdi latofat maxzani.

Qomatingg'a kisvati husnu jamol,
O'ylakim vafida oning nutq lol.

Ham yaroshib xilqating'a xo'bluq,
Ham muvofiq zotingga mahbubluq.

Lek yodingdin chiqib o'z maskaning,
Shah qoshinda jilva aylar gulshaning.

Bir yo'li ul ravzani qilma unut,
Bu xarobobod mahbas¹⁰¹ tarki tut.

Shoh bazmi shavqidin tortib navo,
Ul sarobo'ston sari qilg'il havo".

XXIV

Bulbul navosi ohangida Hudhudning gulbongi

"Chek navo, ey Bulbuli gulzori shavq,
Savti alhoning kelib asrori shavq.

Ishq lahnin ming navo birla tuzub,
Benavolig'lar surudi ko'rguzub.

Shah gulistonida gul husnig'a mast,
Tortib ul gul ishqidin jomi alast.

Otashin gul jilva qilgach gul chog'i,
Har paringg'a o't yoqib bir yafrog'i.

To tushub ul toza gulshandin yiroq,
Kul qilib jismingni niyrone firoq.

Qil havo ul gulshani mino sari,
Mayl ko'rguz ul guli humro¹⁰² sari.

Shoh bo'stonida yuz gul jilvasoz,
Senda hijron shu'lasidin ming gudoz".

XXV

Qumri lahni usulida Hudhudning nag'masozlig'i

"Nag'ma tuz, ey Qumrii bo'stoni hol,
Nag'mang ichra mundarij alhoni hol.

Tayr xaylin bir nafas lol aylagil,
Savtu lahning birla behol aylagil.

Solg'oningdin bo'ynungg'a tasbehi yusr¹⁰³,
Tilga oning vafida yuzlandi usr¹⁰⁴.

Buki har bo'ston aro sargashtasen,
Qon bila tufroqg'a hamog'ushtasen.

Kim qilursen nola mahzunlar kibi,
Ishq savdosida majnunlar kibi.

Yod etib sen go'yo bog'i visol,
Kim bo'lubsen bu sifat oshuftahol.

Mujdakim, ul g'amda qolmay benavo,
Ham o'shul gulshan sari qilding havo".

XXVI

Kaklik xurushi savtiga Hudhudning zaxmapardozlig'i¹⁰⁵

— "Qil xirom, ey Kabki ko'hsori firoq¹⁰⁶,
La'l etib ko'zungni dardi ishtiyoq.

Hajr ko'hisonida Farhodvor,
Po'ya qilmog'din dame tutmay qaror.

Buki minqoring bo'lubtur lolafom,
Qon yutardin bu daliledur tamom.

Qurb Qofin go'yo yod aylading,
Bu'd aro mundoqki faryod aylading.

Qahqaha ermaski tortarsen baland,
Kim erur o'z motamingg'a zahrxand.

Chunki qilding qurb Qofi sori azm,
Tuzgil emdi vasl umidi birla bazm.

Vasl umidi chun yaqindur shod bo'l,
Hajr tog'u toshidin ozod bo'l".

XXVII

Tazarv xiromi sur'atida Hudhudning sayrdin dam urg'oni

– "Ishvayu noz ayla, ey ra'no Tazarv,
Kim qulung gulshan aro ozoda sarv.

Gulsiton zebi jamolingdin sening,
Gul xijil ruxsori olingdin sening.

Jilvagohing goh bog'u goh rog',
Muftaxir¹⁰⁷ zebolig'ingdin rog'u bog'.

Ham chaman ahlig'a sen mahbubsen,
Ham daman xaylig'a sen marg'ubsen.

Garchi beg'oyatdurur ra'nolig'ing
Benihoyat husn ila zebolig'ing.

Asru o'z husnungg'a mag'rur o'lmag'il,
O'z jamoling birla masrur o'lmag'il.

Yod qil ul husni benuqsonni ham,
O'tdek ul gulshan sari chekkil alam".

XXVIII

Durroj ravishi nisbatida Hudhudning qadam urg'oni

– "Kelgil, ey Durrojkim, bas xub sen,
Jon qushidek barchag'a matlub sen.

Besha ichra zeb gomingdin sening,
Sabzag'a ravnaq xiromingdin sening.

Mastlig'din savting asru dilfireb,
Mustame'lar¹⁰⁸ ko'nglidan olib shikeb.

Hay'ating matbuu, shakling dulpazir,
Surating mavzunu nutqung benazir.

Bo'yla vaz'u hay'ati maftun ila,
Bo'yla nutqu nag'mai mavzun ila.

Loyiqi ul senki beqayd o'lg'osen,
Sa'y etib, bir shohg'a sayd o'lg'osen.

Jon fido qilg'oysen, ul surgach samand,
Bo'lg'osen umri abadqa bahramand".

XXIX

Kabutar havosi parvozida Hudhudning parvoz havosi

— "Ey Kabutar, charx uza parvoz qil,
Ul havoda tob urarni¹⁰⁹ soz qil.

Necha bo'lmoq tiyra o'z koshonada,
Xonago'r¹¹⁰ o'ldung kabutarxonada.

Shoh qasrining havosin qil xayol,
Ul havoda ur zamone parru bol.

To qolibdursen ko'ngul parvozin,
Shoh qasri tomining andozidin.

Xotiringdin go'yiyo chiqmish tamom
Qasri sultoni uza oliy maqom.

Ul taraf ur bolu qo'n ul tom uza,
Sarfaroz o'l gardishi ayyom uza.

Nay qo'yub bo'ynungg'a shoyad tutqay ul,
Topqosen asli kabutar xong'a yo'l.

XXX

Shohboz¹¹ husnu istig'nosi vasfida Hudhudning rahnamoylig'i

— “Habbazo, ey Shohbozi shohvash,
Hay'ating ham xush, jamoling dog'i xush.

Sarfarozi aylab seni qushlarga haq,
Xo'blug'da barchadin eltib sabaq.

Shoh ilki maskaning bo'lg'on mudom,
To'mang ul tortib yedurg'on bardavom.

Ul silab ilkini parru bolingga,
Yetkurub minqor ila changolingga.

Muddatekim charx etib zohir nifoq,
Shoh ilkidin seni soldi yiroq.

Mubtalo bo'ldung chu hijron domig'a,
Tab'ing o'rgandi firoq ayyomig'a.

Bo'l yana shahg'a giriftoru najand.
Ilkini o'pmak bila bo'l sarbaland”.

XXXI

Shunqorning shohvashlig'i ta'rifida Hudhudning madhoroylig'i

— “Marhabo, ey Shung'ari charxoshyon,
Shah qo'linda manziling aylab ayon.

Qushlar ichra shohlardek tojvar,
Shah ko'rub boshingg'a loyiq toji zar.

Tojvar qushlarga sen sarxayl o'lub,
Shahg'a ondind suhbatingga mayl o'lub.

Shoh bazmida senga oliy maqom,
Benihoyat ehtiromu ehtimom.

Chun kelib o'n o'zgalarcha jur'ating,
Shah berib o'n o'zgalarcha qismating.

Ilkini bo'ynungg'a moyil aylabon,
Durru gavhardin hamoyil aylabon.

Ko'p yiroq tushtung bu hijronni unut,
Shah qo'lig'a tush, vatan ilkida tut".

XXXII

*Qushlarning yo'l azmig'a hujum ko'rguzgonlari va riyozat
shiddatidin ba'zining azimatig'a futur yuzlangoni*

Chunki Hudhud aylabon og'ozi¹¹² ishq,
Bu sifat qushlarg'a surdi rozi ishq.

Qush tili birla tarannum ayladi,
Vaslu hijrondin takallum ayladi.

Bo'ldi ul qushlarg'a hijrondin malol,
Vaslidin har birga tushti yuz xayol.

Har biri yodiga keldi hollar,
Hajr dardidin qotiq ahvollar.

Vasl davronin unutmog'lig'lari,
Hajr oyinini tutmog'lig'lari.

Bildilar ul bul'ajab asrordin,
Ul rumuzi ishq aro guftordin.

Ne saodatdin yiroq tushkonlarin,
Ne hidoyatdin qiroq tushkonlarin.

Bo'ldi Hudhud so'zidin ogohlig',
Kim alarni jahl ila gumrohlig' —

Ish tariqidin yiroq etmish base,
Bastai domi firoq etmish base.

O'rtanib o'z shu'lai hirmonidin,
Dud chiqti har birining jonidin.

Yeqin erdi o'chkoli sham'i hayot,
Har biriga baski yuzlandi uyot.

Bo'ldilar o'z fe'lining sharmandasi,
O'z suluku¹¹³ fe'lining afkandasi,

Garchi ko'b xunobi hayrat yuttilar,
Uzri mofot o'zlariga tuttilar.

Kim ne yanglig' bo'lsa to bo'lg'ay hayot,
Tunu kun ul yo'lda urg'oylar qanot.

Boshlarig'a kelsa yuz turluk balo,
Har baloda bo'lsa yuz ming ibtilo,—

Yonmag'aylar ul Talab vodisidin,
Qolmag'aylar ul sharaf hodisidin.

Chun borig'a bo'ldi mundoq ittifoq,
Chektilar davrong'a ohangi firoq.

Bo'ldilar Hudhudg'a payrav sar-basar,
Rohrav ul xaylu, Hudhud — rohbar.

Tushtilar yo'lg'a nashotu noz ila,
Vasl umediga itik parvoz ila.

Chun necha kun bo'yla tayron qildilar¹¹⁴,
Sa'y ila qat'i biyobon qildilar.

Mehnatu ranju alam yuzlandi ko'p,
Shiddatu oshubu g'am yuzlandi ko'p.

Bo'yla chun qat'i masofat qo'ydi yuz,
Notavonlarg'a ko'p ofat qo'ydi yuz.

Nozparvard erdilar bo'ston aro,
Soyalig' ashjori tubiston aro.

Bo'ldilar yo'l ranjiddin farsudahol,
Har biriga qo'ydi yuz behad malol.

Sog'inib osudalig' birla vatan,
Bog'u bo'ston birla gulzoru chaman.

Nafs komiyu farog'at ma'mani,
Aysh oyiniyu ishrat gulshani.

Ul azimatda topib ba'zi futur,
Fahm aylab ul tavajjuhda qusur.

Notavonlig' birla ajz aylab ayon,
Har biri bir uzr qildilar bayon.

O'z qoshinda uzrini maqbul etib,
Ul tavajjuhdin o'zin ma'zul etib.

Qildilar Hudhudg'a bori iltimos,
Kim:— "Tavaqquf qil dame, ey rahshunos.

Bizda ba'zi notavon bo'lmish base,
Yo'l borurdin xastajon bo'lmish base.

Ba'zi olliga kelibtur mushkilot ,
Kim sening ra'yingdin istarlar najot.

Ba'zi ollinda suubatlar durur,
Ul suubatdin uqublatlar durur.

Kim erur oni bayon qilmoq zarur,
Yo'qsa yo'l azmig'a yuzlangay futur".

Rohbar chun ko'rdi ojizlig'larin,
Qo'ndi bir vodida jam' aylab barin.

Ul chu bori nuktasig'a tikti ko'z,
Dedi:—"Ayting qaysi birga bo'lsa so'z".

Chunki Hudhud ul havodin bo'ldi past,
So'rg'ali qushlar so'zin qildi nishast.

XXXIII

To'tining uzri

To'ti avval uzrin og'oz ayladi,
Bo'yla ajz oyinini soz ayladi —

Kim — "Qushedurmen makonim garmser.
Hind aqsosida qilg'on sayri tayr.

El aro shuhrat fasohatdin tutub,
Nukta birla g'amlig' elni ovutub.

Komronlar manzilib aylab qafas,
Har malolat yetsa aylab hamnafas.

Nozaninlar ilkidin olib xo'rish,
Qandu shakkar birla topib parvarish.

Ro'baro'yim goh bir ko'zgu bo'lub,
Goh ko'zgu chehralik mahro' bo'lub.

Ko'rmayin umrumda juz komu nishot,
Elga nutqumdin yetib yuz inbisot¹¹⁵.

To bilib o'zni qotig'liq ko'rmagan,
Ranj zahridin achig'liq ko'rmagan,

Dargahekim pashshadur anda uqob¹¹⁶,
Pashshadin ojizroq elga ne hisob.

Onglamon o'zniki ul yon ketgomen?
O'zga qushlardek bu yo'l qat' etgomen?

Aylay olg'aymen senga hamrohlig'?
Holatimdin bo'yla top ogohlig'.

XXXIV

Hudhudning javobi

Dedi Hudhud: "K-ey uzun harfing g'alat,
Barcha guftoring xato birla saxat¹¹⁷.

Harza nutqungni fasohat sog'inib,
Kajja lafzingni balog'at sog'inib.

Aytib o'z vafsingda gunogun xilof,
Barcha hashvu barcha lag'vu barcha lof.

Xudparastesen, o'zungning oshiqi,
Xudpisandesen — mazammat loyiqi.

Faxr etarsen nutq birla ko'zguga,
Kim erur nutqung munosib kulguga.

Ko'zgu ul bo'lg'ayki tortib yuz balo,
Bergosen lavhi zamiringga jilo.

Buki har hindu qoshingda shohdur,
Der bu so'zni hashv kim ogohdur.

Shoh uldurkim — yo'lidin qoytasen,
Har zamon yo'lsiz hadise oytasen,

Barcha fosiddur xayoloting sening,
Uzr ayturg'a maqoloting sening.

Bo'ldi mone' g'aflatu gumrohlig',
Kim yetishmas ko'nglung'a ogohlig'.

Uyg'onib bilsangki, holingdur qotig',
Qilmag'ay ul dam pushaymonlig' osig'.

Qilg'oningdin yuz xijolat chekkasen,
Qavlu nutqungdin malolat chekkasen.

Bo'lg'on ermish barcha naqding nosara,
Nafs ila shaytong'a zoting maskara".

XXXV

Istishhodig'a¹⁸ hikoyat

"G'ofile qo'ydi qadam bozorg'a,
Xaylu tobe' nafi badkirdorg'a.

Zarq uchun egnida dalqi Xizrvash¹¹⁹
Lek yoshil barg birla nafsi xush.

Urmish erdi tashlag'on asrori tob,
Ko'rdi do'konlarda ne'mat behisob.

Egri yo'llar ko'rguzub nafsi daniy,
Solibon shaydu gadoliqqa ani.

Goh taltifi maqol¹²⁰ aylar edi,
Goh izhori kamol aylar edi.

Gah karomotin qilib el ichra naql,
Gah etib zohir tariqi shar'u aql.

Aylabon bu nav' yuz afsunu dam,
Olg'ucha yo luqmaye, yo bir diram.

Bo'yla yuz bozi yebu bozi berib,
Nafs matlubin yurur erdi terib.

Bangdin har lahza yuz fosid xayol,
Solibon ko'ngliga bir fikri mahol.

Yetti nogah boshig'a sohibdile,
Ko'p manozil qat' qilg'on komile.

Ko'rgach-o'q, komilni shayyodi dag'al¹²¹,
Ul yamon holidin o'ldi muftadal.

Dedi:— "Pir ollida kasb etkanni tut,
Kim, ko'raykim hosil aylabsen ne qut".

Chun xarita boshini ochti laim,
Kim yig'ilmish erdi zaqqumi jahim.

Ko'rdi jam' o'lg'on najosatlar base,
Tushti o't jismig'a andoqkim xase.

Pir yerdin bir ovuch tufrog'u tosh —
Olibon berdi angakim, qil maosh.

Boqsa, ul tufrog' emas, oltun erur,
Toshlari la'lu duri maknun erur.

Noqis ul holatni ko'rgach nogihon,
Komil o'lmish erdi ollindin nihon.

O'zni ul xijlatdin o'lturmak ne sud?
Ohu voyin ko'kka yetkurmak ne sud?

Senga holatkim qilursen ko'p xuro'sh,
Bilki bor ul nav'kim ul sabzpo'sh".

XXXVI

Tovus uzri

So'ngra Tovus etti uzrin ibtido,
Dedi:—"K-ey sen barchamizg'a muqtado.

Men qushemen qasru gulshan ziynati,
Naqshu rangim ahli olam hayrati.

Suratim gulshang'a oroyish durur,
Hay'atim ko'rganga osoyish durur.

Bog' aro mendin xazonda bo'ston,
Beshada mendin qish ichra gulsiton.

Jilva aylar chog'da hullam zevari,
Sar-basar oinai Iskandari¹²².

Tengri bermish husnu zebolig' manga,
Haddin ortug' zebu ra'nolig' manga.

Kim ulus husnum tamosho aylagay,
Ofarini sun' ifsho aylagay.

Har kishini qildi xalq bir ish uchun,
No'sh uchun birniyu, birni nish uchun.

Ishki qilmish ezidi dono nasib,
Ham ul ishta har ne kelsa, yo nasib.

Tengri amridin bari mahbub erur,
Lek shaytoni lain mankub erur.

Har biriga o'z tariqidin firoq,
Zohiran taklif erur "mo lo yutoq".

XXXVII

Hudhudning javobi Tovusqa

Hudhud ul so'z nafyig'a ochib nafas,
Dedi: "K-ey jahl ahli yanglig' bulhavas.

Ulcha zohir aylading aqvoldin,
Kelgay ul majnundinu atfoldin.

Odam o'lg'on zebi zohirdin demas,
Kimki ondin faxr etar — odam emas.

Noz ila husn o'ldi shohidlar ishi,
Dardu mehnat birla xushtur er kishi.

Barcha surat ahlig'a ashrafdur ul,
Kim suvardin eltgay ma'nig'a yo'l.

Senki bu suratqa bo'ldung muhtalo,
Ur tamasxurga ulus ichra salo.

Zebi zohir juz tamasxur kelmadi,
Kimsaga ondin tafoxur kelmadi".

XXXVIII

Hikoyat

"Hinduye zohir qilib naqshu nigor,
Ayladi ko'b bul'ajablig' oshkor.

Toj qo'ydi boshig'a ul masxara,
Davrida oning sarosar kungira.

Toj ila kisvatki tartib aylabon,
Bori kimson birla tazhib aylabon.

Yonida bir tabl hindi cholg'uchi
Hinduyi raqqos ayolg'u olg'uchi.

Tebratib boshin hamon, ilkin hamon,
Hindioso la'b birla har zamon.

Zeb aro oroyishi bo'ston kibi,
Jilvada tovusi Hinduston kibi.

Ayladi maydon aro hangoma tez,
Davrida avbosh solib rustaxez.

Bu mahalda muhtasiblar¹²³ yettilar,
Ul g'ulu haryon hazimat ettilar.

Tuttilar hindui nofarjomni,
Hashvlig'da nodiri ayyomni.

Tabli birla tojini sindurdilar,
Darra a'zosin yalanglab urdilar.

Bo'ldi ibrat olg'udek ul san'ati,
Toji davlat bo'ldi toji ziynati".

XXXIX

Bulbul uzri

Dedi Bulbul:— "K-ey bu majma'ga dalil
Men bo'lubmen gul havosidin zalil.

Ondin oyru oshiqu devonamen,
Aqlu hushu sabrdin begonamen.

Onsizin yo'q sabr ila toqat manga,
Qoyda yoro chekkali furqat manga.

Toki gul bo'stonda bo'lg'ay jilvasoz,
Ming navo birla qilurmen sharhi roz.

Ishqida har lahza afzun shiddatim,
Husnig'a har lahza ortib hayratim.

Bog'din ul ketgach, o'ldum gungu lol,
Yilga tegru yo'q tarannumga majol.

Ham oning yodi bila bog' ichramen,
Hajridin yuz dard ila dog' ichramen.

Ul durur ko'nglumda ham, jonimda ham,
Ko'zda ham, paydou pinhonimda ham.

Shohg'a komil tavajjuhdu ravish,
Bo'yla oshiqqa qachon bo'lg'ay ul ish".

XL

Hudhudning javobi Bulbulg'a

Hudhud ul afsonani chun qildi go'sh,
Dedi:— "Ko'p qilma bu ishqingdin xuro'sh.

Ishq emastur, bu — havasdur sar-basar,
Gar havasdur, muncha bas, ey bexabar.

Sen kibi olamda nodon bo'lmag'ay,
Nafsqa ma'muri farmon¹²⁴ bo'lmag'ay.

Kim yasab sen o'zni oshiq zo'r ila,
Ko'rguzursen ishq aro ming sho'r ila.

Bir chechakkakim — vafosi yo'q oning,
Umr bog'inda baqosi yo'q oning.

Yilda besh kunkim chamanda ochilur,
O'n kun o'tmay tufrog' uzra sochilur,—

Kimsa bu paykarga oshiq bo'lmag'ay,
Kim bu oshiqlikka loyiq bo'lmag'ay.

Bil oni ma'shuqkim yuz xastahol,
O'lsavu itsa — anga yo'qtur zavol.

Garchi bu ishqingda shaydoliq durur,
Lek oning poyoni rasvoliq durur"

XLI

Hikoyat

“Sayr uchun shohe surar chog‘da faras¹²⁵,
Oshiq o‘ldi bir gadoi bulhavas.

Ohu vovaylou afg‘on boshladi.
Xalq aro g‘avg‘ou to‘fon boshladi.

Sendek oshub aylabon afg‘on ila,
Nola aylar erdi ming doston ila.

Telbalardek turmayin maskan aro,
O‘zni kulga bulg‘abon gulxan aro.

Shahg‘a ma‘lum o‘lg‘och ul ishqu junun,
Istadi oshiqni qilmoq ozmun.

Otlanib filhol andoqkim duraxsh,
Imtihong‘a surdi gulxan sori raxsh.

Dedi: “Ul gumrohni sudrab kelturung,
Xizmatimg‘a yetkurub bo‘ynin urung”.

Chunki oni tortibon kelturdilar,
Ishq aro matlubig‘a yetkurdilar.

Qatl hukmi qildi shohi baxtiyor,
Vahmdin qochti gado beixtiyor.

Aylar erdi hushsiz har sori mayl,
Tutmag‘ig‘a po‘yagar har sori xayl.

Tutti entikkondin ul gulxanga yo‘l,
Bexud o‘zni o‘tqa tashlab kuydi ul.

Shahg‘a bu ummidkim oshiq esa,
Ishq da‘vosi aro sodiq esa.

Qatl hukmi chun yetar qilsa qabul,
Shoh otdin ollida qilg‘ay nuzul.

Uzr ila dilxohlig'lar aylagay,
Holidin ogohlig'lar aylagay.

Shahg'a qilg'ay sidq ila ixlos oni,
Ham musohib, ham nadimi xos oni.

Ul gado chun ishq aro erdi dag'al,
Bo'ldi rasvoliqqa ahvoli masal.

Gar sanga ham yetsa guldari bir tikan,
Gulxan o'lg'ay maskaning, yo'qkim chaman".

XLII

Qumri uzri

Dedi Qumrikim: "Ayo farxundaroy,
G'aflatu gumrohlarg'a rahnamoy.

Men qushedurmen chamandin chiqmag'on,
Dashtu vodiy sayridin toriqmag'on.

Za'fu ojizlik shior o'lg'on manga,
Shoxu barg ichra qaror o'lg'on manga.

Ne sovug' ko'rgan jahonda, ne isig',
Ne irik boshimg'a kelgan, ne qotig'.

Bog'din bog' ichra ko'rguzgon safar,
Shoxlardin barg aro qilg'on mafar.

Bo'yla yo'l ranjin cheka olg'aymu men,
Bu havas tuxmin eka olg'aymu men?

Qo'ydim ersa bu mashaqqat jonima,
Kuch bilan kirmakdurur o'z qonima".

XLIII

Hudhudning javobi Qumrig'a

Dedi Hudhud: "K-ey zabuni ajzkesh,
Shavqu dard ichra ko'ngulni ista resh.

Ming yil o'lsa bog' aro manzil sanga,
Shox ila barg ichra ne hosil sanga?

G'ayri ulkim yotibon yo'lungda shuk,
Qormabon qoningni ichkoy bir mushuk.

Yo birov gaz birla bo'lg'ay qotiling.
Yo guruha birla qilg'ay bismiling.

Mundin o'zga ayshu koming ne ekin?
Gulshan ichra ehtiroming ne ekin?

Bo'yla murdor o'lgucha g'aflat aro,
O'zni o'rta boshu'lar furqat aro.

Er esang, maqsudi asli istabon,
Yo'lg'a kirsang yor vasli istabon.

O'lsang ul yo'l ichra ranju dard ila,
Jismi zoru joni g'amparvard ila, —

Yaxshiroq yuz qatla ul ofotdin,
Or qilg'udek daniy avqotdin".

XLIV

Hikoyat

"Bog'bone bor edi bas behunar,
Bog'bonlik san'atidin bexabar.

Ne shajar payvand qilmoq shevasi,
Kim halovat hosil etkay mevasi.

Ne yog'och parkovi birla parvarish —
Aylay olibkim, shajar qilg'ay ravish.

Vaqt ila ne dona sochmoqni bilib,
Kim farah qilg'ay guli hosil qilib.

Bog' aro anforkashliq birla xush
Bog'bon yo'qkim, degil anforkash.

Chun ko'rub bu nav' ranju tob anga,
Pandlar deb ahli hush ahbob anga —

Kim: "Bu behosil ishingni tark tut,
O'zni bir hosilliq ish birla ovut".

Johil ul mehnatdin o'lmay mujtanib,
Erdi ul mehnat chekorga murtakib.

Toki bir jo'ya aro kesmakta tok.
Ayladi oni yilon sonchib halok".

XLV

Kabutar uzri

So'ngra sharh etti Kabutar arzi hol,
"K-ey hidoyat fannida sohib kamol!

Barcha qushlar ichra hayyi lo yamut¹²⁶
Manga qism etmish ulus ilkida qut.

El yasab maskan manga koshona ham,
Kelturub ollimg'a suvu dona ham.

Dahr aro el bandining mahbusi men,
Bu sabab birla alar ma'nusi men.

Tengri bu holat nasib etmish manga,
Xoni qismatdin bu ish yetmish manga.

Haq nasib etkondin etmak ijtinob,
Aql qonunida o'lg'aymu hisob?

Shukr aylab qismat etkonga Iloh,
Chekmasam avlo bu ranji umrkoh"¹²⁷.

XLVI

Hudhud javobi Kabutarg'a

Dedi Hudhud: "K-ey, bahona fan sanga,
Go'shai makru hiyal maskan sanga.

Qushlar aylab holatingdin hayrate,
Yo'q seningdek bir yana beg'ayrate.

Kim sanga Tengri nasib aylab qanot,
Qilg'udek bir damda qat'i koinot.

Sen xaloyiqqa bo'lub farmonpazir,
Dona birla suv uchun zoru asir.

Qovg'ali xaylingni to bor ehtimol,
Lattani boshig'a bog'lab bermalol.

Qovubon siz xayli nofarjomni,
Lavsunguzdin xoli aylab tomni.

Siz bu javru zajr birla ketmayin,
G'ayr ul tom uzra-o'q mayl etmayin".

XLVII

Hikoyat

"Xalq ichinda bor edi beg'ayrate,
Elga beg'ayratlig'idin hayrate.

Mushtu silli birla obboni yebon,
Eldin olib luqmau oni yebon.

Qovlabon, ketmay xaloyiq ko'yidin,
Balki chiqmay dunsifatlar uyidin.

Bu jafolarg'a tuz etmish erdi narx.
Qaysi bir tepsa, urub bir qatla charx.

Ul muqarrar muzdni olur edi,
Nafs komin og'zig'a solur edi.

To berib bir pora non bir chustdast,
Qildi bir musht urg'och, ondoq yerga past.

Garchi sillilar yemakdin to'q edi,
Musht yeb go'yoki hargiz yo'q edi".

XLVIII

Kabki dari uzri

Yona ajz aylab ayon Kabki dari,
Dedi: "K-ey majmu'i qushlar rahbari.

Men qushedurmen — ko'histon manzilim,
Onda tengri hamdiga zokir tilim.

Dahr eli oshubidin silkib etak,
Tog' etoginda topib oromu tak.

Chun bo'lib tole' rafiqu baxt—yor,
Qullai uzlatni aylab ixtiyor.

Tog' kunji chun manga bo'ldi mafar,
Ne munosib holima mundoq safar.

Kon uza doim xiromimdur mening,
Gavhare bu ishta komimdur mening.

Gavhari ma'ni hamono ul durur,
Sayri bema'ni manga bu yo'l durur".

XLIX

Hudhud javobi Kabki darig'a

Dedi Hudhud: "K-ey xayoloting mahol,
Yo'q dimog'ing ichra juz botil xayol.

Tog' aro, dersenki, tuttum inzivo,
Inzivo ermas, erur nafsu havo.

Harzagardesen yugurmaklik ishing,
Po'ya tog'u qulla uzra varzishing.

Qahqaha har lahza aylab bejihat,
Kim majonin shevasidur¹²⁸ bu sifat.

Gavhari ma'niki mazkur aylading,
Nomunosib amr mazbur aylading.

Sen kimu ma'ni kim, ey majhulu mast,
Jahl birla mastlig'din xudparast.

Gavhari ma'ni saridin urma dam,
O'zni bu yolg'ong'a qilma muttaham.

Kim erur ul mahz badgavharlig'ing,
Ayni bema'nilig'u abtarlig'ing.

Kim hamul yolg'ong'a bo'lg'ung muhtalo,
Kelgusi ondin boshingg'a yuz balo".

L

Hikoyat

"Bir ulusning qalbiyu bad axtari,
Qo'ydi bir shahr ichra otin javhari.

Tonimay xarmuhrani¹²⁹ feruzadin,
Forig' etti nafsni daryuzadin.

Aylabon gavhar vuqufi birla xos,
Ayladi o'zni gadolig'din xalos.

Rangi gunogun qilib billuri sof,
La'l ila yoqut deb oytib gazof.

Bo'yla muhmallarki deb ul notamom,
Chin gumon aylab tamom ondin avom.

Toki sotti bir kun ul qalbi dag'al,
Bir g'anig'a soz etib mundoq amal.

Benihoyat naqdg'a bir pora tosh,
Kim oni xush rang aylab erdi fosh.

Vajhni oz kunda borin siypadi,
Gavhar olg'on chun ul ishni ongladi.

Kim bir oltunluq billuri la'lgun,
Yuz ming oltung'a sotibdur qalbi dun.

Gavhari beayn iqola ayladi,
Tuttiyu vajhin havola ayladi.

Habbasi yo'q erdi chunkim ko'rdilar,
Qalbni qin ostida o'lturdilar".

LI

Tazarv uzri

Yona arz etti Tazarvi gul'uzor:
"K-ey hidoyat shevasida nomdor.

Men qushedurmenki qilmish husnu zeb,
Gulshan ichra suratimni dilfireb.

Tengri ro'zi husnu zeb etmish manga,
Lutфу ra'nolig' nasib etmish manga.

Chunki ifroti jamolu xo'blug',
Ayladi zohir manga mahbublug'.

Nozu istig'no bo'lib mahbub ishi,
Ranj xo'b elg'a ravo tutmas kishi".

LII

Hudhud javobi Tazavg'a

Dedi Hudhud: "K-ey xayoling bulajab,
Ham xisoling, ham maqoling bulajab.

Kimsa mundoq harf hargiz surmadi,
O'z jamolu husnidin lof urmadi.

Kelmagay bu so'z majonin xaylidin,
Jam'i go'lu tifloyin xaylidin.

Qahbalarkim hulla qilg'oy rang-rang,
Bu takallumdin alarga oru nang.

Kimsa bu da'vo muhaddas qilmag'oy,
Demoyin erkim, muxannas qilmag'oy.

Noqisekim sursa bu yanglig' kalom,
Qo'ymag'on xushroq bu yo'l azmig'a gom.

Senki xotunlar kibisen xudpisand,
Yetkusi zotingg'a erlikdin gazand.

Er kirar er soniga himmat bila,
Er emas faxr aylag'on ziynat bila.

Erga xulqu fe'l erur zebu jamol,
Yangi zarkash hullasidur eski shol".

LIII

Hikoyat

"Tushtilar bir yo'l aro ikki rafiq,
Bir edi yo'lsiz, biri sohibtariq.

Biri noqisvash, biri komil sifot,
Onga Mudbir¹³⁰, munga Muqbil erdi ot.

Har biriga zot edi oti kibi,
Ul sifatkim, ot edi zoti kibi.

Muqbil aytur erdi ahlillohdin,
Dinda xayli komilu ogohdin.

Ahli nuqsondin edi Mudbirg'a so'z,
O'ylakim but vasfidin kofirg'a so'z.

Dardu so'zu holdin ul nukta deb,
Lavnu zebu rangdin bu harza deb.

Topmayin bir-birlaridin hech bahr,
To namudor o'ldi bir farxunda shahr.

Ikkisi oni g'animat bildilar,
Bir-birisidin ravon oyrildilar.

Bu biriga ko'yi faqr erdi taraf,
Bo'ldi ul bir ozimi baytul-lataf¹³¹.

Shah muni ko'rmakka keldi sarfarozi,
Ko'rguzub yuz hurmatu ajzu niyoz.

Onda erdi shahki, bog'lab ustuvor
Mudbiri noqisravishni xoru zor —

Kelturub arz ettilar xayli asas,
Kim ichib bu kecha jam'i bulhavas¹³² —

Voqe' o'lmish qonu bu bois emish,
Kim muni maqtul badhay'at¹³³, demish.

Muncha so'zga bu laimi xudpisand¹³⁴,
Onga xanjar birla yetkurmish gazand.

Shoh eshitgach bo'ldi adl amrig'a xos,
Qildi Mudbirg'a ravon hukmi qasos.

Xudshikanga¹³⁵ yetti ul oliy maqom,
Xudnamo topti bu yanglig' intiqom.

Uchqun o'ldi ozimi charxi barin,
Qoldi qozurot uza ishnar chibin".

LIV

Qorchig'oy uzri

Qorchig'oy qildi ayon guftorini,
Ko'rguzub changol ila minqorini:

"Kim, manga qushlar kibi ermas hisob,
Kim base qushlarg'a men molikriqob.

Muncha qushkim bo'ldi guftori sanga,
Bilki, tu'madurlar ul bori manga.

Zotima shahlar qo'li oromgoh,
Tu'ma har kun yetkurub ollimg'a shoh.

Qaysi qush qasdig'a ochsam paru bol,
Nasri toyir¹³⁶ bo'lsa maxlasdur mahol.

Shahlar ollinda topib bu e'tibor,
Shavkatim Simurg'cha bilfe'¹³⁷ bor.

Shah qo'li taxtimduru boshimda toj,
Yo'q manga Simurg' sori ehtiyoj".

LV

Hudhud javobi Qorchig'oyg'a

Dedi Hudhud: "K-ey g'urur ilkida past,
Jahl ila g'aflatqa bo'lg'on zerdast.

Shoh ayog'ingga solib bandi azim,
Yo'qki shah, har qaysi sayyodi laim.

Ochlig'u bexoblig' oncha berib —
Kim so'ngak uzra eting bori erib.

Yetkucha bir luqma et bedod ila,
Yeb ulus mag'zin¹³⁸ o'kush faryod ila.

Tengri qism etkonni yeb, ey zori dun,
Lek o'lub dunlarg'a muhtaju zabun.

Qaysi saydekim, sen oni ovlabon,
Qushchi tashlab tabl cholib qovlabon.

Sen o'zungdin bir zabunroq chun topib,
Ju'din bexud uchub, yetgoch qopib.

Topshurub elga, itoat aylabon,
Qushchi bergonga qanoat aylabon.

Bu zabunluqlar bila muncha gazof,
Ham qilib izhor urg'on chog'da lof.

Gar hamiyat bo'lsa erdi yo uyot,
Bo'lmag'ay erdi uyotingdan hayot.

Lek chun nodonlig'ing g'olibdurur,
Nafs mundog' yovag'a rog'ibdurur".

LVI

Hikoyat

“Ko’hiye¹³⁹ tog’ ichra bir oyig’ tutub,
O’rgatib erdi oni ko’p qon yutub.

Rom bo’lg’uncha yeb erdi ul sayog’ —
Kunda ikki qatla o’lguncha tayog’.

Ochlig’ birla tayog’i behisob,
Ichu toshin aylabon beto’shu tob.

O’ylakim solsa yog’och har chiradast,
O’zga sori ul bo’lub tufroqqa past.

Ham eshiklarda o’yunchiliq etib,
Ham uyi sori o’tunchiliq etib.

Yuklabon egniga beandoza yuk,
Yuk tashirdin qolmayin egnida tuk.

Har jafokim mumkin o’lg’ay tortibon,
Jahldin nafsida pindor ortibon.

Gah xayol aylabki qoplon boshini —
Yonchqoy otib makru udvon toshini.

Goh gumon ulkim, yo’luqsa sharza sher,
Tu’ma aylab qornini yorib daler.

Bu sifat tu’ma xayol etti base,
Toki oxir bo’ldi itlar tu’masi.

Har zamon bu harza qilmoqtin gumon,
Xalq ichinda sen hamonsen, ul hamon”.

LVII

Shunqorning uzri

Dedi Sung’ur: “K-ey ulusqa rohbar,
Amringa tobe’ kelib ogohlar.

Manga haq bir rutba zohir aylamish,
Kim bori qushlarga qodir aylamish.

Borcha shahlar chun mubohidur manga
Ism qushlar podshohidur manga.

Boshima oltun tumog'a toji zar,
Chun meni haq bo'yla qilmish tojvar.

Sen chu voqifsen bori holotima,
Xayl aro ham zotima, ham otima.

Xo'b emas bir shah qo'yub boshig'a toj,
O'zga shahg'a zohir etmak ehtiyoj.

Shohlig' oyinig'a roje' bo'lay,
Nevchun o'zga shohg'a tobe' bo'lay?"

LVIII

Hudhud javobi Shunqorg'a

Dedi Hudhud: "K-ey faqiri tiyraroy,
Bu xayoling zotinga vahshatfizoy.

Buki shahliqqa tahavvurdur¹⁴⁰ sanga,
Bas ajab botil tasavvurdur sanga.

Ey baso zangiki, keldi tiyra zot,
Kim anga xalq ichra Kofur¹⁴¹ o'ldi ot.

Ism aro sulton shah shoye'durur,
Bu bori arzolig'a voqe'durur.

Har kishi ermen debon ermu bo'lur,
Kelmas ishin ilkidin dermu bo'lur.

Qavmi nodonkim, degaylar, seni shoh,
Butni yo o'tni degondekdur iloh.

Zotinga shatranj shohidur adil,
Kim o'zidek o'trusidadur badil.

Ne shah o'lg'oykim, oni har dun xas —
Ko'kka eltib, yerga urgay har nafas.

Ul shahu sen shah erur behad yiroq,
Bo'yla shahlig'din gadolig' yaxshiroq".

LIX

Hikoyat

"Xisrave¹⁴² tarh etti bir farxunda sur,
Kishvar ahliga ayon bo'ldi surur.

Onda ziynat haddu poyondin fuzun,
Harnekim bo'lg'ay gumon, ondin fuzun.

Bog'ladilar mulkin oyin sar-basar,
Shahr elinda zebu tazyin sar-basar.

San'at ahli bog'labon bisyor toq,
Mehri raxshon avjidek yuz chortoq.

Ta'biya bog'lab base ahli hunar,
Topib ondin mulku kishvar zebu far.

Ko'b ajuba zohir aylab ro'zgor,
O'z fusunidin bo'lub omo'zgor.

Har kishi la'be qilib kulmak uchun
Ishrat ortib, huzn o'ksulmak uchun.

Jam' aro bir qaltaboni behayo,
Otin aylab podshohi bo'ryo.

Bo'ryodan sar-basar kisvat anga,
Sodog'u qalqon ila royat anga.

O'zidek yosab nechani yor sara,
Yo'q sara, necha laimi masxara.

Bazm maydoni alarg'a jilvagoh,
Zohir aylab bid'ate har dam taboh.

O'zni shohi kishvaroyin sog'inib,
Harne qilsa hazl ila chin sog'inib.

Chunki oxir bo'ldi suru ta'biya,
Tutti ul ablah o'ziga ta'ziya.

Chatr ila tojin boshig'a urdilar,
Bo'ryo to'nin buzub kuydurdilar.

Bo'ldi bu hangomadin ogahlig'i,
Kim tamasxur ermish oning shahlig'i".

LX

Burgut uzri

Kirdi Burgut o'rtag'a, ya'ni Uqob,
Dedi:— Ey qushlar aro molikriqob!

Manga holat o'zga qushlardek emas,
Qumriyu bulbuldek el vafsim demas.

Savlatim mufritdurur, qahrim — yamon,
Tog' mulki ichra menmen qahramon.

Necha kaklik tu'madur har kun manga,
Bo'lmasa bu, uyqu kelmas tun manga.

Tu'ma istab chun havo tuttum biyik,
Emin ermas ne qulonun ne kiyik.

Ulki bo'lg'ay bo'g'zi bu yanglig' ulug',
Yo'l netib qat' aylag'oy bo'lmay ozug'.

Meni bu yo'lda qanot ko'p soldi tut⁴³,
Qorin och qolg'och — yiqilib qoldi tut".

LXI

Hudhud javobi Burgutg'a

Dedi Hudhud: "K-ey xadivi komkor,
Ko'rmagan bir sendek ahli ro'zgor.

Ham yigitlik vasfi loyiq zotinga,
Ham musallam pahlavonliq otinga.

Hayf bu minqoru changoling sening,
Farru shavkatlig' paru boling sening.

Senki maqsud istay, ey badnafsi dun,
Azm etordin bo'yla bo'lg'oysen zabun.

Ozim o'lmay yo'lg'a solg'oysen qanot,
Changu minqoru qanotingdin uyot.

Muncha birla o'zni tavsif etkosen,
Zo'ru shavkat birla ta'rif etkosen.

Pahlavonu qahramon ul bo'ldi, ul —
Kim kechib jonidin etkoy azmi yo'l".

LXII

Hikoyat

"Bor edi bir pahlavoni zo'rgar,
Behunarlig' fannida sohibhunar.

Choshtgoh yer erdi o'n botmon taom,
Yona muncha aylar erdi qut shom.

Bu ikki hangomning mobayni ham,
Yona muncha o'tlar erdi beshu kam.

Zo'rlar aylar edikim pili mast,
Qilsa topqay erdi andomi shikast.

Ittifoqo hodisoti ro'zgor
Mulk aro qildi buzug'lug' oshkor.

O'ylakim bo'lg'och ayon andoq balo,
Vojib o'ldi mulk ahlig'a jalo.

Xalq o'zga mulk azmi ettilar,
Jon ovuchlab bosh olibon kettilar.

Zo'rgar ham ayladi hamrohliq,
Yo'q anga yo'l ranjidan ogohliq.

Yo'l uzunroq tushti-yu obod yo'q,
Qilg'oli badnafs el nafsini to'q.

Zo'rgar chun topmadi bir kun g'izo,
Boshladi o'z holig'a tutmoq azo.

Chun ikkinchi kunga yetti pahlavon,
Ketmish erdi jismidin tobu tavon.

Lek uchunchi kun anga bebarglik,
Ayladi zohir biyobon marglik.

Qat' etib yo'lni yoyoq atfol ham,
Har taraf ikki bukulgon zol ham.

Ikki-uch kun tortibon ranju ano,
Ma'man ichra komlar topib yano.

Pahlavon topib bu mehnatdin shikast,
O'ylakim bo'ldi ajal yo'linda past".

LXIII

Kufuzri

Zohir etti ajz ahvolini Kuf:
"Kim erurmen men zaifu, yo'l — maxuf.

O'tkaribmen umrni vayronada,
Boshima yemrulgudek koshonada.

Barcha avqotim o'tub anduh ila,
Motam ahlidek fig'onu vuh ila.

Ganj umidiga fig'onlar ko'rguzub,
Lek ul ummid ila o'zni buzub.

Debki, garchi torttim umrumda ranj,
Bok emas bir kun nasibim bo'lsa ganj.

Menki ganj ummedidan devonamen,
Kecha-kunduz sokini vayronamen.

Bu uzun yo'ldin meni tutqil maof,
Men kimu Simurg' birla ko'hi Qof¹⁴⁴.

LXIV

Hudhud javobi Kufg'a

Dedi Hudhud: "K-ey ishing makru hiyal,
Qasdi joning aylabon to'li amal.

Yer tutub ko'nglungda ummidi mahol,
Kim vuqu'ig'a oning yo'q ehtimol.

Filmasal, bilfarz topsang ham bu ganj,
Qil xayol, ey notavoni g'ussasanj.

Kim ne bo'lg'ay bahrang ondin juz balo,
Hardam o'zga g'amg'a bo'lmoq muhtalo.

Ul balolar birla o'lmak xoru zor,
Ganj tutmoq dushman ilkida qaror".

LXV

Hikoyat

"Bor edi bir mulk aro devonaye,
Kecha-kunduz maskani vayronaye.

Ganj umidi birla umrin o'tkozib,
Har dam ul vayrona bir yonin qozib.

Ittifoqo, baski chekti ranj ul,
Baxti bir kun ganjga boshqardi yo'l.

Bir eshik bo'ldi ayon naqbi aro
Kirdi ersa: bir ulug' ishratsaro.

Qirq xum onda Faridun ganjidek,
Yo'q Faridun, balki Qorun ganjidek¹⁴⁵.

Ko'rmagidin telba etti tarki hush,
Yetti nogoh bir laimi saxtko'sh.

Ko'rdi ul vayronada devonani,
Hush zoyil qilg'uchi xumxonani.

Ko'rmay ul majnunni mujrim chekti tig',
Qonini ganj uzra to'kti bedarig'.

Ganj erdi umre oning voyasi,
Bordi ganj ustida jon sarmoyasi".

LXVI

Humoy uzri

Boshladi uzrini sohibfar Humoy,
Dedi:—"Ey sargashtalarg'a rahnamoy.

Ondadur iqboldin poyam mening,
Kim berur taxti sharaf soyam mening.

Zotima oncha sharaf bersa iloh,
Kim mening soyam gadoni qilsa shoh.

Men yana shoh istamak; ya'niki ne?!
O'zni ranjur aylamak, ya'niki ne?!

Qilmog'im xushroq havoye jilvagoh,
Bermagim soyamda shahlarg'a panoh".

LXVII

Hudhud javobi Humoyg'a

Dedi Hudhud: "K-ey so'zung afsonaye,
Kim oni qilg'oy bayon devonaye.

Ulki zotingda balohat¹⁴⁶ chog'lamish,
Sanga bu yanglig' saqifa bog'lamish.

Kim yetar soyangdin elga shohlig',
Sanga bovar qildurub gumrohlig'.

Shohlar tarixikim mastur¹⁴⁷ erur,
Qaysining vafida bu mazkur erur?!

Kim oni shoh aylamish soyang sening,
Kim erur bu muddao voyang sening?

Bu g'alat afsona shod aylab seni,
Bo'yla foside'tiqod aylab seni.

Filmasal bo'lsa bu da'vo rost ham,
Kelsa sendin bu sifat bexost ham.

Bersa elga shohlig' hayyi vadud¹⁴⁸,
Sen de borikim, sanga ondin ne sud?

Tu'mang itdek dasht aro qolg'on so'ngak,
Turfaroq bu ishki, qoqsholg'on so'ngak.

Bilgil, ey botil xayol ichra asir,
Kim erur holingg'a loyiq bu nazir".

LXVIII

Hikoyat

"Sohili Ummonda savdopesha xayl,
Bahr savdosida sudandesha xayl —

Bersalar besh-o'n diram, g'avvosi dun —
Bahr ichra solur o'zni sarnigun.

Jonni yuz ranj o'qiga aylab hadaf¹⁴⁹
Bahr qa'rinda iliklar bir sadaf.

Ul sadaf ichra anga ming donadur,
Yo agar xud bir duri shohonadur —

Kim erur ul shoh toji ravnaqi,
Ongla oni muzd berganning haqi.

Tojir olib ul sifat naqdi aziz,
Axz etib g'avvos bir-ikki pashiz.

Ul olib muzdu sanga ul dog'i yo'q,
It kibi aylab so'ngak nafsingni to'q.

Oqil ersang ko'p dema mundoq gazof,
Kim sarosar bu so'zung bordur xilof".

LXIX

O'rdak uzri

O'rdak og'oz etti: "K-ey farxunda zot,
Suv bila bo'lmish manga qoyim hayot.

Ondin oyru muztaribmen qayg'udin,
O'ylakim tushkay yiroq bolig' su(v)din.

Chun suv ichra zotima taskin bo'lub,
Pokdomanlig' manga oyin bo'lub.

Poklik chun suvdin ettim iktisob,
Loyiq o'ldi vafima husnul-maob.

Bo'lmasam bir lahza orig' suv aro,
Furqatida aylaram yuz mojaro.

Mavjdin sajjodani solib su(v)da,
Ko'rguzub maqsud yuz ul ko'zguda.

Suvdadur maqsuduma chun yetmagim,
Bas xatodur o'zga yon azm etmagim".

LXX

Hudhud javobi O'rdakka

Dedi Hudhudkim: "Xato so'z keldi bu,
Kim deding, ey pok yub aqlingni su.

Suv g'akim sajjoda solibmen deding,
Chug'z holidin magar g'ofil eding.

Pokdomanlig' qilibmen fan dema,
O'zni suvda g'ayri tardoman, dema.

Pok esang nedur sug'a cho'mmoq ishing,
Kecha-kunduz g'o'ta urmoq varzishing.

Fisq tuxmin nafs aro ulkim torir,¹⁵⁰
Suv aro har g'o'takim urdi orir¹⁵¹.

Ne janobatdur bu-yu beboklik,
Kim cho'mub tun-kun yetishmas poklik.

Er esang, ollingdadur bahri fano,
Cho'mgilu qilg'il o'zungni oshno".

LXXI

Hikoyat

"Hind daryosida erdi tojire,
Sudu savdo shevasida mohire.

Moyai savdo dimog'ig'a tushub,
G'arqi bahri fikr o'lurg'a yovushub,

Tutmayin bir mulkda o'n kun maqom,
Aylagach savdo su(v)g'a aylab xirom.

Yillar aylab erdi bu yanglig' safar,
Bahrni onglab har ofatdin mafar.

Makka atrofin suv ichra aylonib,
Farz ado etmay, yaqin yetgoch yonib.

Xalq debkim, bo'l musharraf hajga ham,
Mayl bermay ul taraf hirsir diram.

Toki bir kun tushti daryo uzra mavj,
Kemaga yer gah haziru goh avj.

Bo'ldi tojir lujjai savdoda g'arq,
Lek bo'ldi kemasi daryoda g'arq.

Bermadi daryo xayoli hajg'a yo'l,
Toki bir boliqqa bo'ldi to'ma ul".

LXXII

Tovug' uzri

Tovug' etti bo'yla uzrin oshkor:
"K-ey tuyur ichra raisi tojdor.

Biz ikovga toj ro'zi qildi haq,
Lek har birga bir ish qildi nasdaq.

Sanga aylab rohbarlig'ni ato,
Qildi qushlarga raisu peshvo.

Manga berdi savti dilkash bardavom,
Elni toatqa tilarga subhu shom.

Ulki maxluq etti sun'i vahshu tayr,
Bizga taskin ro'zi etti, sanga — sayr.

Chun saromad keldi erlikda xuro's,
Haq anga berdi necha zebo aro's.

Tutti haryon sayr qilmog'din maof,
Ul kimu Simurg' birla ko'hi Qof?"

LXXIII

Hudhud javobi Tovug'qa

Dedi Hudhudkim: "Bu so'z bevajh emas,
Gar kishi bu so'zni holidin demas.

Bor oningdek qushki ochmay bolu par,
Sidra shoxi ustida aylar maqar.

Keldi xilvatgohi oning anjuman,
Sayr etar, lekin yeri doim vatan¹⁵².

Arshparvoz o'ldiyu sidranishin,
Elga zohir aylamay parvoz ishin.

Ermas ul Simurg'dan ayru dame,
Vaslidin ko'nglig'a o'zga olame.

Yetmayin jonig'a hajridin gazand,
Surati vaslida har dam naqshband.

Boshi uzra mavhibat toji oning,
Jilvagohi vasl me'roji oning.

Vasldin mamlu, vale dam asrabon,
G'ayrdin holini mubham asrabon.

Vasl yuz ming durriddin ko'nglida jo'sh,
Lek o'lub og'zi sadaf yanglig' xamo'sh.

Ul qush ermassen sen, ey xorijnavo¹⁵³,
Harzagardu harzago'yu behayo.

Fisqi mufrit kecha-kunduz varzishing,
Bejihat g'avg'ou qichqirmoq ishing.

Yuz yamonlig' birla shan'at aylabon,
Yaxshilarg'a o'zni nisbat aylabon.

Sustlug'lar birlakim qilding ayon,
Demagil o'zni xuro's, ey mokiyo".

LXXIV

Qushlar o'z nisbatlarin Simurg'ga Hudhuddin so'rg'onlari

Har biri bir uzrkim qildi xitob,
Berdi chun Hudhud anga shofiy javob.

Nuktadin ojiz bo'lib ul lahza xayl,
Qilmadilar o'zga uzr ayturg'a mayl.

Barchani sargashta aylab za'f hol,
Muttafiq Hudhuddin etdilar savol:

"K-ey sening zoting rayosat gavhari,
Boshinga loyiq hidoyat afsari.

Sayr aro qat'i biyobon aylagan,
Tayyi maslak ulcha imkon aylagan.

Yo'l rijou xavfini bilgan tamom,
Xavfi islohiida qilg'on ehtimom.

Biz guruhi ojizu zoru zabun,
Barchani xor aylabon baxti nigun.

Ko'nglumizga bo'lmag'on ravshan bu roz,
Jahlimiz ko'ptin ko'pu, ilm — ozdin oz.

Zarradek sargashta ahvolu haqir,
Ul kamol avji uza mehri munir¹⁵⁴.

Manzilatda charxi oliydin rafe',
Fushat ichra Arshi a'zamdin vase'.

Ul kelib ortuq to'quz aflokdin,
Lek biz o'ksuk base xoshokdin.

Bizga oning birla nisbat ne ekin?
Yo bu nisbat ichra hikmat ne ekin?

Shohlar shohi kelib ul podshoh,
Biz gadolarning gadoyi xoki rohi.

Bizga ma'lum etki, bas majhul erur,
Aql oning idrokidin ma'zul erur.

Biz haqiru, oliy oning hazrati,
Qatraning daryoga nedur nisbati?"

LXXV

Hudhud qushlarg'a javobi va Simurg' zuhuridin xitobi

Berdi Hudhud qavmg'a mundoq javob
Kim:—O'shal shohanshahi olijanob —

Ganj erdi, lek maxfiy zot anga,
Yoshurun husn erdi, kun — mir'ot anga.

O'z zuhurin chun tamanno ayladi,
Chiqti-yu avval tajallo ayladi.

Bu tajallosi aro xurshedvor,
Yuz tuman ming soya soldi oshkor.

Soyakim pokiza bo'ldi jilvagar,
Ayladi ul soyag'a ko'prak nazar.

Barcha olam qushlarining surati,
Bilgil, oning soyai purhikmati.

Chun muhaqqaq bo'ldi bu hikmat sanga,
Bo'ldi tuz Simurg' ila nisbat sanga.

Bu senga ma'lum chun bo'ldi yaqin,
Fosh qilma rozni, ey xurdabin¹⁵⁵.

Kimga bu kashf o'ldi mustag'raqdur ul,
"Hoshalilloh!" kim degaysen haqdur ul.

Haqqa mustag'raqni bo'lmas haq demak,
Bo'lg'ay oni haqqa mustag'raq demak.

Sen chu fahm ettingki, kimga soyasen,
O'z yaqiningda qaviy sarmoyasen.

Soya istay bo'lmasa gar jilvagar,
Bilki Simurg' o'lmas erdi soyavar.

O'zni Simurg' istasa erdi nihon,
Soyasi bo'lmas edi hargiz ayon.

Soyaafkanning vujudidin dalil,
Soya zohir bo'lmog'in tahqiq bil.

Ko'zlaring Simurg'bin¹⁵⁶ gar bo'lmag'ay,
Ko'zgudek ko'nglung munavvar bo'lmag'ay.

Kimki ul yuzni ko'rar, ko'r ko'z emas,
Har nekim der g'ayr — ortuq so'z emas.

Istadi husnig'a oshiqlig'ni fosh,
Ko'zgu paydo qildi andoqkim quyosh.

Toki onda jilvai noz aylagay,
Husnig'a oshiqlik og'oz aylagay.

Bo'ldi ul ko'zgu — ko'ngul, ey ahli dil,
Kim haq anda jilva aylar muttasil.

Ul qilibon jilvai husn oshkor,
Sen ko'ngul birla anga oinador".

LXXVI

Ul shoh hikoyatikim husnini zohir qilurg'a ko'zguni vasila qildi

Bor edi shohe — jamol avjida moh,
Moh paykarlar — sipah, ul erdi shoh.

Qomatidin sarvg'a afkandalik,
Orazidin mehrg'a sharmandalik.

Olam oshubi kelib ruxsorasi,
Muhlik ul ruxsorining nazzorasi.

Husni g'avg'osi jahon ichra tushub,
Ishqining yag'mosi jon ichra tushub.

Onchakim husni jahonoro anga,
Yuz ming oncha nozu istig'no anga.

Chiqsa gohi otlanib maydon aro,
Solsa erdi raxshini javlon aro.

Har kishi olliga kelsa ul zamon,
Husnini ko'rmak hamon, o'lmak hamon.

Bo'lmish erdi o'lg'on eldin band yo'l,
Sayr etib yong'uncha javlongohin ul.

Husnidin ofoq aro g'avg'o edi,
Zulmidin jon mulkiga yag'mo edi.

Xalq behad qatlidin topti malol,
Elga yuz ko'rguzmagin qildi xayol.

Ko'zgu hukm ettiki paydo qildilar,
Taxti ollinda muhayyo qildilar.

Qasri ollinda yasatti manzare,
Onda nasb etti¹⁵⁷ chu ravshan axtare.

O'zi husnig'a nazar solur edi,
Bahra el ham aksidin olur edi.

To bu yanglig' ko'zgu tartib etmadi,
Husnidin nozirg'a bahra yetmadi.

Ham o'zi husnidin o'ldi bahravar,
Bahra ham topti onga qilg'on nazar.

Sen bu ko'zguni ko'ngul qilg'il xayol,
Kim solur aksini onda ul jamol.

Qasri — tan, onda ko'ngulni ko'zgu bil,
Ko'zguda shah husnini nazzora qil.

Bermayin bu ko'zguga avval jilo,
Aks anda solmag'ay ul podshoh.

Onglag'il ul husn aksin ko'zguda,
Sen tamoshosig'a turg'on o'truda.

Ko'zgu ravshanroq necha qilsa zuhur,
Zohir o'lg'ay aks onda bequsur.

LXXVII

Iskandarning elchilikka borg'oni hikoyati

“Bir kun Iskandar bu oyin ayladi,
Elchilikka o'zni ta'yin ayladi.

Ayladi Simurg'ni ul nomvar,
Ul kabutardekki bo'lg'ay nomabar.

Bordi ul kishvarg'akim borg'ay rasul,
Ayladi onda rasulona¹⁵⁸ nuzul.

Dedi elga budur Iskandar so'zi,
Turfa bukim, erdi Iskandar o'zi.

Elchilardek so'z bayon aylar edi,
O'zi o'z hukmin ayon aylar edi.

El ne bilsunlarki, Iskandardur ul,
Yo'qki, qosid, hokimi kishvardur ul.

Yetkurub ahkomi noma'dudni¹⁵⁹,
Elga qosid ko'rguzub maqsudni.

Xalqning mingdin biri bilmay bu hol,
Kim nedur bu parda naqshida xayol.

Sen dog'i shahdin qilursen nukta go'sh,
Sog'inursen lek noqilni Suro'sh"¹⁶⁰.

Bildilar qushlar chu bu guftorni,
Angladilar pardada asrorni.

Bori maqsudig'a ruxsat toptilar,
Komu matlubiga ulfat toptilar.

Oshno so'zlar bila ul peshvo,
Qildi ul begonalarni oshno.

Qildilar bori yana ondin savol,
"K-ey hidoyat amrida sohib kamol.

Biz guruhebiz base zoru za'if,
Jism zoru jon nizoru tan nahif.

Ish azimu yo'l yiroqu xavf — ko'p,
Nechuk o'lg'oy azmimiz bu yo'lda jo'p?"

LXXVIII

Qushlarning yo'l kayfiyatin Hudhuddin savoli va oning javobi

Berdi Hudhud qavmga mundoq javob
Kim: "Bu yanglig' onglangiz royi savob.

Kim bu yo'lda ishqdur kulli sifat,
Ishq ahlidin yiroqdur maslahat.

Kimki oshiqdur — anga jondin ne bok,
Kufr olib bermak imondin ne bok.

Gar kerak oshiqqa o'z jononidin,
Sahl erur kechmak jahonu jonidin.

Jon erur oshiq yo'lida saddi roh,
O'ylakim bo'lg'oy birov yo'linda choh.

Fard erur oshiq tanu jondin dog'i,
Aqlu hushu kufru imondin dog'i.

Ishq olamso'z erur, jonso'z ham,
Shavq o'tidin kufru imonso'z ham.

Oshiq o'lg'on kechti nangu nomdin,
Millatu imondinu islomdin.

Lozimi ishq o'ldi shavqu so'zi dard,
Barq yanglig' po'yai getinavard¹⁶¹.

Kimga dardu ishq mustavlidurur,
Tarki jon etmak anga avlidurur.

Kimki jonon sori oning royi bor,
Jong'a ofat yetsa ne parvoyi bor.

Ishq ishi g'am shomi dardu so'zdur,
Sham' anga ohi jahonafro'zdur.

Dard keldi ishq so'zidin nishon,
Dard bo'lmay oshiq o'lmas jonfishon.

Mutribo, tuz bir surudi dardnok,
Soqiyo, bedardlig'din men halok.

Dard jomin tut meni zor etgudek,
Ishq dardi ko'ngluma kor etgudek.

To oni no'sh aylabon jondin kechay,
Aqlu hushu dinu imondin kechay.

Kufr dayri ichra ma'vo aylayin,
Azmi zunnoru chalipo aylayin.

Piri dayr ollida aylab o'zni mast,
Kuydurub mushaf, bo'loyin butparast.

Ishq dayri ichra aylab o'zni xos,
Jonni imon nangidin aylay xalos.

Dayr aro ismoi noqus¹⁶² aylayin,
But sujudinda zaminbo's aylayin.

Belga mahkam bog'labon zunnorni,
O'zdin aylay shodmon kufforni".

LXXIX

Hikoyat

Shayx San'on vosili dargoh edi,
Ko'ngli g'ayb asroridin ogoh edi.

Ka'bada avtod ila aqtob aro,
O'yla erdikim nabi ashob aro.

Xalq irshodiga rosix erdi ul,
Ka'bada shayxul-mashoyix erdi ul.

Ostonining gadoyi shohlar,
Qullug'ig'a muftaxir ogohlar.

Har duokim qilsa bir g'amgin uchun,
Qo'l ochib xayli malak omin uchun.

Chehrai maqsud oning o'trusida
Jilva aylab ko'nglining ko'zgusida.

To'rt yuz ollida ashobu murid,
Har bir andog'kim Junaydu Boyazid.

Charxi a'log'a shukuhidin shikast,
Arshi a'zam himmati ollinda past.

Dudi ofatdin qarorsa olame,
Yorubon yetgach duosidin dame.

Kimki bo'lsa bir baloga muftalo,
Ul duo qilg'och, bo'lub daf'i balo.

Voridoti Arshdin payg'omdek,
Voqeoti vahy ila ilhomdek.

Harna ko'rsa voqea ta'bir anga,
Ko'rgani-o'q yuzlanib bir-bir anga.

Necha tun bir tush anga ko'rguzdilar,
Rishtai sabru qarorin uzdilar.

Uyg'onib holiga istig'for edi,
Yumsa ko'z ul tushga-o'q takror edi.

Kim matofi erdi bir begona bum¹⁶³,
Aylasa ma'lum, ul bum erdi Rum.

Onda bir dayr ichra erdi zoru mast,
Mastlikdin dayr elidek butparast.

Chun bu tush bo'ldi mukarrar, ganji roz —
Dedi: "Bo'lmas bu balodin ehtiroz.

Kimsaga ma'vo haramdur yo kunisht¹⁶⁴,
Ko'rmay o'lmas ulcha bo'lsa sarnavisht.

Botroq ul kishvarg'a azm etmak kerak,
Har qayon tortar qazo — ketmak kerak.

Chunki bo'lsa bizga ul ma'vo nasib,
Boshimizga harna kelsa, yo nasib".

Qildi chun o'z holig'a nazzoraye,
Topmadi bormoqdin o'zga choraye.

Yuz haramga qo'ydi sohib inqito',
Qildi yuz oshub ila tavfi vido'.

Qildi chun ming huzn ila tavfi haram,
Rum iqlimi sari qo'ydi qadam.

Toptilar ashob chun ogohlig',
Ul safarda qildilar hamrohlig'.

Yo'lni qat' aylar edi piri tariyq,
To'rt yuz ahli tariyq erdi rafiql.

Shayxning ko'nglig'a savdolar tushub,
Kim ani zoye' qilurg'a yovushub.

Har zamon bir nav' o'lub andeshasi,
Yo'q bajuz andesha oning peshasi.

Holida ashob tag'yir anglabon,
Hush ila sabrini bir-bir anglabon.

Xoslar aylab savol ul holdin,
Voqif o'lmay ul g'arib ahvoldin.

Kim savolekim qilib, topmay javob,
Shayxtin ko'prak alarda iztirob.

Bu sifat yo'l qat' etib maqsad sari,
Qaysi maqsad — shiddati behad sari.

To qadam qo'ydilar ul kishvarg'a tez,
Shayx ko'nglida vale yuz rustaxe.

Har nafas bir buq'ani aylarda sayr,
Mar'i o'ldi nogahon bir turfa dayr.

Toqi oning charx toqi birla juft,
Juftu toqi ichra ko'p rozi nuhuft¹⁶⁵.

Toshi anduhu baliyat tog'idin,
Kirpichi dardu balo tufrog'idin.

Zebu koshisig'a yuz tarhi taab,
Ko'rguzub yuz nav' naqshi bulajab.

G'urfalardin fitnalar nazzoragar,
Qilg'oli bechorau, yo'q choragar.

Ishq aynidin yoruq har ravzani.
Lek ul ravzan balolar maskani.

Kunguridin raxnalar imon sari,
Ishq shaynining namudori bari.

Ta'biya har kungurida toshlar,
Ishq tig'idin kesilgan boshlar.

Ahli din boshig'a parron qilg'ali,
Olam uzra sangboron qilg'ali.

Fitna xayliga mamar¹⁶⁶ darvozasi,
Fitnagar toqi sipehr andozasi.

Halqai zanjirida yuz ming funun,
Halqai savdou zanjiri junun.

Ishq o'tidin onda yuz otashkada¹⁶⁷,
Har birida yuz tuman savdozada.

Dayr uzra tiyra dudi hay'ati
Zohir aylab kufri isyon zulmati.

Dayr mundoq ko'rmayin to qildi sayr,
Kufri imon ahlig'a bu eski dayr.

Shayx jismidin borib ul yerda tob,
Ko'nglini betoqat aylab iztirob.

Za'f mustavli bo'lub har dam anga,
Jilva aylab o'zga bir olam anga.

Nozir erdi har taraf oshuftavor¹⁶⁸,
Bir taraf tushti ko'zi beixtiyor.

Manzare, ondin osilg'on bir tutuq,
Bir quyoshqa ul bo'lub qavsi ufuq.

Yeldin ul burqa' chu bo'ldi bartaraf,
Ul quyosh anvori tushti har taraf.

Ne quyoshkim, yuz quyosh devonasi,
Husni sham'i davrida parvonasi.

Paykari ruhi musavvardin misol,
Ruhg'a har lahza ondin o'zga hol.

Hur suratlig' parizodi ajab,
Guljabinlig' sarvi ozodi ajab.

Ruhni oshufta aylab hay'ati,
Yuz ajab suratga solib surati.

Suratidin munfail huru pari,
Tal'atidin oftobi xovari.

Yuzi nurafshon, sochi zulmatfishon,
Nuru zulmat kufru imondin nishon.

Yuz uza zulfin chu mushkafshon qilib,
Zulmat ichra nurni pinhon qilib.

Sochi nur ahlig'a zulmat olami,
Ahli savdoning savodi a'zami.

Qoshi savdoyi ulusqa yangi oy,
Yangi oy devonag'a hayratfizoy.

Qoshi toqi ichra ofatlig' ko'zi,
Dayr toqida aningdekkim o'zi.

Kirpigi ko'z davrasida har taraf,
Fitna xaylidin ko'zi davrida saf.

Ko'zki bo'ldi xoli oning ostida,
Nuqta yozilg'on baloning ostida.

Ul balo ostida, yuz ustida xol,
Ikkisining nuqtasidin bil misol.

G'ayb sirridin berib og'zi nishon,
O'zi g'ayb ahlidek, ammo benishon.

La'li joni xastalarning marhami,
Nutqida Isoi Ruhulloh¹⁶⁹ dami.

Ul mufarrih moyasi yoqut o'lub,
Bu nafasdin xasta jong'a qut o'lub.

Ham zanaxdonida yuz ming jon asir,
Chohida yuz Yusufi Kan'on¹⁷⁰ asir.

Zulfidin solsa chiqorurg'a kamand,
Ko'prak aylab bu kamand ul elni band.

Tavqi g'abg'ab ul zaqan ostida nun,
Obihayvong'a hubob¹⁷¹, ammo nigun.

Ham qadining naxlig'a jon jilvasi,
Ham xiromi obihayvon jilvasi.

Ko'z bila la'li ajab san'at tuzub,
Har necha ul o'lturub, bu tirguzub.

Jismu gulgun ko'ngloki gul uzra gul,
Ko'rmagidin tobsiz yuz ming ko'ngul.

Ko'ylak uzra necha hulla rang-rang,
San'atida jon chekib Rumu Farang.

Hulla rangi nechakim qotil bo'lub,
Atridin yuz jon yana hosil bo'lub.

Kofiri qotil ko'ziga barcha kom,
Buki — din ahlig'a solg'oy qatliom.

Kimki aylab sochi zunnorin xayol,
Dinu imonini aylab poymol.

Husnu lutfi jon aro yer tutqudek,
Bir ayoq suv birla balkim yutqudek.

Shu'lai husni solib davrong'a o't,
Otashin la'lidin ammo jong'a o't.

Topib otashgoh ishqin ahli hush,
Porsoso'zandau zuhhodkush,

Qasr uza bu shakl ila tarso qizi,
Bal quyosh ayvonida Iso qizi.

Shayx ko'ngliga choqilg'och o'yla barq,
Shu'la daryosig'a joni bo'ldi g'arq.

Asradi o'zni ko'p istig'for etib,
Og'zida "Lohavl"ni¹⁷² takror etib.

Sho'x ochqoch shu'lai ruxsorini,
O'rtadi "Lohavlu" istig'forini.

Bo'lmish erdi jismi tufroqqa nigun,
Bir dam ul uyga aso bo'ldi sutun.

Orqasin qo'ydi dame devorg'a,
Hayrat aylab ul g'arib osorg'a.

Ham aso, ham jismig'a yetti shikast,
Holidin bordiyu bo'ldi yerga past.

Tushti joni pokfarjomig'a ishq,
Kirdi qondek yetti andomig'a ishq.

Goh behol erdi, goh o'z holida,
Lol o'lub ashob aning ahvolida.

Hayrat aylab bir-biriga boqibon,
Bosh quyi aylab, ovuchlar qoqibon.

Holig'a oqshomg'acha hayron qolib,
Balki o'z holig'a sargardon qolib.

Tun savodi qildi chun kunni qaro,
Zulmati kufr ul sifatkim dayr aro.

Ul qaro kun boshiga kelgan qori,
Ro'zgori ham qaro tobe'lori —

Qoldilar mug' dayrining tufrog'ida,
Qaysi tufrog'kim, baliyat tog'ida.

Shayxning ollig'a keldi o'yla kun,
Kim kishi ko'rmaydur andog' tiyra tun.

Ko'kka yoyib pardai idborlar,
Haryon axtardin qoqib mismorlar¹⁷³.

Charx ashkin oqizurg'a dud etib,
Ko'kning atrofini qiyrandud etib.

Topibon gardun taharrukdin farog',
O'rnidin tebranmay ul yanglig'ki tog'.

Charx dard ahlig'a bedod aylabon,
Tog'-tog' anduh ijod aylabon.

Dahrni ul tog'larda yoshurub,
Yuz tuman ming toshlar ham yog'durub.

Ko'zlarin gardun qilib axtarfishon,
Shayx ahvolig'a motamdin nishon.

Barcha dahr ahlig'a bu motamsaro —
Kiydurub oning azosida qaro.

Shayx mazlumu giriftoru nahif,
Tushmagan ish boshig'a tushgan zaif.

Ishqi zolim zulmidin zoru nizor,
Dayr tufrog'ida yotib xoru zor.

Ishq yoqib jism ila jonig'a o't,
Kufr solib dinu imonig'a o't.

Ashk aro yotib, vale og'zi qurub.
Ko'ngli o'ti shu'la og'zidin urub.

Ishq aylab ro'zgorin ham qaro,
Tun xud aylab yo'qu borin ham qaro.

Yuz balo jonig'a chun bo'ldi nasib,
Der edi holig'a yig'lab ul g'arib.

Kim: "Bo'lur har lahza ranj afzun manga,
Ne edikim qilding, ey gardun, manga!

Ofiyatdin ishq sori boshlading,
Yuz yonar o't ichra olib toshlading.

Ko'zga avval ko'rguzub mehri munir,
Yoshurub, g'am shomig'a qilding asir.

Qaysi shomi g'amki, ko'k javfi aro,
Ofarinish orazin qilding qaro?

Do'zaxi g'am dudi olamni tutub,
Shu'lasin ko'nglum o'tidin yorutub.

Oллоh! Oллоh! Ne kechadur bu kecha!
Sa'b mundog', yo Rab, o'lg'aymu kecha?!

O'tkaribmen ko'p suubat kechalar,
Ko'rmadim mundog' uqubat kechalar!

Tun emas — do'zax o'tining dudidur,
Yo falakning ohi qiyrandudidur.

Bo'yla tun, yo Rab, namudor o'lmasun¹⁷⁴,
Anda hech odam giriftor o'lmasun.

Bilmon, oyo tun balosinmu deyin,
Manga tushgan kun balosinmu deyin!

Jismu a'zovu havosu aqlu hush
Ishqdin bo'ldilar andog' pardapo'sh.

Kim degaysenkim biri mavjud emas,
Ishq bedodida juz nobud emas.

Paykarimda oncha yo'q tobu tavon,
Ashkdek ko'yida bo'lg'uncha ravon.

Boshima quvvat yo'q oncha urg'oli,
Tosh uza g'am fartidin sindurg'oli.

Ko'z qani ul oy yuziga solg'uchi
Ul quyosh anvoridin nur olg'uchi.

Yuz qani surtarg'a ul dargohg'a,
Qul tazarru' aylagandek shohg'a!

Qo'l qani ko'ksung'a xoro urg'udek,
Boshima tufrog'lar sovurg'udek!

Hush qani aylaguncha o'zni zabt,
Bermaguncha yo'l dimog' uyiga xabt¹⁷⁵.

Qani aql etguncha ish tadbirini,
Qilg'uchi vayron ko'ngul ta'mirini?

Qani sabr etguncha dardim chorasin,
Yo davo qilg'uncha bag'rim porasin?

G'am yeguncha holima qoni ko'ngul,
Kim erur holo o'luk soni ko'ngul.

Bir nafas urguncha bori jon qani,
Kim ko'nguldek ham topa olmon ani.

Manga bu yo'l ne balolig' yo'l edi,
Har nekim andin batari yo'q — ul edi.

Kosh hargiz bo'lmag'ay erdim tirik,
Umrni ko'rguncha bu yanglig' irik.

Netti yetsa erdi bir barqi xatar,
Qo'ymasa erdi vujudumdin asar.

Do'stlar, netti madad yetkursangiz,
Jam' o'lub men zorni o'ltursangiz!

To qutulsa dahr orimdin mening,
Dahr eli afg'onu zorimdin mening.

Jonima, ashob, tig'i qatl urung,
Kuydurub, haryon kulumni sovurung.

To jahonda bo'yla rasvo bo'lmayin,
Bir o'lay, yuz qatla hardam o'lmayin!"

Holig'a ashob hayron yig'labon,
Hardam oning dardidin qon yig'labon.

Bo'lubon jam' ul guruhi mustamand,
Shayxqa har bir berib bir nav' pand.

Shayx alarning pandini fahm etmayin,
Nukta ma'nisig'a dog'i yetmayin.

Aql mezoni bila qildi xitob,
Ishq tavrida topib ondin javob.

Biri deb: "K-ey murshidi arbobi din,
Xoki rohing surmai ahli yaqin"¹⁷⁶.

Kimsa yo'linda bo'lur bu voridot,
O'zni zabt etgan topar xayru najot".

Dedi: "Ey farzand, de o'zluq qani,
Toki men ham zabt qilg'ayman ani".

Biri debkim: "Bu erur shayton ishi,
Zikr ila ondin topar maxlas kishi".

Shayx deb: "Jam'iyat anda shart erur,
Men parishonman, ne xosiyat berur".

Biri deb: "K-ey muqtadoi ahli roz,
Bu balo daf'iga vojibdur namoz".

Shayx debkim: "Urma bu ma'nida dam,
Telbadurmen, telbaga yo'qtur qalam".

Biri debkim: "Qo'p, tahorat aylagil,
Elga toatqa ishorat aylagil".

Shayx deb: "Yo'q ko'z yoshimdin o'zga suv,
Qon kelur hardam bog'irdin ko'zga suv".

Biri debkim: "G'usli pok aylab ko'ngul,
Forig' et g'amdinki — budur to'g'ri yo'l".

Shayx debkim: "G'arqai bahri fano —
Bo'lmisham, mendin na istarsan yano?"

Biri deb: "Tasbehingg'a mashg'ul bo'l,
Bu parishon holdin ma'zul bo'l".

Shayx deb: "Tasbeh uzdi torni,
Chektim ando rishtai zunnorni".

Biri deb: "Misvokka qil iltijo,
Og'zinga solib ketur sunnat bajo".

Shayx deb: "Misvok agar qilsam havas,
Ajzu hayrat barmog'i og'zimda bas".

Biri deb: "Sahve agar tutti vujud,
Uzrig'a tufrog' o'pub qilg'il sujud".

Shayx debkim, oqizib qon yoshni,
"Olmog'umdur bu eshikdin boshni".

Biri debkim: "Rumg'a bo'ldi safar,
Ka'bani qilmoq kerak emdi maqar".

Shayx debkim: "Onda qilg'onni talab,
Munda topdim, ne chekay ul yon taab".

Biri debkim: "Yuzlanib sahro sari,
Vaqtidur azm aylasa Batho¹⁷⁷ sari".

Shayx debkim: "Munda toptim oni man,
Rum borida netay Bathoni man".

Biri debkim: "Chun safar bo'ldi tamom,
Aylamak xushtur vatan sori xirom".

Shayx debkim: "Go'iyokim zulminan¹⁷⁸
Bizga dayr etkandurur asli vatan".

Biri debkim: "Chun mashoyixqa bu ish —
Yetsa, bizga etgay asru sarzanish".

Shayx debkim: "Yo'q alar birla ishim
Kim xarobot ichradur istar kishim".

Biri debkim: "Vajdu holoting qani?
Zuhd ila pokiza avqoting qani?"

Shayx debkim: "Dayr aro holot erur,
Kim tufayli o'yla yuz avqot erur.

Ul kecha ul qavm urub yuz pechu tob,
Shayx ahvolig'a aylab iztirob.

Ta'na aylab, Shayx parvo etmayin,
Pandlar aytib biriga yetmayin.

To sahar dayr ahli g'avg'o aylabon,
Ahli din holin tamosho aylabon.

Hazl etib din ahli oyini bila,
Ko'p mubohot aylab o'z dini bila.

Ahli din birla tamasxurlar qilib,
O'z tariqig'a tafoxurlar qilib,

Teng tutub andeshai gumroh ila,
Lot losin loi illalloh ila.

Ul ulusg'a bu shaqovat bir sari,
Dayr ahlidin shamotat bir sari.

Shayx ashobi bila ashobi dayr,
Xoh shar'din nukta aytib, xoh xayr.

Shayx dayr ashobig'a imdod etib,
Garchi din ahlig'a xijlatlar yetib.

Tong yorug bo'lg'uncha mundoq tira hol,
Ul musulmonlarga yetkurdi malol.

Chun yorug'luq tiralig'ni qildi past,
Choldilar noqus xayli butparast.

Charx ko'rguzdi quyosh anvorini,
O'ylakim tarso qizi ruxsorini.

Dayr ahlig'a uzaldi mojaro,
Shayx ishq birla ahvoli aro.

Kufr aro tushti ajab jam'iyate,
Dayr ahli millatig'a quvvate.

Din elining xijlati haddin oshib,
Shayxni tashlab, uyotdin torqoshib.

Shayx mahzal bo'ldi dayr atfolig'a,
Kim kularlar erdi oning holig'a,

Ul g'aribu oshiqu zoru qari,
Yo'l uza yotib ko'zi manzar sari.

Bosib o'tgan el qilib izo anga.
Yo'q vale yuz onchadin parvo anga.

Mehnatidin g'oyibu hozirg'a rahm,
Shiddatidin mo'minu kofirg'a rahm.

Lek tarsozodai ofoqso'z,
Shayxni ul nav' qilg'on tiraro'z.

Din tariqidin mubarro aylagan,
Kufr dayri ichra rasvo aylagan.

Pardadin aylab nazar zori sari,
Yoshurun boqib giriftori sari.

G'aflat aylab chun ko'rub pomolini,
O'ziga kelturmay oning holini.

Qasdi dinu g'orati jon aylabon,
Lek o'zni go'lu nodon aylabon.

Furqatidin Shayx joni o'rtanib,
Balki paydou nihoni o'rtanib.

Kunduz — oqshomg'ocha bag'ri chok-chok
Kecha tong otquncha furqatdin halok.

Har nafas bir oydin ortib mehnati,
Bu edi bir oyga tegru holati.

Chunki haddin o'tti ranju dard anga,
Tufroq o'ldi jismi g'amparvard anga.

Kofiri zolimsirishti ishvagar
Yona ul manzardin o'ldi jilvagar.

O't solib olamg'a husnu nozidin,
So'rdi o'z aftodasining rozidin —

Kim: "Ayo islom eliga rohbar,
Dinu islom ahlig'a irshodgar"⁷⁹.

Chun sanga Ka'ba tavofi erdi fan,
Dayr eshiginda nedin tuttung vatan?

Seni derlar din elig'a dastgir,
Kufr dayrig'a nedin bo'ldung asir?

Manzileda bir kecha ahli safar
Tutsa taskin, tonglasi aylar guzar,

Shayxkim, bir oy sukun fan aylamish,
Dayr tufrog'ini maskan aylamish.

Kufr dayrida bo'lur orom anga,
Zulmat ahlidin ne erkin kom anga?"

Shayx ko'rgach ul jahonoro jamol,
Istimo' etgach bu ruhafzo maqol.

Jumla a'zosig'a qo'ydi za'f yuz,
Goh egildi jismi, gohi bo'ldi tuz.

Hush itib, sustaydi o'zdin bexabar,
Jismida qolmay hayotidin asar.

Dayr eli aylab gumonkim, o'ldi ul,
Ming yil o'tganlar bila teng bo'ldi ul.

Bir kecha-kunduz o'luklardek yotib,
Ul sanam holig'a boshin igr'otib.

Holig'a hayrat qilib kuffor ham,
Rahm etib ul qotili xunxor ham,

Keldilar boshig'a ahli kufri din,
O'yla komil ishqig'a deb ofarin.

Boshini tufroqdin aylab biyik,
Qildilar ma'lumkim, ermish tirik.

Ishqidin el ko'ngliga ta'sir o'lub,
Ul sanam holig'a ham tag'yir o'lub.

Qo'ydi maqtuli boshi uzra ayog',
Xastag'a maqsud isi tobg'och dimog'.

Ochti ul gulchehra ruxsoriga ko'z,
Ne yuzida rangu, ne og'zida so'z.

Muddate ul nav' gungu lol edi,
Nukta surmakdin tili behol edi.

Holig'a kelturdi chun zavqi visol,
Kofiri zolim yana qildi savol.

Kim: "Chu so'rduq Shayx holi suratini,
Ongloli deb holati kayfiyatini.

Zarq ila Shayx o'zni behush ayladi,
Nuktadin og'zini xomush ayladi.

Emdi o'z holidadur, berdik javob,
Ulcha biz avval anga qilduk xitob".

Shayx oh urdiyu bo'ldi ashkrez,
Dedi: — "Ey ko'nglumga solg'on rustaxez,

Chun so'rorsen — arz qilmay naylayin,
Ne takalluf birla pinhon aylayin.

Maxfiy asrordin o'tubdur chun bu ish,
Derman emdi, berkitib bag'rimga tish.

Dayr aro bu nav'kim zor o'lmisham,
Ishq bandig'a giriftor o'lmisham.

Har balo jonimg'akim hodis durur
Orazing ko'rmak anga bois durur.

Turfa manzardin chu husnang bo'ldi fosh,
O'ylakim, to'rtunchi manzardin quyosh.

Ne tahammul qoldi, ne toqat manga,
Aqlu hush itti hamul soat manga.

Mujmal o'z holimni izhor ayladim,
Seni dardimdin xabardor ayladim.

Choram etsang ham senga oson erur,
Qatl qilsang ham hayoti jon erur.

O'ylakim, arz ayladim — holimni bil,
Sen bilursan — qatl qil yo rahm qil".

Dedi sho'x: — "Ey murshidi oliy sifat,
Ahli islom ichra yo'q ermish uyot.

Sen kibi islom eliga muqtado,
Ne parishon nuktalar qilding ado?

Ne hayo fahm o'ldi sendin, ne adab,
Sen ajab, degan so'zung sendin ajab.

Kimki bo'lsa ahli ishq, ey peshvo,
Bil ani mahzi adab, koni hayo.

Betahoshi so'z demak mundoq taboh
Tifllardin kelmagay, ey piri roh.

Shayxliq tavrida oting yo'qmudur?
Oq soqolingdin uyoting yo'qmudur?

Chun sanga to'qsonu yuzga yetti yosh,
Ham qari demak bo'lur, ham seni yosh.

Yosh esang, kirmaydurur aqling hanuz,
Qorig'on degay xarifliqtin bu so'z.

Yosh emassan, qoriyu mabhut sen,
Aqlu hushung zoyilu fartut sen.

Ne iboratlar ado qilding degil,
Jinsi insondin bu kelmas bori bil.

Hech shak yo'qtur manga, ey bulhavas,
Kim bu so'zda tilu ko'nglung bir emas.

Ishqni maxfiy tutarlar ahli roz,
Fosh etardin ko'p qilurlar ehtiroz.

Xossa ma'shuq ollida qilmoq ayon,
Bo'yla tundu behijob¹⁸⁰ etmak bayon.

Dardi ishq oyini mundog'mu bo'lur,
Zuhd eli tamkini mundog'mu bo'lur?"

Dedi so'zlar mahvashi farrux jamol,
Kim harifin zoye' etti infiol.

Ko'p xijolat birla Shayxi nomurod¹⁸¹
Dedi:—"Ey inson sifatlig' hurzod.

Ishqkim zoru zabun etmish meni,
Aql olib mahzi junun etmish meni.

El na hush etgay tama' devonadin,
Yo adab savdo bila afsonadin.

Gar junundin betahoshi so'z dedim,
Afv qilg'ilkim, o'zumda yo'q edim.

Chun nekim sharh ayladim — bor erdi rost,
Mu'tarifmen har ne qilsang bozxost.

Ne takalluf birla so'zlay, ey nigor,
Chun tanim zor o'lmishu ko'nglum figor.

Ulcha bor erdim — dedim so'rg'on zamon,
Necha yoshursam hamondur, so'z hamon.

Chunki oshiq man emasmanmu deyin
Yor vasli istamasmanmu deyin!"

Shayx chun degan so'zidin yonmadi,
Uzru afsun jonibi aylonmadi.

Sho'xi sarkash dedi: "Ey johilsirisht,
Rozi o'lsang, harna o'lsa sarnavisht.

Kim mening vaslim tamanno aylamish,
Ixtiyor etmak keraktur to'rt ish:

May ichib, zunnor olib bo'lg'onda mast,
Kuydurub mushafni, bo'lmoq butparast.

Ishqning bu to'rt erur shukronasi,
Yona ikki ish erur jurmonasi¹⁸².

Kim erur bu to'rt takbiri fano,
Ul ikki bu to'rt ifnosi¹⁸³ yano.

Xukbonlig¹⁸⁴ keldi bir yil yonasi,
Bo'lmoq otashgoh o'ti devonasi.

Shayx agar bu dayr aro oshiq esa,
Ishqining da'vosida sodiq esa.

Bu edi shukrona ham, jurmona ham,
Ko'p balolar bormu mundin yona ham.

Gar mening vaslim sanga matlub erur,
Hamnishin bo'lmog'lig'im marg'ub erur.

Bu deganlarni qabul etmak kerak,
Vasl ko'yida nuzul etmak kerak.

Gar harif ermassen ushbu ishga hech,
Yo'lg'a azm et, erta kunni qilma kech".

Dedi Shayx:—"Ey xasta jonim ofati,
O'rtagan ko'nglumni ishqing hirqati.

Shu'lai shavqung vujudum o'rtagan,
Barqi ishqing toru pudum o'rtagan.

Men g'aribu oshiqu devonaman.
Hushu aqlu sabrdin begonaman.

Neki amr etsa pari ruxsora yor,
Oshiqi devonag'a ne ixtiyor!

Harne matlub o'lsa, hokimsan — buyur,
Qilmasam — tig'i jafo bo'ynumg'a ur!"

Shayx chun so'zni bu yerga qildi band,
Qildi sho'xu barcha dayr ahli pisand.

Dayr ichin firdavsoyin qildilar,
Ko'p takalluf birla tazyin qildilar.

To'rida taxt urdilar gardunasos,
Zebu ziynat onda behaddu qiyos.

Sho'x tarso chiqti onda shavqnok,
Shayx oni ko'rgach bo'lub har dam halok.

Shayxni kelturdilar majma' aro,
Qilg'oli imoni ruxsori qaro.

Bir-biri uzra o'kuldi dayr eli,
Xoh iqomat xayli, xohi sayr eli.

Boda kup-kup onda hozir qildilar,
Nuql ko'p-ko'p dog'i zohir qildilar.

Savti noqusu navoyi arg'unun¹⁸⁵
Shayx dini motamig'a tortib un,

Bo'ldi sokin har tarafdin bir kashish,
Kim bu nav' o'lmaydur erdi hargiz ish.

Sho'la kelturdilar otashgohdin,
Mushaf istab murshidi ogohdin.

Chun muhayyo bo'ldi zunnoru salib,
Qo'pti yuz afsun bila ul dilfireb.

Taxtidin tushti tuman ming noz ila,
Keldi Shayx ollig'a yuz e'zoz ila.

O'lturub bir gabraki jom etti no'sh,
Kim ko'rub shayx etti tarki aqlu hush.

Bodadin soqiyga yuzlangach tarab,
Yana pur qildi qadahni lab-balab.

Dedi: — "Ich lojur'a, ey ulviy janob,
Jur'a qolsa, bilki, ermastur hisob".

Komu nokom oldi Shayxi ishqboz
Maynikim, tutmish edi ul dilnavoz.

Sochib ashk, ul mayni no'sh aylar chog'i,
Yub ilik islomu imondin dog'i.

Chekti andog'kim, boshidin chiqti dud,
May o'tig'a bo'ldi kul budu nabud¹⁸⁶.

Shayxqa chun tuttilar may necha davr,
Ishq aylay boshladi aqlig'a javr.

Boda chun hushini nokor ayladi,
Muddaoi vasi izhor ayladi.

Sho'xi tarso so'z bu nav' etti bayon
Kim sharoitdin biri bo'ldi ayon.

Dedi Shayx: — "Ey sho'x, ne qoldi — degil,
Harne matlub o'lsa mendin istagil!"

Dedi mahvash kufr eli ashrofig'a,
Borcha mohir sheva kufr avsofig'a.

Kufrni imonga taqdim ettilar,
Anga ul millatni ta'lim ettilar.

Xirqai irshoddin uryon bo'lub,
Kimki ul holat ko'rub, giryon bo'lub,

Berdilar may havzi ichra g'usli pok,
G'o'ta urdi shayx ham bevahmu bok.

Kufr eli xil'atlarin yetkurdilar,
Shayxqa boshdin-ayog' kiydurdilar.

Belig'a mahkam tangib zunnorni,
Kofir aylab soliki atvorni,

Chektilar butxonaga xoru dajam,
Mast qildi sajda but ollida ham.

Ham mulamma' xirqani kuydurdilar,
Ham "Kalomulloh"ni¹⁸⁷ o'tqa urdilar.

Ham bo'lub jomi damo-dam birla mast,
Ham qilib mastona o'zni butparast.

Hech rasvoliq jahonda qolmadi—
Kim aning boshig'a gardun solmadi.

Ka'ba piri mushkilin hal qildi ishq,
Dayr atfolig'a mahzal qildi ishq.

O'ynabon dayr ichra atfoli farang,
Muqtadoi din bila mastu malang.

Har dam o'zni bilmay ul farxundapay,
O'ziga kelgach, tutarlar erdi may.

Masti loya'qil edi ul tunu kun,
Kim ne kun ma'lum o'lur erdi, ne tun.

Oqibat chun ishq tug'yon ayladi,
Bir sahar faryodu afg'on ayladi—

Kim:—"Ayo ko'nglumg'a solg'on iztirob,
Xilqatim ma'murasin qilg'on xarob.

Ishqi chun bunyodi bedod aylagan,
Dinu imonimni barbod aylagan.

Kufr elining dini mundog'mu bo'lur,
Ahdu qavl oyini mundog'mu bo'lur?

Bo'yla el komin ravo qilmoq kerak,
Va'dag'a mundog' vafo qilmoq kerak?

Harne ko'nglung istadi — surdung manga,
Yuz tuman barqi balo urdung manga.

Qaysi koming erdikim yetkurmadim,
Qaysi shartingni bajo kelturmadim,—

Kim vafo vaqti tag'ofuldur ishing,
Vasl ishi ichra takosuldur ishing.

Ham g'aribu ham qari, ham xastamen,
Kufr zanjiri bila pobastamen.

Kecha-kunduz mayg'a tutmushsen meni,
Va'da qilg'ondin unutmushsen meni.

O'yla da'viga bu nav' isbotdin
Qo'rqmassanmu Manotu Lotdin?"

Sho'x tarso dedi: "Urma ta'na ko'p,
Shartnikim qilding, itmomig'a qo'p.

Bo'ldi to'rt ish vaslning shukronasi,
Ikki qolmish ishqning jurmonasi.

Budur ul jurmona, ey faxri izom¹⁸⁸,
Kim bu dayr atrofida bir yil tamom —

Xotiringni solmayin ikroh'ga,
Kecha o't yoqqoyesen otashgoh'ga.

Kunduz o'zni tutmag'aysen notavon,
Kim to'nguz kutmakka bo'lg'aysen ravon.

Tunga tegru xukbonlig' qilg'asen,
Ul jamoatga shubonlig' qilg'asen.

Yil tugangach qilg'asen azmi visol,
Men muhayyo aylabon bazmi visol.

Kufr oyini bila sur etgamen,
Vasl ila joningni masrur etgamen.

Gar qo'ya olmas esang bu yo'lg'a gom,
Ishq oyinida bo'lsang notamom.

Tark aylab kufr, din aylab qabul,
Dayrdin ket, Ka'bag'a qilg'il nuzul.

Necha kun aysh etganingni muttasil,
Kim may ichting, men sanga qildim bihil.

Eski kuygan xirqadin sen dog'i kech,
Toru pudidin takallum qilma hech.

Aylasang da'vo baho, sen dog'i ol,
Yo'lda xarj aylarga cho'ntoyingga sol.

Qil gumon har neki ko'rdung — ko'rming,
Yo havas dayrig'a markab surmading".

Shayx solg'och mahvash alfozig'a go'sh,
Ishq tug'yon aylabon, chekti xuro'sh,

Dedi: "Ey jonimda ishqing shiddati,
Xotirim oromi, ko'nglum quvvati.

Harna komingdur, qulungmen, hukm qil,
Qilmasam, qatlimdin ul dam so'z degil,

Lek mazkur aylama hijron so'zin,
Vasl nuzhatgohidin hirmon so'zin".

Qo'ptiyu dedi: "Surukni kelturung,
Qo'yni cho'pon jonibig'a yetkurung.

Ham madad aylab meni gumrohg'a,
Lutf etib yo'l boshlang otashgohg'a.

Qo'yni ham cho'ponga vosil qildilar,
So'ngg'i komin dog'i hosil qildilar.

Shayx kunduz galadin ogoh edi,
Kecha manzilgohi otashgoh edi.

Kecha tong otguncha o't yoqmoq ishi,
Kufr o'tin ravshan etmak varzishi.

Subh chiqqoch dayrdin noqus uni,
Kim yorur erdi qaro zulmat tuni.

Dud ila kuldin chiqib majnun misol —
Kim junun gulxanga qilg'ay poymol.

Un chekib noqus ohangi bila,
Kufr elining shevau rangi bila,

Kelturur erdi to'nguzlar sori yuz,
Tegrasida yuzdin ortug'roq to'nguz.

Ul bu zulmatqa giriftoru asir,
Qavmu xaylikim edi farmonpazir —

Qildilar ko'p choravu tadbir anga,
Bir sari mo'¹⁸⁹ qilmadi ta'sir anga.

Maxlasiga topmayin imkong'a yo'l,
Tarqadi majmuu, yolg'uz qoldi ul.

Ka'bada matvori o'ldilar bori,
Har biri borib uyotdin bir sori.

Shayxqa bor erdi bir foniyy murid
Ishq jomidin urub hal min mazid.

Soliku qat' aylagan ko'p marhala,
Hodiy ul azm aylasa har qofila.

Shayx aylar chog'da go'yo azmi Rum,
Anga maskan erdi o'zga marzu bum.

Chun safardin qaytib ul farxundapay¹⁹⁰,
Ka'ba azmig'a marohil qildi tay.

Yo'ldin-o'q ko'rguzdi azmi xonaqoh,
Shayx atrofida istay deb panoh.

Xonaqoh erdi xarobu, piri yo'q.
To'rt yuz ahli vara'din biri yo'q.

Yaxshi taftish etti chun ul holni,
Dedilar anga bori ahvolni.

Rum sori Shayxning azm etganin,
Boshig'a andin ne ishlar yetganin.

Chun xalifa erdi Shayx ashobig'a,
Kimsalar tarqotti o'z ahhobig'a.

Barchasin jam' ayladi himmat bila,
So'rdi Shayx ahvolini diqqat bila.

Dedilar tush birla Rum irodini,
Dayr ila tarso qizi bedodini.

Ishq ichinda beqaror o'lmog'lig'in,
Holida beixtiyor o'lmog'lig'in,

Boda ichmak, rindu mast o'lmog'ni ham,
Tark etib din, butparast o'lmog'ni ham.

Maskan etmak dog'i otashgohni,
O'tqa ham solmoq "Kalomulloh"ni,

Kim nechuk zunnorni tortib turub,
Bog'ladi belig'a to'rt aylandurub.

Kecha otashgoh o'tin holo yoqar,
Bo'ldi chun kunduz to'nguzlarni boqar.

Dedi sohibdardi rindi boxabar:
"K-ey hamiyatda to'nguzlardin batar,

Shayxkim pir erdiyu, sizlar murid,
Borchaga irshodidin behbud umid.

Faqr aro sharti irodat keldi bu —
Kim ne qilsa murshidi farxundaxo',

Xaylu ashobi tashabbuh¹⁹¹ aylamak,
Tengriga lekin tavajjuh aylamak.

Gar taalluq bo'lsa, gar tajrid anga,
Harne qilsa aylamak taqlid anga,

Siz vafosizlarg'a faqr atvori hayf,
Ahli taqvo xirqau dastori hayf.

Ofiyat vaqti urub lofi gazof,
Tushti ish chun o'zni tutqaysiz maof.

Shayxingizga bevafoqliq boshlabon,
Qiblangizni dayr ichinda toshlabon.

Tengridin yo'q bimu, eldin ham uyot,
Kim bu ish tushqonda qaytib barcha bot.

Kelgasiz o'z muqtadongizni qo'yub,
Xizmatidin, balki shaklidan to'yub.

O'zni tutqoysiz salohandesh ham,
Bir-biringizni debon darvesh ham.

Zuhdu tasbehu ridongizdin uyot,
Kafshu dastoru asongizdin uyot.

Bo'lsa erdi shayxqa sakbonlig'¹⁹² ish,
Qilsa erdi bir necha it parvarish,

Charxdin yetkanda bu yanglig' jafu,
Ko'rmagaymu erdi itlardin vafu?!

Ba'zi itsa, ba'zi qolg'ay erdilar,
O'zni atrofig'a solg'ay erdilar.

Xasmi birla gah tutushqoylar edi,
Motamig'a gah ulushqoylar edi.

Odami bo'lsa vafu andin yiroq,
It vafu bobida andin yaxshiroq.

Sizda gar bo'lsa edi mardonaliq,
Da'viyi ixlos aro farzonaliq,

Shayhqa tushkanda bu yanglig' balo,
Kim birov ishqig'a bo'ldi muhtalo,

Ul o'ziga har jafu qilg'on chog'i,
Vojib erdi qilmoq oni siz dog'i.

Zohir aylab barchangiz bedardlig';
Ko'rguzub faqr ichra yuz nomardlig'.

Lof aro ermen degan ermu bo'lur
Kelmas ishni ilkidin dermu bo'lur?

Har nekim deb ul so'zi jonlarga qut,
Solib og'zig'a alar muhri sukut.

Qildi chun bu nav' alarga sarzanish,
Dedi: "O'lturmoq bila ochilmas ish".

Qo'btiyu qildi azimat Rung'a,
Dinu imonso'z marzu bung'a.

Ul jamoat ham qilib qo'ldoshliq,
Komu nokom¹⁹³ ettilar yo'ldoshliq.

Yettilar chun qat' etib yozi yabon,
Anda bordilarki shayxi xukbon.

Ne asar islomu imon keshidin,
Ne nishon aqli salohandeshidin.

Oshiqu majnununu maydin mast ham,
Dardu bexudluq bila hamdast ham.

Tonimay ul xayldin qoytardi yuz,
Qildi yuz ul yonki, ul xayli to'nguz.

Soliki rahrav bu ish ko'rgach yurub,
Shayx uchun ko'ngli buzuldi oh urub.

Ashki hasrat to'kti ko'p ruxsorig'a,
Dedi boqib ul jamoat borig'a —

Kim: "Xudo hamdu sanosin aytingiz,
Bu mahalda turmay emdi qaytingiz.

O'yla shayxi murshidi sohib kamol
Xiyra ishq oshubidin bo'lmish ne hol!"

Yonibon shahr ichra topib mu'badi,
Dahr zulm etgan ulusqa maqsadi.

Tengri dargohida rindi pokboz
Kechayu kunduz to'kar erdi niyoz.

Ish anga — qilmoq munojotu duo,
Aylabon shayxig'a maxlas muddao.

Chun bu maqsudig'a sodiq erdi ul,
Siddiq ahlig'a muvofiq erdi ul.

Ko'b duo qildi, chu aylab iztirob,
Tengri ham qildi duosin mustajob.

Bir kecha ashki niyoz aylab ravon,
Bo'lmish erdi yig'lamoqtin notavon.

Subh bo'ldi za'fdin behol o'zi,
Ko'z yumub ochquncha yopildi ko'zi.

Ko'rdikim: farxunda nure bo'ldi fosh,
Nur arosidin tulo' etti quyosh.

Ne quyoshkim, yuz quyosh hayron anga,
Zarradek mehrida sargardon anga.

Anbiyo xatmi, risolat xotimi,
Sayyidi olam rasuli Hoshimi.

Kim kelur erdi tabassum aylabon,
La'li jonparvar takallum aylabon,

Chun bu nav' bo'ldi ayon ul ganji roz,
Yerga tushti notavon aylab niyoz:

K-ey risolat mulkida sohib sarir,
Lutf ila aftodalarg'a dastgir.

Hojat ermas hojatim qilmoq bayon,
Kim erur ravshan zamiringg'a ayon.

Dedi yuz ming lutf ila shohi rasul,
K-ey ochilg'on bog'i ummidingg'a gul.

Sidq ila tuz niyyatingg'a ofarin!
Sa'yu oliy himmatingg'a ofarin!

Oncha zohir aylading ajzu niyoz,
Kim tarahhum birla hayyi korsoz¹⁹⁴—

Ayladi ajzu niyozingni qabul,
Nolau so'zu gudozingni qabul.

Tengri maxfiy hikmati izhorida,
Sayr dashtida, suluk atvorida

Solik ollida qo'yuptur voridot,
Kim o'zin qutqormay ondin yo'q najot.

Shayxingizg'a voride erdi qavi,
Ko'rmagan ondoq bu paydo rahravi.

Haq najot etti karomat, shod bo'l,
Shukr aylab qoyg'udin ozod bo'l.

Chun sanga yuzlandi ko'p ranju taab,
Haq bu lutf aylarga sen bo'ldung sabab.

Sharh qildi chun rasululloh bu roz,
Shodlig' ashkin to'kub sohib niyoz.

Chekti ho'yu zoyil o'ldi hush anga,
Ajzdin bo'ldi xirad madhush anga.

Chun nasimi subh esti mushkrez,
Bo'ldi tun mushki uza kofurbez.

Notavonning ko'ngliga yuzlandi hush,
Sekribon qo'bti, tushub mag'ziga jo'sh.

Chun Xudo farzin ado ko'rguzdi tuz,
Qo'btayu qo'ydi xudovandig'a yuz.

So'rdilar ashobu ogoh bo'ldilar,
Bori ul rahravg'a hamroh bo'ldilar.

Po'ya aylarda edi oshuftahol,
Sabzau suv uzra andoqkim shamol.

Qat' aylab gah nishebu gah faroz,
Ul makong'achaki shayxi ishqboz.

Shayxqa ham daf' o'lub gumrohliq,
Yetmish erdi g'aybdin ogohlik.

Gulshani tavfiqdin esgan nasim,
Ko'nliga ta'sir etib erdi azim.

Ham xijolat ashkin aylab oshkor,
Ham chekib ohu nadomatdin sharor.

Tashlab erdi kisvati kufforni¹⁹⁵,
Uzmish erdi bog'lag'on zunnorni.

Kufr solg'on tira ko'nliga futur,
Yetkurub erdi hidoyat sham'i nur.

Bo'yla holatda yetishdi ul guruh
Ko'nliga yetti, alar yetgach, shukuh.

Shayxqa tag'yir olor ko'rgan zamon,
Bo'ldilar yuz shukr aylab shodmon.

Dedilar: "K-ey murshidi sohib vusul,
Mujdaki, bo'ldi madadkoring rasul!"

Shayx chun voqif edi ul holdin,
So'z dedi xaylig'a ul ahvoldin.

Quchti istab rahravi farzonani,
Yakjihatliq bobida mardonani.

Dedi: "Ey farxunda farzandim mening,
Rishtai jonimg'a payvandim mening,

Sidq aro holingni tag'yir etmading.
Yorliq bobida taqsir etmading.

O'zni ne til birla aylay uzrxoh —
Kim bu sidqing uzrini qo'lg'ay Iloh".

Sochib ul ham shodmonlik yoshini,
Pir ayog'idin ko'tarmay boshini.

Barcha aylab iztirobu iztiror,
Tobqucha oshufta xotirlar qaror.

Muttafiq bori dedi: "K-ey muqtado,
Chun nasib etti bu davlatni xudo.

Bu xatarliq bumdin ketmak kerak,
Ka'ba vodisig'a azm etmak kerak".

Shayx kiydi xirqa, aylab g'usli pok,
Bo'ldilar ashob bori zavqnok.

Sidq birla aylabon azmi haram,
Bodiya qat'ig'a urdilar qadam.

Shayx chun azm aylabon Batho sori.
Kelduk endi mahvashi tarso sori.

Noz uyqusida erdi ul pari,
Ko'rdi tushkim indi mehri xovari¹⁹⁶.

Sho'xqa yetkurdi Isodin payom,
"K-ey vafo bobida xomu notamom!

Shayx San'on murshidi ahli zamon —
Kim sening dayringg'a bo'ldi mehinon.

Mezbonliqning tariqin bilmading,
O'yla mehmong'a nelarkim qilmading.

Dayrning mehmonlig'in tark etti ul,
Mezbonliqqa haramg'a ketti ul.

Bot yetib, bo'lg'il musharraf dinig'a,
Uzrung aytib, kir aning oinig'a".

Uyqudin uyg'ondi chun tarso qizi,
Bo'lmoq istab shayx ayog'ining izi.

Keldi ne qilg'onlari chun yodig'a,
Tushti o'tlar xotiri noshodig'a.

Oh urub qo'btayu qildi yo'lga azm,
Ka'ba ehromig'a aylab o'zni jazm.

Ashkdin anjum to'kub gardun kibi,
Yig'labon Laylivashi Majnun kibi.

Tez borur erdi borg'on sori el,
Eltgandek toza gul bargini yel.

Solur erdi gomini beholvash,
Charx aning qilg'onlaridin kinakash.

To biyobon ichra oshti shiddati,
G'olib o'ldi vahmu bimu hayrati.

Za'fu ojizliq anga ko'rguzdi yuz,
Kim nihoyatsiz edi vodiya tuz¹⁹⁷.

Dedi: "Yo Rab, ojizu sargashtamen,
Ko'zu ko'nglum qonig'a og'ushtamen.

Ojizu bechoradurmen, rahm qil,
Bekasu overadurmen, rahm qil.

Garchi juz jurmu gunohim yo'q mening,
Sendin o'zga ham panohim yo'q mening".

Yolg'izu bekaslig'ig'a yig'ladi,
Chorasin bilmaslig'ig'a yig'ladi.

Nozaninga oncha shiddat berdi dast,
Kim qilib za'f o'ldi tufrog' uzra past.

Chun yiqildi hushi zoyil bo'ldi pok,
Yotti tufrog' uzra xoru dardnok.

Kashf bo'ldi Shayxi olijohg'a,
Ham muridi rahravi ogohg'a.

Bo'yla ishim, qo'ydi yuz mahvash sori,
Qaysi mahvash — ojizu g'amkash sori.

Yondi Shayxu, rindi bolodast ham,
Ul guruh ichra balandu past ham.

G'ofil elning har birida yuz xayol,
Kim ne erkin, yo Rab, ul yonmoqqa hol.

Toki yetti Shayx ila ul ahli roz,
Andakim yotmish edi ul sarvinoz.

Garchi Shayx ul ishda ko'nglin solmadi,
Yig'lamoqni lek asray olmadi.

Nozanin boshin qo'yub qo'ynig'a tez,
Yuzda bo'ldi kirpikidin ashkrez.

Chunki gulbarg uzra sochildi gulob,
Nargis ochildiki, erdi masti xob.

Shayxning qo'ynida ko'rgach boshini,
To'kti ruxsorig'a hasrat yoshini.

Za'fdin ohista chiqti nolasi,
Yuz uza sochib bag'ir pargolasi.

Dedi:—"Ey taqvoshiori dinpanoh,
Qaysi til birla bo'loyin uzrxoh.

Tosh otar tifli laimi shum baxt,
Soya solur boshig'a oliy daraxt.

Bosh chekib gulbunda yuz ming no'gi xor,
Gul ochib har xordin abri bahor.

Garchi jurmum haddu poyondin fuzun,
Lutfu ehsoning sening ondin fuzun.

Beadablig'larki qildim, bilmisham,
Afvung ollida siyahro' kelmisham.

Har nekim qildim, yamon qildim, yamon,
Men yamon, keshim hamon, dinim hamon.

Degay erdim hazratingda necha roz,
Umr o'tar ta'jilu fursat asru oz".

Zohir etti shavqi islomini ham,
Isoi Ruhulloh e'lomini ham.

Dedi: "Qildim harza guftorimni bas,
Arz qil imonki, qolmish bir nafas".

Shayx ashk aylab ravon ruxsorig'a,
Arzi imon etti tarso yorig'a.

Oshnoliq tobqoch imondin nihon,
Oh urub Shayx ollida tobshurdi jon.

Soldi din ahli aro g'avg'o yana,
Chektilar faryodu vovaylo yana.

Kufr ila din ichra fahm o'ldi sabab,
Bul'ajab ish zohir o'ldi, bul'ajab.

Ishq aro bu nav' o'lur a'juba ko'b,
Ko'rguzub a'jubaliq mansuba ko'b.

Ishq bahredurki yo'q poyon anga.
Har hubobi gunbadi gardon anga.

Olamedur ishq, lekin bas vase',
Toramedur ishq, lek asru rafe'.

Charxni aylar Suho¹⁹⁸ anda nigon,
Pashsha aylar anda Anqoni zabun.

Ishq o'tidin yetsa nogoh bir sharar,
Yetkurur yuz barqdin ko'prak zarar.

Bahrdin har qatra aylab behijob,
Dahrni seli balo birla xarob.

Ishq tig'i qilsa yuz ming qatliom,
Ne qasosu ne diyat, ne intiqom.

Ishqdin ko'rgach yuz ofat jonig'a,
Chora tutmoq bo'ldi minnat jonig'a.

Ko'r taajjub ishqning bo'stonidin,
Obu rangi begunahlar qonidin.

Ursa bir kirpik tuman ming jong'a nesh,
Bilki budur hinduyi qotilg'a kesh.

Zoyil aylar nuqtai zoyid misol!
Yuz tuman ko'z mardumin bir turfa xol.

Ishq mulkida gadou shoh bir,
Dayr ichida rahbaru gumroh¹⁹⁹ bir.

Ishq aro dardu balodin o'zga yo'q,
Zulmu bedodu jafodin o'zga yo'q.

Shayxni andoqki shaydo etti ishq,
Olam ahli ichra rasvo etti ishq.

So'ngra mendin solmadi g'avg'osini,
Kimsa ko'ngli mulkig'a yag'mosini.

Holim andin kimsa gar ortuq demas,
Ortuq ermas, bo'lsa ham o'ksuk emas.

Kel, Navoiy, so'zni holo xatm qil,
Ishq aro izhori da'vo qilmag'il.

Bir necha kun umrdin tobsam amon,
Sharhi ishqim nazm etay bir doston.

Anda bilgay kimgakim insofdur,
Kim so'zum chinmudurur yo lofdur.

Shayxqa alqissa etti chun farog',
Dayr ishidin Ka'bag'a aylab yarog'.

Yorni dafn etti ishq ayvonida,
Dinu imon ahli go'ristonida.

Ka'badin andoqki qildi azmi dayr,
Dayrdin ham Ka'bag'a ko'rguzdi sayr.

Tengriga arz etti uzri momazo,
To ani ham yorig'a qo'shti qazo.

LXXX

Qushlar peshvoliqqa qur'a solib, Hudhud otig'a tushgoni

Bu ajab so'zni eshitgach ul guruh,
Keldilar barcha hayotidin sutuh.

Ishq oldi qo'llaridin ixtiyor,
Shavq o'tidin bo'ldi barcha beqaror.

Qat' etarlar erdi yo'l ondoqki barq,
G'arbdin bir haml²⁰⁰ alarg'a erdi sharq.

Barcha o'z sa'yi bila ta'jil etib,
Har nafas bir xavfluq vodiy etib.

Bo'lsa ba'zi ul qotig' yo'lg'a harif,
Bor edi ba'zi dog'i zoru za'if.

Oyirilurlar erdi, qolurlar edi,
O'zni har manzilda solurlar edi.

Qavm orasidaki sardor o'lmadi,
Qavm holidin xabardor o'lmadi.

Qavmning holi parishon bo'lg'usi,
Barcha o'z holig'a hayron bo'lg'usi.

Qo'ynikim suv, o'tqa boshqarmas shubon,
Ul surukni aylagil zoye' gumon.

Har jamoatqaki yo'qtur peshvo,
Yo'lg'a ermastur qadam qo'ymoq ravo.

Chun yo'l erdi ham qatiqu ham yiroq,
Ul jamoat barcha aylab ittifoq.

Dedilarkim: "Bizga sardore kerak,
Aqloyin hushkirdore kerak.

Kim bori qushlarg'a bo'lg'ay hokim ul,
Kim erurbiz biz zaifu sa'b – yo'l.

Rahrave, yo'l mushkilidin ogahe,
Xaylg'a ham rahbaru ham hamrahe".

Soyir qushlar laimu ashrof ham,
Chektilar Hudhudg'a bu ishni raqam.

Chun anga bu ishta urdilar salo²⁰¹.
Ayladi tab'i hukumatdin ibo.

Dedikim: "Men xaylga yo'l boshqoray.
Bilganimcha qavmni olib boray.

O'zga taklif etsangiz molo yutoq²⁰²,
Bim erur, tushkay oramizda firoq".

Qilmadi Hudhud chu bu ishni qabul,
O'zgalar xud bor edi jam'i jahul.

Ko'rdilarkim, barcha abtar bo'ldi ish,
Qur'a solmoqqa muqarrar bo'ldi ish.

Qur'a solib har birining zotig'a,
Tushti ul dam qur'a Hudhud otig'a.

Onga uzr aytur fasona qolmadi,
Yo'q demoqlikka bahona qolmadi.'

Chun anga ko'p erdi boridin bilik,
Bay'atig'a berdilar barcha ilik.

Peshvolig' aylagach Hudhud qabul,
Borchasig'a muddao topti husul.

Dedilar: "Biz tobe'u, sen — peshvo,
Ayloli koming nekim bo'lg'ay ravo.

Sen sipohsoloru, biz barcha — sipoh,
Yo'lda payravbiz, ne qilsang ro'baroh".

LXXXI

*Vodiy boshig'a yetib qushlarni hayrat zabun etib,
bir qushning savoli*

Chun alarg'a Hudhud o'ldi peshvo,
Yo'lni qat' aylarg'a qildilar havo.

Urdilar chunkim necha kun bolu par,
Yettilar vodiy boshig'a ul hashar²⁰³.

Benihoyat vodiye bo'ldi padid,
Kim ko'rungach, uzdilar jondin umid.

Mehnat onda haddu g'oyatdin fuzun,
Hajr shomidek nihoyatdin fuzun.

Umr ila jon ofati nazzorasi,
Qat' qilmoqdin yo'q o'zga chorasi.

Jonlariga tushti havlu haybati,
Kim demaktin ko'prak erdi shiddati.

Vodiye erdi xaloyiq yetmagan,
Vus'atini hech qush qat' etmagan.

Barchaga sustaydi jismu parru bol,
Bir qush ul dam qildi Hudhuddin savol —

Kim, nedin xoli ekin oyo bu yo'l,
Fikr etib mundoq javobin berdi ul.

Kim erur xoli ulus g'avg'osidin,
Shoh izzu johu istig'nosidin.

LXXXII

Hikoyat

Xilvatidin chiqti bir kun Boyazid²⁰⁴,
Kim ul erdi qobili hilmin mazid.

Kecha oydin tobidin ravshan edi,
Charx anjum vardidin gulshan edi.

Bahri axzardin kavokib tobnok,
Har biri raxshandaliqdin durri pok.

Tortibon afloki oliy borgoh,
Rif'atu vus'at tuzub bu korgoh.

Aql o'jiz sayr ila oromida
Hush qosir vaz' ila andomida.

Bo'yla dargoh ichra piri boxabar,
Ko'rmadi maxluq jinsidin asar.

Necha qildi sa'y ila jo'yandalig'²⁰⁵,
Shahru tog'u dasht aro po'yandalig'.

Kimsadin mutlaq nishone topmadi,
O'zdin o'zga notavone topmadi.

Dedi xoli nedin erkin, yo lloh,
Dard ila shavq ahlidin bu borgoh.

Bunda ul ko'ngliga hotif ayladi,
Jonini bu nav' voqif ayladi.

Kim erur bu dargohi izzu jalol,
Har kishi yo'l topmag'i yo'q ehtimol.

Shah harimi izzining poyoni yo'q,
Har gado mahramlig'i imkoni yo'q.

Umlar jon cheksalar ahli talab,
Biri bu davlatqa yetmoqdur ajab.

LXXXIII

*Vodiy suubatidin qushlar Hudhuddin savolot qilg'oni va oning
javob aytmog'i*

Nukta bu yanglig'ki surdi rahshinos,
Rohrav qushlarga yuzlandi haros²⁰⁶.

Kim nihoyatsiz balog'a tushtilar,
G'oyati yo'q ibtilog'a tushtilar.

Yo'l ko'runur erdiyu poyoni yo'q,
Dardi mufrit erdiyu darmoni yo'q.

Ranj o'ti ko'kka chekar erdi alam,
Arshni kuydurgudek, Kursini ham.

O'yla sekrir erdi istig'no eli,
Sing'udek bu gunbadi xazro²⁰⁷ beli.

Bo'yla yo'lni ul necha aftoda qush,
Jism birla jonlari mehnatqa to'sh.

Qat' qilmoq qayda bo'lg'ay ehtimol,
Kim xayolin etsa ham bo'lg'ay mahol.

Jonlari chun qolmadi ul bim ila,
Jam' o'lub borisi yuz taslim ila.

Ko'rguzub Hudhudqa ko'p ajzu niyoz,
Dedilar: "K-ey peshvo-yu sarfarozi.

Chun seni haq bizga qildi muqtado,
Ajzimizni farzdur qilmoq ado.

Sen chu bu yo'ldin erursen barxabar,
Dog'i biz berohlarg'a rohbar.

Bizga mushkullar durur bu azm aro,
Kim erur farz oni qilmoq mojar²⁰⁸.

Har birimiz sanga arz etmak so'zin,
Ranju mehnatdin xalos etmak o'zin.

Sen borining mushkilin hal aylamak,
Sharhida so'zni mufasssal aylamak.

Nukta tafsilida bo'lmoq durfishon,
So'zni soyilga qilib xotirnishon.

Xotiridin shubhani raf' aylabon,
Ko'nglining majhulini daf' aylabon.

Jam' etib ko'nglin bori ashkolidin,
Qutqorib har nav' mushkil holidin.

Tafriqa qo'ymay ko'ngulda qil uchi,
Kim keraktur tinch yo'l qat' etkuchi.

Bir nafas bir ma'man ichra o'lturub,
Xayl ko'nglin har xatardin tindurub.

Mushkulin har kim sanga qilsa xitob,
Hallida sen ham anga aytib javob.

Qolmog'ondin so'ng ko'ngullarda xatar,
Hech xotirda xavotirdin asar, —

Jam' xotir birla qilmoq yo'lg'a azm,
Bu uluq maqsadg'a tutmoq o'zni jazm.

Yo'qsa yo'l bir kun-ikki kunluk emas,
Bal kishi poyonig'a yettuk demas.

Bo'yla yo'l qat'ida jam' o'lmay ko'ngul,
Shubha birla bormog'i mushkil degul".

Peshvog'a tushti ma'qul ul misol,
Dedi: "Jam' o'ldik²⁰⁹ bori ahli savol".

Ilmosin xayning aylab qabul,
Bir biyik manzil topib qildi nuzul.

Qo'ndilar oning bila xaylu sipoh,
Nukta surdi murshidi irfonpanoh²¹⁰.

LXXXIV

Bir qushning savoli

Dedi: "So'rdik kimda bo'lsa mushkile?"
Bo'yla so'z soldi arog'a soyile:

"Kim, ayo bu xayldin bo'lg'on aziz,
Chun senu biz barchamiz bir jinsbiz.

Tengdurur chun borimizg'a bolu par,
Sen nedinsen — boxabar, biz — bexabar?

Bu tafovutni sarosar sharh qil,
Kim nedindur — bizga ravshan aylagil",

LXXXV

Hudhudning javobi

O'truda bu bo'ldi Hudhudning so'zi:
"Kim manga tushmish Sulaymonning ko'zi.

Haq taolokim anga aylab nazar,
Ham rasul aylab edi, ham tojvar.

Jinnu insu vahshu tayr²¹¹ ustida shoh —
Aylab erdi oni lutf aylab Iloh.

Bo'yla sohibdavlati sohibsarir —
Itifotin topti men yanglig' haqir.

Ondin o'ldi bu qadar izzat manga,
Bosh uza bu afsari rif'at manga.

Kimga-kim aylar nazar ahli safo,
Ul nazar tufrog'ni aylar kimyo".

LXXXVI

Shayx Najmiddini Kubroning so'zi va itga tushgan ko'zi

"Shayx Najmiddini Kubro – qutbi dahr,
Bir nazardin kimgakim yetkursa bahr,

Yorubon nuri viloyatdin ko'zi,
O'zlugidin oyrilur erdi o'zi.

Bu sifatda yetti ul yerga ishi,
Kim vali bo'ldi ko'zi tushkan kishi.

Sukr vaqti soldi chun bir kun nazar,
Ul nazardin bo'ldi bir it bahravar.

Oshnolig'din yetishti choshni,
Tortib itlik siyratidin boshni.

Yuz qo'yub shayx ollida qildi niyoz,
Barcha itlar uzra bo'ldi sarfarozi.

Har qayon shahr ichra qilsa erdi mayl,
Itlar erdi girdida andoqki xayl.

Qayda o'ltursa edi itlarga shoh,
Halqa erdi davrida xaylu sipoh.

Chun qazodin boshig'a yetti ajal,
Shayx eshiginda qozibon bir mahal –

Dafn etib qabrin namudor ettilar,
Qabrin insondek padidor ettilar.

Itlar aylab motamida ko'p fig'on,
Qabrining davrida tuttilar makon.

Yuz qo'yub qabrig'a holo ahli roz,
Ko'rguzurlar sidq yuzidin niyoz.

Bu dam ul Xorazmda mavjud erur,
Kishvarekim hokimi Behbud erur.

Bo'lmag'ay olamda mundin turfa so'z,
Kim saodat ahli itga solsa ko'z.

Yetkurur itga natija ul nazar,
Zotig'a solur kishilikdin asar.

Itgakim yetgay validin tarbiyat,
Qushqa ham tong yo'q nabidin tarbiyat.

Ne kishilik kim inoyatdin nishon,
Nash'ai nuri valoyatdin nishon.

Qushqa ham bo'lsa payambar lutfi tush,
Ne ajab bo'lsa mute'i barcha qush.

Sobiqan ham qissa o'tmish bu qabil,
Sidqig'a ashobi kahf²¹² etti dalil.

Chun inoyat aylasa hayyi mujib²¹³,
Itgavu qushqa ne tong yetsa nasib".

LXXXVII

Yana bir qushning Hudhuddin savoli

Yana bir soyil dedi tortib nafir:
"K-ey bori qushlarg'a sarxaylu amir.

Yo'l qotiqdur, men zaifu notavon,
Pashsha Anqog'a bo'la olmas ravon.

Har nafas bu yo'lda yuz mehnatdurur,
Har dam anda yuz tuman shiddatdurur.

Aqbalar onda baliyat tog'idin,
Gardlar ko'zga ajal tufrog'idin.

Yeli o'zni tog' uza chun yetkurub,
Toshni tufrog' yanglig' sovurub.

Sherg'a yetmas bu yo'l azmig'a zo'r,
Ne qila olg'ay zaifu xasta mo'r?"

LXXXVIII

Hudhudning javobi

Dedi Hudhud: "K-ey nahifi mustamand,
Himmating pastu o'zung dunu najand.

Tan nechakim bor esa pastu dijam,
Himmat ar bo'lsa biyik — ondin ne g'am.

Chunki bu ish keldi beshak ishq ishi,
Kimki oshiq ermas, ul ermas kishi.

Chun bino bu ishg'a ishq o'ldiyu bas,
Qayda qilg'ay maylini har bulhavas.

Oshiq elga notavonlig'dur nishon,
Ishqdin bexonumonlig'dur nishon.

Notavonlig' oshiq elga peshadur,
Balki jon tarki mudom andeshadur²¹⁴.

Boru yo'qdin o'zni foniyl aylamak,
Yor ishqin jovidoniy aylamak.

Har kishiga ishq himmat bo'lsa yor,
Bunyau tan za'fig'a ne e'tibor.

Bor anga ishq ichra jon bermak murod,
Ishq qaydidindurur barcha kushod.

Ishq aro o'lmakdurur maqsud anga,
Jong'a nuqson o'lmog'idin sud anga.

Kingakim dunyog'adur vobastaliq,
Yetsa ul andeshadin dilxastaliq.

Kimsaga bu za'f mustahsan emas,
Ahli ishq ul za'fni ahsan demas.

Ishqdin har kimga za'fu tob erur,
Ul murod oyinig'a asbob erur.

Ishqdin chunkim murod o'lmak emish,
Bordur o'lmakka yaqin za'f ichra ish.

Za'fki jon tarkiga bo'lg'ay sabab,
Bo'lsa ondin ijtinob erur ajab.

Ishq aro jon tarki chun matlubdur,
Har ne oning boisi marg'ubdur.

Za'fning poyoni bo'lsa tarki jon,
O'yla o'lmakka fido jonu jahon.

Sen jahon mulkida ming yil bo'ldi tut,
Dardu hasrat birla oxir o'ldi tut.

Bo'lmas ermishsen xud o'lmakdin yiroq,
Bu talabda bore o'lmak yaxshiroq.

Yordin o'lmak agar ummid erur,
Bil hayotedurki ul jovid erur".

LXXXIX

Shayx Abu Said Abul Xayr hikoyati

Mihna shayxikim bu yo'lni qildi sayr,
Yor vaslidin nasibi bo'ldi xayr.

Avvalida ishqning bas zor edi,
Yuz baliyat tig'idin afgor edi.

Za'f topmish erdi istilo anga,
Za'fdin ish ohu vovaylo anga.

Ishq barqidin edi jonida o't,
Ul sharardin jismi vayronida o't.

Tun anga ayqu-yu kun oromi yo'q,
Ishq anduhidin o'zga komi yo'q.

Kunduz oning zikru fikri yoru bas,
Hajridin da'bi fig'onu zoru bas.

Kecha bo'lmas erdi shahru bog' aro,
O'zni tortar erdi dashtu tog' aro.

Ul damanda bor edi vayronaye,
Chug'z qasridek buzug' koshonaye.

Onda chohe bor edi behad amiq,
Suyida shaxsi nashot o'lg'on g'ariq.

Osilib ul choh ichinda sarnigun²¹⁵,
Ishq istilosidin zoru zabun.

Tongg'a tegru ish anga ohu fig'on,
Qatra-qatra ko'zidin tomg'uncha qon.

O'lmak istab ishq arovu topmayin,
Ul tamannodin ko'zini yopmayin.

Bu baliyat jismini nol aylabon,
Nolasi jonini badhol aylabon.

Hajr aro yillar bu yanglig' chekti hol,
To yetishti og'zig'a jomi visol.

Ishq aro budur eranlarning ishi,
O'lmayin topmas bu davlatni kishi".

XC

Yana bir qushning Hudhuiddin savoli

Dedi bir qushkim:—"Qilibmen ko'p gunoh,
Bu uyatdin asru holimdur taboh.

Zoye' aylabtur meni oludalig',
Qo'ymas ul yo'lg'a bu g'amfarsudalig'.

Chun najosatdin jabindur lavsnok,
Anga ne nisbatdurur Simurg'i pok.

Pok vaslig'a keraktur poklik,
Yo'qki, lavsi jurm aro beboklik.

Ul orig', menda orig'sizlig' sifat,
Vaslini istarg'a mone'dur uyot".

XCI

Hudhudning javob aytqoni

Dedi Hudhudkim:— "Erursen mu'tarif,
Kim ishing bo'lmish gunohdin munharif.

Dahr xud ermas iqomat manzili,
Kimki bor oxir o'lumdur hosili.

Bu gunah birla gar o'lmak istasang,
Xalq ahvolig'a kulmak istasang.

Bilki bas nodonu g'ofil bo'lg'asen,
Ahli aql ollida johil bo'lg'asen.

Bu gunahdin orimoq etting havas.
Ul dog'i oson erur, ey bulhavas.

Tavbadur oni oritmoqqa iloj,
Zulmati isyon aro budur siroj²¹⁶.

Jurm lavsidin kishi ma'sum emas,
Bo'yla ismat kimsaga ma'lum emas.

Odam avlodini qilmaydur iloh,
O'ylakim ondin bosh urmaydur gunoh.

Bo'lmasa sendin gunoh, ey bexabar,
Afvu rahmat kimga bo'lg'ay choragar.

Jurmdin ulkim yuzi bo'lg'ay sarig',
Tavba aylar ul sarig'lig'ni arig'.

Bahri rahmat mavjga kirgan zamon,
Pok o'lursan men kibi yuz ming ravon".

XCII

Odam Safiy alayhissalom hikoyati

“Xayli insonning otosi Bulbashar,
Kim oni xalq etti hayyi dodgar.

Boshiga qo'ydi hidoyat afsarin,
Tojiga tikti nubuvvat gavharin.

Qildilar topqoch bu yanglig' izzu joh,
Tufrog'in xayli maloyik sajdagoh.

Avji gardun xoki roh o'ldi anga,
Bog'i jannat jilvagoh o'ldi anga.

Bu sifat sofiyvashi oliy hasab²¹⁷,
Kim Safiy keldi anga haqdin laqab.

Chunki taqdir etdi hayyi zuljalol,
Jurmu isyon birla bo'ldi tirahol.

Oncha rif'at birla ul masjudluq –
Ketti-yu bo'ldi ishi mardudluq.

Ko'ksiga rad panjasin yetkurdilar,
Ravzai jannatdin oni surdilar.

Yuzqarolig'lar anga aylab nasib,
Tushti Hindiston savodida g'arib.

Qarnlar hijronda erdi ashkrez,
Solib ohu nolasidin rustaxez.

Joni o'rtangan zamon andoqki xas,
Tavba ul holiga bo'ldi choraras.

Bog'i rahmatdin yana esti nasim,
Bo'ldi yuz ming ranju mehnatdin salim.

Tavbasig'a dastgir o'ldi qabul,
Ayladi hurmat harimida nuzul.

Ondoq elga yetsa bu bandu kushod,
Sen kim o'lg'aysen za'ifi nomurod?

Tavba qilg'il dog'i behbudungg'a yet,
Yo'lga aylab azm, maqsudungg'a yet".

XCH

Yana bir qushning Hudhuddin savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey zebi toj,
Menda voqe'dur talavvunluq mizoj²¹⁸.

Har sifatda keldi tab'im noraso,
Goh fosiqlen, zamone porso.

Goh matlubum xarobot ahlidur,
Goh marg'ubum munojot ahlidur.

Gah haram tavfida men yazdonparast²¹⁹,
Dayr ichinda, goh but oldinda past.

Istiqomat yo'qturur holimda hech,
Bu jihatdandur ichimda pech-pech.

Bu talavvuni mizoji shum ila,
Bu sifatliq odati mazmum ila,—

Bo'yla yo'lg'akim kerak yakranglig',
O'zni topmasmen sahih ohanglig'".

XCIV

Javob

Dedi Hudhudkim: "Bu bema'ni shior
Filhaqiqat barchaning zotida bor.

Kim borig'a hamnafasdur nafsuh ruh,
Bastalig' birdin yetar, birdin futeh.

Uldur erkim, salb etib nafsoniyat,
G'olib etgay zotig'a ruhoniyat.

Har kishida bu sharaf bizzot²²⁰ erur.
Ul kishi poku sharif avqot erur.

Gar talavvun bo'lsa zoti shevasi,
Sen kibi bo'lsa tahattuk mevasi.

Bu maraz topmish riyozatdin iloj,
Kim kishiga mustaqim o'lgay mizoj.

Nafsdin har kimgakim bu bim erur,
Chora murshid oldida taslim erur.

Bo'yla illatlarg'a murshiddur tabib,
Kim xaloyiq pir derlar, ey labib²²¹.

Tolibi solikka illatlar bo'lur,
Nafs xaylidin mazallatlar bo'lur.—

Kim anga fe'li zamoyimdur laqab,
Muftalo bo'lur anga ahli talab.

Pir har birga qilur nav'ye davo,
Kim borib illat, topar tolib shifo.

Ul marazlardin bu dog'i biridur,
Kim riyozatlar oning tadbiridur.

Sen dog'i bu ishga o'zni chog'lading,
Bir qotqliqqa belingni bog'lasang.

O'yladur umidkim, bir lutfi xos —
Gar tahattukdin seni qilg'oy xalos.

Bu talablardin tarabnok o'lg'osen,
Haq yo'linda rahravi pok o'lg'osen.

XCV

Hikoyat

“Zumrai tahqiq sofiy mashrabi,
Vosili haq Bu Turobi Naxshabiy.

Bir muridi holiga solib nazar,
Zebu ziynatdin topar erdi asar.

Xirqasida vuslalar erdi orig',
Ranglar onda qizil, yoshil, sorig'.

Mayl ko'p nafsiga ra'nolig' sori,
Kisvati faqr ichra zebolig' sori.

Ko'p riyozatlar buyurdi pir anga.
Ul takalluf topmadi tag'yir anga.

Ko'rdikim daf' o'lmas erdi bu sifat,
Murshidi komil buyurdi oqibat:

Har kun o'z nafsiga bila razm aylamak,
Dog'i dorussalxqa azm aylamak.

Bir sabadga qo'yning ich-olotini, —
Solibon ihshou qozurotini²²²,

Bosh uza oni qo'yub, mahkam tutub,
Mehnatu ranjiddin oning qon yutub.

Qatralar haryon tomib dastoridin,
Oni o'tkargay Nasaf²²³ bozoridin.

Nafsig'a oning yetib mundaq inod,
Necha kun bu ish chu topti imtidod.

Xirqasida qolmadi zebolig'i,
Boshidin chiqti bori ra'nolig'i.

Bu mashaqqat qildi chun nafsini halok,
Murshidi komil buyurdi g'usli pok.

Ul marazdin bo'yla qutqordi oni,
Ul xatardin bo'yla o'tkordi oni.

To maqomi bo'ldi ayvoni vusul,
Harne matlubig'a yuz qo'ydi husul.

Sen dog'i nafsingg'a qo'y bir nav' ranj,
To nasibing bo'lg'ay oning muzdi ganj.

Yo'q esa o'zungni zoye' bo'ldi tut,
Bu talavvun do'zaxida o'ldi tut".

XCVI

Yana bir qushning Hudhuiddin savoli

Dedi bir soyilki: "Ey farxundaxo',
Nafsi zolimdur manga behad adu.

Har ne amr etsam qilur zohir xilof,
Irtikobidin tutar o'zni ma'of.

Bo'yla yo'lda dushman o'lsa ul manga,
Tay nechuk bo'lg'ay bu qattiq yo'l manga".

XCVII

Hudhudning javobi

Dedi Hudhud: "K-ey zabuni hirsakesh,
Nafs zulmi aylagan ko'nglungni resh.

Nafsning mahkumi bo'lg'on tunu kun,
O'zga bu hangomani qilg'on uzun.

Nafs ne amr etsa bo'lg'on zerdast,
Ul biyiklik qilsa, qilg'on o'zni past.

Urmag'on ul amr qilmay bir nafas,
Hosil aylab har ne ul etgan havas.

Umr oning farmoni birla sarf etib,
Ul tamanno aylagan sori ketib.

Bir eshakdek boshinga afsar urub²²⁴,
Nafsni o'z orqang uzra mindurub.

Ul qayon sursa, urib gom ul taraf,
Qayda tursa, topib orom ul taraf.

Tifl ekonda xud oning zori eding,
Lahv ila g'aflat giriftori eding.

Chun yigit bo'ldung ham ondin yonmading.
Lahzaye o'z holingga aylonmading.

Qarig'onda xud yetishti varzishing,
Fisqu isyonda tamom o'ldi ishing.

Umrung o'tti g'aflatu isyon bila,
Yetti o'lmak yuz tuman armon bila.

Tengri amrin umr o'tub yod etmading,
Sheva juz izlolu ifso^{d225} etmading.

Dahr aro yo'q sen kibi zoti ajab,
Umr o'tib o'tkargan avqoti ajab.

To tirik erding — bu erdi g'aflating,
Bo'yla o'lsang, ko'r, ne bo'lg'ay holating",

XCVIII

Hikoyat

"Podshohe mast edi, bebok ham,
Zolimu g'oratgaru saffok²²⁶ ham.

Nafsi zolim har necha ma'mur etib,
Qilmog'ida ul o'zin ma'zur etib.

Bir kun aylar erdi jomi aysh no'sh,
Ko'rdikim borurlar ikki jandapo'sh.

Bir-biriga ikkisi yoru rafiq,
Hamdamu hamrozu g'amxoru shafiq.

Shah tilab qildi birisidin savol,
Ul birining holidin so'rdi maqol:

"Kim bukim keldi sening hamkisivating²²⁷,
Zohir etkim — anga nedur nisbating?"

Dedi: "Nisbat ikkimizda yorlig',
Hamdamu hammashrabu hamkorlig'".

Masti g'ofil dedi:— "Ey sohib tariq,
Oytkim, men yaxshiroq yo ul rafiq?"

Dedikim: "Ulcha manga bo'lmish ayon,
Ikkingizning holini aylay bayon.

Chunki bo'ldung ikkisidin barxabar,
Sen o'zung hukm aylagil, ey tojvar.

Sen agarchi bir ulusqa shohsen,
Tengri yo'lunda, vale gumrohsen.

Har ne haq debtur — xilofidur ishing,
Kecha-u kunduz bu bo'ldi varzishing.

Ul agarchi bo'lsa darveshu gado,
Tengrining amrini xub aylar ado.

Haq yo'lidin tashqari qo'ymas qadam,
Balki haq amridin urmas ayru dam.

Sen shoh, ammo nafsqa zoru haqir,
Ul gadou nafsni aylab asir.

To tiriksiz ikkingizga hol — bu,
Ul gado, sen shohg'a minvol — bu.

O'lsangiz, xud shoh — uldur, sen — gado —
Kim, sen erding mast, ul — ahli iqtido"²²⁸,

Nuktani bu nav' surgach piri roh,
Seskonib ul uyqudin uyg'ondi shoh.

Mast edi, yetti anga hushyorlig',
Uyqusig'a qo'ydi yuz bedorlig'.

Shohlig' zarbaftidin yuzlandi or,
Tashlab oni, janda qildi ixtiyor.

Ko'ngliga haqdin yetib ogohlig',
Bildikim, darveshlikdur shohlig'.

XCIX

Yana bir qushning Hudhuddin savoli

Dedi bir soyilki:²²⁹ "Iblisi lain
Qasdim aylar, zohir aylab makru kin.

O'z huzuring'a meni qo'ymas dame,
Kelturur ko'nglumga hardam olame.

Boshima har lahza solur bir xayol,
Kim emas ondin qutulmoq ehtimol.

Chunki yo'q ondin qutulmog'lig' menga,
Choradur ma'muri bo'lmog'lig' manga.

O'yla muztarmen oning vasvosidin,
Kim zabundur aql oning ehsosidin".

C

Javob

Dedi Hudhud:—"Toki nafsingdur qarın,
Anga bor iblis shogirdi kamin.

Nafs oncha ko'nglunga solur g'urur,
Yetkurur oncha zamiringg'a futur.

Kim oni shayton ko'rub hayron qolur,
Vodii hayratda sargardon qolur.

Qaysi ishdinkim yetar nafsingg'a kom,
Topar ondin komini shayton mudom.

Nafs hukmi birlakim qilsang har ish,
Iriyur ul komdin shaytonga tish.

Demakim, shaytong'a bo'lmishmen zalil,
Ul sening nafsingni aylabtur vakil.

Har ne ul qilmoq kerak nafsing qilur,
Har nekim shayton bilur, ul ham bilur.

Har ne dunyog'a taalluqdur umur²³⁰,
Sarbasar shaytong'a doxildur zarur.

Nafsing andoq haqqu mulk etmish ani,
Kim erur darj anda yuz shayton fani.

Nafsing oncha ko'rguzur talbisni,
Kim qilur sharmanda yuz iblisni.

Senki, yor o'ldung bu yanglig' nafs ila,
Ne uchun shaytondin etkaysen gila".

CI

Hikoyat

Keldi Xaraqoniy qoshig'a bir murid,
O'z suluku toatidin noumid.

Dedikim: "Iblis purfanlik qilur,
Ko'ngluma har ishda rahzanlik qilur.

Ham namozimga yetar ondin qusur,
Zikru tasbehimg'a dog'i yuz futur".

Murshidi komil dedi: — "K-ey zulmkesh,
Tig'i javrung birla shayton ko'ngli resh.

Onda ham sendin shikoyatlardurur,
Javru zulmungdin rivoyatlardurur.

Der manga qism etmish avvaldin iloh,
Makr ila el holini qilmoq taboh.

Rohzanliq aylamak isyon sari,
Boshlamoq yo'l vodii nuqson sari.

Sen muride aylamishsen tarbiyat,
Kim anga mendin fuzundur bu sifat.

Har qachon keldim bu sharrun-nosg'a²³¹,
Kim solay ko'nglini bir vasvosg'a.

Qaysi munkarkim manga maqbul edi,
Ko'ngli, ko'rdumkim, anga mashg'ul edi.

Har taxayyulkim manga erdi mahol,
Xotirida erdi mamlu ul xayol.

Aylamakni sanga talqinlar base,
Bizni shayton qildi tahsinlar base.

Rahmat ushbu makr ila tazviringa,
Kim degay shaytonki: Rahmat piringa".

Dedi: "Shayton aylamish tuhmat manga,
Ul berur har lahvga rag'bat manga".

Dedi shayx: "Ahsanta bu yanglig' maosh,
Kim sanga shayton bila bo'lg'ay talosh.

Men aroda bo'lg'amen hukm etkuchi,
Yorg'u aylab, uzringuzg'a yetkuchi.

Ham sanga yuz qatla shaytondin uyot,
Ham anga sen shumi nodondin uyot".

CII

Yana bir qushning Hudhuiddin savoli

Dedi bir soyilki: "Ey farrux jamol,
Ko'ngluma behad muhabbat soldi mol.

Ham visoli jonima solur nashot,
Ham unidin ko'nglum aylar inbisot.

Bir nafas gar bo'lmasa ilkimda siym,
Hajridin jonimga bor o'lmakka biym".

CIII

Javob

Dedi Hudhud: "K-ey haqiqatdin yiroq,
Joniga qo'yg'on diram dog'i firoq.

Hirs jomi aylagan ko'nglungni mast,
Sen bo'lub ul mastlig'din zerdast.

Bu ne so'z bo'lg'ayki, zikr etgay kishi,
Kim emas, bu odamiylarning ishi.

Odamiylik'ning bu ishtin ori bor,
Kim bu sichqong'a erur da'bu shior.

Yerni qazmoq aylabon ko'p ehtimom,
Tufroq ichra xoru zor aylab mudom.

Naqb urub uylarga hirs shumdin,
Jon chekib bu xislati mazmumdin.

Har nafas bir uy sari solib to'shuk,
Nogahon chiqqach kamindan bir mushuk.

Aylab oni sayd ishratlar bila,
Tu'ma aylab hirsu rag'batlar bila.

Yeb sharahdin jismi birla qonini,
It nechukkim siflalar sichqonini.

Yo yilon yanglig'ki, ganj aylab havo,
Yillar o'lg'ay tufrog' ichra muftalo.

Charx mundoq aylagay podoshini²³²,
Kim ko'rungach, yonchqoylar boshini.

Yo yilon bo'l yoki sichqon, ey najis,
Muncha xud bordur sening zotingda his.

Kim alarga bo'yla bo'lsa oqibat,
Bilgasenkim yaxshi ermas bu sifat.

Siym sevgonkim, anga pobast o'lur,
Shavqidin oning ajoyib mast o'lur.

O'yladurkim johilu nodon mast,
Siymdin but aylab, o'lgay butparast.

Jahl birla tarki islom aylagan,
O'zga do'zax azmin anjom aylagan.

Toki bo'lg'ay dahr bog'ida tirik,
Ro'zgor andoqki bu yanglig' irik.

Siym uchun yuz hirsu shaydolog' bila,
O'lmagay oxir bu rasvolig' bila.

Men seni sichqon demay, Qorun tutay²³³,
Yo'q yilon, alhaqqi, Afridun tutay²³⁴.

Oqibat borin chu solib ketkasen,
Nettilar ul xaylkim, sen netkasen.

Bu tamannoni chiqarg'il boshdin,
Boshni qutqar bu qattiq toshdin.

Er esang maqsudi asli ko'zlagil,
Har nekim so'zlarsen — ondin so'zlagil.

Qilma ul ishkim yetib nuqson sanga,
Oxiri bo'lg'ay vuboli jon sanga".

CIV

Hikoyat

"Basra shahrida laime bor edi,
Bebasarlig' fannida dinor edi.

Mayli jam' aylarga dinoru diram,
Ul sifat g'olibki, Hotamg'a²³⁵ — karam.

Ko'p mashaqqatlar bila duni laim,
Bir-bir uzra jam' aylar erdi siym.

Onchakim jam' o'ldi bir maxzan anga,
Yer tubida ayladi madfan anga.

Bovujudi muncha naqd ul dunxisol²³⁶
To'nig'a tikmish edi gardun misol –

Beadad maxfiy diramlar hirsı shum,
Kunduz andoqkim falak ichra nujum.

Kim bulardindur manga tan quvvati,
O'ylakim tan quvvati – jon sihhati.

Ittifoqo bir kun o'ldi manzili,
Mol savdosig'a daryo sohili.

Suv qirog'ında yeb ul moli harom,
Molning savdoda sudidin taom.

Bo'ldi daryoda ilikni yurda xam,
Chun og'irlik qildi bir sori diram.

Tushdi daryog'a laimi dunsirisht,
Chekti qa'riga oni ul fe'li zisht.

Tolpinib ko'p zohir etti iztirob,
Kim birov solg'ay oning sori tanob.

Maxlasig'a mayl ko'rguzguncha xayl,
Ko'prak.etti bahrning qa'rig'a mayl.

Chun og'ir erdi diramdin langari,
Suv tubin tutti sadafdek gavhari.

Siymdin yetti bu ofat jonig'a,
Tushti yag'mo maxzani pinhonig'a.

Siyim yig'moqqa natija bo'ldi bu,
Sen oning savdosidin ilkingni yu(v).

Mutlaq oning sori mayl etma yano,
Kim talotumda erur bahri fano".

CV

Yana bir qushning Hudhuiddin savoli

Dedi bir soyilki: "Ey ulvi xirom,
Maskanimdur bir bihishtoso maqom.

Har shajar onda kelib to'bi misol,
Har taraf kavsar kibi ravshan zulol.

Suyi ruhafzo, havosi jonfizo,
Sahnida mavjud tanparvar g'izo.

Bog'i jannatdek fazosidur vase',
O'rtada qasri binosi bas rafe'²³⁷.

Qasr ichi naqqoshlikdin zarnigor,
Toshida naqqoshlig' gavharnigor.

Qasr aro bir xisrave oromgir,
Surati xush, siyrati xotirpazir.

Bo'yla gulshan ichra manzildur manga,
Bo'yla shohning vasli hosildur manga.

Mensiz ermas bir dam oning majlisi,
Tunu kun menmen rafiqu munisi.

Bu tarablarni qo'yub, aylab havo,
Istamak Simurg' bo'lg'aymu ravo?!"

CVI

Javob

Dedi Hudhud: — "K-ey xayoling barcha hech,
Sharhida bu qilu qoling barcha hech.

Garchi zebo' gulshanu dilkashdurur,
Ko'zga suv birla havosi xushdurur.

Onda to'bivash yig'ochlar jilvasoz,
Gullari yuz lavn birla ishvasoz.

Ham vafosiz keldi nasrinu guli,
Ham baqosiz sarv birla sunbuli.

Chun bahorig'a xazon solur shikast,
Bo'lur ul gullar qaro tufroqqa past.

Qasrini ham charx chun davron qilur,
Xasta oshiq ko'nglidek vayron qilur.

Shohig'a dog'i jafoi ro'zgor,
Taxta uzra taxtdin berur qaror.

Bog'ig'a gulchehrlardek yo'q vafo,
Shohig'a badmehrlardek yo'q baqo.

Sendin onda kim desun xud, ey za'if,
Bir tikan bargiga ermassen harif.

Er ersang Qofi baqoga azm qil,
Avjida bir shoh vasli istagil.

Kim bu gulshang'a kamol ondin durur,
Ham xazonu ham zavol ondin durur.

Shohg'a zebu far jamolidin oning,
Azlu favti ham jalolidin oning.

Qasrin obod aylagan ham hikmati,
So'ngra vayron dog'i qilg'on qudrati".

CVII

Hikoyat

"Bir qalandar bor edi mabhutu dang,
Subhu shom oning g'izosi erdi bang.

Tark ahlidek namudori oning,
Jur'adonda lekin asrori oning.

Chun g'izo yeb o'zni aylar erdi lol,
Aysh anga qilmoq xayoloti mahol.

Tushti ko'prak bir kun ul nofe' g'izo,
Muntafe'ni²³⁸ chekti bir vayron aro.

Takya soldi bir buzug' devorg'a,
Soyir o'ldi olami asrorg'a.

Ko'rdi o'zni bir nazah gulshanda shod,
Tegrasida jam' asbobi murod.

Maskani qasri binosi bas qaviy,
Zebi oning korgohi Monaviy.

O'zi bir taxt ustida Jamshedvash,
Yonida gulchehrai xurshedvash.

Aysh etib ul xisravi oliy maqom,
Topib ul gulchehradin har lahza kom.

Bu xayolot ichra ul koshonada,
Yotmish erdi go'shai vayronada.

Kim buzug'ning go'shasidin bir chayon,
Nishi no'gida ajal zahri ayon.

Chiqti ul vayron tavofin mayl etib,
Sanchar erdi nish haryonkim yetib.

No'shlabdin kom olurda harzakesh,
Ul chayondin erniga sanchildi nesh.

Qichqirib qo'pti qalandar beqaror,
Zohir aylab iztirobu iztiror.

Ne gulu gulshan edi, ne qasru taxt,
Ne yonida mahvashi feruzbaxt.

Ul xayoloti topib bori xalal,
Yeb va lekin erniga nishi ajal.

Bildi harne qilg'oni ermish xato,
Qilmadi sude pushaymonlig' ango.

Sanga ham mutlaq ham andoq keldi hol,
Yo'l dimog'ingg'a topib fosid xayol.

Chun ajal nishin yebon seskong'osen,
G'aflating uyqusidin uyg'ong'osen.

Har necha qilsang fig'onu zorlig',
Qilg'usi yo'q bir sari mo'ye osig'.

Onglag'ungkim kimdin o'lmishsen yiroq,
Qolgusi joning aro dog'i firoq".

CVIII

Yana bir qushning Hudhuiddin savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey benazir²³⁹,
Aylamish bir ishq ko'nglumni asir.

Ko'rmasam ma'shuq ruxsorin dame,
Tiyradur ul dam ko'zumga olame.

Bir nafas onsiz qarorim yo'q turur,
Dardu g'amda ixtiyorim yo'q turur.

Orazi nazzorasi komim mening,
Vaslidin ko'nglumda oromim mening.

Ondoq oning birladur ulfat manga,
Kim erur onsiz gumon shiddat manga.

Qilmasam lahnin zamone istimo',
Jismdin ruhum qushi aylar vido'.

Ko'nglum oning furqatining xastasi,
Jonim oning vaslining vobastasi.

Furqatidin jonima bedod erur,
Tunu kun ko'nglum ishi faryod erur.

Oyrila olmasmen ondin bir zamon,
Ondin oyrilmoq hamon, o'lmak hamon.

Ul sanam ishqin nechuk tark etkomen,
Oyrib ondin qayone ketkomen?"

CIX

Javob

Dedi Hudhud: "K-ey ishing so'zu gudoz²⁴⁰,
Solibon ko'nglunga o't ishq'i majoz²⁴¹."

Tushkoning ishq'i haqiqiydin²⁴² yiroq,
O'rtagan ko'nglunga aro dog'i firoq.

Asli yo'ldin ko'nglunga etkon ijtinob,
Far' sori azmni ko'rgan savob.

Chashmai hayvondin²⁴³ o'tgan xushklab,
Birkadin daf'i atash qilg'on talab.

Durri yaktodin qilib g'ofil ko'ngul,
Jola sori aylagan moyil ko'ngul.

Mehri xovar nuridin qilg'on udul,
Sham'u mash'al partavin etgan qabul.

Surati zohir bila topqon fireb,
Topmag'on ma'ni jamolidin nasib.

Husni zohirning ne nav' o'lg'ay ishi,
Yuzda balg'am birla qon oroyishi.

Yuzini vasfin deding huri chigil,
Balg'amu qondin esa oqu qizil.

Husni zohirning vafosi yo'qturur,
Ham sabotu ham baqosi yo'qturur.

Oshiqu shaydo bo'lurg'a arzimas,
Ishqidin rasvo bo'lurg'a arzimas.

Kim anga boqiy emastur xo'bluq,
Oriyatdur shaklida mahbubluq.

Gar bu kundur xo'b, tanglo xo'b emas,
Xo'bkim bu nav'dur, marg'ub emas.

Oni sevim, husni bo'lg'ay barkamol,
Bo'lmag'ay mumkin quyoshig'a zavol.

Yuz tuman ming sendek o'lsa oshiqi,
Bo'lmag'ay oshiqlig'ining loyiqi.

Bersalar ishq ahli yuz jon har biri,
Husni yuz ming munchag'a qilg'ay gari²⁴⁴.

CX

Hikoyat

"Bor edi shaxse Arastug'a murid,
Halqai darsida ul erdi mu'id.

Aylabon oni hakimi arjmand,
Jumlai shogirdlar ichra pisand.

Anga maxfiy ilmlarni oytibon,
Tifl ekondin ollida ulg'oytibon,

To'rt yuz hikmat elidin a'lam ul,
Barchadin ortuq, Arastudin kam ul.

Ko'nglida mundoq xayol aylab hakim,
Kim Skandarga oni qilg'ay nadim.

Kim o'zi bir sorikim qilsa xirom,
Bo'lg'oy ul farzanddek qoyim maqom.

Hikmat ichra nuktai mavzun bila.
So'z degay majlisda Aflotun bila.

Borur erdi yo'l bila bir qatla ul,
Urdu ko'ngliga birovning ishqiy yo'l.

Kufr dayridin chiqib mahpaykare,
Kofiri sangindili siyminbare.

Noz ila yuz dinni yag'mo qilg'uchi,
Hikmat ahlin zoru shaydo qilg'uchi.

Ul hakim o'lg'och giriftori oning,
Ko'nglini ko'rdi ajab zori oning.

Bog'lab oning vaslig'a yetmakka bel,
Sa'yilar aylab arog'a soldi el.

Toki ko'p xarj aylabon ajnosu naqd,
Rom etib ul dilraboni qildi aqd.

Emdikim ul but vasli berdi dast,
Kufr ahli yanglig' o'ldi butparast.

Kecha-yu kunduz ko'z ondin olmayin,
Vola o'ldi safhag'a ko'z solmayin.

Bo'ldi ul mahvashqa andoq shifta,
Kim sabaq bahsidin o'ldi kifta.

Aylabon ustod oning nazzorasi,
Dedi, aylay pand birla chorasi.

Berdi istab ko'p nasihat birla pand,
Bo'lmadi pand ul balog'a sudmand.

Ko'rdi ilmu hikmati zoye' bo'lur,
Necha yilliq zahmati zoye' bo'lur.

Necha fikr etti hakimi benazir,
Ko'rmadi ul ish davosidin guzir.

Maxfiy ondin o'zni tutti chorag'a,
Berdi muhlik doruye mahporag'a²⁴⁵.

Kim yiqildi ohu afg'on tortibon,
Dami-badam ul notavonlig' ortibon.

Choralar qildi yigit — sud etmadi,
Ul sanamdin notavonlig' ketmadi.

Ojiz o'lg'ach choradin ul dardmand,
Keldi ustod o'llig'a zoru najand.

Bosh quyi solib malolatlar bila,
Sharhi hol etti xijolatlar bila.

Ko'rdi chun ustod andoq ehtiyoj —
Keldikim bemorg'a qilg'oy iloj.

Dedikim: "Qo'p, sen bu kun xizmatqa bor,
Tur Skandar hazratida bandavor"²⁴⁶.

Men mudovo aylayin bemoringa,
Yetkuray sihat parivash yoringa".

Ul qabul aylab ravoni tutti yo'l,
Sundi ustodi iloj aylarga qo'l.

Mushile soz etti behad zo'rmand,
Berdikim oni sumurdi mustamand.

Dedi mahramlarg'akim, voqif turung,
Tasht eltib ul eshikda o'lturung.

Har nekim xorij bo'lur — to'kmang oni,
Bir ino ichra solib asrang oni.

Chiqqoch oytib so'zlar ul oliy mahal,
Qildi mushil dog'i bunyodi amal.

Qildi yuz majlisga ixroji mavod,
O'lturub erdi eshikda ustod.

Xastaning tobu tavoni qolmadi,
Jismida bir qatra qoni qolmadi.

Balg'amu safrovu savdo birla qon
Daf' o'lub, bo'ldi sumanbar notavon,

Kechqurun qilg'och yigit azmi visoq,
Dedi donokim:—"Kirib yoringg'a boq!"

Kirgach, istar erdi sho'xi dilkashi,
Ko'rdikim yotmish karihi noxushe.

Tonimay dedi:—"Mening yorim qani,
Sarv bo'yluq lola ruxsorim qani?"

Eshitib kirdi hakimi kordon²⁴⁷,
Aqli kulldek olimi bisyordon²⁴⁸,

Dedi: "Topshirgon inoni kelturung,
Nozaninni oshiqig'a yetkurung".

Boribon kelturdilar chun zarfni,
Kim eshitmishtur bu yanglig' harfni.

Muxtalif axlot ila mamlu edi,
Muhliku makruh lavni bu edi.

Dedi: "Olg'ilkim parizoding budur,
Gul jabinliq sarvi ozoding budur.

Budur ulkim muftalo bo'lmish eding,
Oshiqu vola mungo bo'lmish eding".

Ul yigit ustoddin bo'ldi xijil,
Ko'rgach oni ustodi muzmahil.

Dedi:—"Ey farzand, ko'rdum ehtiyoj,
Yo'q anga, bilkim — sanga qildim iloj.

Sen dog'i oshiqsanu mahbubung ul,
Zoru shaydo aylagan matlubung ul.

Bo'yla oshiqliqdin, ey oluda zot,
Pok ishq²⁴⁹ ahli qoshindadur uyot!"

CXI

Yana bir qushning Hudhuiddin savoli

Yana bir soyil dedi tortib fig'on:
"K-ey sen o'lg'on voqifi sirri nihon.

Yo'lda jonimga o'lumdin bim erur,
Jon burun manzilda-o'q taslim erur.

Xavf mustavii yaqin behad za'if,
Bo'yla yo'lga naylab o'lg'ayman harif?"

CXII

Javob

Dedi Hudhud: "K-ey nahifi xastadil,
Necha qolg'ung olam ichra — fikr qil.

Kimki keldi — oqibat borg'usidur,
Ko'ksini tig'i ajal yorg'usidur.

Zi hayot o'lmak uchundur oqibat,
Bo'yla tahqiq etti ahli ma'rifat.

Yo'qki orif, kimki yo'qtur o'yla kul,
Bu muhaqqaq amrdin g'ofildur ul.

Ming yil o'lsang dahr aro yo bir zamon,
Kim ajal oxir sanga bermas amon.

Avliyo bu vartag'a bo'lmish asir,
Anbiyog'a bu yurishdin yo'q guzir.

Vahm qilmoqdin qutulmoq yo'qturur,
Qayg'urub ozod bo'lmoq yo'qturur.

Rishva bermak birla yo'q ozodlig',
Ham qilur tig'i ajal jallodlig'.

Yig'lamoq birlavu yolbormoq bila,
Chera yo'qtur juz bu yo'l bormoq bila.

Zohidu fosiq bila shohu gado,
Qilmayin bo'lmas bu yo'l qat'in ado.

Qo'rqmog'din kimsaga yo'q foida,
G'ayri ko'rmaklik humumi zoida.

Hech nav' o'lmas chu o'lmakdin guzir,
Avlo ulkim bo'lg'osen farmonpazir".

CXIII

Hikoyat

"Naqldurkim, avji rif'at kavkabi,
Mehtari a'zam Sulaymoni nabi —

Bir kun erdi taxt uza oromgir,
Olida devu pari farmonpazir²⁵⁰.

Jinsi maxluqot insu vahshu tayr,
Ko'rmay oning xizmatidin o'zni g'ayr.

Nofiz ul borig'a farmoni oning,
Om majmu'iga ehsoni oning.

Turmish erdi ollida bir ahli hush,
Hush oni aylab tafakkurdin xamo'sh.

Bo'yla holatda yetishti bir malak,
Qobizi arvohu²⁵¹ jallodi falak.

Qildi payg'ambarg'a ta'zimu salom,
So'ngra arz ettiki: "Ey faxri kirom!²⁵²

Asru maxfiydur ilohi hikmati,
Kim erur onda xiradning hayrati.

Bu azizekim qoshingda bu zamon —
Turmish, o'lmaktin anga yo'qtur gumon.

Umrig'a to'lmish ajal paymonasi,
Hukm yetmishkim, bo'lub hamxonasi —

Ham bu soat qatl tig'in solg'omen,
Hind iqlimida jonin olg'omen.

Ushbu ishda g'olib o'lmish hayratim,
Dam-badam ortar o'zumga vahshatim".

Ul bu ma'nida takallum deb ravon,
Kim nabi ollida turg'on notavon.

Keldi yer o'ptiyu to'kti pas niyoz,
So'ngra dedi: "Yo rasuli sarfarozi!

Bu kun o'z holimg'a hayronmen base,
Marg vahmidin parishonmen base.

Chora qilkim bo'lmayin bu mulk aro,
Kim ko'zumni vahm aylabtur qaro.

Yelga amr etti Sulaymon ul nafas —
Kim: "Oni elt andakim — qilg'ay havas!

Qaysi yerdakim desa, bergil qaror,
Daf' qil ko'nglidin oning iztiror".

Yel oni olib uchurdi tundu tez,
Bori a'zosig'a solib rustaxez.

Kim ishorat qildi Hindiston sari,
Onda yetgach, o'tmadi ondin nari.

Dedi: "Bu yerda manga orom ber,
Kim erur bo'lmoqqa matlubum bu yer".

Tushti rokib, bordi raxshi teztak²⁵³,
O'zni yetkurdi bu holatda malak.

Tengri sun'ig'a debon ko'p ofarin,
Oni ham qildi yonolarg'a qarin.

Yel bila hamtaklik etsa gar kishi,
Ruh qabzi keldi Azroil ishi".

CXIV

Yana bir qushning Hudhuddin savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey pokzod,
Jumlai umrimda ko'rmaymen murod.

Doimo g'am birla eltibmen basar,
Shodlig'din menda yo'q ermish asar.

Yo'l borurg'a xotiri xurram kerak,
Dahr ranjiddin malolat kam kerak.

Chun meni g'amparvar etmish ro'zgor,
Har zamon bir g'am bila jonim figor.

Ne ko'ngul xushlug' bila yo'l qat' etay,
Ko'ngli xushlar qayda ketsa, men ketay".

CXV

Javob

Dedi Hudhud: "K-ey najandi g'amsirisht,
Zotinga g'amdin bahona sarnavisht.

Bo'yla vodiy qat'ida beishtiboh,
G'amni etmishlar eranlar zodi roh²⁵⁴.

Yo'l g'ami kelmish eranlarning ishi,
Yo'lda g'amsizni kishi demas kishi.

G'amdin aylarlar eranlar shodlig',
Bu muqayyadlig' durur ozodlig'.

G'am yeridur mehnatobodi jahon,
Onda har nav' elga bir g'amdur ayon.

Olam ahli ko'nglida olam g'ami,
Xud budur ko'prak bani odam g'ami.

Lek alarkim keldilar ahli yaqin,
Yo'l g'amidin keldilar doim hazin.

Kimsaga avvalg'i g'am mamnu'dur²⁵⁵,
Odamidin so'ngg'i g'am matmu'dur²⁵⁶.

Gar burung'idin esang zoru najand,
Yo'ldin o'zni shod qil, ey mustamand.

So'ngg'idin g'amgin esang – qil shodlig',
Kim ko'ngul ondin topar obodlig'.

G'amdin aylar shodlig' ahli vidod
Bor alarg'a nomurod o'lmog' murod.

Yo'l g'amidur maqsadu maqsud uchun,
Kim yer ul g'amni ko'ngul behbud uchun.

Ondakim yo'qtur bu g'am – er ermas ul,
Zod g'amdin topti qat' etgan bu yo'l".

CXVI

Hikoyat

"Misrda bor erdi oliyhimmate,
Olami ma'nida sohibdavlate.

Ishrat asbobi bori tayyor anga,
Ne xayol etsang yuz ul miqdor anga.

Jannatoso qasr ichinda manzili,
Hurvash mahbub oning hammahmili.

Lek ul oliy sifati pok zot
Bor edi bu barchag'a beiltifot.

Dardu g'am erdi anga yoru nadim,
Hajr zindonida Yusufdek muqim.

Dedilar: "K-ey ko'nglung anduh birla juft,
Bizga ravshan ayla bu rozi nuhuft"²⁵⁷.

Kim muhayyo bori asbobi nashot,
Kim ko'ngulg'a bo'lg'ay ondin inbisot.

Xotiring nechun dame xurram emas,
G'amdin o'zga ko'nglunga hamdam emas?"

Dedi: "Yo'l ahlig'a zindondur jahon,
Negakim matlubi ko'zdindur nihon.

Ish budurkim aylagay qat' ushbu yo'l,
Ko'nglining matlubiga yetguncha ul.

Kimsa zindonda qachon xurram bo'lur.
Baytul-ehzonda netib beg'am bo'lur.

Menki ayru yordin darmondamen,
Gar Eram bog'idamen – zindondamen.

Bo'lmag'uncha vasl gulzorig'a xos,
Bo'lmag'um g'am xorxoridin xalos".

CXVII

Yana bir qushning Hudhuddin savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey benazir,
Men oning amrig'amen farmonpazir.

Muntazirmen amr ila farmonig'a,
Yo'q muqayyad qahr ila ehsonig'a.

Harne amr etsa – topar mendin husul,
Ul bilur gar rad qilur, yoxud qabul.

Ne buyursa ul ishimdur yozu qish,
Yo'q manga raddu qabuli birla ish.

Amrig'a iqdom odatdur manga,
Chun ado qildim saodatdur manga".

CXVIII

Javob

Dedi Hudhud: "Xo'b so'zdur bu so'zung,
Xo'broqkim, demagay oni o'zung.

Kimsaga bu yo'lda hayyi loyazol²⁵⁸,
Bu tariq ichra nasib etmish kamol.

Kim oning farmonig'a bo'lg'ay mute',
Keldi bu yo'lda oning johi rafe'²⁵⁹.

Amridin chekkon bo'yun mardud erur,
Borgohi izzidin matrud erur.

Na humoyunfol maqbul bandadur,
Kim oning farmonig'a afkandadur.

Amrig'a toat erur komi oning,
Yo'q, bu ishsiz birdam oromi oning.

Lek har necha itoat aylasa,
Amru hukmi birla toat aylasa,

Bu ishi birla mubohot aylamas,
Kibmni jonig'a ofot aylamas.

Toat etsa ozu ko'p yo botu kech,
Bori-yu yo'qi erur ollinda hech.

Bo'lmasa maqbul kirdori oning,
Balki teng bo'lsa yo'qu bori oning.

Qilmasa o'zni tafoxurdin aziz,
Toatig'a ko'rsa qiymat bir pashiz, —

Uldurur go'yi saodat eltgon,
Nafi taqvou ibodat eltgon.

Bar yegan o'z toatu taqvosidin,
Bahravar bo'lg'on bu ish ma'nosidin".

CXIX

Hikoyat

"Tengri Odamni yaratmasdin burun,
Ruh sham'in tang'a qotmasdin burun —

Kim maloyik xayliga erdi hujum,
Toatu taqvoda odobu rusum.

Borig'a sarvar Azozil erdi bas,
Murshidu mushkillarig'a choraras.

Necha ming yil o'yla toat ayladi,
Tengri amrig'a itoat ayladi —

Kim erur vasfida oning nutq lol,
Aql ollinda erur amri mahol.

Naql mundoqdurki, sathi xokda²⁶⁰,
Yona bu oliy to'quz aflokda —

Qolmamishtur sajda qilg'uncha maken,
Kim yuz onda qo'ymamish ul notavon.

Tengri chun Odamni maxluq ayladi²⁶¹,
O'zni oshiq, oni ma'shuq ayladi.

Amr qildikim maloyik sarbasar,
Sajda qilsunkim, budur — xayrulbasha²⁶².

Chun maloyikka bu amr etti Iloh,
Qildilar Odam janobin sajdagoh.

Ul necha ming yil ibodat aylagan,
Amr ila taqvou toat aylagan.

Chun g'urur etti ishiga oshkor,
Xayl aro rad qildi oni kirdikor.

Ko'nglidin olib ibodat zavqini,
Soldilar bo'ynig'a la'nat tavqini.

Necha ming yil bo'ldikim mardud erur,
Necha ming yillik ishi nobud erur.

Onglakim, bu yo'lda qilmaydur Iloh —
O'zni ko'rmaklikdin ortug'roq gunoh.

O'zni ko'rmak — toatin ko'rmakdurur,
Qilg'onin ko'ngliga kelturmakdurur”.

CXX

Yana bir qushning Hudhuddin savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey sarfarozi,
Kimki bo'lsa haq yo'linda pokboz.

Nafi oning ne ekan — izhor qil,
Chun manga mubhamdurur — sharh aylagil —

Kim bu yo'lda — men erurmen pokboz,
Borin o'ynabmen to'kub ajzu niyoz".

CXXI

Javob

Dedi Hudhudkim: "Bu ish dushvor erur,
Sahl etar tengri angokim yor erur.

Topsa bu davlatni har oliynihod,
Mundin ortiq yo'qturur bu yo'lga zod.

Ya'ni bu yo'l zodidur bezodlig',
Zodu to'sha qaydidin ozodlig'.

Lek oning sharti budurkim, rohrav —
Harnekim boru yo'qini jav-bajav²⁶³.

Toatu zuhdu ziyonu sudini,
Haq yo'linda bud ila nobudini —

Jam' etib solgay fano o'tig'a pok,
Kuydurub, kul aylab, oni zavqnok.

Kulni sovurg'ay havog'a sarbasar,
Ul sifatkim qolmag'ay ondin asar.

So'ngra ko'ngliga solib afg'on yeli,
Ul chamanga esturub nayson yeli.

Qilg'onin mutlaq chiqorg'ay ko'nglidin,
Har ne qilmish erdi — borg'ay ko'nglidin.

Chun vujudin bu sifat qildi adam,
So'ngra bu yo'l azmig'a urg'ay qadam.

Ulki derlarkim, suluk ahlig'a yo'l
Bir qadamdur yaxshi voqif bo'lsa ul —

Ul qadam budurki, yo'qu borini —
O'rtagaykim, qo'ymag'ay osorini.

Bu qadam qo'yg'och, yetar matlubg'a,
Hajr borib, qovushur mahbubg'a".

CXXII

Hikoyat

"Ulki bu yo'lda ishi taslim edi,
Ibn Adham shoh Ibrohim edi.

Haq yo'linda murshidi din erdi ul,
Pokbozu pok oyin erdi ul.

Kim bu yo'lda mulku taxtu kishvarin—
O'ynadi, tashlab boshidin afsarin.

Janda kiydi ko'rguzub yuz ming niyoz,
Yo'lg'a tushti shohi rindi pokboz.

Balxdin azmi Nishopur ayladi,
Oni vayron, muni ma'mur ayladi.

Bu makon bo'ldi chu ul gavharga kon,
Yetti yil bir tog' aro qildi makon.

Onda sulton soyimud-dahr²⁶⁴ erdi kun,
Ul sifatkim qoyimul-layl erdi tun.

Jam' etib vodiya kunduz xasu xor,
Bir quchoq bog'lar edi mardonavor.

Egniga bog'lab borib bozorg'a,
Sotar erdi shom uchun iftorg'a.

Bas riyozatdin hilol o'lmish edi,
Jismi ul yanglig'ki nol o'lmish edi.

Bir kun egnida o'tun, jismida ranj,
Shahrga borur edi ul koni ganj.

To'stilar yo'lini aqtobi zamon,
Qilg'oli oning sulukin imtihon.

Urdi bir yumrug' biri bo'yniga rust,
Dedi ul faqru fano tavrda chust —

Kim: "Onikim sen tilaysen qoldi ul,
Balxdin men bu taraf tutqonda yo'l".

Dedilarkim: "Notamom ermish hanuz,
Bu o'tun ostida xom ermish hanuz.

Balx oning chiqmaydur ermish yodidin —
Kim bosh urdi xotiri noshodidin.

Necha yil cheksa bu yanglig' ranju dard,
Mulkning yodidin o'lg'ay ko'ngli fard".

Yil o'tub yona ul ikki-uch harif,
Toptilarkim borur erdi ul nahif.

Yana bir musht imtihong'a urdilar,
Ozmun shartin bajo kelturdilar.

Chiqmadi bu qatla sultondin nafas,
Mumtahanlar²⁶⁵ bo'ldilar faryodras.

Dedilar topib ul oyin birla kom —
Kim suluk ichra ishi bo'lmish tamom.

Shukrlar bu ishta ifsho ettilar,
O'zni sultong'a huvaydo ettilar.

Bir-birig'a hamdamu damsoz o'lub,
Ka'ba azmi qildilar hamroz o'lub.

Shahg'a andin so'ngra itti shohlig',
Rohravlar yetkurub ogohlig'.

G'ayr yodi ko'nglida to bor edi,
Parda yanglig' mone'i asror edi.

Ko'nglidin bilkull chu zoyil bo'ldi ul,
Parda qo'pqoch peshgahg'a topti yo'l.

Bu fanog'a kimki topti dastras,
Oni derlar pokboz, ey bulhavas".

CXXIII

Yana bir qushning Hudhuddin savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey hushmand,
Menda bordur himmati behad baland.

Gar biyik himmatning elga naf'i bor,
Manga naf' o'lmoq keraktur oshkor.

Men zaifu himmatim asru qaviy,
So'z bu ma'nida ne aytur ma'naviy".

CXXIV

Javob

Dedi Hudhudkim: "Bu da'vong o'lsa jo'b,
Topqung ondin ushbu yo'lda naf' ko'p.

Past elning gar biyikdur himmati,
Bor oning xo'rdida izzu rif'ati.

Gavhar o'ldi himmatu odam — sadaf,
Bu sadafqa ul guhardindur sharaf.

Himmat o'lsa, masnadu joh o'lmasun,
Mulku mol onchaki dilxoh o'lmasun.

Kimki yo'qdur naqddin peroyasi,
Bilki himmat bas durur sarmoyasi.

Kimsaga hech ishta gar yetmas ilik,
Bok yo'q gar himmati bo'lsa biyik.

Erga himmatdin erur yuz e'tibor,
Johu mulku ganjning ne daxli bor.

Mol o'lub gar yo'q kishining himmati,
Ma'ni ahli ollida yo'q izzati.

Kimki bo'lg'ay himmati oliy anga,
Bar berur bu himmat iqboli anga.

Shahg'a hikmat past agar berdi xudo,
Xushroq ondin himmati oliy gado.

Podshahkim, bo'lsa himmat ichra past,
Keldi himmatlig' gadodin zerdast.

Odaming zebi himmatdin durur,
Nafsnig ta'dibi himmatdin durur.

Past himmat gar topar baxti baland,
Mudbiri ko'hidek ermas arjmand.

Ming adad qo'y birla muzduri shabon:
Muzd olib qo'ylarg'a bo'lmish posbon.

Chun bo'ridin qo'yg'a yetsa tumtaroq,
Ul shabondin cnda bir it yaxshiroq.

Ulki ganji boru yo'q himmat anga,
Bu shabonu qo'yg'adur nisbat anga.

Ganjg'a ul bir nigahbon besh emas,
O'ylakim ul qo'yg'a cho'pon besh emas.

Rindi sohib himmat onda chun yetar,
Ul surukni bir gadog'a bazi etar.

Rindga himmat bila bo'lsa karam,
Naqdi anjumdur anga xarji diram".

CXXV

Hikoyat

"Bo'yla so'z manqul erur axbor aro,
Himmat ahli holidin osor aro.

Kim qiyomatkim erur yovmun-nushur²⁶⁶,
Onda har kim qabridin aylab zuhur.

Zohidu fosiq gadou muhtasham,
Arsai mahshar aro qo'yg'oy qadam.

Shayxi Jom ul murshidi oliy maqom,
Zinda Pili mastdek aylab xirom.

Do'zax ahli sori chun qilg'ay guzar;
Solibon ibrat ko'zi birla nazar.

Ko'rgach anda elga gunogun azob,
Himmati bahrig'a tushkay iztirob.

Tengriga izhori hojot aylagay,
Bo'yla oyini munojot aylagay.

Kim ilohiy, ahli do'zaxni tamom,
Harne bo'lg'ay shayxu shobu xosu om²⁶⁷.

Borchaning qilg'on gunohin afv qil,
Yorlaqab, lutf aylab ozod aylagil.

Sanga bu lufu karam oson erur,
Bu ulus beru yo'qi yakson erur.

Gar munga rozi emassen — ber mango,
O'yla jismikim tomug' bo'lg'ay to'lo.

Gar sanga bo'lsa azob etmak g'araz,
Men bo'lay bu notavonlarga evaz.

Rindi sohib himmati oliy janob,
Chun shafobatda bu nav' etgay xitob.

Bu sifatkim zohir o'lg'ay ko'shishi,
Anga loyiq haqdin o'lg'ay baxshishi.

Chun humoi himmati ochqay qanot,
Yuz tuman ming xalq topqaylar najot".

CXXVI

Yana bir qushning Hudhuiddin savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey, poksayr,
Kimsada insof bo'lg'ay, bormu xayr?

Haq manga insof qismat aylamish,
Quti jonim bo'yla ne'mat aylamish.

Bu sifatqa ulki bo'lsa nisbati,
Bormu ul hazratda oning qurbati?"

CXXVII

Javob

Dedi Hudhudkim: "Bu naqledur hasan,
Borcha el ollinda mustahsan bu fan.

Odamig'a yaxshi ko'p avsof erur,
Lek alarning ashrafi insof erur.

Kingakim insof yo'q — inson emas,
Munsiz atvorida juz nuqson emas.

Bu sifat keldi eranlarning ishi,
Bo'yla davlatqa yetishmas har kishi.

Odam ermas ulki noinsof erur,
Odam insof istamas — ammo berur.

Istamaslar eldin insof ahli haq.
Kim alarga keldi munsiflig' sabaq.

Bermay insof, ulki insof istadi,
O'zni noinsofi mutlaq ayladi".

CXXVIII

Hikoyat

"Xojai dinparvari oliynasab,
Kim otiga Porso erdi laqab.

Makka sayrin ollida jazm ayladi,
Ka'bai islomga azm ayladi.

Xoja Bu Nasr erdi xizmatkor anga,
Xodimu farzandu xosu yor anga.

Chun musharraf bo'ldilar maqsudqa,
Shukr zohir aylabon ma'budqa²⁶⁸.

Qildilar harneki farz erdi ado,
Xalqning hajjini aylarga duo.

Kim qabul etgay haq aylab ittifoq,
Xojani majmu' ko'rdilar yaroq.

Olti yuz ming rahnavardi haqshunos,
Xojag'a ko'rguzdilar bu iltimos.

Sohibi "Qudsiya"vu "Faslul-xitob",
Ul jamoatqa dedi mundoq javob:

"Kim manga bu ishki tortibsiz raqam,
Men xud ondin toshqari qo'ymon qadam.

Gar munga boisdurur fazlu kamol,
Olami insof aro beqilu qol.

Mendan ansabdur bu ish Bu Nasrg'a,
Kim duo qilg'ay bu ahli asrg'a".

Chun bu yanglig' oni ta'rif ayladi,
El duosin anga taklif ayladi.

Xojaning insofin ul ehson bila,
El qabul aylab sarosar jon bila.

Xoja Bu Nasr etti minbarni makon,
El duosin aylabon virdi zabon.

Tengri ollida munojot ayladi;
Xalq uchun izhori hojot ayladi.

Xoja minbarning tubin aylab maqom,
Sidq ila omin der erdi bardavom.

Yetgach oxirg'a duo birla savol,
Dedi soyil: "K-ey Ilohi zuljalol.

Ko'rmasang loyiq duo oyinini,
Qilmag'il zoye' oning ominini?"

Olti yuz ming xalqdin chiqti nafir,
Zor yig'lab ham sag'iru ham kabir.

Ofarinlar deb alar avsofig'a,
Ham atovu ham o'g'ul insofig'a.

Mundin ahsan kimsaga yo'qtur sifat,
Onglamas oni juz ahli ma'rifat".

CXXIX

Yana bir qushning Hudhuiddin savoli

Yana bir soyil dedikim: "Xayl aro —
Bandag'a gustoxlig' bormu ravo?

Sidrag'akim keldi oliy shoxlig',
Gar qushe qilsa ayon gustoxlig'.

Jur'ati janbida bo'lg'aymu uqob,
Yo'qsa istig'nog'a bo'lg'aymu hisob?"

CXXX

Javob

Dedi Hudhudkim: "Bukim qilding savol,
Sen javobinda bil oning ikki hol.

Kimsakim gustox o'lur shoh ollida,
Yo kerak maxsus dargoh ollida.

O'zlugining qaydidin bo'lg'ay xalos,
O'zga ulluq birla bergan ixtisos.

Harne bu der ul degandekdur yaqin,
Bulluqu ulluq bo'lib raf' o'rtodin.

Munda zohirda agar jur'atdurur,
Lek ma'ni yo'lidan vahdatdurur.

Yo keraktur ishq savdosida past,
Oshiqi oshuftavu majnunu mast.

Kim muhabbat qilmish o'lg'ay oni zor,
Bo'lg'ay oytur holida beixtiyor.

Ne inod o'lg'ay, ne kibr onda g'araz,
Juz muhabbatkim anga yo'qtur evaz.

O'yla haq mash'ufi bo'lg'ay mutlaq ul,
Kim dey olmag'ay hadise juz haq ul".

CXXXI

Hikoyat

"Bor edi devonai oliy sifot,
Xalq Majnun Alhaq aytib anga ot.

Chunki haq yodi anga mahbub edi,
Tunu kun bu yod ila mag'lub edi.

So'z desa, haqqa qilur erdi xitob,
Haq tilidin-o'q berur erdi javob.

Bir bahor ayyomi azm aylab safar,
O'zga baytullohni aylab maqar.

Chun riyozatdin tani erdi nahif,
Minmish erdi markabi ul ham zaif.

Tun qorong'u bo'ldiyu tutti yog'in,
Ko'rdi Majnun sa'b ul yo'l bormog'in.

Bir buzug' ko'rdiyu sokin bo'ldi ul,
Dedi:— "Ey tengrim, eshakdin voqif o'!"

Kirdi markabni qo'yib vayronag'a,
Uyqu g'olib bo'ldi ul devonag'a.

Yotti bosh ostig'a qo'yub bir kesak,
Ul buzug'din toshqari qoldi eshak.

Ko'zi borg'och uyqug'a abri bahor,
Tezlik qildi yog'ing'a oshkor.

To'kti vayron ichra haryondin su(v)ni,
Telba boshidin uchurdi uyquni.

Qo'ptiyu o'lturdi turg'uncha yog'in,
Chun yog'in turdi bilib borur chog'in.

Chiqti markabni qilurga teztak,
Yo'q edi vayrona toshinda eshak.

Qo'ydi yuz Majnung'a behad iztirob,
Tengriga qildi g'azab birla xitob:

"Kim, sanga markabki topshuredum bu dam,
Yaxshi asroding, karam qilding, karam!

El sening mehmonlig'ingg'a bormasa,
Markabin vodiy sari boshqormasa,

Bo'lmag'ay erdi bu beparvolig'ing,
G'aflat ichra mahz istig'nolig'ing.

Asramog'din markabim or aylading,
Tiya tunda nopadidor²⁶⁹ aylading!"

Kungronib haryon urar erdi qadam,
G'oyibin istarg'a majnuni dijam.

Kim choqildi bir ajab raxshanda barq,
Ayladi olamni anvorida g'arq.

Markabin ko'rdiki o'tloydur yurub,
Xoru xasqa har taraf og'zin urub.

Ko'rgach oni telba bo'ldi shodmon,
Mindi dog'i yo'lg'a tushti ul zamon.

Tundlug'larni boshidin toshladi,
Lutflar birla navozish boshladi.²⁷⁰

"K-ey mening jismim aro jonim xudo,
Balki yuz jonim sanga bo'lsun fido!

Garchi uldam markabimga boqmading,
G'oyib aylab bo'ynig'a ip toqmading.

Manga yuzlandi ajab oshuftaliq,
Qahrdin qildim sanga oluftaliq.

Chun eshakni topshurub erdim sanga,
Oni topshurmoq kerak erding manga.

Asramoqda chunki taqdir aylading,
Tund ko'rgach meni, tadbir aylading.

Chora aylab chaqmog'ingni choqibon,
Ko'z yorutur mash'alingni yoqibon.

Ko'zuma oni namudor aylading,
Darmahal bu lutf izhor aylading.

Tundluqqa garchi men erdim muhiq,
Sen ham ermishsen harifi bas mudiq²⁷¹.

Kim bu diqqat aylabon zohir manga,
G'oyibimni aylading hozir manga.

Degonimdin bemador etting meni,
Qilg'onimdin sharmisor etting meni.

Sen nekim qilding — unuttum men tamom,
Sen ham o'tkonni unut, lutf ayla om.

Men unuttum aylabon zohir vifoq,
Sen dog'i oni unutsang yaxshiroq.

Men seni deb qilmog'umdur chun xijil,
Sen meni ham qilma oytib munfail.

Men seni bu qissada tuttum maof,
Sen dog'i ko'nglungni mendin ayla sof!"

O'zini hardam sitoyishlar qilib,
Haqni ham mundoq navozishlar qilib,

Telba rozi garchi noma'qul edi,
Chun muhabbatdin edi maqbul edi.

Bo'lsa har majnun bu yanglig' roz anga,
Ham etar gustoxlig' ham noz anga.

Tengriga chunki bu el mahbub erur,
Har ne mahbub aylasa marg'ub erur".

CXXXII

Yana bir qushning Hudhuddin savoli

Yona bir soyil dedi: "K-ey rahnavard,
G'ayrdin men bo'lmisham ozodu fard.

O'zni aylabmen xayoli birla xush,
Bo'lg'oli bir kun visoli birla xush.

Men chu ondin oyru ermon bir nafas,
Oni istab ne safar aylay havas?"

SXXXIII

Javob

Dedi Hudhud: "K-ey so'zung da'voga xos,
Topmog'on ma'ni sari hech ixtisos.

Har kishi haddi emas bu nav' lof,
Kim o'zi vasfig'a degay bir gazof.

Sen muni ko'rkim chekib jon oyu yil,
O'z-o'zungni vasf etarsen muttasil.

O'zni g'ayridinki dersen fard bu,
Ollida maqbul ekin, mardudmu?

Sen demoqdin rost kelmas bu maqol,
To ne nav' erkin oning ollinda hol.

Sen bu da'vodin urarsen xud nafas,
To anga ne nav' ekin bu multamas.

Har ne sen dersen anga yo'q e'tibor,
Mo'tabardur ne ul etsa oshkor.

Sen demoqdin ish kifoyat bo'lmag'ay,
To qabul ondin inoyat bo'lmag'ay.

Demagan xushroq yana bu nav' so'z,
Tikkan avlodur oning lutfig'a ko'z".

CXXXIV

Hikoyat

"Shayx Bistomiy, amini ganji roz,
Ahli ma'ni taxti uzra sarfaro.

Chunki bu dorulfanodin²⁷² qildi azm,
Ravzai dorulbaqog'a tuzdi bazm.

Bir kun oni tushta ko'rdi bir murid,
Dedi: "Ey ichgon mayi hal min mazid!

Bizga holingdin ayon etgil xabar,
Kim sanga ne qildi hayyi dodgar?

Furqatingda chun base ko'rduk alam,
Toki itmiynon bo'lg'ay bizga ham".

Murshidi komil dedikim: "Ul zamon —
Kim, lahad qa'ri manga bo'ldi makon.

Ul malaklarkim erur ahli savol,
Bo'ldilar hozir qilurg'a qilu qol!"

Dedilarkim: "Kirdigoring kim durur,
Xoliqu parvardigoring kim durur?"

Men dedim: "Bu so'zni mendin so'rmangiz,
Gar javobi demasam yozg'urmangiz.

Aylangiz borib savol andinki: ul —
Bandalig' sori manga berurmu yo'l?

Qullug'umg'a gar qabul o'lsa xitob,
Ul xitob-o'q sizga kofiydur javob.

Bandaye onglang meni dargohida,
Masnadi iqbol izzu johida.

Gar qabul iqbolidin navmidmen,
Hajrida avvorai jovidmen.

Meni rad ahlidin ul soat biling,
Har ne istar ko'nglungiz ul dam qiling.

Chun bu yanglig' toptilar mendin javob,
Keldi ul soat xitobi mustatob²⁷³.

"K-ey savol ahli, bukim mas'uldur —
Bandai mustahsanu maqbuldur.

Bo'lmayin ravshan oning nurig'a ko'z,
O'z demoqlik birla kelmas rost so'z".

CXXXV

Yana bir qushning savoli

Yana bir soyil dedikim: "Ey rafiq,
Bo'lmisham bahri kamol ichra g'ariq.

Ham kamoli nafs bo'lmish hosilim,
Ondin o'lmish vosilim, komi dilim.

Bu murodim munda chun hosildurur,
Yo'l azobin tortmoq mushkildurur".

CXXXVI

Javob

Dedi Hudhud: "K-ey murodingdin nufur,
Ko'nglinga g'aflat solib jahlu g'urur.

O'z xayolingdin qilib mag'rurluq,
Ishning aslidin topib mahjurluq.

Bu xayoling keldi behosil xayol,
Balki boshtin to oyoq botil xayol.

Noqis uldurkim, o'zin komil degay,
Komil ulkim nuqsin isbot aylagay.

O'z kamolidin demas ahli kamol,
Ahli nuqson ichradur bu qilu qol.

Senki nuqson ichra komilsen base,
Olim oytib o'zmi, johilsen base.

O'z kamolidin demaktur mahzi jahl,
Jahldin so'z oytqay kim bo'lsa ahl.

Kim o'zin komil ko'rar noqisdur ul,
Nuqs bermaydur kamoli sori yo'l.

Mehr kun tush o'zni ko'rg'och barkamol,
Anga yuzlandi hamul soat zavol.

Bovujudikim kamoli bor edi,
Chun oni ko'rdi, zavoli bor edi.

Gar o'zin komil degay noqisvashe,
Xushluq o'zga sobit etgay noxushi.

Oni isloh aylamak dushvordur,
Kim binosi kibr ila pindordur²⁷⁴.

Bu kamolingkim, qilibtursen gumon,
Mahzi nuqson bil oni, ey notavon".

CXXXVII

Hikoyat

Shayx Abu Bakri Nishoburiyki, ul —
Mulki ma'ni sori topib erdi yo'l,

Chiqti bir kun mulki Nishoburdin,
Sayr uchun ul xittai ma'murdin.

Shayxlig' oyini g'oyatdin fuzun,
Xodimu muxlis nihoyatdin fuzun.

Ham mahofa, ham rikobu ham alam,
Javq-javq ashobu afrodu xadam.

Shayx chun nazzora qildi bu shukuh,
Keynida-ollida har yanglig' guruh.

Bir xayole ko'nglig'a tushti mahol,
Kim oni mag'lub qildi ul xayol.

Bu mahalda bir eshak aylab fig'on,
Chiqdi ondin bir biyik yel nogahon.

Shayxqa bu ramzdin vaqt o'ldi xush,
Vajdu raqs aylab yiqilib qildi g'ash.

Chun anga bu nav' hol o'ldi padid,
Qildilar inkor ashobu murid.

Bartaraf bo'lg'on zamon ul olami,
Aylabon gustoxlig' bir mahrami.

Kayfiyat so'rdiki ne hol erdi bu,
Shayx oytti: "K-ey rafiqi rozjo'.

Chun nazar soldimki, xalq aylab hujum,
Tobe'imdurlar, bu ishdin nafs shum.

Ko'ngluma soldiki irshod ahlidin,
Tolibu solikka imdod ahlidin.

Ne Junaydu Shibliyu ne Boyazid,
Ne Ubaydu Nuriyu ne Bu Said.

Qaysi bir topib edi erkin bu joh,
Faqr oyinida bu xaylu sipoh!

Nafs chun ko'nglumga soldi bo'yla tob,
Bu mahalda ul eshak berdi javob.

Chun javobim toptim andoqkim kerak,
Boisi bu vajdim o'ldi ul eshak.

Shayxkim, aylab eshak faryod anga,
Bo'yla yetsa aylagay irshod anga.

Joy ul bo'lg'ayki, aylab vajdu hol,
Boshidin yeldek chiqorg'ay ul xayol.

O'yla insof ahlidin kelgay bu ish,
Kimki ul munsifdurur — bilgay bu ish.

Yo'qsa har mag'rur, duni bulhavas,
Bu biyik davlatqa topmas dastras".

CXXXVIII

Yana bir qushning savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey muhtaram,
Bu mahal yo'lg'a qachon qo'ysam qadam.

O'zni ne mashg'ulluqtin shod etay?
Yetsa g'am, o'zni ne nav' ozod etay?

Ne qilaykim ko'ngluma yetkay surur
Kim manga ondin dame yetkay huzur?"

CXXXIX

Javob

Dedi Hudhud: "O'zni gar shod istasang,
Har sifat qayg'udin ozod istasang.

O'zni oning yodig'a mu'tod qil,
Shodlig' istarsen — oni yod qil.

Shodlig'kim, ermas oning yodidin,
Bo'lmag'on xushroq xirad irshodidin.

Ondin oyru ayshdin g'am yaxshiroq,
Surdin yuz qatla motam yaxshiroq.

G'amki ondin bo'lsa, bilgil shodlig',
Har baliyyat qaydidin ozodlig'".

CXL

Hikoyat

"Xoja Abdulloh Ansoriyki, aql —
Aylay olmas ming ishidin birni naql.

Dedikim: — "Uldur ko'ngulning xushligi,
Faqr yo'linda kiromivashligi —

Kim ko'ngulda ondin o'zga bo'lmag'ay,
Yodida jonondin o'zga bo'lmag'ay.

Har ko'ngul mundoqdur — oni bil ko'ngul,
Yo'qsa bahru kon esa, ondin to'ngul.

Ko'ngul uldurkim, anga maskandurur,
Yo'qsa gulshan bo'lsakim, gulxandurur”.

CXLI

Yana bir qushning savoli

Yana bir soyil dedi: “K-ey baxtiyor,
Chun oning ishqini qildim ixtiyor.

Nogahon vasliga bo'lsam sarfarozi,
Ne tilay ondin qilib zohir niyoz?

Ondin istar nimani avval bilay,
Vaslig'a yetgan zamon ondin tilay!”

CXLII

Javob

Dedi Hudhud: “K-ey shioring xomliq,
Hush vodisinda beoromliq.

Chun sanga ul maqsadu maqsud erur,
Ondin o'zga boru yo'q nobud erur.

Chun muyassar bo'ldi matlubung sening,
Kirdi og'ushungga mahbubung sening.

To yiroqsen — ko'nglunga uldur havas,
Joningga yo'q ondin o'zga multamas.

Emdikim topting, qilib qat'i firoq,
Istamak ne bo'lg'ay ondin yaxshiroq!

Uldurur chun tan bila jondin murod,
Ondin o'zga ne bo'lur ondin murod!

Topqoch oning, g'ayrdin ko'nglungni uz,
Boru yo'qungni oning ishqida tuz".

CXLIII

Hikoyat

"Bu Said ul g'arqi daryoi vusul —
Kim oning vasfida ojizdur uqu²⁷⁵l.

Ulki zotiga laqab Xarroz²⁷⁶ edi,
Tunu kun matlub ila hamroz edi.

Makkada bir kun duo vaqtida xayl
Qildilar haqdin murod istarga mayl.

Ul xaloyiq avliyulloh edi,
Barcha haq asroridin ogoh edi.

Barchasi taqvovu toot aylabon,
Haqni istarga munojot aylabon.

Yuzni surtub barcha Baytullohga,
Oshnolig' istab ul dargohga.

Lek ul sirri haqoyiq maxzani,
Vasl bog'i gullarining gulshani.

Ul talab ahli aro xomush edi,
Ko'ngli vahdat jomidin²⁷⁷ behush edi.

El duo qilg'onda nogoh solsa ko'z,
Og'ziga gohi kelur erdi bu so'z —

Kim: "Hohiy, har ne xalq aylar talab,
Men topibmen chekmayin ranju taab.

Senki, el matlubisen — men topmisham,
Istamakdin lojaram ko'z yopmisham.

Sendin oyru chun emasmen bir nafas,
Lag'v erur topqonni qilmog'lik havas.

Men chu vasling birla topmishmen kushod,
Bu talab ahlig'a ham bergil murod".

CXLIV

Yana bir qushning savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey ilmkesh,
Bu safarkim ko'nglumizni qildi resh.

Qat' o'lub shah bazmiga bo'lsak anis,
Tuhfaye vojibdurur behad nafis.

Shahni ko'rmak tuhfa maqbul ila,
Bizni ondin ogah et ma'qul ila".

CXLV

Javob

Dedi Hudhud: "K-ey savoling xub erur,
Tuhfakim shoh ollida marg'ub erur.

Bir nima topqilki, noyob o'lg'ay ul,
Yo'qki, la'lu durri serob o'lg'ay ul.

Bordur ul maxzanda naqdi behisob,
Durru gavharga xud onda ne hisob.

Ul maloyik to'at taqvosidur,
Pokravlarning sharif anfosidur²⁷⁸.

Zohid ahlidin ibodat onda ko'p,
Javhari taqvoyu toat onda ko'p.

Anbiyodin ham riyozat beadam,
Avliyodin ham ibodat beadam.

Harnekim ondin sharif o'lmas gumon,
Ul hamondur ondau tufroq hamon.

Lek anda tuhfa so'zu dard erur,
Bir asarlig' ohi g'amparvard erur.

Borgohi izzu istig'nodur ul,
Yuz tuman ming Arshdin a'lodur ul.

Onda ko'ptur izzu istig'nou noz,
Ulki yo'qtur ul erur ajzu niyoz.

Sen o'zung birla niyozu dard elt,
Jismi zoru joni g'amparvard elt —

Kim bu tuhfa yo'qtur ul dargohda,
Ne tilar ajzu zabunlug' shohda.

Onda yetkur so'z ila dardu fano,
Istar o'lsang o'zni qilmoq oshno".

CXLVI

Hikoyat

"Shahriyore bor edi shahlarg'a shoh,
Olam ahli boshida zilli lloh.

Toji mehru onda kavkabdin guhar,
Mulku Xovar haddidin to Boxtar²⁷⁹.

Bor edi bir o'g'likim, charxi kuhun,
Ko'rmamish erdi oningdek sarvun.

Husn avji uzra tobon axtar ul,
Lutf durji ichra raxshon gavhar ul.

Ham sabohat shomida sham'i tiroz,
Ham malohat gulshanida sarvi noz.

Shoh ani asrab nihoniy qasr aro,
Husnidin o't tushmasun deb asr aro.

Dahr aro ofat tusharni chog'labon,
Otlani b tushmak yo'lini bog'labon.

Ul qilib gulshan harimida maqom,
Bog' aro tovusdek aylab xirom.

Shah chu chiqmoqdin anga mone' bo'lub,
Ul chamanda aysh ila qone' bo'lub.

Nogahon chekti ajal jomini shoh,
Taxtni shahzoda qildi jilvagoh.

Xutbai davlat o'quldi zotiga,
Sekkai rif'at so'quldi otiga.

Otlanib bir kun tamosho qilg'ali,
Ko'ngli mulki sayridin ochilg'ali.

Kirdi ofat solg'ali maydon aro,
Soldi gardunsayrini javlon aro.

Ot chopib maydonda chavgon o'ynadi,
Xalq boshin go'y etib jon o'ynadi.

Qaysi jonibkim, takovar²⁸⁰ surdi tez,
Shahru mulk ahliga soldo rustaxez.

Ko'rgan el devonayu zor o'ldilar,
Ishq domig'a giriftor o'ldilar.

Ofate solib ulusqa bas azim,
Yondi gulshan sori andoqkim nasim.

Shahr xalqi "yo Rab"u g'avg'o chekib,
Ishqidin faryodu vovaylo chekib.

Qolmayin oni erishtilar bori,
Qasru bog'iga yetishtilar bori.

Shohi zolim aylabon mulkin xarob,
Tushtiyu qildi xaloyiqqa itob —

Kim: "Bu g'avg'o ahlini haryon surung,
Ketmaganlarni jazog'a yetkurung!"

Necha surdilar — xaloyiq ketmadi,
Sa'yu ko'shish onda ko'p sud etmadi.

Shahr xalqi sarbasar majnun bo'lub,
Balki majnundin dog'i afzun bo'lub,

Tunu kun oshuftavu devonavor,
Tuttillar shah bog'i davrinda qaror.

Shayxu shobu rindu zohid xosu om —
Qildilar ishqun junun ko'yin maqom.

Shah chu elning sa'b ko'rdi holatin,
G'olib o'z holiga dog'i hayratin.

Ko'rdi bu g'avg'onikim — poyoni yo'q,
Chora qilmog'lik anga imkoni yo'q.

Ul xaloyiq sori payg'om ayladi,
Bir kishidin bo'yla e'lom ayladi:

"Kim, bularkim ishqima mag'lub erur,
Har biri bir shevag'a mansub erur.

Har kim o'z fannida qilsun ehtimom,
Hirfasidin²⁸¹ aylasun bir ish tamom.

Bori om²⁸² o'lg'onda hozir aylasun,
Har kim o'z fazlini zohir aylasun.

Ko'ngluma xush kelsa harkimning ishi,
Ollima bo'lsun mulozim ul kishi.

Oni o'z bazmim aro damsoz etay,
Suhbatimda hamdamu hamroz etay.

Dilpisandim bo'lmasa bo'ynin uray,
Ko'p uqubat birla oni o'lturay".

Bo'yla hukm etti chu shohi zulmfan,
Tushti ushshoq ollida behad mihan.

El bo'lub bu va'dag'a umidvor,
Ishlari keynicha tuttilar qaror.

Kecha-kunduz say' etib ul sarbasar,
Ahli fazlu ilmu har ahli hunar,

Barcha ishtin o'zni ma'zul ettilar,
Shah buyurg'on ishga mashg'ul ettilar.

Bordi olim nusxa tasnif etgali,
Ketti mutrib savt ta'lif etkali.

Shoir etti madhgustarlik ayon,
Kim anga qilg'oy nazar shohi zamon.

Surdi munshi vasfi uzra xomani,
Kim pisand etkaymu shoh ul nomani.

Zargar o'ltirdi ayon aylab hunar,
Kim yasagay shohg'a loyiq kamar.

Jomabof omoda qildi korgoh,
Qilg'ali zarbaft oni kiymakka shoh.

Oshkoro ayladi najjor taxt,
To'xtagoy deb onda shohi nekbaxt.

Ayladi qavvos²⁸³ o'zin san'atqa band,
Shohga tushkaymu deb ul dilpisand.

O'qchi aylab o'zni mehnatqa asir,
Kim bu shoyad shahg'a bo'lgay dilpazir.

Hosilo, ul shahr elidin xosu om,
O'z ishiga har bir aylab ehtimom,

Kim bu shoyad shohg'a tushgay qabul,
To murodig'a oning bo'lg'ay husul.

Garchi kelsa ollig'a ranju taab,
Bo'lg'ay ul komu murodig'a sabab.

Bir kecha ishratgahidin chiqti shoh,
Xalq shahkorig'a²⁸⁴ aylay deb nigoh.

Bir-iki mahram nadimi birla ul
Tutti shabravlar²⁸⁵ kibi shahr ichra yo'l.

To ul el ahvolig'a solib nazar,
Barchaning sarvaqtig'a qilgay guzar.

Qaysi bir ishgaki qildi iltifot,
Dedi ko'nglida shahi oliy sifat:

"Kim bizing maxzanda bu ish bordur,
Balki mundin yaxshiroq bisyordur!"

Toki yetti bir g'aribi zorg'a,
Oshiqi ozurdai afgorg'a.

Oni qilg'on ishq jondin noumid.
Hajr paydou nihondin noumid:

Bag'rining xunobini ul notavon —
Ko'z yo'lidin har taraf aylab ravon;

Qon bila tufrog' aro ko'nglida tob,
Nim bismil qushdek aylab iztirob;

Har dam o'zga nolavu afg'on tuzub,
Nolavu faryod el ko'nglin buzub;

Ishq tig'i xasta ko'nglin chok etib,
Ko'nglin o'zluk mehnatidin pok etib;

Ishq javridin chekib oncha ano,
Kim vujudin aylabon mahzi fano;

Bu fano tufroqqa aylab oni past;
Har sari mo'yig'a solib yuz shikast.

Debki: "O'z fannida har oshuftahol,
Ko'rguzub ayni mahoratdin kamol,

Tongla shah bazmini aylab jilvagoh,
Har biriga lutflar ko'rguzsa shoh,

Mangakim yo'q tuhfaye juz ohu dard,
Naylab o'lg'oymen alarg'a hamnabard?!²⁸⁶

Lutf bo'lsa yo siyosat shohda,
Kim manga yo'l bergay ul dargohda.

O'zni loyiq lutfu ehsong'a demon,
Kim siyosat qilg'oli ham arzimon.

Koshki tig'i siyosat sursa ham,
O'z qilichin bo'ynuma yetkursam ham,—

Umr din muncha sharaf basdur manga!
Kom mundin o'zga ermastur manga!

Lek chun yo'q menda oncha e'tibor,
Qatlig'a dog'i umidim qoyda bor.

Voykim, muhlik erur dardu g'amim,
Ondin o'z holimg'a bo'lmish motamim”.

Shoh ko'rgach bu g'arib ahvolni,
Bu g'aribi zorg'a bu holni.

Ko'ngliga aylab asar mehr etti fosh,
Kirdi ul vayrong'a ondoqkim quyosh.

Lutf ko'rguzdiyu ko'nglin ovladi,
Balki ruhin jism uyidin qovladi.

Oshiqi bechora ko'rgach bo'yla hol,
G'oyati hayratdin o'ldi gungu lol.

Qildi ul holatdin aylab ko'ngli g'ash,
Mehmon ollida jonin peshkash.

Bil bu nav' o'lmakni jondin yaxshiroq,
Ming hayoti jovidondin yaxshiroq.

Bo'yla o'lmak odamiga bersa dast,
Odam ermas jong'a bo'lsa poybast.

Qildi oni ishq aro ul dardu so'z,
Ruhi sham'in mash'ali getifuro'z²⁸⁷.

Ashku kuymak sham'ini har tiyra shom,
Ko'rki, aylar mehrga qoyim maqom.

Foniyo, istar esang maqsudg'a yo'l,
Ohu so'zu dard ila xursand bo'!

CXLVII

Yana bir qushning Hudhuddin savoli

Yana bir soyil dedi: "K-ey pok qush,
Rohbarliq fannida cholok qush.

Bo'ldi bu yo'l shiddati haddin fuzun,
To'li oning xud nihoyatdin uzun.

Bu balo dashtin qachon qat' etkobiz,
Asli manzilg'a ne yanglig' yetkobiz?

Bizni bu ishtin xabardor aylagil,
Sur'atu oromin izhor aylagil.

Sharh qil og'oz ila anjomini,
Avval emgok, so'ngra ayshu komini".

CXLVIII

Javob

Dedi Hudhudkim: "Ayo rahrav rafiq²⁸⁸,
Bu savoling voqe' o'ldi bas daqiq.

Chun so'rarsen bu safar kayfiyatin,
Manzilu vodiy nashotu shiddatin —

Kim necha vodiyu manzildur bu yo'l,
Emdi men sharh aylayu, sen voqif o'l.

Ollimizda yetti vodiydur azim,
Har birida behadu andoza bim.

Lek har vodiya manzil behisob,
Kim hisobidin qilur tab' ijtinob.

Yetti vodiya aslu, manzillar — furu',
Ayloli ul asl sharhig'a shuru'.

Vodii avval — Talab vodiysidur,
Boshlag'on ul yon sharaf hodisidur.

Ishq vodiysidur ondin so'ngra bil,
Ul o't ichra boru yo'qni o'rtagil.

Ishq chun qildi vujudungni adam,
Ma'rifat vodiysig'a urdung qadam.

So'ngra Istig'nog'a²⁸⁹ vodiya dur vase',
Pastdur janbida bu charxi rafe'.

Vodii Tavhid²⁹⁰ bil, ondin nari,
Fard bo'lmoq necha borsong ilgari.

Mundin o'tsang vodii Hayratdurur,
Vodii Hayratda ko'p shiddatdurur.

Borchadin so'ng vodii Faqru Fano,
O'tmas ondin sayr ila solik yano.

Qat' o'lur munda suluk ahliga gom,
Ish bo'lur o'zga qilig' birla tamom.

Lek manzildin xabar bermas birav,
Kim bu yo'ldin yonmadi bir rohrav.

Bu yeti vodiya dog'i ijmol erur,
Lek tafsilida ko'p ishkol erur".

CXLIX

Talab vodiysining sifati

"Chun Talab vodiysig'a qo'ysang qadam,
Ollingga har dam kelur yuz ming alam.

Har dam onda yuz malolat yuzlanur,
Har nafas ming sa'b holat yuzlanur.

Istamak ranji ko'ngulni zor etar,
Topmomog'lig' ruhni afgor etar.

Jonni kuydurmak bo'lub mahrumluq,
Vaslning mi'odi noma'lumluq.

Ranju ko'shish sanchibon jismingg'a nesh,
Dardi noyob aylabon joningni resh.

Istabon topmay duri noyobni,
Mundadur tark aylamak asbobni.

Molu mulku har nedur solikka band,
To'rt takbiri fano urmoq baland.

Harnekim g'ayri talabdur tashlamoq,
O'zni maqsad manzilig'a boshlamoq.

Qolmasa olam mat'o'idin jihot,
O'zga nav' o'lg'ay sanga ul dam sifot.

Ganjdin yetkay asar vayroninga,
Zoti nuridin yorug'lug' joninga.

Ul yorug'lug' shavq o'tin tez aylagay –
Kim talab raxshing sabukxez aylagay.

O'zda topqoyse talabni birga yuz,
Tog'lar bo'lgay sening o'lingda tuz.

Joninga yetkay talabning rohati,
Qolmag'ay ranju taabning shiddati.

Durga topqon soyi ko'nglung xosliq,
Bo'lg'oy osonroq sanga g'avvosliq.

Lam'a ko'rguzgan soyi mehri visol,
Aylagay shoming saharg'a intiqol²⁹¹.

Olling'a kelsa agar pili damon,
Ko'rgosen pashsha hamonu ul hamon.

Gar yo'lungni tutsa yuz sheru palang,
Bo'lg'ay ollingda nechukkim mo'ri lang.

Ajdahodin yetmagay ko'nglungda ranj,
O'yla bo'lmish bo'lg'ay ul mash'uf ganj.

Kufr ila imonga urgaysen ilik,
Bu tama'dinkim ochilg'ay bir eshik.

Chun eshik ochildi ne kufru ne din,
Ichkari kirgach qutuldung barchadin.

Kufru imon rohravg'a kesh emas,
Asl yo'lda bandi rohe besh emas".

CL

Hikoyat

"Podshohe bor edi gardunjanob,
Maxzanu ganji sipohdek behisob.

Bor edi ul shahg'a bir zebo o'g'ul,
Bo'lg'udek Yusuf oning ollida qul.

Mehri xovar husn aro sharmandasi,
Ko'yi tufrog'i uza afkandasi.

Sarv oning naxli qadig'a soyadek,
Oy uzori mehrig'a piroyadek.

Ham quyoshdek husn ila ofoqgir,
Ham qamardek eng bila gardunsarir.

Ko'zi har boqmoqta olamni buzub,
Ishq eliga o'zga olam ko'rguzub.

Jon olib la'li takallum aylasa,
Jon berib lekin tabassum aylasa.

Oshiqu shaydosi oning olame,
Olam ahli qatlidin ko'rmay g'ame.

Kofiru usruk ko'zi solib mudom,
Dinu imon ahli ichra qatliom.

O't yolindek raxsh haryonkim surub,
Ul choqin birla jahonni kuydurub.

Olam ahli volau shaydo anga
Lek mufrit nozu istig'no anga.

Ko'z uchidin xalq sori chun boqib,
Zulmi tig'idin tuman ming qon oqib.

O'lsalar ofoq eli parvosi yo'q,
Balki aylab qatl istig'nosi-o'q.

Ko'yida yo'l topmayin payki nasim,
Onda esmoqdin yetib joniga bim.

Gulshani sori esa olmay shamol —
Kim topib har bargi guldin go'shmol.

Bir kun ul sahroga surdi otlanib,
Yong'ali sahro fazosin aylanib.

Yuz tuman majnun edi dasht uzra zor,
Barcha ishq shiddatidin beqaror.

Lek oning sori boqarg'a zahra yo'q,
Ko'zga ul jonib nazardin bahra yo'q.

Vasliga tolib vale yaxshi-yamon,
Topmog'i lekin kishiga yo'q gumon.

Nogahon shahzodai farxundafar,
Soldi ul sahrodag'i elga nazar.

Ko'zi tushti ikki zori xastag'a,
Ishq zanjiri bila vobastag'a²⁹².

Hukm chovushlarg'a²⁹³ qildikim yurung,
Ul iki devonavashni kelturung.

Surdi chun davlatsaro sori samand,
Yo'lida hozir ul ikki mustamand.

Ul birin mahbusi zindon ayladi,
Bu birin ollida sakbon ayladi.

Ul bo'lub bandilar ichra poyband,
Bu bo'lub zanjirlarg'a mustamand.

Bu baliyatda edilar muddate,
Tortar erdilar bu yanglig' shiddate.

Dardmande ayladi bir kun savol —
Kim: "Nedur sizga bu mehnat ichra hol?"

Bu dedi: "Mehnat degan qaysi bo'lur,
Komu rohatdur, mashaqqat ne bo'lur.

Menki ishq ko'nglum ichra to'lg'ali —
Rozi erdim ko'yida it bo'lg'ali.

Garchi itlarga mulozim bo'lmisham,
Lek ul xayl uzra hokim bo'lmisham".

Ul dedikim: "Ishq etib ko'nglumga zo'r,
Rozi erdimkim maqomim bo'lsa go'r.

Garchi holo band aromen ustuvor,
Vaslidin ko'nglum erur ummidvor".

Bu hikoyatlarni shohi mahjabin —
Eshitur erdi nihon aylab kamin²⁹⁴.

Chun talabda bo'yla sodiq erdilar,
Ishq tavrida muvofiq erdilar.

Munbasit²⁹⁵ bo'ldi shahi xurshidvash,
Ko'ngliga so'zlar bag'oyat keldi xush.

Fahm chun bu nav' ixlos ayladi,
Ul ikovni mahrami xos ayladi.

Chun talabda sidqdin erdi asar,
Oqibat bu nav' toptilar samar".

CLI

Ishq vodiysining sifati

"Chun Talab vodiysini qilding tamom,
Qo'yg'ung ul dam Ishq vodiysig'a gom.

Ishq keldi mash'ali getifuro'z,
Dema mash'al, shu'lai ofoqso'z.

Ishq aro har kimsa darxur bo'lmag'ay,
O'tqa loyiq juz samandar²⁹⁶ bo'lmag'ay.

Ishq aro poku qalandarliq kerak
Shu'la bahrida samandarliq kerak.

Kuymak ishtur oshiqi devonag'a,
Shu'la ichra o'ylakim parvonag'a.

Dema ra'nolar ishi farzonaliq,
Ko'palak haddi emas parvonaliq.

Jilva aylar ko'palak gullar uza,
Tifllarg'a husnu zebin ko'rguza.

Qani pashmin kisvati devonadek,
Shu'lag'a urmoq o'zin parvonadek.

Ko'palakda garchi bo'lg'ay rangu xol,
Bo'lmag'ay parvona yanglig' so'zu hol.

Barcha qushning oti bulbul bo'lmadi,
To azaldin ishq aro kul bo'lmadi.

Kuymagan ishq ichra ermas ishqboz,
Oshiq ermas ulki ermas jongudoz.

Shod erur ishq ahli o'rtanmak bila,
Bo'lmag'ay bu sheva o'rganmak bila.

Ishq elining o'ti keldi xonaso'z,
O'ylakim ajdar dami vayronaso'z.

Fard emas ushshoq ko'ngli ohdin,
Ne chiqar juz dud otashgohdin.

Olam o'rtar ishqdin tushkan yolin,
So'znok etkon havodindur choqin.

Ishq o'tig'a oshiqi pok o'rtanur,
Barqdin ondoqki xoshok o'rtanur.

Dema oshiq ko'nglini otashzada –
Kim oni ishq aylamish otashkada.

Gar tushar otashkada ichra kishi,
Ne bo'la olg'ay juz o'rtanmak ishi.

Kimsa bo'ldi ishq aro tushkan dam o't,
O'tqa nekim tushti bo'ldi ul ham o't.

Ishq o'rtar kim sorikim oylanur,
Kim tushar o't davrasig'a o'rtanur.

Ishq sargardoni ermastur uyun²⁹⁷,
Kim erur jismig'a o't tushqon quyun.

Ishq aro lozimdurur o'rtanmak-o'q,
O't aro kuymakdin o'zga chora yo'q.

Ishq avjiddin qayonkim tushti barq,
Jonni aylar shu'la selobida g'arq.

Ishq barqi xonumonni kuydurur,
Xonumon yo'qkim, jahonni kuydurur.

Tarki jon oshiqqa varzish onglagil,
Yor uchun o'lmak kamin ish onglagil".

CLII

Hikoyat

“Asma’iy haj sori erdi rahnavard²⁹⁸,
Ko’rdi bir manzil aro ashjoru vard.

Sabza birla gul aro bir chashma suv,
G’ulg’uli hayvon suvidin nuktago’.

Ravshanu pokiza oshiq jonidek,
Orig’ oning didai giryonidek.

Asma’iy ul suv yoqosida dame
O’lturub yuvdi zamiridin g’ami.

Tab’i ul manzilda ko’rgach intiqosh,
Ko’rdi chashma boshida bir taxta tosh.

Onda yozilg’onki: “Ey ahli Hijoz,
Chorasin oning chu bilgaysiz bu roz.

Kimsa bo’lsa ishq zori naylasun?
Bo’lmasa sabru qarori naylasun?”

Asma’iy chekti qalam birla davot,
Yozdi ul tahririning ostida bot:

“Kim bu varta²⁹⁹ ichra istar poklik,
Qilmasun fosh etkoli beboklik”.

So’z javobin bo’yla chun soz ayladi,
Manzilidin rihlat og’oz ayladi.

Tonglasi aylab yana ul yon guzar,
Ul bitilgan toshqa soldi nazar.

Ko’rdikim ul xatni, surmushtur qalam,
Burnog’i kotib yana surmush raqam:

“Kim agar ul oshiqi ozurdajon –
Bo’lsa poku tutsa ishqin ham nihon,

Lek ul shavqu muhabbat shiddati —
Tez o'lub, toq o'lsa oning toqati,

Vasl bo'lsa ehtiyoji naylasun
Topmasa bu ish iloji naylasun?"

Asma'iy ko'rgach bu muhlik rozni,
Tortti kilki fusunpardozi.

Yozdikim: "Ul notavoni dardmand —
Kim anga ishq ichra yozdim bo'yla pand.

Topmasa ul pand birla ixtisos,
O'lsunu ishq o'tidin bo'lsun xalos".

Nosihi berahm bu muhlik javob,
Yozib o'tti chashmadin aylab shitob.

Bir kun aylab ul navohiyda hayal,
Tonglasi ul yon yana surdi jamal —

Kim yana oshiq javobin onlag'ay,
Bedili g'oyib xitobin onlag'ay.

Ko'rdi ul chashma boshinda bedile³⁰⁰,
Ishq ichinda umridin behosile.

Oshkoro paykaridin zorlig',
Rangu vaz'idin ayon bemorlig'.

Xalq ko'nglin buzg'udek holi oning,
Hal bo'lub ishq ichra ishkoli oning.

Boshin ul tosh uzra ul yanglig' urub,
Kim ikisin bir-biridin sindurub.

Chashma suvin qoni aylab lolagun,
Suv sari tosh ustidin boshi nigun.

Ul nasihatkim, anga nosih bitib,
Bedil ul so'z birla tarki jon etib.

Jonni hijron shiddatidin qutqorib,
Ishq aro go'yo yotur o'zdin borib.

Asma'iy ko'rgach bu holi bul'ajab,
Ko'ngliga sanchildi yuz nishi taab.

To'nni chok aylab, amoma³⁰¹ toshladi,
Pandi maqtulig'a motam boshladi.

Hol ko'rmaydur edi mundin qotiq,
Navha birla yig'ladi ochchiq-ochchiq.

Ko'nglin ul ish asru mahzun ayladi,
Chok etib yer, oni madfun ayladi³⁰².

Chun shahid erdi halok o'lg'on badan,
Jismig'a qonlig' libos o'ldi kafan".

Foniyo, ishq ichra foniy bo'yla bo'l,
Bo'lmasa sabru shikebing, bo'yla o'l.

Kimga bu o'lmak nasib etsa xudo,
Yuz tuman jon bo'yla o'lmakka fido.

CLIII

Ma'rifat vodiysining vasi

— Ma'rifat vodiysin ondin so'ngra bil,
Dashti bepoyonlig'in nazzora qil.

Kimki bu vodig'a bo'ldi muttasif,
Topti anda hollarni muxtalif.

Vodiyedur yuz tuman ming onda yo'l,
Ul bu bir kelmay, oningdekkim bu ul.

Ixtilofi juzv ila kul³⁰³ mundadur —
Kim taraqqiyu tanazzul mundadur.

Yuz tuman rahrav ko'rarsen beqaror,
Har biri bir yo'lni aylab ixtiyor.

O'z borur yo'lig'a har bir muftaxir,
Yo'lni aylab o'z yo'lig'a munhasir³⁰⁴,

Bu oni tutmay musallam, ul muni,
Har bir o'zdin o'zga ko'rmay ul buni.

Pashsha onda rahnavardu pil ham,
Pashsha anda toyiru Jibril ham.

Musiyu³⁰⁵ Fir'avn³⁰⁶ onda rohrav,
Bil yaqinkim, birdek ermas bu ikav.

Mahdiyu³⁰⁷ Dajjolg'a³⁰⁸ yo'l mazhabi,
Lek teng bo'lmay Masihu markabi.

Ahmadu³⁰⁹ Bu Jahl³¹⁰ etib onda zuhur,
Bu tushub zulmatqavu ul g'arqi nur.

Da'b anda sayr etib yaxshi-yamon,
Mo'min onda soliku kofir hamon.

Lot losin dayr eli aylab panoh,
Ka'ba ahli lek lo iloha illalloh.

Kufr ahli Lotni ogah debon,
Lek islom ahli illallah debon.

Muxtalif bo'lmay ne bo'lsun munda ish,
Chun bu yanglig' muxtalif bo'ldi ravish.

Mundin aytibtur nabiyl rohbhar,
Kim ulusqa haq sari bo'lsa safar.

Istasang yo'l kasratig'a addu had³¹¹,
Xalq anfosi bila teng bil adad.

Ham bari durdi emas, ham borcha sof,
Bizzaruradur ulusqa ixtilof.

Bu mahalda gar gadodur, gar muluk³¹²,
Har bir o'zga yo'l bila aylar suluk.

Nafs chun bo'ldi mahalli ixtilol,
Lozim o'ldi munda avsofu kamol.

Munda solikka tafovut bo'ldi fosh,
Anga mehrobu munga but bo'ldi fosh.

Bo'ldi o'z irfoni har kimga sifat,
Ko'p tafovut qildi paydo ma'rifat.

Har kishi o'z tavrda istab kamol,
Qildi vodiy tay qilurg'a ishtig'ol.

Gar suluk atvorida tag'yir edi,
Maqsadi lekin borining bir edi.

Yo'l agar egri edi yo erdi tuz,
Yo yiroq yoxud yaqin ko'rguzdi yuz.

Ba'zi o'ldi, ba'zi itti yo'l aro,
Ba'zi avvora bo'lub har qo'l aro.

Bo'lmadi har yo'lni chun qat' etmagan,
Bo'lmadi maqsadg'a dog'i yetmagan.

Ma'rifat xurshidi chun qildi tulu',
Har kim o'z maqsudig'a aylab ruju',

O'z sulukiga natoyij istadi:
Qilmoq o'z naqdini royij³¹³istadi.

Chun ki partav soldi ul pokiza nur,
Bo'ldi har kimning kamolig'a zuhur.

Toptilar har kimki chekmish erdi ranj,
O'z suluku ranjining xurdida ganj.

Chun suluk ichra ko'p erdi ixtilof,
Ko'pragi durd erdi, lekin ozi sof.

Kim ravishda sofi erdi mashrabi,
Bor edi ul tobe'i shar'i nabi".

CLIV

Hikoyat

"Bas munosibdur, eshit, bu mojaro,
Naql mundoqdurki: Hindiston aro —

Tushtilar bir nav' ila jam'i basir³¹⁴,
Yo musofirlik' bila yoxud asir.

So'ngrakim berdi alarg'a ro'zgor,
Maskanu ma'volari ichra qaror.

Bir kishi so'rdi: "Ko'ribsizlarmu pil?"
Dedilar: "Hov!" Oytти: "Ayting dalil!"

Chun alar ko'rmaydur erdilar oni,
Yaxshi ham so'rmaydur erdilar oni.

Har biri bir uzviga surtib ilik,
Hosil aylab erdilar ondin bilik.

Qo'llarin mas aylagan³¹⁵ dedi: "Sutun",
Qornin etkon mas dedikim: "Besutun"³¹⁶.

Ul birikim mas xartum ayladi.
Ajdaho andomi ma'lum ayladi.

Ul birikim tishlarin qildi bayon,
Dedikim ikki so'ngak bo'ldi ayon.

Quyrug'idin ulki ko'rguzdi xabar,
Dedi bir af'i osilmishdur magar.

Boshig'a ul birki surtub erdi qo'l,
Bir qiyoning tumshug'i sharh etti ul.

Ulki yetkurdi qulog'ig'a ovuch,
Dedi tahrik ichra ikki yelpig'uch.

Borchasi um'yo³¹⁷ yuzidin so'z dedi,
Garchi ul so'zlar bori voqe' edi.

Lek nuqson erdi taqrir ichra ko'p,
Yo'q edi tartib tayg'ir ichra ko'p.

Chun hakimi komili hindunajod,
Pilbonlig' shevasida ustod,

Bo'ldi ul taqrirlarg'a mustame',
Naql qilg'onlarga bo'lmay mumtane'.

Dedi har bir ulcha voqif erdilar,
Pil holidin nishone berdilar.

Bir-birining so'ziga aylab xilof,
Gar jadal qildilar erdilar maof.

Har biri o'z bilganidin dedi so'z,
Solmog'on erdi biri pil uzra ko'z.

Lek jam' o'lg'onda bu barcha sifat,
Pilg'a hosildur ul dam ma'rifat.

Komili biynog'a chun erdi yaqin,
Betakalluf dedi bori so'zni chin".

CLV

Istig'no vodiysining bayoni

– Vodiy ondin so'ngra Istig'nodurur,
Onda teng a'lovu gar adnodurur.

Har dam istig'no yeli bo'lg'onda tez,
Solibon ofoq aro yuz rustaxe.

Yog'ib istig'no sahobidin yog'in,
Yuz tuman olamni suv eltur sog'in.

Yetti daryo onda bir qatra matar³¹⁸,
Yetti ko'k xashxosh chog'lig' muxtasar³¹⁹.

Yetti do'zax onda bir uchqun kibi,
Sakkiz uchmog' onda bir shudrun kibi.

Mo'rlarg'a tu'ma onda barcha sher,
Pashshasi pil ovlamoqqa bas dalər.

Etti kishvar ichra shohi qahramon,
Bir gado onda hamonu ul hamon.

Tig'i qotil tortibon yuz ming cherik,
Ko'zga kelmay onda qoqimcha irik.

Ajdahokim ko'kni chekkay dam bila,
Onda yak son rishtai Maryam bila.

Bo'ldi ming xayli maloik bartaraf,
Nogah Odam kiydi bir toji sharaf.

Bo'ldi yuz ming jismdin begona ruh,
Toki kishtibonlig' oyin qildi Nuh.

Yuz tuman Namrudni³²⁰ pashsha zalil –
Qildi to o'tni chechak qildi Xalil³²¹.

Bo'ldi yuz ming tiflning qoni hadar,
To Kalimulloh³²² bo'ldi tojvar.

Bog'ladi zunnor yuz ming ahli din,
To Masih anfosidin jon topti tin.

To'kti yuz ming qon bu zolim ko'hna dayr,
To Muhammad bo'ldi bir tun Arshsayr.

Munda yakson keldi yo'qu bor ham,
Ahli dinu zumrai kuffor ham.

Ming yil ar Zahhok ulustin to'kti qon,
To Masih o'lgan badang'a berdi jon.

Yoki Buxtunnasr qildi zulmu kin,
Yoki No'shivong'a³²³ adl o'ldi qarın,

Ikkisining munda birdur hukmi bil,
Kel, bu istig'no sari nazzora qil.

Yuz tuman xurshid agar bo'lsa adam,
Bo'ldi sog'in charxdin bir zarra kam.

Yerga singsa yuz tuman bahri amiq³²⁴,
Qatraye o'ksuldi, tutgil, ey rafiq.

Kuysa gar yuz ming tuman huru pari,
Kuydi tut bir pashshani sing'on pari.

Yel sovursa bu to'quz aflokni,
Dam uchurdi onglag'il xoshokni.

Qofdek yuz tog'ning yo'q bo'lmog'in,
Yer yuzidin bir qum o'ksuldi sog'in.

Sidra shoxi birla to'biy bo'lsa yo'q,
O'ksudi tut beshadin bir yofrog'-o'q.

Onda teng ko'r gumrahu ogohni,
Dayr ko'yi birla Baytullohni.

Birdurur gar Ka'ba birla butkada³²⁵,
Bo'lsalar ma'mur yo otashzada.

Ming yashar pil tongla tug'qon yoshcha
Charxi a'zam donai xashxoshcha.

Kufr ila dinga chu teng miqdordur,
Munda ish solikka bas dushvordur".

CLVI

Hikoyat

"Ikki shatranj o'ynaguchi ustod,
Arsai shatranjg'a aylab kushod.

Ikki jonibdin bo'lub oromgir,
Tuttilar o'rtada shatranji kabir³²⁶.

Har tarafdin bir shah o'ldi oshkor.
Borcha oyinu sipohi shohvor.

Har biriga bir vaziri rostgom,
Yona bir farzinu lekin kajxirom.

Ul ikovdin biri Rum ahliga³²⁷ shoh,
Yona bir Zang ahliga³²⁸ kishvarpanoh.

Ustod ul shoh ila xaylin terib,
Saflarig'a zebu oroyish berib.

Kinavarlar ot solib maydon aro,
La'blar zohir qilib javlon aro.

Ham tuzub maydoni razmu ham hisor,
Bo'lsa mag'lub etkoli ul yon qaror.

Saflar ichra pil ila zurrofa ham,
Rux bila dabbobau kashshofa ham.

Ham yoyoq cherik sipoh ollida chust,
Qilg'ali hangoma oyini durust.

Harb ahli ham urush rasmin tuzub,
Ko'p o'yun ham bir-biriga ko'rguzub.

Qaysi birkim o'z sipohin berkitib,
Buzg'oli ul birisi tadbir etib.

O'rtada zohir bo'lib a'jubalar,
Balki behad yuzlanib mansubalar.

Munda ko'p gurdu sipahsolor ham,
Zohir aylab la'b ham, paykor ham.

Imtidod oncha topib bu razmgoh,
Kim cherik tortib urushqay ikki shoh.

Balki ko'prak ham o'tub ondin zamon,
Kim urushqay ikki shohi qahramon.

Muncha oyinu sipohu karu far,
Qal'au maydonu javlonu mafar.

Ham burong'or, ham juvong'or kinsigol³²⁹,
Ham yana g'ulu hirovulda bu hol.

Har sipahbad³³⁰ o'g'li olinda yurub,
Ondin avval o'zni ishga yetkurub.

Razmgoh³³¹ maydoni qat' o'lg'och tamom,
Ul atosiga bo'lib qoyim maqom.

Bir yoyoq ham bir qiroqdin rahnavard,
Kim musoid bo'lsa charxi tezgard.

Chunki maydon vus'atin raf' aylagay,
Kim cherikin yolg'uz ul daf' aylagay.

Oncha oyindin to'la bu razmgoh,
Kim urushta ikki shohi kinaxoh.

Har birida yuz tuman navxosta,
Bo'lmag'ay mundoq masof orosta.

Ham ishida muncha oyin o'lmag'ay,
Ham elida muncha tazyin bo'lmag'ay.

Muncha bunyodu masofu kinu razm,
Chun o'yunchi yig'mog'ig'a qildi azm.

Arsaning bir go'shasin bot, yo'qki, kech
Tortibon buzg'och, bu majmu' o'ldi hech.

Ne qolur ul razm ila kindin asar,
Ne hamul tartibu oyindin asar.

Muncha mazkur o'lg'on oyinu rusum,
Razm tartibida bir yondin hujum —

Hech o'lur ul nav'kim ahli daqiq —
Necha zohir aylasa fikri amiq.

Hechlikdin o'zga topmas bir pashiz,
O'ylakim bir xasta yuz yoshar kaniz.

Bog'labon bir pora bo'zda beshu kam,
O'tqa oni tashlay olg'oy, suvga ham.

Chun tazalzul³³² tushti ul bunyodg'a,
Ne tafovut aylagay ustodg'a.

Chun xarita ichra bog'landi bori,
Shah quyidur yo piyoda yuqori.

Ul ham istig'nodin osoredurur,
Balki ondin bir namudoredurur.

Bas bu tamsile sari nazzora qil,
Asli istig'noni yuz ming muncha bil.

Chun bu ma'ni sori bo'ldung rahshunos,
Barcha ishni aylagil mundin qiyos".

CLVII

Tavhid vodiysining ta'rifi

— Vodii Tavhid ondin so'ngra bil,
Fard o'lub tajrid ondin so'ngra bil.

Chun bu vodiy sori sayring qo'ydi gom,
Fardu yaktolig' sanga bo'ldi maqom.

Chun bu vodiyg'a nihoyat topti sayr,
Munda bir bil yuz tuman ming bo'lsa tayr.

Borchag'a komu havo tajrid o'lur,
Borchag'a lahnu navo tafrid o'lur.

Bu ravishlarg'a chu yetti ul kashish,
Borchag'a birlikda gum bo'lmoqdur ish.

Birda birdin hosil o'ldi bir adad,
Yo'q xiradqa munda dam urmoqqa had.

Chun sening ollingga tushti bo'yla pech,
Bilki ermish birdin o'zga barcha hech.

Bir bo'lu, bir ko'ru, bir de, bir tila,
Mayl qilma munda ikkilik bila.

Ikkilik bu yo'lda ahvalliqdurur³³³,
Sirri vahdatdin mu'attalliqdurur".

CLVIII

Hikoyat

"Bo'ldi chun Mansur³³⁴ tavhidi durust,
Kim "Anal-haq!" erdi alfozida chust.

Ko'p nasihat qildilar arbobi din,
Kim bu ermas shevai ahli yaqin.

Ko'p suluk ahlig'a kashf o'lub bu hol,
Ham adab asrabdurur, ham e'tidol.

Sen dog'i bu da'vi izhor aylama,
Nafsni mustavjibi dor aylama.

Mastroq chun tushmish erdi jom anga,
Yo'q edi bu nag'madin orom anga.

Onga bir kun voqe' erdi turfa hol,
Har dam eltur erdi oni bu xayol.

Kim Rasulillohg'a³³⁵ bo'lg'och bu maqom,
Kim buroqin ayladi gardunxirom.

Yetti birlik gavharidin toj anga,
Bo'ldi vahdat poyasi ine'roj anga.

Qoba qavsayn avji hosil ayladi,
Li ma' Olloh qurbi vosil ayladi.

Bu xitob o'lg'onda tengridin nasib,
Kim nekim komingdur — ista, ey habib³³⁶.

Tengri lutfi uzrxohin istadi,
Osiy ummatning gunohin istadi.

Oncha bazl g'olibu lutfi amiyim,
Onga lutfi mufritu xulqi karim.

Bovujudi bu, haq etkay iltimos,
Istagil deb lutf qilgay beqiyos.

Osiy ummat jurmin etguncha talab,
Iltimos etsa edi shohi arab —

Kim azaldin to abad harkimki yo'l
Egri bormish borchaning g'affori bo'l.

Rahmat etkil barchag'a isyon bila,
Jurmidin kech barchaning g'ufron bila.

Ne uchun ul ma'dani sidqu safo,
Qildi erkin muncha birla iktifo³³⁷.

Bosh urub ko'nglidan oning bu xayol,
Dam-badam aylar edi bu qilu qol.

Oni bu andisha pomol aylabon,
Ajzu hayrat ilkida lol aylabon.

Kim Rasulilloh anga bo'ldi ayon,
Mushkili hallin bu nav' etti bayon.

K-ey fuzul ayvonida o'lturg'uchi,
Lofi vahdatdin "Anal-haq!" urg'uchi.

Bilmadingkim, ul sifat oliy buruj
Kim men aylab erdim ul oqshom uruj.

Onda menlikning xayoli yo'q edi,
Balki bu lafz ehtimoli yo'q edi.

Eltgan ul erdi, boshlag'on ham ul,
Istag'on ham ul, bag'ishlag'on ham ul.

Sen ajab ko'tahnazarliq³³⁸ aylading,
Bo'yla yerda bebasarliq aylading.

Kim oningdek vodiysi Tavhid aro,
Gulshani tajrid ila tafrid aro,

Haml qilding menliku senlikka yo'l,
Bu ikilik vasfidin pok erdi ul.

Ul edi degon o'zi, berg'on o'zi,
Bazl aro sochqon o'zi, terg'on o'zi.

Ul raqam pok erdi menlik rangidin,
Nag'masi fard ikkilik ohangidin.

Onda men senlik taxayyul aylagan,
Ikkilik naqshin taaqqul aylagan.

G'ayri ahvalliq emastur, bil muni,
Xotiringdin mahvu zoyil qil muni!"

CLIX

Hayrat vodiysining so'zi

"Vodiysi Tavhid qat' o'lg'on zamon,
Vodiysi Hayrat ko'runur begumon.

Har nafas yetmas kishi boshiga tig',
Bosh urar ming oh ila yuz ming darig'.

Hayrat aylar tilni gungu lol ham,
Aql zoyil, hushni pomol ham.

Kechavu kunduzga boqsa har necha,
Onglamlas kunduzmudur yoxud kecha.

Yo'qni bilmas, borini ham onglamlas,
Ne bularni tonglari, ne tonglamlas.

Har nechakim solsa ko'z hayron bo'lur,
Bo'yla hayronlikda sargardon bo'lur.

Munda chun qo'ydi qadam ahli ravish,
Onga hayronlig'din o'zga bo'lmas ish.

Har ne kasb aylab edi tavhid aro,
Vodiyi tafriid ila tajrid aro.

Barchasi ondin bo'lur mahvu adam,
Yo'qki hosil qilg'ollikim, o'zi ham.

So'rsalarkim bormusen yo yo'qmusen,
Hech qaysi, yo ikkisi-o'qmusen.

Bera olmas hech qoysidin javob,
Boru yo'qluqqa qila olmas xitob.

O'rtada yo bir taraf yo tashqari,
Chargada yoxud keyin yo ilgari.

Hech qoysida o'zin bilmas yaqin,
Hayrat aylar oni xorij borchadin.

Foniy erkanniyu boqiylik'ni ham,
Mast erkanniyu soqiylik'ni ham.

O'zining mavjudu ma'dumin dog'i,
Zotining majhulu ma'lumin dog'i.

Boqsa har yon hayratin afzun topar,
O'zni hayrat ichra digargun³³⁹ topar.

Derki, oshiq erkonimni tonglamon,
Kimga erkonniiyu lekin onglamon.

Boqibon har zarraga zarrotdin,
Hayrat aylar nafyi yo isbotdin.

Bu maqom ichra erur asru ajab,
Bir tunganmay ming kelur o'tru ajab".

CLX

Hikoyat

"Bor edi bir xisravi ofoqqir,
Xodimi dargohi yuz sohibsarir.

Mulki oning Qirvondin Qirvon³⁴⁰,
Qirvon to Qirvon hukmi ravon.

Pardada erdi nihon bir gavhari,
Husnining sharmandasi huru pari.

Xo'blug' bo'stoni ichra naxli noz,
Qaysi naxli noz, sarvi sarfarozi.

Jon shabistonida sham'i dilpazir,
Sham' yo'qkim, mash'ali mehri munir.

Ayni noz ichra baloyi jon ko'zi,
Ko'rmagan ondoq balo davron ko'zi.

Zulfu xoli fitnadin anbarfishon,
Fitna ul yanglig' — kishi bermay nishon.

Orazida la'lu anfosi fasih,
Ittisol aylab quyosh birla Masih³⁴¹.

Vasli ummidida sohibjohlar,
Balki sohibtaxt oliy shohlar.

Kimsaga bo'lmay muyassar bu murod
Kim, ko'ngul qilg'ay oning vaslig'a shod.

Ul ham el mahramlig'in qilmay havas,
Ikki yondin qat' o'lub bu multamas.

Ya'ni ulkim bo'lsa davron ichra toq,
Juft anga ne nav' tushkay ittifoq.

Da'bi bu yanglig' edi joriy oning,
El bo'la olmay xaridori oning.

Ittifoqo bir kecha tush ko'rdi ul,
Paykarekim toqatig'a urdi yo'l.

Ruhdin bo'lg'on mujassam paykari,
Husn avji uzra mehri xovariy.

Safhai husnida mushkomez xat,
Xoli ul yanglig'ki xat uzra nuqat

Sarvdek sarkashliku ra'nolig'i,
Gul kibi nozukluku zebolig'i.

Bu — charog'i mehru, ul — badri munir³⁴²,
Ikkisi bir taxt uza oromgir.

Dam-badam no'sh aylabon jomi visol,
Bir-birisidin olib komi visol.

Chun bu uyqudin ko'z ochti gul'uzor,
Itmish erdi ko'ngli mulkidin qaror.

Ortar erdi dam-badam shaydolog'i,
Bo'lg'udek erdi ayon rasvolig'i.

Har zamon ul tushni aylab orzu,
Ko'zdin eltib erdi lek uyquni su.

Ko'nglidin osoyishu komi ketib,
Ham kecha, ham kunduz oromi ketib.

Bir kun ortib hajr dardidin malol,
Chiqti oliy qasr uza oshuftahol.

Har taraf boqib ko'ngul taskinig'a,
Yo'l tilab sabru shikeb oyinig'a.

Nogahon ko'z soldi, tortib dudi oh,
Bir tarafkim bazm tuzmish erdi shoh.

Tushta ko'rgan kimsaga tushti ko'zi,
Oh, urub o'z holidin bordi o'zi.

Navjavone erdi shah xuddomidin³⁴³,
Dahrning sarfitnai ayyomidin.

Ul dog'i chun soldi ko'zni bu taraf,
Ishq o'qig'a ko'nglini topti hadaf.

Tushti oshub o'yla joni zorig'a,
Kim asar qildi tani afgorig'a.

Ko'ngli mulki ichra tushti qo'zg'alon,
Joni qasdig'a yovushti qo'zg'alon.

Hushu sabri qolmadi o'z holida,
O'zi ham bordi alar dunbolida³⁴⁴.

O'tti oqshomgacha ahvoli irik,
Ne o'luk topib o'zini, ne tirik.

Tun savodi yerga bo'lg'och pardapo'sh³⁴⁵,
Zohir etti pardadin yuz ming xuro'sh.

Tongg'a tegru holati afg'on edi,
Ohu ashki o'ylakim to'fon edi.

Tong qushi qilg'och sahar sirrini fosh,
Tungacha urmoq edi ko'ksiga tosh.

Ikki yondin bo'yla savdo soldi ishq,
Ikki kishvar³⁴⁶ ichra yag'mo soldi ishq.

Navjavon ishq ichra garchi zor edi.
Ko'p fusun birla o'zin asror edi.

Lek mahvash beqaror erdi base,
Ishqdin zoru nazor erdi base.

Ko'rdi borg'udek ilikdin ixtiyor,
Ishqi rasvoliqa tutqudek qaror.

Qildi chun bechoralig' behad zuhur,
Chorajo'luq shevasin ko'rdi zarur.

O'tti ixfo aylamakdin chun ishi,
Dedikim, yo'q chora topilmas kishi.

Bor edi ikki muvofiq mahrami,
Shodlig' birla g'am ichra hamdami.

Choragarlikda muqarrar har biri,
Sohiru sho'xu fusungar har biri.

Makru afsun g'oyatiga yetkuchi,
Pashsha birla pilni juft etkuchi.

O'ylakim pashsha o'zin ko'rmay kichik,
Pil o'zin topmay ulug'roq jussalik.

Har biriga revu afsunu fireb,
Ishq birla jang qilguncha shikeb.

Bovujudi bu biri xush nag'ma rud —
Cholg'uchiyu, chekkuchi bu bir surud.

Chun muvofiq tortib ul sozu navo,
Zuhra burjidin qilib etmak havo.

Bu biri sozi unidin jon olib,
Nag'madin ul bir badanga jon solib.

Bu cholib soz, ul biri chekkach xurush,
Tarki hush aylab, eshitkach ahli hush.

Mohvashqa bo'yla yetkoch shiddate,
Ul ikkovni istab etti xilvate.

Dedi holin yig'labon ochchig'-ochchig',
Kim nechuk ishq aylamish holin qotig'.

Tushta ko'rgan oni mahzun qilg'onin,
Ko'rgan uyg'oqlikda majnun qilg'onin.

Ul yigit ishqida zor o'lg'onni ham,
Volavu beixtiyor o'lg'onni ham.

Debki: — "Siz ikki rafiqi dilnavoz
Shiddatimg'a bo'lmag'aysiz chorasoz,

Xorxorum xalq aro gul qilgusi,
Paykarimni bu o'tum kul qilgusi.

Kuymog'imdin hech g'am yo'qtur manga,
O'lmagimdin ham alam yo'qtur manga.

Lek nomus o'ltururkim ko'p gazof,
Zohir aylab men urub taqvoda lof.

Ham otam nomusidin beholmen,
Kim oning sharhida gungu lolmen.

Kim nechuk shohi falakmiqdor erur,
Ro'zgorima bu ish ko'p or erur.

Yuz meningdek o'lsa ondin bok yo'q,
O'ylakim daryoda bir xoshok yo'q.

Shahni benomusluqqa toqatim —
Yo'q uchun bu ishta ortar shiddatim.

Men dedim holimni emdi siz biling,
O'lturung yoxud ilojimni qiling.

Tavsan³⁴⁷ erdim, ishqdin bo'ldum zabun,
Ojiz o'ldum garchi bor erdim harun³⁴⁸.

Xotiri noshodima rahm aylangiz,
Nolavu faryodima rahm aylangiz".

Chun yetishti ul ikovga bu nido,
Dedilar, ollinda jon aylab fido:

— Ayloli bir chorakim, ul nozanin,
Andoq o'lg'ay sanga ma'nusu qarin.

Kim bu ishni hech odam bilmagay,
Qaysi odam — ul pari ham bilmagay.

Sen shikebo bo'l, vale bir necha kun —
Har dam ohu nola birla chekma un.

Chun muroding ishta ixfodur base
Bizga bu ixfo tamannodur base.

Vaslg'a chun bo'ldi ummedi husul,
Mohvash sabru shikeb aylab qabul.

Ikki donog'a taammul bo'ldi ish,
Tuzdilar matlub ila borish-kelish.

Ul yigitga aylab o'zni oshno,
Ishqdin ko'nglida toptilar ano.

Oncha zohir qildilar makru fireb,
Kim olarg'a sayd bo'ldi ul g'arib.

Bu biri bo'ldi ano, ul bir — singil,
Dedilar: "Chorangni bizdin onglag'il.

Garchi ahvolingni qilmassen ayon,
Lek bildukkim nedinsen notavon.

Ishq ko'nglung mulkin etmish poymol,
Hajringa bizdindur ummedi visol".

Ul yigit bu nuktadin xursand o'lub,
Jondin ul ikkiga hojatmand o'lub.

Nekim ul ikki desa farmon bila,
Bu biri aylab itoat jon bila.

Kordonlar tez etib bozori shayd,
Qildilar ul turfa qushni o'yla sayd.

Kim degachkim, qo'y bizing manzilga gom,
Notavon azm etti ul yon shodkom.

Tuzdilar shohona bazmi dilpazir,
Boda ichti ishq aro bo'lg'on asir.

Chun qadah kayfiyati bo'ldi ayon,
Aylar erdilar hikoyatlar bayon.

Ishqu oshiqlikning o'tu dudidin,
Vasl ila hijron ziyonu sudidin.

Oshno soʻzlar muragʻgʻib³⁴⁹ rozlar,
Oncha sharh ettilar ul damsozlar.

Boʻyla soʻzlarda tutub jomi murod,
Nomurod ondin topib komi murod.

May bila ul nuktalardin navjavon,
Ishq aro ul navʼ boʻldi notavon,—

Kim anga yuzlandi gungu lollik,
Har zamon oʻz holidin behollik.

Bu mahalda chektilar dilkash surud,
Cholibon hush olgʻuchi xush nagʻma rud.

Notavon ul navʼ qildi tarki hush,
Kim degaysen hushbar may qildi noʻsh.

Tun qorongʻu erdiyu bexud harif,
Komronligʻ aylab ul ikki zarif.

Ishda boʻlmay sust, aylab jiddu jahd,
Hozir ettilar ravon bir turfa mahd.

Oni mahd ichra solib, aylab shitob,
Gom urarda zohir aylab iztirob.

Mohvash bazmigʻa hozir qildilar,
Sarvu gulgʻa vasl zohir qildilar.

Onda xud omoda asbobi tarab,
Muntazir xilvatda mohi noʻshlab.

Kim yeturdilar ul ikki choragar,
Mahd aro bir sarv qaddi siymbar.

Mohvash taxti uza yetkurdilar,
Oyni xurshidqa topshurdilar.

Mohvash vasl ichra boʻlgʻoch komyob,
Dedikim, kahgilgʻa urdilar gulob.

Hushsizg'a atr chun topti mashom,
Ko'z ochib ko'rdi behishtoyin maqom,

Yonida ul g'ayrati huru pari ,
Ko'nglini zor aylagan mahpaykari.

Qo'pub o'lturdi ajab holat bila,
Boqti har yon yuz tuman hayrat bila.

Ostida ko'rdi biyik shohona taxt,
Yonida munis shahi farxunda baxt.

Dedi: "Yo Rabkim, ne hol erkin bu hol,
Tushmu uyg'ag'lig'mu erkin yo xayol!"

Berdi mahvash lutf ila taskin anga,
Ko'rguzub komi visol oyin anga.

Kim tush ermastur, bu, ey betobu hush,
Shukr etib qil emdi jomi vasl no'sh.

Istabon ichti pari bir jomni,
So'ng anga tutti mayi gulfomni.

Soqiyi Uzro uzori hullapo'sh³⁵⁰,
Hushsizga chun ichurdi necha qo'sh.

Jomi may urdi hijob o'tig'a suv,
Behijob o'ldi tariqi guftu-go'.

Oshiqi mahzunu ma'shuqi hazin,
Bo'ldilar ishrat uyida hamnishin.

Andoq o'ldi birlik oyini ravo,
Kim ikilik o'rtadin bo'ldi sivo.

Har tarabkim, bo'lg'ay imkoni havas,
Bir-biridin topti ikki hamnafas.

Betahoshi³⁵¹ o'yla oyini vifoq,
Kim oning sharhi adabdindur yiroq.

Ham yigit mushtoqu ham muhtoj qiz,
Yuzga yuz qo'yub, og'iz uzra og'iz.

O'zgani mundin qiyos etmak bo'lur,
G'oyatu imkoniga yetmak bo'lur.

To sahar bu nav' edi ayshu nashot,
Ikki yondin betahoshi inbisot.

Subh chun aylarga tun rozini fosh,
Bo'ldi yer mushki uza kofurposh.

May dag'i zohir qilib behad surur,
Eltib erdi bazm ahlidin shuur.

Kim ul ikki pardapo'shi pardavar,
Bo'ldilar, ul parda ichra nag'magar.

Bazm elidin g'orati hush ettilar,
Ul yigitni o'yla madhush ettilar.

Kim yiqildi za'f oni behol etib,
G'ash bila idroki holidin ketib.

Choragarlarga bu ish chun berdi dast,
Mahd aro bedilni aylab poybast.

Naql qildilar hamul koshonag'a,
Oshiqi g'amxorani g'amxonag'a.

Mastlig' uyqusidin bo'lgoch farog',
Tong yelidin holig'a keldi dimog'.

Ko'z ochib bedil taammul ayladi³⁵²,
O'tkan ahvolin taxayyul ayladi.

Oh urub chiqti dimog'idin tutun,
Tosh ila qo'ymodi a'zosin butun.

O'z-o'zi birla qilib ko'p mojaro,
Ayladi ko'ziga olamni qaro.

Navha tuzdi ashki anjumrez ila,
Boshladi oshub rustoxez ila.

Vasl bazmin chun xayol aylar edi,
Nolai majnunmisol aylar edi.

Der edi: "Yo Rab, ne tadbir aylayin,
Kimga o'z holimni taqrir aylayin.

Gar desam xomush o'lay, toqatmu bor,
O'zni zabt aylay desam, quvvatmu bor!

Holatim maxfiy tutay yo fosh etay,
So'z deyin yo tek turay — bilmay netay.

Gar desam aytay qani poyon anga,
Derga mingdin birni yo'q imkon manga.

Gar nihon tutmog'lig'in qilsam xayol,
Yo'qturur jon elturunga ehtimol.

Aylar erdi bo'yla g'avg'ou xurush,
Ne tanida ruhu ne mag'zida hush.

Hayrati har lahza qasdi jon etib,
Elni oning holiga hayron etib.

Har kishi ul holdin so'rdi xabar,
Topmadi oning javobidin asar.

Muncha zohir ayladikim: "So'rmangiz,
Kuyganim basdur, yana kuydurmangiz.

Holatim sharhi emas taqrir ishi,
Bilmas oni onda to yetmas kishi.

Menmu erdim, yo Rab, ul iqbol ila,
Vasl bazmida ul istiqbol ila.

Sharh qilmoq istar ersam gar oni,
Kimsa ne nav' aylagay bovar oni.

Hayratim jonimni o'rtar — naylayin,
Jismi vayronimni o'rtar — naylayin!

Vahdati vasl ichra ul yanglig' murod,
Ul sifat ma'shuq birla ittihad.

So'ngra hijrondin bu yanglig' shiddatim,
Hayrat uzra, hayrat uzra hayratim.

Holatedur asru bepoyon ajib,
Kimsaga qilma muni, yo Rab, nasib".

CLXI

Faqr Fano vodiysining adosi

"Mundin o'tsa o'truga kelmas yano,
Yo'l aro juz vodiysi Faqr Fano.

Yo'q bu vodiyl ichra juz xomushluq,
Gungu kar bo'lmog'lig'u behushluq.

Chun talotum ko'rguzub bahri amiq,
Yuz tuman olam bo'lub onda g'ariq.

Bahrning ko'loki tutqon chog'da avj,
Kim ayon aylar tuman ming naqsh mavj.

Dam-badam bu naqshlar topib fano,
Fosh o'lur ming mavji gunogun yano.

Yaxshi boqsang: mavjda yo'qtur vujud,
Bahrin o'zga erur bori nabud.

Haq vujudi keldi bahri bekaron³⁵³,
Mavji oning ofarinishdin ayon.

O'n sakiz ming olam ichra har ne bor,
Kim qilurlar ahli ma'ni e'tibor.

Har nekim zohirdurur surat aro,
Kim bori mar'i bo'lur hay'at aro.

Arz sathi uzra yuz shakli ajib,
Shakllarda yuz tuman lavni ajib.

Farz qil bahreyu yoxud ma'dane,
Yo'qsa dashte anglag'il yo gulshane.

Yuz tuman ming lolau gul — barcha pok,
To'rg'ayu bulbulni qilg'udek halok.

Ham aqolimu bilod³⁵⁴ etkil xayol,
Ham bihoru ham uyunu ham jibol³⁵⁵.

Ham bular davri dog'i noru havo,
Bal havou nordin ham mosivo.

Ham bular davri dag'i to'qquz falak,
Sobitu sayyora ham xayli malak.

Ne maloyik ulki, yo'q soni oning,
Balki miqdor ichra poyoni oning.

Qaysi bir axtarki yo'q ondin haqir,
Arz jismicha necha topib nazir.

To'rt unsur, yetti ko'k, olti jihat —
Nodiru oliy asosi koinot.

Barchadin ashrafki ul inson erur,
Kim kamolida xirad hayron erur.

Munda sen yoxud avom etgil gumon,
Yo xavos angla xayol aylai zamon.

Gar salotin bo'lsa sohib iqtidor,
Gar xavoqin angla sohib ixtiyor.

Gar hakimu olimu gar mujtahid,
Gar parishon qavmdur, gar muttahid.

Gar valikim, xalqdin akmaldur ul,
V-ar nabi qil farzkim, mursaldur ul,—

Barchasin haq zoti mavji bahri bil,
Ham vujudin mavj yanglig' onglagil.

Barchasining naqshi keldi oriyat³⁵⁶,
Foniyu onda baqodin yo'q sifat.

Bahr tahriki, chun mavj aylab ayon,
Naqsh muncha zohir aylab har qayon.

Chun topib taskin bu bahri mavjvar,
Qolmayin ul mavjlardin hech asar.

Har kishida bo'lsa oyini xirad,
Bo'yla bildingkim, azaldin to abad –

Harnakim qilsang gumon topg'on vujud,
Budi yo'q, bu nav' erur bori namud.

G'ayri haqkim qodiri barhaqdur ul,
Borcha foniy, boqiyi mutlaqdur ul.

Ham vujud oyini mahkamdur anga,
Ham baqo rasmi musallamdur anga.

Haqdin o'zga gar erur har nav' zot,
Filmasal ichkon esa obi hayot.

Foniyi mutlaqdurur gar xud baqo,
Istasang qilmoq kerak o'zni fano".

CLXII

Hikoyat

"Shayx Abulabbos qasobi intisob,
Kim zamonda qutb edi bejtinob.

Chun fano vodiysiga qo'ydi qadam,
O'z vujudin ayladi anda adam.

Kim maqomi bir kun erdi xonaqoh,
Bori ashob o'z yerida ro'baroh.

Bu mahalda bir fuzuli bulajab,
Xonaqah sahnig'a kirdi beadab.

Kirgoch-o'q minbar sari ko'rguzdi mayl,
Dedi:—"Ey bu xonaqah sukkoni xayl,

Oytqon nuktamni yaxshi anglangiz,
Suv to'la ibriq³⁵⁷ hozir aylangiz.

Toki istinjo sari aylay shuru',
So'ngra qilg'aymen tahoratqa ruju".

Shayxi oliyqadr eshitkoch bu kalom,
Dedi: "Ibriq olibon aylang xirom!"

Oldi bir darvesh ibriqi shigarf,
Suv to'la aylab anga yetkurdi zarf.

Zarfni sindurdi ul nojins zot,
Dedikim, keltur yana bir zarf bot.

Yana bir ibriq kelturdi ravon,
Oni ham urdiyu sindurdi ravon.

Shayx ma'lum aylagach dedi:—"Yurung,
Ul necha ibriq ushatsa, yetkurung".

Nechakim yetkurdilar tosh urdi ul,
Zarflarni sarbasar sindurdi ul.

Qildilar ollida ajz izhorini
Kim ushotting zarflarning borini.

Xonaqahda qolmadi zarfu ino,
Kim sening ollingg'a keltursak yano.

Dedi: "Gar ibriq yo'qtur qoytingiz,
Boribon o'z shayxingizg'a oyingiz,

Kim saqolin hozir etsun munda bot,
To topay bu amr bandidin najot".

Shayx eshitkoch bo'yla bebokona so'z,
Sekribon qo'ptiyu ul yon qo'ydi yuz.

Kim zihi xush soatu farxunda hol,
Kim qachon bir buzkash o'g'lig'a saqol.

Kim oni yillar chekib yub torag'ay,
Bu zamon bir muncha ishqa yorag'ay.

Kim anga darvesh aylab iltifot,
Bir kuduratdin chiqorg'oy o'zni bot.

Shayxqa erdi mahosin³⁵⁸ poku oq,
Ovuch ichra olibon qo'ydi oyoq.

Ul tarafkim g'ofili bebok edi,
Balki ul majnuni beidrok edi.

Ko'rgach ul bu nav' oyini fano,
Harza derga topmadi quvvat yano.

Shayx ayog'ig'a o'zin tufrog' etib,
Qo'ydi yuz tufroqqa o'zdin ketib.

Soliki foniyo anga solib nazar,
O'zlukidin qo'ymadi rangu asar.

Bu sifat noqisni takmil³⁵⁹ ayladi,
Misni oltun birla tabdil ayladi.

Rangu naqshu lavndin chiqmay kishi,
Mumkin ermas mundoq etmaklik ishi.

Foniyo, mundoq fano haqdin tila,
To baqo topqaysen ul ifno bila".

CLXIII

Xoja Bahouddin Naqshband so'zi fanoyi komil maqomida

Xojai oliy sifoti arjmand,
Shah bahoulhaq vad-din Naqshband.

Chun bu iqlim uzra bo'ldi taxtgir,
Tuzdi yo'qluq kishvari uzra sarir.

O'z vujudin poksayri haqshunos,
Har ne birlakim qilur erdi qiyos.

Ondin o'zni kam topar erdi base,
Sarvu guldin o'ylakim xoru xase.

To ko'rundi ko'ziga bir jifa kalb³⁶⁰,
Paykaridin poklik oyini salb.

Chun oning birla tengushturdi o'zin,
Nola qildi ashkbor aylab ko'zin —

Dedi: "Ul ahli vafodur, men — emon,
O'zni oning birla emdi teng demon.

Ul xudovandig'a qilmas juz vafo,
Lek mendin zohir o'lmay juz jafu".

Hukm mundoq aylagach sohib nazar,
Qildi it yo'l birla ollidin guzar.

Ko'rdi topqoch nisbat oyinin tuza,
It ayog'ining izin tufrog' uza.

Dedi: "Men ortug' ekanmu yo bu iz?"
Yana o'zni dedi: "K-ey insofsiz,

Ul vafo ahli ayog'idin nishon,
Sen vafosizlig' sari domankashon".

Xatm qildi chun bu ma'nig'a so'zin,
Yer o'pub ul iz uza qo'ydi ko'zin.

Ahli haq³⁶¹ bu nav' etib salbi vujud,
Budini bu vajh ila aylab nabud.

Bo'yla oshom ettilar jomi fano,
Qolmog'ondin so'ng asar o'zdin yano.

Haq vujudidin baqoye topmayin,
Jomi vahdatda liqoye topmayin,

Chun fano xaylig'a doxil bo'ldilar,
Boqiyi mutlaqqa vosil bo'ldilar.

CLXIV

Parvonalar majma'i sham'i haqiqiy sharhida

Bir necha parvonalar jam' o'ldilar,
Sa'y birla tolibi sham' o'ldilar.

Dedilar parni qilib otashfishon:
— Istoli matlub nuridin nishon.

Har ne topsoq — oni izhor aylali,
Sharh etib aslin padidor aylali!"

Bu so'z oytilg'och biri ochib qanot,
Sham' tahqiqin qilurg'a bordi bot.

Bir shabiston ichra ko'rdi jam'ni,
Kim yorutmishlar aroda sham'ni.

Chun munavvar qildi nuridin ko'zin,
Yonibon yoydi olar ichra so'zin.

Ul der erdi, lek olar topmay xabar,
Jonlarig'a yo'q edi ondin asar.

Har necha ravshanroq-etti so'zni raf',
Mustame'lar topmadilar hech naf'.

Chun oning taqriri sud oz ayladi,
Yona bir parvona parvoz ayladi.

Sham' bazmig'a yaqin soldi guzar,
Nurig'a diqqat bila qildi nazar.

Bu dog'i yonib necha qildi bayon,
Bo'lmadi maqsud jam' ichra ayon.

Yana bir ham ishga so'iy³⁶² bo'ldi ko'p,
Sham' boshi girdiga evruldi ko'p.

Bo'lmadi hosil murod ondin dog'i,
Topmadi mushkil kushod ondin dog'i.

O'zgalarga dog'i tushti iztirob,
Aylab ul maqsud uchun har bir shitob.

Sham' davrida qanot ko'p urdilar,
Har bir o'z bolu parin kuydurdilar.

Har biri kuygancha ondin topti kom,
Sharhi dushvor erdiyu naqli harom.

Shu'la sharhin til bila qilmas kishi,
Kuymaguncha hirqatin bilmas kishi.

Ul bir ish tahqiqidin topti xabar,
Kim bo'lub kul, qolmadi ondin asar.

Shu'lag'a urg'och o'zin bevahmu bok,
Shu'la bo'ldi o't tushub a'zosi pok.

Chun tilar maqsud anga bo'ldi ayon,
O'zga zohir bo'lmadi ondin bayon.

Chunki maqsud ichra nobud o'ldi ul,
Ul fanoda ayni maqsud o'ldi ul.

Chiqmadi ondin yana hargiz nafas,
Ul haqiqatdin xabar toptiyu bas.

Boqsa el parvonalarining zotida,
Kashf o'lur ko'nglida ikki foida.

Bir bukim, kuymay anga yetmas kushod,
Bo'lmag'uncha kul topo olmas murod.

To fano o'ti uza solmas vujud,
O'rtamas ul shu'lada budu nabud.

Partavi maqsudig'a bo'lmas husul,
Komig'a yuzlanmas oyini vusul.

Yona bir bukim, etib bu nav' barq,
Onikim o't bahri ichra qildi g'arq.

Qolmadi chun anda imkoni maqol,
So'z demak ish sirrida bo'ldi mahol.

Munda kuymay elga ish ochilmadi,
Ulki kuydi — kimsa holin bilmadi.

Foniyo, lofi fano urmog'ni qo'y,
Vasl esa koming, fano o'tig'a kuy.

Evrulub sham' o'tig'a parvonavor,
O'zni tashla shu'lag'a devonavor.

Qolmog'ondin so'ng vujudungdin nishon,
Xilqat ichra toru pudungdin nishon,

Bo'ldi chun koming ravo maqsud aro,
Bilmasa el bilmasun ul mojaro.

CLXV

*Shayx Sufyon Suriyning fanodin so'ngra baqo husulida nukta
surgoni*

Shayx Suriy qudvai ashobi din,
Navvaralloh suroho xolidin.

Ma'rifat ichra surar erdi maqol,
Tolibe ul pirdin qildi savol.

“Kim biravkim, tengriga tolibdur ul,
Maqsadig'a tegru ne nav' o'ldi yo'l?”

Dedi: “Ming manzil masofat onglag'il,
Borchasida dardu ofat onglag'il.

Nor ila nur o'rtada yetti tengiz;
Har birining vus'ati andozasiz.

Bu tengizlardin qachon qilsang ubur,
Jazb huti ul zamon aylar zuhur.

Mohiyekim har qachonkim cheksa dam,
Yutqay ikki olamu xalqini ham.

Bahri istig'no aro topib maqom,
Ul muhit atrofida aylar xirom".

CLXVI

*Qushlarning Fano vodiysining nihoyatidin baqo
mulkidin nishon topmog'lari*

So'z yuziga bo'yla xush tushti niqob,
Zoyil o'ldi ham savolu ham javob.

Bo'ldi qushlarga bu so'zdin o'yla hol,
Kim, xirad oni qila olmas xayol.

Barchasi fahm ettikim, bu mushkil ish,
Ul jamoat loyiqa ermas emish.

O'zlaridin borcha navmid o'ldilar,
Mubtaloi huzni jovid³⁶³ o'ldilar.

O'yla topti bo'yla muhlik so'z vujud,
Kim nihodidin borining chiqti dud.

Balki chun bu ishga voqif bo'ldilar,
Vahmdin ul dam ko'pi xud o'ldilar.

Foniy o'lg'och vahmi jon o'lg'onlari,
Tutti yo'l hayrat bila qolg'onlari.

Urdilar yillar qanot tutmay qaror,
Ul balodin ixtiyor etmay firor³⁶⁴.

Qat' etib ko'p yo'l quyiya yuqori,
Chiqqucha o'zluklaridin toshqori.

Ulcha ul yo'lda alarg'a berdi yuz,
Sharhi kelmas yuz tuman til birla tuz.

Gar sening ham tushsa ollingg'a bu yo'l,
Chun anga yetsang mushohid bo'lg'ay ul.

Bilgosenkim, ul havokim tuttilar,
Yo'l balosidin ne qonlar yuttilar.

Oxirul-amr ul guruhi zordin,
Ranj tortardin suruk afgordin,

Yettilar maqsadg'a, ammo asru oz,
Tan aro yuz so'zu jon ichra gudoz.

Kim uzun erdi yo'lu ko'p ofati,
Benihoyat dardu ranju shiddati.

Ba'zi ul qushlardin o'ldilar halok,
Ba'zi ittilar bo'lub ko'p dardnok.

Yuz samumi dardu ranj onda esib,
Kim musofir rishtai umrin kesib.

Chun havodis behadu poyon edi,
Bo'ldilar zoye' nekim imkon edi.

Oqibat yuz ming tumandin necha qush,
Kim alarg'a yuz tuman ranj o'ldi tush.

Urdilar o'ttuz qush ul yerda qanot,
Tanlarida qolmay oyini hayot.

Jism aro bir parlari qolmay butun,
Pora-pora, o'ylakim qoqshol o'tun.

Tanlari yo'l ranjidan beto'shu tob,
Jonlari dardu mashaqqatdin xarob.

Ko'rdilar ul nav'i oliy hazrati,
Korgohi anda ondoq vus'ati, -

Kim bo'lub ojiz uqul idrokidin,
Charx o'ksukroq oning xoshokidin.

Yog'ib istig'no sahobidin yog'in,
Ra'd³⁶⁵ aylab arbada, tashlab choqin.

Kim tushub olamg'a to'foni balo,
Kul qilib gardunni barqi ibtilo.

Yetti ko'k onda bir ovuch xokcha,
Sidravu to'bi kelib xoshokcha.

Borcha o'z holig'a hayron qoldilar,
Ajzdin zoru parishon qoldilar.

Ko'rdilarkim onda yuz mehri munir,
Zarraning yuzdin birichadur haqir.

Dedilar vohasrato o'z holig'a,
O't tushib har qaysi parru bolig'a —

Kim: "Biz o'ttuz toyiri fosidxayol,
Yo'l berib xotirg'a savdoi mahol,

Tortibon yo'l qat'ida ranji azim,
Jong'a o'lmak vahmidin har lahza bim.

Umr o'tib maqsadg'a yetmak oh bu,
Hol bu ham vus'ati dargoh bu.

Bizga munda ne hisobu ne vujud!"—
Deb bu so'zni, boshlaridin chiqti dud.

Har nafas navmidlig' yuz ko'rguzub,
Ul necha overaning ko'nglin buzub.

Bir necha sargashtai overaye,
Topmay o'z mehnatlarig'a choraye.

Ne ucharg'a yor o'lub quvvatlari,
Ne qo'narg'a dard aro toqatlari.

Pardadin nogah izzat chovushi,
Jilva qildi o'ylakim davlat qushi.

Ko'rdi ul mabhuti xayli xastani,
Yuz baliyat torig'a vobastani.

So'rg'oli qildi alar holini mayl,
Dedi: "Oyo ne jamoattur bu xayl?

Kim erurlar ming balog'a muftalo,
Ul balodin bahra topmay, g'ayri lo"³⁶⁶.

Besaru somonu sargardon bari,
Qadrda tufrog' ila yak son bari.

Yo'q haqoratdin olarda o'zga hech,
Ul haqoratdin ko'runmay ko'zga hech.

Dedilarkim: "Biz guruhi xoru zor,
Harzakoru ojizu bee'tibor.

Yo'lda umre jon chekib, shoh istabon,
Ranj tortib biz bu dargoh istabon.

Shohsiz erduk bag'oyat ko'p sipoh,
Ne sipoh o'lg'ayki yo'qtur onda shoh.

Umlar yo'lda mashaqqat tortibon,
Yuz tuman turluk mazallat tortibon.

Necha yuz ming tobe'u xaylu hashar,
Kim oning sonida ojizdur bashar,

Bo'ldilar zoye', qo'yub bu yo'lda yuz,
To bu dargahga yetishtuk biz o'tuz.

To magar Simurg' bo'lg'ay shohimiz,
Borcha sharu xayrdin ogohimiz.

Shohg'a bo'lsa bu ma'ni dilpazir,
Banda bo'lg'ay bir necha zoru asir".

Dedi ul chovushki³⁶⁷: "Ey xayli xarif,
Bexiradlig' birla bo'lg'on muttasif.

Sizkim o'lg'oysiz necha oshuftahol,
Kim dumog'ingizg'a tushkay bu xayol.

Qoysi til birla qilursiz shahni zikr,
Ko'nglungizga yo'l nechuk topqoy bu fikr.

Siz guruhe hechu kamroq hechdin,
Shod bu andeshai purpechdin³⁶⁸.

Hechlik birla tahavvur aylagan,
O'zni mavjude tasavvur aylagan.

Sizga ne son, ne hisobu ne vujud,
Budlug' tuhmat qilib ammo nabud.

Ko'nglungizda sarbasar fosid xayol,
Muddaongiz barchasi — amri mahol.

Borgohedur bukim yuz ming quyosh,
Zarra chog'lig' aylay olmas o'zni fosh.

Mundakim yuz ming tuman pili damon,
Bor hamonu, bir o'luk pashsha hamon.

Sizga onda ne vujudu ne adam,
Bal vujudingiz adamdin dog'i kam.

Demangiz hashvu, ravonroq qoytingiz,
So'z agar bor ersa, yo'lda oyingiz!"

Bu takallumdin alardin bordi hush,
Za'f aylab tillari bo'ldi xamush.

Barcha filhol o'lgali yovushtilar,
Ya'su hirmon o'ti ichra tushtilar.

Dedilar:— "Mehnatlarimizdin darig'!
Tortqon shiddatlarimizdin darig'!

Shohg'a mundoqkim erur oliy janob,
Ne ko'rungay bir necha bizdek yabob³⁶⁹.

Hayf muncha sa'y ila ummidimiz!
Orzui davlati jovidimiz!"

Kim bori hirmon bila bo'ldi badal,
Hasratu armon bila bo'ldi badal.

"Bor ekanmu biz kibi mahzun guruh,
Orzuyu say'din mag'bun guruh!"

CLXVII

*Qushlarg'a fano navmidlig'ida Hudhudning irshodidin quvvat
hosil bo'lg'oni*

Dedi: Hudhud:—"K-ey suruk bechora xayl,
Mulku xonumonidin ovora xayl.

Bo'lmangiz navmid shoh altofidin,
Kim karam birdur oning avsofidin.

Sa'b esa komi visolin topmog'i,
Xushturur savdosida o'lmak dog'i

Bizga bu iqbol chunkim berdi dast,
Kim oning dargohida toptuq nishast.

Bu saodat ham erur oliy maqom,
Kim oning ishqida o'lgaybiz tamom!"

Borchasi bedillig' aylab oshkor,
Dedilar Hudhudqa:—"K-ey hikmatshior.

Bu balolar ichrakim bo'lduk xumul,
Bordurur amringni qilg'ondin qabul.

Qoydakim urduk qanot — oyrimaduk,
Har ne amr etting — taxalluf³⁷⁰ qilmaduk.

Vasl chog'i yetti anduhu firoq,
Har ne der erding yiroq ermish, yiroq".

Dedi Hudhud: "Qilmongiz afsurdaliq,
Asru zohir etmangiz ozurdaliq.

Biz bu yo'lg'a ondokim azm ayladuk,
Yuz baliyat chekmokin jazm ayladuk.

Bu azimatdin g'araz xud shoh edi,
Ham yana maqsudi bu dargoh edi.

Chun ki maqsudg'a yetibsiz bu zamon,
Komdin qilmong yiroq o'zni gumon.

Oshiqekim, ishqida bo'lg'ay kamol,
Teng durur ollida hijronu visol.

Chun rizosi yorning matlub erur,
Har nekim ul istar — ul marg'ub erur.

Vaslig'a gar topmag'aysiz dastras,
Siz jamoatqa emasmu yodi bas?

Yodi birla har kishikim bersa jon,
Bordur ul o'lmoq hayoti jovidon".

CLXVIII

Hikoyat

Dasht aro Majnunni ko'rdi bir kishi,
Kim hamisha so'z demak erdi ishi.

So'rdi: "Kim birla surarsen bu maqol?"
Dedi: "Layli birla, ey farxundafol".

Dedi: "Ondin to sangadur xeyli yo'l!"
Dedi: "Ey g'ofil, erur jonimda ul.

Ulki oning zikridur jonimda qut,
Yo'l yiroq bo'lg'ondin o'lg'oymu unut!"

Kimki ishqig'a kamol erodidur,
Onga ma'shuqi vujudi yoridur.

Sizda ham gar ishqdin bor ersa lof,
Aysh eting gar kelsa ondin durdu sof".

CLXIX

Qushlarning fano husulidin baqo vusulig'a yetkoni

Ul musofirlar kezib ko'p bahru bar,
Qilmish erdilar chu maqsadni mafar.

Yo'l yugurmoqdin tunu kun hormayin,
Har balokim kelsa, yuz qaytormayin.

Yetmish erdilar chu ul matlubqa,
Hojibi ro' ul suruk mag'lubqa.

Nechakim surdi jaloliyat so'zin,
Solmadi ul benavo qushlar o'zin.

Garchi ba'zi qildi bedilliq³⁷¹ ayon,
Hudhud irshodin qilib sharhu bayon.

Oni qo'ymay ya'su bedilliq aro,
Surdi oncha va'z birla mojaro.

Kim topib ul nuktalardin jon yana,
Bo'ldi mushkil ish anga oson yana.

Chun alarg'a sidqu ixlos o'ldi yor,
Bu ikilikning talabda daxli bor.

Gar jaloliyatdin ul xayli zalil,
G'am yemasga surdi ko'p Hudhud dalil.

Ham alarda bor edi mardonaliq,
Hodii komilda³⁷² ham farzonaliq.

Sidqi ixlos ichra ikkinchi fano
Yorni qildi alarg'a oshno.

Vasl bog'idin jamoliyat yeli,
Yo Masiho qudsi anfosi deli.

Estiyu har pardakim erdi niqob,
Ochti tush-tushdin borisin behijob.

Nuru zulmatlar hijobi har taraf –
Kim bor erdi, borchu bo'ldi bartaraf.

Vasl bog'ida guli ayshu murod,
Oncha topti jon nasimidin kushod –

Kim ketib xotirlaridin ul futur,
Yuzlanib vasl ichra bu komu surur.

Har gul ul gulshanda bir ko'zgu edi,
Kim qayon boqsa – alar o'tru edi.

Oncha ondin boshqa ham nuru safo,
Bor edi ham oshkoru ham xafo.

Kim nazar qilg'on kibi ko'zguda el,
Yoki boqqay sof u ravshan suvda el.

Ko'runar erdi nazarda mo'-bamo',
Aks ko'rguzgon kibi ko'zguyu su.

Chun ul o'ttuz qushqa bu yerda xayol,
Muncha ko'rgandin o'kush ranju malol.

Kim magar Simurg' ko'rguzgay liqo,
Bu fanolardin yetishkay ul baqo.

Ko'rdilar o'zni qayonkim tushti ko'z,
Olloh-Olioh, ne ajoyibdur bu so'z.

Kim qilib Simurg' o'ttuz qush havas,
O'zlarin ko'rdilar ul si murg'u bas³⁷³.

Munda zohir bo'ldi sirri "man araf",
Kim ko'rubtur gavhar o'lmog'lig' sadaf.

Ey ko'ngul, bu nuktadur qushlar tili,
Ramzu imo mulkiga tushlar tili.

Garchi bu soʻzda ayondur taʼmiya³⁷⁴,
Kim riyozatdinki topti tasfiya.

Chun riyozat rafʼ etib ruhoniyyat,
Salb boʻlgʻoch kimsadin nafsoniyyat.

Qolmagʻay ruhoniyyatdin oʻzga hech,
Sen taxallufdin bu maʼni ichra kech.

Bordur inson zotida oncha sharaf,
Kim yamon axloqin etsa bartaraf.

Boʻlmasa Firʼavnligʻning payravi,
Qolmas ondin juz sifoti Musavi³⁷⁵.

Yo sharaf ganjiga topib ahlilik,
Salb qilsa siyrati Bu Jahllik³⁷⁶.

Shon anga boʻlur Habibullohdek³⁷⁷,
Bud ila nobuddin ogohdek.

Kim qilib meʼroji vahdatqa guzar,
Li maʼ Olloh sirridin bergay xabar.

Vasl nuridin koʻz ul yangligʻ yorur,
Kim aroddin menliku senlik borur.

Haq vujudi bahri mavj etqay ayon,
Mavj naqshidin tengizga ne ziyon.

Suv vujudidin tengiz boʻldi tengiz,
Boʻlsa ul gar mavjluq, gar mavjsiz.

Suvdin ayru mavjqa yoʻqtur vujud,
Bahr iladur mavjqa budu nabud.

Munda gar yaxshi taxayyul aylasang,
Yoki ish sirrin taammul aylasang.

Muttasif boʻlsang sifotilloh ila,
Jazm etarsen xotiri ogoh ila.

Kim sen-o'qsen harnekim maqsud erur,
Sendin o'zga yo'q, nekim mavjud erur.

Zotning ijmolig'a tafsilsen,
Ham vujud ishkolig'a ta'vilsen.

O'z vujudung'a tafakkur aylagil,
Harne istarsen o'zungdin istagil.

Turfa qushsen ravza naxlistonidin,
Pok toyirsen sharaf bo'stonidin.

Lek Simurg' istagan ul jam'i tayr,
Kim suluk ichra riyoizat birla sayr —

Aylabon chun o'zni qobil qildilar,
Ul talabdin vasl hosil qildilar.

Senda ham bilquvva ul mavjud erur,
Fe'lga kelsa davo maqsud erur.

Qobil etmay o'zni gar qil avji so'z.
Zohir etsang dor ila solmoqqa tuz.

Kimki bu ma'nidin ogoh o'ldi bil,
Kim kesildi onga so'z ayturg'a til.

Onglakim so'z o'zga, ma'ni o'zgapur,
Ma'ni ongmos, shog'il ulkim so'zgapur.

Bo'yla ma'nikim manga bo'ldi ayon,
Ayladim qushlar tili birla bayon.

Kim takallum onda shirkat topmag'ay,
Bikri ma'ning uzorin yopmag'ay.

Qush tili bilgan so'zum fahm aylagay,
Fahm etardin ham base vahm aylagay.

Lek ziyrak qush chu bildi bu maqol,
Onglag'aykim nedurur bu so'zda hol.

Barcha soʻzlar mushkilidur bu hadis,
Bezabonlarning³⁷⁸ tilidur bu hadis.

Shart bukim, onglagʻon sharh etmagay,
To tilidin boshqa ofat yetmagay.

Men deb istigʻfor qildim, yo Iloh,
Oytmas soʻzdin sanga qildim panoh.

Oʻz qoshimdin solmadim bu navʻ tarh,
Ayladim Attor asrorini sharh.

Ofatimni nuktadin sen asrogʻil,
Kimga payravmen — nazora aylagil.

Men gʻalat qilsam anga yoʻqtur gʻalat,
Kim kamol avroqigʻa koʻp surdi xat.

Soʻzda tabʻim gar gʻalatqa qildi mayl,
Hodiyi komil soʻziga qil tufayl.

Sendin oytib men onga payrav boʻlub,
Afv qil jurmum, oʻzung uzrum qoʻlub.

CLXX

Oʻz adosi qusuri uzriga tamsil

Bir parishon tabʻ majnun bor edi,
Kim birov savdosidin koʻp zor edi.

Bor edi manzuri davron ofati,
Ishva birla ins ila jon ofati.

Husn aro huru pari magʻlub anga,
Mehr ila oy koʻp koʻrunmay xub anga.

Husn aro olamda gʻavgʻosi oning,
Shahru kishvarda alolosi oning.

Lutfi husni garchi nomaqdur edi,
Ikki ish birla vale mashhur edi.

Bir kamoli donishu diqqat aro,
Bir jafo aylar zamon shiddat aro.

Ishq aro ul oshiqi Majnunnihod,
Bir kun aylar erdi ma'shuqini yod.

Orazin gul der edi, qaddini sarv,
Hay'atin tovu su raftorin — tazarv.

Bo'yla holatda yetishti mohvash,
Harnekim devona aytur erdi xush,—

Borin eshitti kamin aylab turub,
So'ngra oning boshiga keldi yurub.

Dedi: "Ta'rifing kinoyatdur manga,
Or ondin benihoyatdur manga.

Qomatimkim sarv deb surdung kalom,
Sarvg'a qaddim kibi bormu xirom.

Orazim gul deb qilding elga fosh,
Gulda bormu yuz balolig' ko'zu qosh.

Hay'atim tovu deb qilding xurush,
Qoyda tovu eldin olur aqlu hush.

Chun tazarv etting xiromimg'a laqab,
Qoy tazarv el qatlig'a bo'lmish sabab?!"

Qildi chun diqqat bila mahvash xitob,
Ojiz o'ldi bedil aytur din javob.

Dedi: "Sahv aylabmenu sharmandamen,
Lek vasfing derga mujrim bandamen!"

Qildi mahpaykar g'azabkim ushbu dam,
"Dahrdin aylay vujudungni adam!"

Yerga tushti yolborib devona zor,
K-ey pariyu hurdin husningga or.

Neki men dedim muhabbatdin edi,
Barcha ixlosu muvaddatdin edi.

Yo'q edi onda shikoyatdin asar,
Ta'nu tashne'u kinoyatdin asar.

Lek taqdir ettim erkin vasf aro,
Lutf erur gar so'rmasang bu mojar.

Haml nodonlikka-o'q qilsang borin,
Jahlu bilmaslikdin-o'q bilsang borin.

Chun uyat bu telbani zor o'lturur,
Sen ham o'lturmak senga zaxmatdurur".

Telba qoyil bo'lg'och o'z nuqsonidin,
Lutf etib kechti parivash qonidin.

CLXXI

Hikoyat

Xoja Abdulloh Ansoriy dedi,
Ulki bu yo'l ahlig'a hodi edi:

"Kim kishi soz aylabon ohangi rud,
Tuzsa ul ohang aro lahni surud,

Lek bu rudu surudidin murod
Bo'lsa tengri yodi, ey pok e'tiqod.

Yaxshiroqkim g'aflat ohangin tuzub,
O'qug'oy mushaf tilovat ko'rguzub.

Bo'lsa lahnu nag'mada ogohlig',
Behki, toat vaqtida gumrohlig'".

CLXXII

O'z taqsirlarig'a afv istid'osi va jurmlarig'a g'ufroon iltimosi

Ey adamdin borchag'a xalloqi jud³⁷⁹.
Bori jud ahlig'a fayyozi vujud.

Lutфу ehsoningg'a yo'q poyonu had,
Baxshishu ehsoning'a sonu adad.

Har nekim vasfingda tahrir aylagum,
Sehr agar qilgumki, taqsir aylagum.

Men ne bo'lgumkim, agar allomalar —
Sursa yillar vasfing ichra xomalar,

Bo'lsalar insof sori munsarif³⁸⁰,
Ajzg'a bo'lmoq keraktur mo'tarif.

Foniyi devonayi oshuftaxo'y
Necha so'z gar sendin etti guftugo'y,

Sahvu taqsirin karamdin afv qil,
Nomai a'molidin mahv aylagil.

Manga bu baskim, nekim surdum qalam,
Sendin ettim, yo'qki g'ayringdin raqam.

Ortuq ar o'ksuk dedim, sendin dedim,
Chin agar o'truk dedim, sendin dedim.

Ulcha asroring manga erdi ayon,
Ayladim qushlar tili birla bayon.

Qush tili birla bu dam yolbormog'im,
Nim bismil qushdek o'zdin bormog'im,—

Borcha ondindurki, bo'lmas barcha qush —
Nuktai ranginu go'yolikka tush.

Lutf ila bulbulg'a ming doston erur,
Zog' xorij savti bepoyon erur.

Bas bori qushning navosi xush emas,
Barcha toyir nag'masi dilkash emas.

Chun alar ilhonidin surdum kalom,
Barchaning lahniga bo'lmas bir maqom.

To'tiyu shorak agar notiqdurur,
Har biriga o'zga bir mantiqdurur.

Naqlida oning tafovut bo'lg'usi,
Bir lloh o'lsa, biri but bo'lg'usi.

Birda shak bo'lsa, birisida yaqin,
Birida kufr o'lsa, yana birda din,

Kufri din birla chu yo'q Foniya ish,
Chunki har ne ul demish sendin demish.

Sen oning sahvig'a bo'lg'il pardapo'sh,
To fano bazmida bo'lg'ay jur'ano'sh.

Chun nasibi aylading jomi fano,
Bermak iqboli baqosin bil yano.

CLXXIII

Shayx avsofiyu o'zining anga payravlig'da ittisofi

Foniyo, solding yana tarhi ajab,
Aylading qushlar tilin sharhi ajab.

Bir Sulaymoni nabi erdiki ul,
Topib erdi qushlar alfozig'a yo'l.

Ondin Osaf³⁸¹ ongladi ta'lim ila,
Kimsaga bildurmadi tafhim ila.

Ul ikovdin o'zgalarga yetmadi,
Kimsaga chun yetmadi, fahm etmadi.

To necha ming yil sipehri tezgard
Jahdu jid birla bo'lub getinavard,

Zohir etti bir humoyunfol qush,
Tezsayru teznutqu tezhush.

Qoysi qush — Qofi fano anqosi ul,
Jumlai qushlar tili donosi ul.

Murshidi avtoru qutbi avliyo,
Ko'nglida sham'i hidoyatdin ziyo.

Kashfi asrori haqoyiqda farid³⁸²,
Nutqidin ahli haqiqat mustafid³⁸³.

Ahli irfon soliki atvori ul,
Ma'rifat bozorining Attori ul.

Kim bu gulshan ichra chun qildi zuhur,
Go'yi ondin nutq o'rgondi tuyur.

Qush tili birla takallum qilmog'i,
Ortuq Osafdin, Sulaymondin dog'i.

Kim alar gar ongladilar bu maqol,
Lekin elga qilmadi naf' intiqol.

Haq munung nutqin chu go'yo ayladi,
"Mantiq ut-tayr" oshkoro ayladi.

Bu til izohin kamohiy aylabon,
Sharhi asrori ilohiy aylabon.

Nukta deb anjom ila og'ozdin,
Oncha gavhar sochti ganji rozdin³⁸⁴, —

Kim zamon jaybin to'la qildi guhar,
Toptilar ondin zamon ahli samar.

Ganjdin chunkim ochildi bu tilism,
Har gadog'a ul guhardin yetti qism.

Naqshini om ayladi xurshiddek,
Jomidin urdi salo Jamshiddek.

Har kim erdi tashnalab — no'sh ayladi,
So'z demakdin tilni xomush ayladi.

Qush tili birla bayon aylab kalom,
To'tii go'yodek o'ldi xosu om.

Forsiy oyini ulus fahm ettilar,
Barcha maxfiy diqqatig'a yettilar.

G'ayr xayli soda atroki faqir
Kim alarda kamdur idroki kasir³⁸⁵.

Qoldilar mahrum bu iqboldin,
Qush lisoni birla qilu qoldin.

Qushdin ermas xoli ar ko'pning eli,
Lek fahm o'lmas biriga qush tili.

Chun manga Attor do'konidin ish,
Shakkaru qand olmoq erdi yozu qish.

Balki to'ti yanglig' ul do'konda fan,
Bor edi bo'lmoq manga shakkarshikan.

Qush tili birla manga nekim xitob —
Qilsa to'tidek berur erdim javob.

Balki qudsi ruhining go'yo qushi,
Arsh bog'idin kelib ko'nglum tushi.

Qush tili mushkillarin irshod etib,
Ul takallumda meni ustod etib.

Chunki toptim ul kalom ichra kamol,
Turk alfozi bila surdum maqol.

Nag'malar turkona soz ettim o'kush³⁸⁶,
Mastlig'din o'ylakim xushnag'ma qush.

Qaysi qush, bulbulki ming dastoni bor,
Har bir ul dastonda bir afg'oni bor.

Lek ul dostonlari gul shavqidin,
Nolau afg'onlari gul shavqidin.

Men-men ul bulbulki ming afg'on aro,
Har fig'on lahnini bir doston aro,—

Ushbu gulshan ichra soldim mastvor,
Nag'maning ohangi andoq ustuvor,—

Kim anga har xorij alhonlik tuyur³⁸⁷,
Cheksa afg'on — topmog'oy ondin qusur.

Shayx ruhidin yetishti bu madad,
Kim bu bulbul lahni bo'ldi beadam.

Bu tanosibqa nazar solsa kishi,
Ko'p anga o'xshosh topar qaqnus ishi.

CLXXIV

*O'zining Shayx ruhi madadidin anga tatabbu' qilg'ong'a
Qaqnus timsoli*

Bor emish Qaqnus³⁸⁸ degan bir turfa tayr,
Hind mulkida anga oromu sayr.

Shakli matbu'u tavono paykari,
O'zga shaqshu rang birla har pari.

Bulajab hay'at bila minqor anga,
Suqbalar³⁸⁹ minqor aro bisyor anga.

Chun chekib dilkash navoyi jonfizo,
Fahm o'lub har suqbasidin bir navo.

Suqbalarin har qachon qilsa xurush,
Aylabon oni eshitkon tarki hush.

Jufti bo'lmas hech qush, payvandi ham,
Hech tayr o'lmas oning monandi ham.

Beshayekim ul nishiman aylamish,
Bir yig'och boshini ma'man aylamish.

Qildi Fisog'urs³⁹⁰ ul yerdin guzar,
Unlari keldi qulog'ig'a magar.

Muxtalif topib sadoi shevanin,
Qildi ondin vaz' musiqi fanin.

Beshada umri bo'lur ermish uzun,
Umrída shug'li oning yig'moq o'tun.

Ul o'tundin, xohi o'l, xohi quruq,
Chunki bo'ldi xirmani behad uluq.

Umri poyonida ul maskan uza —
Necha yil jam' aylagan xirman uza —

Tortar ermish nag'ma tayri xushnavo,
Bas hazin ohang ila dilcash navo.

Ul sifatkim ham tuyuru ham vuhush,
Jam' o'lur ermish eshitkach ul xurush.

Shevanidin ul guruhi dardnok,
Za'f aylab ko'p bo'lur ermish halok.

Chun navosig'a yetishti intiho,
So'ngra tortib bir ajib o'tluq navo,

Solur ermish ul uluq xirmanga o't,
Sokin o'lg'on manzilu maskanga o't.

O't alam tortar emish aflokka,
Barq tushkandek xasu xoshokka.

Ul o'tun yong'ondek ul qush ham yonib,
Parlari yaprog'laridek o'rtonib.

Ham o'zi, ham ul o'tunlar kul bo'lub,
Yuz tuman juzv ul kuyordin kul bo'lub.

Chunki ul kullar o'kuldi tog'cha,
Maxfiy ermish kulda bir qaqnus bacha.

Tebranib kuldin chiqib taskin ila,
Par chiqorib ziynatu oyin ila.

Chun havo aylab ko'rub ul beshani,
Jazm etib o'tun yig'or andeshani.

Umrida ul dog'i jam' aylab o'tun,
Ul ish asnosida tortib dilkash un.

Chun anga ham yetsa poyonig'a yosh,
Ul dog'i aylab ato qilg'onni fosh.

Shayx go'yo keldi ul avvalgi tayr,
Kim navo ichra qilib umrida sayr.

Chekti oncha lahn aro dilkash navo,
Kim simoin vahshu tayr aylab havo.

Barcha ul muhlik navodin o'ldilar,
Xirmanu sohib kibi kul bo'ldilar.

Ulki ul kullardin axgardek chiqib,
Balki axgardin samandardek chiqib.

Har nekim avvalg'i qushqa erdi shon,
Zohir o'ldi munda ham ondin nishon.

Bu dog'i degancha nima jam' etib,
Chun muning umrig'a ham poyon etib.

Gulshani davron aro har nav' qush,
Yo'qki, yolg'uz tayru bas bilkim vuhush³⁹¹.

Yuz navo zohir qilib minqoridin,
Barcha haqning yoshurun asroridin.

O'ziga, xirmanga dog'i o't urub,
Ham o'zin, ham o'zgalarni kuydurub.

Men demonkim, ul otodur, men o'g'ul,
Ul — shahi oliy sifat, men banda—qul.

Kim bu o'tqa ul kuyub avval nafas,
Barcha olamga o't ul soldiyu bas.

So'ngra ondin kimsa topmay mencha so'z,
Bo'yla muhriq shu'lai getifuruz.

Qush tilidin shu'lalar zohir qilib,
Ham o'zum, ham el kul o'lmog'ni bilib.

Har nekim ko'rdi otomdin ro'zgor,
Ham oni bo'ldi manga omo'zgor³⁹².

O'rtodim olam elini, o'zni ham,
Qush tilidin o'zga qilmay so'zni ham.

Budur umiddimki, bu so'zi fano
Barcha kuygonga baqo bergay yano".

CLXXV

Talab tariqi adosida munojot

Ey, xaloyiq — tolibu matlub—sen,
Ham muhabbat ahlig'a mahbub—sen.

Ikki dunyodin bori toliblaring,
G'ayri sendin mujtanib rog'iblaring.

Sendin oyru gar malakdur, gar pari,
Tolib o'lmoqqa gari, qilmas gari.

Jannatu kavsar va gar to'biyu hur,
Istamak sensiz talabdindur qusur.

Jonu ko'nglumni o'zungga tolib et,
Dard ila ishqingg'a shavqum g'olib et.

Ham talab zavqini vosil qil manga,
Ham tilab topmog'ni hosil qil manga.

Mosivalloh xotirimdin salb qil,
Onda zikringni huzuri qalb qil.

CLXXVI

Tamsil

Ka'ba azmi qildi bir tolib murid,
Ko'rdi Bistom ichra oni Boyazid.

Shayxqa chunkim musharraf bo'ldi ul,
O'tti dog'i, Ka'ba sari tutti yo'l.

Chun muyassar bo'ldi haj ul xomg'a,
Qoytibon yetti yana Bistomg'a.

Soliki fozil qilib arzi niyoz,
Bo'ldi murshid xizmatiga sarfaro.

Shayx uni ko'rgach dedi: "K-ey rahnavard,
Vasl istab vodiya dargahnavard"³⁹³,

Bir nishon de bizga Baytulloh din",
Bu so'z o'lg'och murshidi ogoh din,

Dedi: "Ko'rgon uy base oliy edi,
Uy iyosidin vale, xoli edi".

Dedi ul hojig'a shayxi boxabar,
"K-ey, talabdin topmog'on aslo xabar.

Uyga sohib yo'lda erdi hamrahing,
Har qadam urg'on yo'lungdin ogahing.

Uyiga yetkurgon ul erdi seni,
Eltibon kelturgon ul erdi seni.

Senda yo'q erdi bu davlatdin shuur,
Tolib erding, lek sa'yingda qusur!"

Bu talabda, yo Rab, et komil meni,
Qilmog'il matlubdin g'ofil meni.

Istarimda kim qilur hamrohlig',
Bergil ul hamrohdin ogohlig'.

CLXXVII

Ishq tariqi adosida munojot

Ey, ko'ngulni ishqidin ravshan qilib,
Hajr xoristonini³⁹⁴ gulshan qilib,

Ishqing o'tidin yoruq oyu quyosh,
Kim bo'lub tun-kun olordin nur fosh.

Barqi ishqing solibon jonlarga o'rt,
Shu'lasi obodu vayronlarga o'rt.

Axtaredur ishqing asru tobnok
Gavharedur sirri ishqing asru pok.

Jonima yetkur ul axtar birla nur,
Ko'ngluma solgil bu gavhardin surur.

Bodai ishqingdin et ko'nglumni mast,
Lek ul yanglig'ki bo'lg'ay mayparast.

Ayla bu may birla loya'qil meni,
Aql chun raf' o'ldi, qil vosil meni.

CLXXVIII

Hikoyat

Qaysi Omirni chu ishq etti zabun,
Zoyil etti ishq aro aqlin junun.

O'yla Layli ishqida mag'lub edi,
Tolib ul go'yovu, bu — matlub edi.

O'yla mustag'raq edi ul ishq aro,
Laylii mutlaq edi ul ishq aro.

Kim birov bir kun dedi: "Oting nedur?"
Dedi: "Layli!" Dedi: "Isboting nedur?"

Dedi: "Ulkim — Layli o'ldi zot onga,
Hojat ermas aylamak isbot anga.

Gar sanga shakdur, manga budur yaqin!"
Bo'yla oshiqliqqa yuz ming ofarin!

Ishq o'ti so'zig'a mahruq et meni,
Vahdati ishq ichra ma'shuq et meni.

Onda istig'roqi ishq et qismatim,
Kim uzulgay o'zlugumdin nisbatim.

Ishq aro Foniyni nobud aylagil,
So'ngra ishqing birla mavjud aylagil.

CLXXIX

Ma'rifat tariqi adosida munojot

Ey qilib insonni koni ma'rifat,
Ko'nglini aylab jahoni ma'rifat.

Ma'rifat har kimgakim qism aylabon,
Dahr aro orif⁹⁵ ango ism aylabon.

Kimni aylab ma'rifatqa muttasif,
Aylabon ul xayl holin muxtalif.

Har kishi sayrin kamolicha qilib,
Qurbin oning hasbi holicha qilib.

Bu biyobon yo'lin aylab beadam,
O'ylakim yo'q rahraviga haddu ad.

Ma'rifatda, yo Rab, ul yo'lkim ango,
Solikekim kirsay yetkurgay sango.

Foniyi ovorani ul yo'lg'a sol,
Qat' qilg'och yo'l, nasib etkil visol.

CLXXX

Tamsil

Solike qildi guzar bir shohg'a,
Shah boqib ul soliki ogohg'a.

Iltilmos ettiki: "O'ltur bir nafas,
To qilay hozir nekim qilsang havas".

Dedi solik: "Tengrini to tonidim,
Mutlaq oning g'ayridin ma'yus edim.

Ne kerak bo'lgay bu foniyl dayr aro,
Kim gari qilg'ay tilarga g'ayr aro.

Gar keraklik bo'lsa dog'i haq berur,
Bas sanga bu ishdan kim muhtoj erur?!"

Yo Rab, ul solikka bo'lg'ondek sifat,
Ayla Foniylga nasib ul ma'rifat.

Jahlu javru zulmidin g'avrig'a yet,
Ham o'ziga, ham o'zungga orif et.

CLXXXI

Istig'no tariqi adosida munojot

Ey janobing yuz falakdin ham vase',
Ostoning ming Zuhaldin ham rafe'.

Charxu anjumg'a qoshingdan ne vujud,
Gar olar budi tamom o'lsa nabud.

Olim o'lsa nafyi yo isbotingda,
Bir sari mo' yo'q tafovut zotingda.

Bu ne yanglig' hazrati volo bo'lur,
Olloh-Olloh, bu ne istig'no bo'lur.

Hazratingdan mo'ri langu sheri g'ob —
Bo'lsa yoxud bo'lmasa — birdur hisob.

Sheri g'ob ermon, erurmen mo'ri lang,
Balki mendin onga ham yuz oru nang.

G'ayrdin bu zorni mustag'ni et,
Elga muhtoj etma, faryodimg'a yet.

CLXXXII

Tamsil

Qildi chun Namrud sozi manjaniq,
Haq Xalilin o'tqa aylarga hariq.

Tog'-tog' o'tunga o'tlar urdilar,
Shu'lasin aflokka yetkurdilar.

Otqoch o't sori Xalilullohni³⁹⁶,
Ishq ko'yida dalilullohni,

Hukm bo'ldikim, yetishti Jabra'il,
O'tqa yetkon chog'da dedi: "Ey Xalil!

Oytqilkim, ehtiyojning negodur?
Lutfu ehsondin mizojning negodur?

Neki sen dersen muhayyo ayloli,
Ulcha koming oshkoro ayloli?"

Dedi: "Ulkim o't manga ro'zi qilur,
Ehtiyojim ne ekonni ul bilur.

Yo'q sanga xud ehtiyojim bu nafas,
Toki zohir aylagaymen multamas".

Borcha holimda o'zung muhtoji qil,
Eldin istig'no nasibim aylagil.

CLXXXIII

Hayrat tariqi adosida munojot

Ey janobingda xirad hayron bo'lub,
Vodiyi hayratda sargardon bo'lub.

Har ne sendin o'zgadur, hayron sanga,
Hayratobod ichra sargardon sanga.

Aqli kull hayratda zoting bobida,
Zot yo'q har bir sifoting bobida.

Korgohing ichra har bir rishtatob
Aqlning bo'ynig'a hayratdan tanob.

Ahli ilmu aql sun'ungda zabun,
Har birining hayrati har dam fuzun.

Ushbu hayrat maslakida tut qo'lum,
Bu tahayyur ichra ko'rguzgil yo'lum.

Hayrat ichra qo'yma sargardon meni,
Tort o'z vasling sori oson meni.

CLXXXIV

Tamsil

Bor edi bir bedili zoru haqir,
Bo'ldi bir badmehr ishqig'a asir.

Necha o'rtonsa bu g'amdin ul g'arib,
Davlati didor emas erdi nasib.

O'tkorur erdi g'ami hijron bila,
Vasl yodidin base armon bila.

Haddin o'tti chunki ranju zorlig',
Tori o'ldi jismig'a bemorlig'.

Ko'ngli chun ma'shuqdin navmid edi,
Jonida anduh o'ti jovid edi.

Der edi: "Yo Rab, manga budur murod —
Kim o'shul navrasta sarvi hurzod —

Yetsa boshimg'a, solib ul yuzga ko'z,
Oytsam ko'nglum g'amidin ikki so'z!"

Xalq holig'a tarahhum aylabon,
Dilbarig'a ko'p tazallum³⁹⁷ aylabon.

Oshiqi bedil sari kelturdilar,
Umrin oning boshig'a yetkurdilar.

Nozanin chun keldi aylab turktoz,
Aylabon ul xastag'a zohir niyoz.

Dedikim: "Oyt, ulcha bor ko'nglungda so'z!"
Ul tikib yuziga hayrat birla ko'z.—

Ham tilin hayronlig'i lol ayladi,
Ham tanin ul za'f behol ayladi.

Hayrat etti zoyil ondin aqlu hush,
Dardu holin der kishi bo'ldi xamo'sh.

Hushig'a chun keldi, ketmish erdi yor,
Tushti sihhatsiz tanig'a iztiror³⁹⁸.

Hayratidin ul za'ifi notavon
Bir so'z oyto olmayin topshurdi jon.

CLXXXV

Tavhid tariqi adosida munojot

Ey musallam zotingga tavhidi pok,
Ahli vahdat³⁹⁹ oytib oni zavqnok.

Har kishikim qismi tavhid aylading,
Boisi tajridu tafrid aylading.

Kimki o'zlukdin chiqording oni chust,
Aylading ollingda tavhidin durust.

Kimgakim tavhiddin berding kushod,
Midhatida kufr qilding ittihad.

Ongakim vahdat sari yo'l aylading,
Sen qolib nafyi buyu, ul aylading.

Menu o'zluk shirkatin mendin itur,
Mahz tavhiding sari, yo Rab, yetur.

Menda, yo Rab, qo'yma menlikdin nishon,
O'zlungda mahv qil domonkashon.

CLXXXVI

Tamsil

Bir kecha Mahmud shohi pokboz,
Qo'ptikim bilgayki naylaydur Ayo⁴⁰⁰.

Garchi ul uyg'og' edi yumdi ko'zin,
Hiyla birla uyqug'a soldi o'zin.

Taxt ayog'i sori solib takyagoh,
Yotib erdi boshi uzra keldi shoh.

Bir dam etti husnig'a nazzoraye,
Shavq o'tig'a aylayin deb choraye.

Shavqini nazzora afzun ayladi,
Ishq ahvolin digargun ayladi.

Chekti mahvashning ayog'ig'a o'zin,
Shavqdin qo'ydi tabonig'a ko'zin.

Ko'z kafi poyig'a surtar erdi shoh,
Ul oyog'in tortib o'lmay uzrxoh.

Bildi shahkim, nozanin uyg'og' erur,
Dedi, eykim jonda sendin dog' erur.

Mendin anglab muncha izhori niyoz,
Nevchun erdi muncha beandoza noz?

Kim ayog' tortib qo'pub o'lturmading,
Zohir aylab mehr bir so'z surmading?

Dedi gulchehr: "Ey shahi sohibnazar!
Bormu erdi menda menlikdin asar?"

Bir kishi uzr aytqoykim bo'lg'oy ul,
Menda ul dam yo'q edi menlikka yo'l.

Yo'q edi ul dam Ayozu shoh edi,
Ham o'zi bedil, hamul dilxoh edi".

Kimga vahdat qilsa mundoq turktoz,
Farq bo'lmas anda sultondin Ayozi.

Olami tavhiddin topqon xabar,
Menliku senlikdin ul topmas asar.

CLXXXVII

Fano tariqi adosida munojot

Ey fano ahli sening vosillaring,
Vasl nuzhatgohig'a doxillaring.

Kim baqo topmoqqa sendin mayl etib,
Chun solib o'zni fano sori yetib.

O'zluvin har kimki foni qilmayin,
Ul fanoning ham fanosin bilmayin.

Topmoq imkon yo'q visoling komini,
Ul fanolardin baqo anjomini.

O'yla Foni qismi, yo Rab, ber fano,
Kim baqo kunjiddin ul topqoy g'ino.

Qil o'zungda budini avval nabud,
Ul nabudi ichra bergil bir vujud.

Kim anga ish ul vujud ichra tamom —
Bo'lg'oyu topqoy visoling, vassalom.

CLXXXVIII

Tamsil

Komile izhori hojot ayladi,
Tengrig'a mundoq munojot ayladi:

"Kim Iloho pok zotingg'a baqo
O'yladurkim, ko'rmas imkoni fano.

O'ylakim zotingg'a sobitdur qadam,
Aylasang andoq vujudimni adam.

Kim anga yo'l topmog'oy rangi vujud,
Qolmog'oy vasl ichra juz komi shuhud".

Istagan foni vujudumdin asar
Topqoy ul boqi vujudingda xabar.

Menliku senlik aromizdin ketib,
Qolg'osen sen-o'q aroldin men ketib.

Sen men itloqi mahol o'lg'och, mahol,
Topsam ul holatda sendin men visol.

CLXXXIX

Bu kitob nazmida o'z munosabatining taqribi

Yodima mundoq kelur bu mojaro,
Kim tufuliyat chog'i maktab aro,

Kim chekar atfol marhumi zabun,
Har tarafdin bir sabaq zabtig'a un.

Emgonurlar chun sabaq ozoridin,
Yo "Kalomulloh"ning takroridin.

Istabon tashxisi xotir⁴⁰¹ ustod,
Nazm o'quturkim ravon bo'lsun savod.

Nasrdin ba'zi o'qur ham doston,
Bu "Guliston" yanglig'u ul "Bo'ston".

Menga ul holatda tab'i bulhavas
"Mantiq ut-tayr" aylab erdi multamas.

Topti sokin-sokin ul takrordin
Soda ko'nglum bahra ul guftordin.

Tab' ul so'zlarga bo'lg'och oshno.
Qilmadi mayl o'zga so'zlarga yano.

Odat ettim ul hikoyatlar bila,
Qush maqolidin kinoyatlar bila.

Chun birar so'z din topib tab'im kushod,
Topsam erdikim, nedur ondin murod.

Zavq ko'p xushhol etar erdi meni,
Sharhi oning lol etar erdi meni.

Chun bu ahvolimg'a bo'ldi imtidod,
Bo'ldi ul daftarg'a g'olib e'tiqod.

O'ylakim eldin uzuldi ulfatim.
Ul kitob erdi anisi xilvatim.

Xalq rasmi so'zlaridin qilu qol —
O'tsa tab'img'a yetar erdi malol.

Oqibat ishq ayladi shaydo meni,
O'yla mash'uf etti bu savdo meni,—

Kim dedim:— Uzlat eshigin ochqomen,
Dahri bema'ni elidin qochqomen.

Onglag'och atfol aylab sho'ru shayn,
Istimo' etti bu so'zni volidayn⁴⁰².

Vahmi g'olib bo'ldi andoqkim avom,
Kim erur so'z otashinu, tab' — xom.

Bo'lmag'oykim, dast bergay telbalik,
Chekkuluk bo'lg'oy salohidin ilik.

Yoshurub daftarni ma'dum ettilar,
Shug'lidin ko'nglumni mahrum ettilar.

Man'i kulli qildilar⁴⁰³ ul holdin.
"Mantiq ut-tayr" uzra qilu qoldin.

Chun aro din o'tti bir ahdi ba'id⁴⁰⁴,
Bo'ldilar ul holatimdin noumid.

Lek chun yodimda erdi ul kalom,
Yoshurun takror etar erdim mudom.

Ondin o'zga so'zga maylim oz edi,
Qush tili birla ko'ngul hamroz edi.

Turk nazmida chu men tortib alam,
Ayladim ul mamlakatni yakqalam.

To'rt devon birla nazmi panj ganj⁴⁰⁵,
Dast berdi chekmayin anduhu ranj.

Nazmu nasrim kotibi taxminshunos,
Yozsa, yuzming bayt etar erdi qiyos.

Munchakim nazm ichra qildim ishtig'ol,
Xotirimdin chiqmas erdi bu xayol,—

Kim bu daftarg'a berib tavfiq haq,
Tarjuma rasmi bila yozsam varaq.

Lek so'z dushvor edi, men — notavon,
Bormas erdi xomag'a ilkim ravon.

Oqibat ko'rdumki umr aylar shitob,
O'lsamu qolsa deyilmay bu kitob.

Ul jahon sori bu armon eltkum.
Bo'yla o'tdin dog'i hirmon eltkum.

Necha bu ishg'a ko'ngul mash'uf edi,
Go'iyokim vaqtig'a mavquf edi.

Oltmishqa umr qo'yg'onda qadam,
Qush tilin sharh etgali yo'ndum qalam.

Shayxning ruhidin istimdod⁴⁰⁶ etib,
Ko'rgach istimdod, ul imdod etib.

Erdi yorim kecha ashg'olim chog'i,
Tab' bu ma'niga mashg'ul o'lmog'i.

Xoma raftorin necha sursam necha,
Qirq-ellik bayt har yarim kecha —

Safhaga yozmay qarorim yo'q edi,
Bu raqamda ixtiyorim yo'q edi.

Shayx ruhidin yetib ko'p ehtimom,
Qildim oz fursatda arqomin tamom.

So'z daqiq erdiyu ma'ni onda gum
Garchi qildim o'z-o'zumga ushtulum.

Shayx ruhidin vale yetti kushod,
Kim murodin topti ushbu nomurod.

Garchi g'avvose chekib ranju ano,
O'zni bu daryog'a aylab oshno,—

Durg'a garchi topmasa ham dastras,
Yig'sa daryo mavjidan xoshoku xas,

Ham qurutsayu oni qilsa o'tun,
Yorug'oy vayronasi bo'lmay tutun.

Men bu daryo ichra durri pokni —
Topmayin, yig'dim esa xoshokni.

Naylayin bu erdi maqdurum mening⁴⁰⁷,
Qone' o'ldi tab'i mahjorum mening.

Sochti ersa nozimi oliy makon,
Olam ahli uzra naqdi bahru kon.

Mundin ortug'roq had ermastur manga,
Judini vasf aylasam basdur manga.

Budur umidimki, har kim solsa ko'z,
Kim harorat solsa ko'ngliga bu so'z,—

Shayx anfosig'a oni haml etib,
Fayz topqoy komig'a ya'ni yetib.

Bizni dog'i onda ko'rgay bir tufayl,
Qilmag'ay ko'ngli ikilik sori mayl.

CXC

Tamsil

Tolibe ko'nglida oshubi talab,
Shahr aro borur edi tortib taab.

Ko'rdi devori yiqilg'on ko'y aro,
Jam' bo'lg'on el uzotib mojaro.

Kim bu soridin edi elga ubur⁴⁰⁸,
Emdi, yo Rab, qay sari tushkay murur.

Kim imorat aylagay, oyo, muni?!
Yo yosarga aylagay parvo muni?!

Muddate bog'landi elga yo'l tamom,
Bo'ldi ojiz yo'l o'tardin xosu om.

El aro bu iztirobu iztiror,
Kim yetishti tolibi ummidvor.

Ko'rgach ul holat tushub ko'ngliga jo'sh,
Vajdu hol etti ayon aylab xuro'sh.

El taajjub qildilarkim, bu faqir –
Bejihat qildi ayon vajdu sarir.

Kayfiyat so'rdilar ul bechoradin,
Komu maqsad dashtida overadin.

Dedi: "Men bu xalqning jam'iyatin –
Ko'rdum, ammo bilmadim kayfiyatin.

Lek solib bu taraf raftorni,
Aylasam nazzora bu devorni.

Maylini doim ko'rur erdim buyon,
Kim yiqilmoq aylamish holo ayon.

Chun jamodi⁴⁰⁹ zohir etsa bu sifat,
Mayl qilg'on yon yiqilmoq oqibat.

Menki bor erdim o'zumdin noumid,
Mayl qilg'on komdin behad ba'id.

Aylagach devor bu ramz oshkor,
Bo'ldi bu navmid ham ummidvor,—

Kim qayonkim mayl etti haq meni,
Ul taraf-o'q boshlag'ay mutlaq meni.

Chun manga faqru fano keldi murod,
Ul tarafdin haq nasib etti kushod.

Mayl bergon soyi aylab baxt yor,
Solg'ay ul jonib meni beixtiyor”.

CXCI

Bu kitobda taxallus tag'yirining uzri

Chun kichik yoshtin manga bo'ldi nasib,
Nazm adosida xayoloti g'arib⁴¹⁰,

She'r har sinfinki qildim ibtido,
Turk alfozi bila topti ado.

O'ylakim har kimsa nekim qilg'usi,
Ba'zi ishta bor oning bir belgusi.

Kim o'zi taxsisig'a imlodur ul,
Muhri yo tavqi' yo tamg'odur ul.

Safha debosiyu nazm inshosidur.
Kim taxallus nozimi tamg'osidur.

Bu nishoni birla topti imtiyoz,
Ne varaqqim nazm qildi ahli roz —

Kim bu Sa'diy yo Nizomiyning durur,
Yo bu Xisravning⁴¹¹, bu Jomiyning durur.

Menki turk alfoziga aylab shuru',
Nazm topti tab'u kilkimdin vuqu'.

Chun sahobi tab'im o'ldi durfishon,
Nazmima erdi Navoiydin nishon.

Dahr bog'ida bo'lub komim ravo,
Komronlar topti nazmimdin navo.

Forsiy nazm ichra chun surdi qalam,
Nazmning har sinfini qildi raqam.

Fayz yetkoch ul maoniydin mango,
Topti belgu nazmi Foniyydin mango.

Chun "Lison ut-tayr" og'oz ayladim,
Turfa qushlar birla parvoz ayladim.

Munda ansab erdikim tuzgoch navo,
Bo'lsa nazmimg'a Navoiydin ado, —

Kim navo qushlar tili alhonidur,
Dilkash afg'oni hazin dostonidur.

Turkiy uslub erdi ham bu doston,
Topqudek erdi Navoiydin nishon.

Bu raqamda Foniyy aylarga laqab⁴¹².
Mustame' bo'lg'ong'a ayturmen sabab.

Kim bu daftar nazmidin kulli murod,
Chunki marja⁴¹³ mayli erdiyu maod.

Munda Foniyy bo'lmay ish o'lmas tamom,
Foniyy ondin topti nazmim ixtitom.

Ham bu daftar ichra Shayxi ma'naviy,
Kim demish qushlar tilidin masnaviy.

Sayr ul qushlarg'akim fan aylamish,
Yetti vodiy chun muayyan aylamish,

Chekturub qushlarga ko'p ranju ano,
So'ng'i manzil bo'ldi vodiyyi Fano.

Garchi bu ikki tanosib yor edi,
Nazmima ham bu taxallus bor edi.

Gar taxallus munda Foniyladim,
Bu tanosiblardin oniladim.

Gar sabab istab birov qilsa xitob,
Sharh qilgon so'z anga basdur javob.

Kimga bo'lsa mundoq ishlar niyati,
Bo'lmas ul bo'lmay zamon amniyati.

Bu zamon amniyatini qilma gumon,
Sobit o'lmay adli Doroyi zamon⁴¹⁴.

CXCII

Podshohi islom duosi va uzrxohlik adosi

Ulki amniyat vujudidindurur,
Xalq shokir bazlu judidindurur.

Abbadat ehsonahu Sulton Husayn,
Shoh Abulg'ozil molo-zulxofaqayn.

Men ne oyta olg'omen avsofini,
Xulqu lutfu adl ila insofini,—

Kim agar yuz ming meningdek nazmkesh⁴¹⁵,
Qilsa ming yil safha ruxsorini resh,—

Vasfining mingdin biri oytilmog'oy,
Balki yuz mingdin biri yozilmog'oy.

Bas, qilib hamdu duosini ibtido,
Aylayin qushlar tili birla ado.

Toki davron bog'ida davlat qushi,
Kim saodat bo'lg'oy ul qushning tushi.

Saltanat avjida sayr aylab ayon,
Aylagay bir chatr boshini oshyon.

Bo'lsun oning chatru izzu davlati
Boshi uzra soyaboni hashmati.

Adli bo'stonida yuz xayli tuyur
Ko'rmasunlar zulm toshidin futur.

Hukmi nofiz to abad davron aro,
Inqiyodi amri insu jon aro.

Davlatining dushmani xaylu mute',
Barcha afvu xalqini aylab shafe'.

CXCIII

Bu nazm tarixi guftori va o'zining iste'fo va istig'fori

Menki, xilvat ichra yo'ndum xomani,
Naqsh aylarga bu dilkash nomani.

Anbiyo sarxayli Batho soridin,
Aylagan Yasribqa⁴¹⁶ mayl izhoridin.

Yil to'qquz yuz o'tmish erdi dog'i to'rt,
Kim ulusning ko'ngliga soldi bu o'rt.

Ham bu tarix ichrakim qildim shuru',
Ixtitomig'a dog'i bo'ldi vuqu'.

Bir-iki oy o'ylakim dedim durust,
Yuqoriroq sharhini qildim naxust.

Kechakim har shug'ldin ma'zul edim,
Bir-iki soat munga mashg'ul edim.

Chun bu yanglig' ehtimom ettim tamom,
Ibtidosiga yetishti ixtitom.

Yo Rab, ushbu turfa sho'xi dilfirib,
Kim oning vaslin manga qilding nasib,—

El ko'ziga dog'i mahbub aylagil,
Barcha xotirlarg'a marg'ub aylagil.

Garchi maqsudig'a mubhamdur bayon,
Qush tilin el ko'ngliga qilg'il ayon.

Kimga ondin hosil o'lsa muddao,
Lutf etib Foniyni ham qilsa duo.

Ayla oning ham duosin mustajob,
Ikkimizni ollidin olg'il hijob.

Tab'ima tushsa xato birla zalal⁴¹⁷,
Kilkima sahv o'ldi ersa yo xalal.

Lutf ila, yo Rabki, borin afv qil,
Nomai a'molidin ham mahv qil.

Har parishon so'zki yozdim, yo karim,
Barchadin astag'firilloh, al-azim.

LISON UT-TAYR

(Nasriy bayon)

I

Mehribon va yorlaquvchi Oллоhning nomi bilan

Jon qushi o'z sirlarini bayon qilishga kirishar ekan, uni Tangriga madhiya o'qish bilan boshlaydi. Chunki tangri barcha mavjudotlarning yaratuvchisidir. U mangu barhayot bo'lib, undan boshqa hamma narsalar o'tkinchidir.

Yaratuvchi qudratli qalam bilan olamni aniq bir reja ostida bunyod qildi. U to'qqiz falakni aylanuvchi qilib yaratdi va buning sirini tushunishda idrokni ojiz etdi. Ko'kni tun va kun bilan yarqiratib, uni quyosh va yulduzlar bilan bezadi. Unda oy go'yo osmon tirnog'iga o'xshash bo'lib, yangi oy esa o'sha tirnog'dan olingan bir bo'lakni eslatadi.

Osmonni betinim harakat qilishga bo'ysundirdi, yerni esa uning bo'shlig'ida turg'un qilib yaratdi. Yer yuzini yomg'ir bilan yuvdi, natijada chang va chirkalar undan tozalandi. Quruqlikni dengiz yuzidagi kemaga monand qilib yaratdi. Tog'lardan bu kemaga uning muvozanatini saqlab turadigan langarlar yasadi. Quyosh o'tidan suv qaynab ketmasin degan maqsadda dengiz yuziga bug'lardan parda tortdi. Suvda mavjud bo'lgan qurt va qushlar g'amini yeyishda adolat olamini ko'rsatdi. Nayson yomg'iriga katta sharaf ato etdi, uning ehsoni tufayli sadaf ichida gavhar hosil bo'ldi. Durga u juda katta qiymat bilan rivoj berdi, oqibatda u taxt ahlining toji uchun zebu ziynatga aylandi.

Hamal oyi bilan bahorni boshlab berdi, uning o'lchovida kecha va kunduz teng bo'ldi. Tong nasimini Iso nafasidek estirib, bog'lardagi barcha jonsiz narsalarga jon bag'ishladi. Bog'aro

xilma-xil ra'no chechaklarni yoyib¹, chaman go'zalliklarini jilvalantirdi. Yelga huzurbaxsh hid ato etdi, uning tufayli daraxtlarga qaytadan jon kirdi¹. Tongni oppoq rang bilan yoritdi, shomni mushkin qora libosga o'radi. Quyoshni kunduzi porlatib, oyni kecharning shamiga aylantirdi.

Agar u quruqlik yuzasida har xil g'aroyibotlarni yoygan bo'lsa, dengizda esa ular bundan ham ortiqroqdir. U dashtlarda qancha jonivorlarni yaratgan bo'lsa, suvdagi suzuvchilari bundan yuz baravar ko'pdir. Quyunni dasht aro aylantirgan bo'lsa, suv yuzida ham girdobni to'lg'antirdi.

Suvni olovga dushman qilib yaratdi, shamolni esa tuproqqa zid qildi². Yaratuvchining qudrati bilan ana shu bir-biriga zid to'rt narsa inson vujudida bir butun holda birlashdi.

Butun olamni yaratishdan maqsad Inson bo'lib, u hamma mavjudot ichida tengi yo'qdir. Inson ko'nglini turli bilimlar xazinasini qildi va bu tilsim ichida tangri o'zini yashirdi. Insonning ajoyib jismi bir maxfiy sir xazinasini o'laroq o'zida ana shu ganj tilsimini saqlaydi. Bu tilsim jon bo'lib, u o'sha xazinada turadi va unga posbonlik qiladi. Ey jon! Seni bu xilda yaratilishingga cheksiz ofarin!..

Chunki u o'z sirining xazinasini ochmoqchi bo'lganida, uni na samo, na yer qabul qildi. Insondan o'zga narsalar jaholatga botib, uning xitobini anglamadi va bu sirni qabul etmadi. Shuning tufayli inson boshqa barcha narsalardan mumtoz qilib yaratildi va "Kuntu kanzan..."³ siridan xabardor etildi. Uning boshiga to'g'ri yo'ldan borish toji qo'yildi, sharaf me'rojiga chiqish esa uning qismati bo'lib qoldi.

Hatto olam ichra butun malaklarga peshvo bo'lib, ularga sajdagoh bo'lgan hamda ularni o'ziga bo'ysundirgan, dunyodagi barcha jinlar va maloikalar boshlig'i vazifasini bajargan shayton, garchi u butun olamga egalik qilib, necha ming yil zuhdu toat bilan xudo amriga itoat aylagan bo'lsa ham; va hatto yer yuzida va moviy osmonda u sajda qilib bosh urmagan biron qarich bo'sh joy qolmagan bo'lsa ham; u shunday yuksak saodatga erishib, haq yodidan o'zga biror

¹Bahor faslida tabiatning uyg'onishiga ishora qilingan.

²Modda tarkibidagi to'rt unsur ko'zda tutilgan.

³Shu so'zlar bilan boshlanuvchi hadisga ishora. Hadisning to'liq tarjimasini quyidagicha: "Men maxfiy xazina edim, insonni va ruhlarni meni bilishlari uchun yaratdim".

nafas olmagan bo'lsa ham o'z xizmatlari va xudoga yaqinligiga suyunib ketdi hamda bundan unda g'urur paydo bo'ldi. Natijada u bu ajoyib Insonni ko'zga ilmadi, unga boshqa maloikalar kabi sajda qilmadi. Yaratuvchining bu amriga bo'yin egmay, ta'na ko'zi bilan qaraganidan uning bo'yniga shu on la'nat halqasi solindi. Zeroki, uning ko'ngli itlikni havas qilgan edi, shu sababli ham bo'yniga itlar kabi la'nat tasmasi bog'landi. Shuning uchun ham u Inson zotiga doimiy raqib bo'lib, uning imonini yo'ldan uruvchi ashaddiy dushmanga aylandi. U qiyomatga qadar ana shu xil isnodga duchor bo'lib, do'zax olovi, makr va adovat qo'zg'atuvchi nomini oldi. Xullas, u shunchalik katta sharaf bilan maloikalar boshlig'i bo'lsa ham, takabburligi uchun abadiy rad qilinib, mal'unlikka giriftor bo'ldi. Uning bu qismati butun osmon va yer yuzidagilarga ibrat bo'lib qoldi.

Shunday qilib, (tangri) Inson jismini bir hovuch tuproqdan chiroyli qilib yaratdi, unga odamiylikning ajoyib shaklini berdi. Ham uni o'z siridan xabardor qildi, ham xalifalik¹ bilan sarfarozi etdi.

Agar shayton bosh tortish bilan ofatga giriftor bo'lgan bo'lsa, inson o'zini tuproqdek past olish bilan e'tiborga loyiq bo'ldi. Insonning sajdagoh bo'lishini ta'minlagan ham, shaytonning haydalishi va rad etilishini munosib ko'rgan ham uning o'zi! Shaytonni nuqsonli aylagan ham, insonni suyukli aylagan ham — o'sha! U nima qilgan, bu nima qilgan bo'lsa, uning o'zi biladi, o'zga bu ishni qila olmaydi, har ne qilsa — u qiladi. Uning hikmatlaridan kishi voqif emasdir, zeroki, bu ish kishining qo'lidan kelmaydi. Hamma ishni uning o'zi qiladi va uning o'zi biladi — butun hikmat ana shundadir! U o'xshashi yo'q bir podshohdirkim, uning na sherigi, na tengi, na vaziri bordir.

Ey yaratuvchi, qudratingga yuz ofarin! Sendan o'zga yo'qdir, bor desalar ham, u — sensan! Faqat sen mavjudsan va borliq ko'rkisan, ham birlik, ham qadr etuvchilik arzandasisan. Birlik ham, borliq ham senda; tiriklik, qodirlik va shafqatlilik ham sening o'zingda!

Agar shafqat dengizingda mavj ko'tarilsa, u har qanday katta gunohning ham bahridan o'ta oladi.

¹ Yerda xudoning o'rinbosari bo'lmoqlik.

II

*O'z kamchiliklaridan sharmanda bo'lib, bu uyatdan boshi
tubanlik tuprog'iga egilganligi yuzasidan barcha hojatlarni
amalga oshiruvchi hakam oldida munojot*

Yo Rabbii! O'z holimga nihoyatda hayronman, o'ta gunohkor va mastu parishon holga tushgan bir kimsaman! Chunki nafsim tufayli kibru havoga mag'lub bo'ldim, to'g'rilikni nomaqbul bilib, poklikdan uzoqlashdim. Jonimga isyon mayidan mastlik paydo bo'ldi, ko'nglim fisq ahliga hamdamlilik qildi. Shum nafsim boshimga har xil havoyi kayfiyatlar soldi, shayton galalari har yondan menga hujum boshladilar. Bu to'dadan men voqif bo'lgunimga qadar, ular ko'nglim mamlakatini ostin-ustun qilib yuborishmoqda.

Bir zulm qiluvchi ko'zimga chiroyli ko'rinib, o'zimni unga oshiq, uni esa o'zimga mahbuba degan edim. Bu yomon fe'lli ma'shuqadan menga har xil sitamlar yetardi. U ko'zimga ko'ringach, hatto oh urib o'zimdan ketib qolgan paytlarim ham bo'lar edi.

Uning olovli lablaridan jonimga o't tushdi, gajagi va xolidan ro'zgorim qorayib ketdi. U so'zlaganida tilim lol qolar, nozli jilvasi esa aqlimni olar edi. Uning vasliga yetishmoqni o'zim uchun hayot, hajrini esa o'lim deb hisoblardim. Ularning biridan jonim osoyish topsa, ikkinchisidan jabr tortar edi.

Hajrning g'amida may ichar edim. Agar vasl jomi qo'lga kirgudek bo'lsa, jondan kechishga ham tayyor edim. Usiz tiriklikni o'lim deb anglardim, hajridan doim jonim yuz turli ofat chekar edi.

Uni hayotimning maqsadi deb bilardim, undan boshqa ko'nglimga kelmas edi. Undan ayriliqda yurgan chog'larimda boshqa hamma narsalar yodimdan ko'tarilardi. Chunki sen o'zing voqifsan, men ham chin so'zni aytayin: hajridan ko'nglimga shunchalik ko'p jabru zulm yetardiki, hatto faqat uning vaslini istash uchungina seni yod etar edim...

Oллоh-Oллоh! O'zimning bunday bandaligimni eslasam, sharmisorlik o'ldiradi. Jahlda shunchalik yuziqarolikka yo'l qo'ydimki, bular ko'zimga olamni qaro qilib ko'rsatmoqda.

Ey hech narsaga ehtiyoji yo'q tangri! Umrimda biron bir rak'at namozni o'tinchsiz qilmadim. Hargiz keraklik tosh

bo'lmasa, tuproqqa bosh qo'ymadim. O'zimni karam sohibi ko'rmagunimcha gadoga biron bir chaqa tutqazmadim. Donolik bilan emas, balki qo'limda yuz donalik tasbeh ushlamagunimcha nomingni tilga olmadim. Biror ishni o'z foydamni ko'zlamay qilmadim; o'zimni munofiqlikdan xoli deb bilmadim. Shu sababli men kabi inson, insongina emas, devu shayton ham bo'lmasin! O'zimning bu yanglig' fe'l-atvorimdan juda aziyatdaman, bular uchun har doim ko'nglum tushkunlikka tushadi, dilim mudom g'ash. Bu xil xijolatliklardan men uchun hayot yo'q, chunki har dam uyat o'ldirib tashlayapti.

Bu illatlarki, aytib o'tdim, o'zim ularning hech bir ilojini qila olmayapman. Shunchalik musibatga duchor bo'lganmanki, agar sendan qazo yetsa, keyin nima bo'lishini bilmayman. Garchi bu dardlar men uchun davosiz bo'lsa-da, lekin ularning darmoni senga osondir. Dardimga darmon inoyat qilgin, komil tavbaga erishmoq yo'lini ko'rsat. Adolat va ehsoningga meni sazovor qil va zolim nafsdan meni xalos et! Jonimda shavqing shu'lasini mavjud qil, undan o'zga hamma narsani ko'nglimdan chiqarib tashla!

Garchi ruh badan ichra tutqun bo'lsa ham uni mushohada etiladigan kun qo'yib yubor. Toki bu qush safarga moyil bo'lib, asl gulshan tomon parvoz qila olsin. Chunki qush¹ uchmoq² sari intilgani, tuproq³ esa tuproqqa qo'shilgani ma'qul.

Qilgan ishlarim so'roq qilib, xitob etgan chog'ingda sen bergan savollarga javob topa olmay qolsam, meni hazin ahvolga qo'ymay, tezda o'shani qoshimga yetgurgilki, uni sen gunohkorlarning himoyachisi⁴ deb atagansan.

III

Bu dostonga baxtiyorlar payg'ambari vasfi bilan sarlavha qo'ymoq va gunohkorlar homiysi madhi bilan ziynat bermoq

U nabilar sarvari va payg'ambarlar sultoni bo'lib, uning tufayli ulug' va mayda narsalar yaratilgandir. U Odam Atodan ham ilgari mavjud bo'lib, ham nabi, ham sirlar ogohi edi.

¹ *Qush* — bu o'rinda inson joni ko'zda tutilgan.

² *Uchmoq* — jannat ma'nosida ham qo'llanilib, so'z o'yini ishlatilgan.

³ *Tuproq* — inson tanasi ma'nosida kelgan.

⁴ *Aslida*: "sh a f e ' u l - m u z n a b i n" — gunohkorlarning himoyachisi demakdir. "U n i" deganda matnda Muhammad payg'ambarimiz nazarda tutilgan.

U olti kunda yaratilgan olamdan burun ham nur holida bor edi. Bu shunday nurki, u yuz izzat va sharaf egasidir. U — ma'shuq, yaratuvchi — ishqivoz edi. Olloh Bulbasharni yaratguniga qadar, bu nur uzoq yillar haq nazaridan bahramand edi. Bulbashar vujudi yaratilganda uning yuzi shu yulduz nuridan kamol topdi. Bu nur havoga o'tganida, uning manglayi porloqligidan quyosh xijolat chekardi.

Shish payg'ambar vujudi shakllanganida bu quyosh uning manglayida balqidi. So'ng bu nur uning suyakli mahbubasiga va undan farzandiga o'tdi. U bu sharaflı nurni jufti haloliga yetgizgach, shunday gavharga u o'z vujudini sadaf qildi.

Ana shu qabilda bu nurni bir-birlariga o'tkazar edilar. Nihoyat bu nur Abdullohga yetib keldi. U ham shu yo'sinda nurni uzatganida xonadoni shu nur bilan yoridi. Nihoyat shu uyda quyosh balqib, u farzand chehrasida payg'ambarlik nuri zohir bo'ldi.

Bu nur emas, haq taolloning o'z soyasi bo'lib, uning martabasi quyoshdan ham yuksaldi. Din bayrog'i oftobdek ko'tarilgach, kufr zulmati undan bartaraf bo'ldi. Bu quyosh Baytulharamdan chiqib, falakdan ham oliyroq martabaga erishdi. Bu yulduz nuri Makkada ko'ringach, barcha butlar tuproqqa bosh qo'ydilar. Kofirlardan kim bo'lsa, yuz tuban tushdi. Din bayrog'i falakdan yuqori yuksaldi, shariat tig'i qilichdan ham keskirroq bo'ldi.

Uning ta'bi payg'ambarlikka qat'iy mayl qo'ygach, dini boshqa barcha dinlarni bekor qildi. Ra'yi mo'jiza shamini ko'rsatganda, uning yolqinidan koinot ravshan bo'ldi.

Lotning o'z nuqsoniga yarasha holi xarob bo'ldi. Kofirlarga Ollohdan boshqa xudo yo'qligi ma'lum bo'ldi. Shundan boshlab xalqqa Ollohdan boshqa Olloh yo'qligini fasohatli tili bilan bayon etdi. "Ollohdan boshqa Olloh yo'q" degan gapni atrof-tevarakka yuborgan Olloh payg'ambarining o'zidir.

Zoti olam qutichasidagi toza durdir, balki u haqdan olamga yuborilgan Olloh rahmatidir. Uning o'zi pok, xotinlari pok, avlodlari pokdir: zoti pok, suhbatdosh izdoshlari pok va yaqinlari pokdir. Olam ahlidan to qiyomat kunigacha unga, pok avlodi va izdoshlariga, so'ngra xizmatchilari va do'stlariga ham har lahza yuz maqtov va ming salomlar bo'lsin!

IV

*U payg'ambarlik Qof tog'ining anqo qushining
balandparvozlighi va haqiqiy mahbub visoliga yetib qush tili bilan
so'zlashgani va sirlashgani*

Martabasi falakka yetadigan shohni haq ko'k sari javlon qilishini istaganida, u tuban falak tashvishlaridan forig' bo'lib, o'z hujrasida yaxshi kayfiyatda o'tirardi. Uning oldiga ruhlar amini kelib, olam xudosining xabarini yetkizdi. Farishtaning bir qo'lida yashinday tez uchadigan buroq bo'lib, bu ulov bilan yashin ham bahslasha olmasdi. U dedi: "Ey tangriga joning bilan yaqin zot! Suyukli bo'lganing uchun vujuding bilan ham xudoga yaqinlashgin. Buroq keltirdim, suvori bo'lg'in, toki bu feruza osmon gumbazi yo'ling gardi bo'lsin".

Shoh otga mindi. Chunki u hukmning kimdan ekanini yaxshi bilardi. Qutli ulovi havolanganida, uning qadamidan falak eli bahramand bo'ldilar. Bu suvori sharafi tufayli yangi oy to'lin oyga aylandi. Ikkinchi osmonga bayroq sanchganida, Atorud qalamidan durlar sochila boshladi. Uning zotidan uchinchi maydon — osmon sharaf topgach, Zuhra musiqachilik qilib kuylay boshladi. U to'rtinchi samoga ot surganida, yulduzlar shohi — quyosh undan o'ziga nur oldi. Buroqini beshinchi ko'kka surganida, Nahsi Asg'ar shu zahoti Sa'di Akbar bo'ldi. Sa'di Akbar tomon yo'li tushganida, uning nazaridan saodat nuri yo'naldi. Beshinchi ko'kka o'tganida, bechora hindu "Xudo nuri!" deb yubordi. Yana ikki vodiyni sayr etgach, sakkizinchi osmon qiblasini ko'rindi. Suvoriy nuri ta'siridan Savrga Asad (sher) xususiyati yuqdi. Javzo uning xizmatiga shaylandi. Saraton esa to'g'rilik mevasini berdi. Arslon it kabi uning oyog'i ostiga o'zini tashladi, boshhoq urug'lari javohirga aylanayozdi. Tarozi o'z o'lchovligini ko'rsatdi, Chayon esa o'z zahrini zaharni kesuvchi doriga aylantirdi. Yoyni qoshi ishorasi hilol qildi. Qadami xosiyatidan Jady — tog' echkisi zarrin kiyikka aylandi.

Dalv uning so'zlaridan jon suvi topdi. Hut (baliq) uning nutqidan obihayot topdi. Yo'lda uchraganlarga shunchalik sharaflar yetkazib, ulovini barchasidan yuqori surdi.

U Arshu Kursiga tabarruk bayrog'ini yetkizganida, Lavhu Qalam undan muhtaram bo'ldi. Lomakon maydonida javlon qilib, undan ajoyib bir maydonga yo'l oldi.

Bunda xabarchi bilan ulovi sayrdan to'xtadi: go'yo qushdan ikki par tushib qolganday bo'ldi. Tarkibiy unsurlar azobidan qutilib, jahon tashvishlaridan ozod bo'lib, egnidan manmanlik to'nini tashlab, olovdan odamlilik uchqunini ayirib, o'zni o'zlik asoratidan qutqarib, o'zdan o'zgalikka aylandi. Yel, tuproq, o't va suvdan tozalanib, men, sen, u va bulikdan tozalanib, yaqinlik dargohida o'rin topib, hatto undan ham yaqinroq bo'lishga harakat qildi. Yetmish ming pardani bartaraf etdi, orada parda qolmadi. Oradagi bor-yo'q to'siqlar bartaraf bo'lib, u do'st oldida suyukli bo'lib qad ko'tardi.

Limaolloh bo'sag'asiga yastandi, xuddi ikki yoydek bir-biriga yaqinlashdi. Man etish va moneliklar barham topib, ruxsat bo'lgach, monelik bo'lmaydi demakdir. Ko'zlarini mislsiz o'tkir nur bilan yoritdi. Soyalik mulohazasi bartaraf bo'ldi.

Hech bir kishi topa olmaydigan martabani topdi: bu ish kishilik qo'ldan keladigan ish emas edi.

Bu damda o'zi va o'zligidan xabari yo'q, balki o'z va o'zligidan asar ham yo'q edi. Yotlikdan nishon qolmay, hatto o'zlik ham oradan ketib, faqat jonon qoldi. U jonon jamolini ko'z bilan ko'rib, uning visolidan so'z orqali bahra topdi. Har lahzada yuz ming hurmat ko'rsatib, to'qson ming so'zni idrok etdi. Gunohkor ummatning gunohini so'radi, barcha og'ir ahvoliga chora istadi. U nimaniki istagan bo'lsa, mutlaq tirik — Ollohdan topdi: haq tiladi, haqdan tiladi va haqdan topdi.

O'z orzusi imkoni darajasida murod hosil qilib, ko'kdan juda masrur va shod bo'lib qaytdi. Yuksak dargoh ham uning visolidan masrur bo'ldi: amridan bu qabulxona ajoyib tarz jihoz topgan edi. U ko'kka otlanganida qimmatbaho dur edi, u yerdan jo'shqin daryo bo'lib qaytdi.

Bir kiprik qoqilgan muddatda anglab bilgani shuki, ajoyibi ham shundaki, shu vaqt ichida u yerga borib, keldi. Boshqa olamdan yerga qaytib kelgach, ushbu olam ishiga tartib joriy etdi. Biz har qancha gunohkor va gumroh bo'lsak ham, bu voqeadan voqifligimiz uchun hadiksiramasaq bo'ladi. Chunki tongla qiyomatda shunday homiy va qo'llovchi kishi gunohlarimizni Ollohdan tilaydi. Ey tangrim, payg'ambar oraga tushgan kuni, u kimning gunohini tilasa, sen uning istagini qabul qilasan. Yuz minglab gunoh va tug'yon ahli ilohiy fazli bilan uning rahmatiga sazovor bo'ladilar. O'sha guruhda Foniy ham bo'ladi, uni ham zora noumid qilmasang.

V

Mo'minlar amiri Abu Bakri Siddiq (xudo uning ruhidan rozi bo'lsin) ta'rifida

U payg'ambarlar sultonining do'stidir. Mushkulot g'oridagi ikkinchi odam shu edi. Uning sidqi dildan sodiqi va hamrozi, har yaxshi — yomonda hamdamidir. U olam eliga yo'l boshchi edi. Chunki hammadan ilgari kelganlardan ham ilgari bor edi. Haqiqatparastlar guruhining boshlig'i udir va sobiq islom ahliga sodiq udir. G'orda u yoriga jonini fido qilishga shay turgan, shuning uchun do'sti uni "g'ordagi do'stim" degandir. Xazina g'orda yashiringanida, u ajdahodek unga soqchilik qilgan.

U g'or zulmatida azob chekkani uchun u yerdan obihayot va xazina topdi. Bu shunday xazinaki, ilohiy g'aznasi bilan qo'shilgan bo'lib jahon vayronasida yashiringandir. Agar u obihayot topmagan bo'lsa, jahon boqiy ekan, nega uning nomi tirik qoladi? Uning oyog'ini ilon chaqqanida, obihayot ichib uning zararini daf etdi.

Payg'ambar uni o'z o'rniga imom qilib qoldirdi: oy quyosh o'rnida qoldi. Oftob botishga kelganida, din uyi uning nuridan yoridi.

Ey xudo, ushbu oy sham'i to hisob-kitob kunigacha islom uyidan o'z nurini va jilvasini olib ketmagay.

VI

Hikoyat

Mustafodan keyin Abu Bakri Siddiq xalifalik taxtiga o'tirganida, dindan qaytgan bir guruh kishilar din yo'lida adovat qilib, janjal boshladilar. Ular islom sutunlarini qulatish uchun zakotni bekor qilishni talab qildilar. Xalifa g'azab bilan shunday xitob qildi: "Payg'ambar qonunida biror ip miqdoricha narsani ham o'zgartirish mumkin emas. Kimki bunga qarshi bosh ko'tarsa, ularga javob qilich va o'q bo'ladi!"

Shariat ishiga shunchalik qat'iyligi uchun ham uning nomi to bu zamongacha yetib kelgandir. Bunday qat'iylikni kim qila oladi? Faqat g'orda payg'ambarga do'stlashgan Abu Bakr.

VII

Mo'minlar amiri Umari Foruq (Oллоh uning ruhidan rozi bo'lsin) vafsidan

Payg'ambar hamdamlaridan biri buyuk Foruq edi. U haqni xatodan farq qila olgan va adolati bilan g'arbu sharqni ravshan etolgan kishidir. Bu jahonda bundan o'zgasi, bunga teng keladigani yo'q edi. Shariat ishida u payg'ambarlar shohining izdoshi bo'lib, u adolat va din asosini kuchaytirdi. Uning saxovati dasturxonidan jahon ahli nasiba olib to'yar, o'zi esa, o'zini to'ydirish uchun qorniga g'isht qo'yib bog'lar edi.

Yer yuzining insoniyat yashaydigan qismi uning adolati me'morchiligi oldida past bo'lib, jahonni bir g'isht sifatida qiyoslash mumkin edi.

U toza zahar ichib nafsini o'ldirgan va din nazoratida o'g'lini o'ldirgan odildir.

Uning dinidan mehrobu minbar va adolatidan mamlakat va o'lka rivoju ravnaq topdi. Qilichining damidan shariat bo'stoni yashnab, kofirlarning mamlakat va ibodatgohlari vayron bo'ldi. Uning qahri Kisrolar boshidan tojini oldi va haybati Qaysarlarga xiroj yukini soldi. Uning davrida Ajam mamlakati egallanib, uning shaharlarida arab bayroqlari hilpiradi.

Uning yordamchilari shohlar mamlakatlarini oldilar, dinparvarlari esa kufr uyini buzdilar.

VIII

Uning kishilari Madoyin shahrini egallab olib, mol-mulk va xazinalarini tortib oldilar. Bir necha yuz yillar davomida sultonlar qiynalib yiqqan xazinalarni yuklab yo'lga tushdilar. Bu katta xazinalar tomoshasiga aql ham lol edi. Hazrati Umar keltirilgan bu mol-dunyo va xazinalarga ko'z qirini ham tashlamay, davlat xazinasiga topshirishni buyurdi: bular g'azotga chiquvchilar uchun yetganicha bo'lib beriladi.

Bunday qonunni yo'lga qo'ygan Umardan boshqa kimning qo'lidan bu ish kelardi!

IX

Mo'minlar amiri Usmon Zunnurayn (Oллоh uning ruhidan rozi bo'lgay) shonida

U hayo koni va ko'zlar nuri edi. U ikki ko'z kabi Zunnurayn deb ataldi. U sidq koni va muruvvat xazinasi, muloyimlik dengiziyu olijanoblik koni edi. Ham Madina ahliga shayxu imom, asl shayxining munosib o'rinbosari bo'ldi. Oллоh uni "Qur'on"ni yig'uvchi qildi, xalq Usmon binni Affon deb atadi. Kalomullohni Jabrail olam ahli gunohkorlari homiysiga olib kelganidan beri, u bekiklik zindonida saqlanardi. Har bir arab bir necha oyatlarni yig'ib yurardi. "Qur'on"ni jamlash va tartibga solishga u sababchi bo'ldi. Har bir sura o'mini belgilab, bir ajoyib devonni tartib berdi.

Bu sharaf unga kifoyadirki: hozirgacha u ummatlarning eng sharaflisi hisoblanadi. Afv etuvchi Oллоh kulbasiga ikki nur solgan yana birorta kishi bormidi?!

X

Hikoyat

Shunday bir naql bor: xaloyiqqa saodat yulduzi bo'lgan payg'ambar bir kuni eldan farog'at istab, bir xilvatga kirib, bir oyog'ini uzatib o'tirib edi. Uning huzuriga ba'zi zodagon suhbatdoshlardan, ba'zi aziz va ayrim sharif do'stlaridan kirib borishdi. Payg'ambar avzoida o'zgarish bo'lmadi. U bermalol yaxshi xayollar bilan tin olib o'tirdi.

Biroq xonaga Usmon kirgach, millat shami uzatgan oyog'ini yig'ib oldi. Chunki Usmon juda hayoli kishi bo'lib, rasulning u holidan ahvoli o'zgarishi mumkin edi. Shunday payg'ambar hurmatini joyiga qo'ygan zot haqida har qanday kimsalar har nima desalar behudadir.

XI

Mo'minlar amiri Ali (Oллоh uning ruhini yarlaqasin) maqtovida

U ilm daryosi va valilik gavhari bo'lib, olam ahli orasida noyob bir kishi edi. U payg'ambarlar boshlig'iga farzand, odamlar ichida tengi yo'q zotdir. Makka tomidan Hubal butini

tushirayotganda, egni hazratning oyog'iga zina bo'lgandir. Payg'ambar qatldan qochgan paytda, u jonidan kechib, uning o'rnida turgan edi. Uning zoti olam vasflari bilan ziynatlidir. Zotan birov biladi, birov kashf etadi.

U din ahli orasida mo'minlar amiri va taqvodorlar orasida taqvodor imomdir. Ilm sharhi va nabilikda yetukligi uchun uning vasfida Alii bobaho deyishgan. Duldulining yugirishi yashinga o'xshaydi, zulfiqoridan yov qon ichra g'arqdir. Nabiylar shami bilan uning ahdi shunday bo'lgan: men senikiman, sen menikisan. "Go'shtim go'shtingga" iborasi ham uning sha'nida aytilgan. U taqdir o'rmonining haybatli sheri bo'lib, uning oldida sher qo'rqa-pisa titroqqa tushadi. U kofirlarga tegishli javobni bergan va pahlavonlik na'rasini urgandir. Payg'ambarning farzandi buning payvandi va buning farzandi uning farzandidir.

XII

Hikoyat

G'azot janglarining birida, shunday naql qiladilarki, shoh dushmanidan o'q yebdi. O'qning uchi suyagiga botib, hech tortib olishning iloji bo'lmabdi. Bu holni payg'ambarga aytganlarida, u to'g'ri yo'l ko'rsatish g'aznasi shunday depti: "U namoz o'qiy boshlagan paytda o'qni tortib olish payida bo'lingiz. Jarohatning o'q uchi joylashgan joyidan kuchingiz yetganicha o'qni tortib olishga harakat qiling. U namozga shunday berilgan bo'ladiki, o'qni tortib olganlaringni bilmay qoladi".

To'g'ri yo'l ko'rsatish shami shu so'zni degach, kishilar bu ishga kirishdilar va Olloh kushoyish berdi. Aytilganiga amal qilinib, shoh shom namozining salomini aytishi bilan, o'qni shunday torttilarki, bir lahzada jarohatda na dardu na o'q uchi qoldi.

U hayron bo'lib voqeani surishtirgan edi, unga payg'ambarlar shohining ko'rsatmasini aytdilar.

Haydari Karror bunga shukr qilib, bu ish sirini shunday aytdilarki: Ajal o'qining uchidan faqat nabi ehsoni bilangina qutilish mumkin. Bizga har qanday g'amdan najot, balki hayot rasmi u tufaylidir.

XIII

*Olijanoblik egasi va poklik qiblasi Shayx Farididdin Attorga
(Olloh uning ruhini ezgulikka buyursin) madhu sano aytmoq va
o'z o'tinchini bayon qilmoq*

Olamdagi barcha dengiz va konlarda nimaiki bor bo'lsa, yuzlab o'shancha narsalar Attor do'konida¹ mavjuddir. Uning ma'nolar dengizidagi durlar xuddi kechasi jilva qilayotgan yulduzlarga o'xshaydi. Konlardagi yoqutlar esa kechki paytdagi shafaqqa, balki tong paytida endi yoyilib kelayotgan quyosh nurlariga monand. Ularni sen duru gavhar dema, balki hodisalar toshi degin, bu toshlardan zaifu notavonlar boshi yorilgusidur. Ularni yoqut ham dema, balki olam ahli qatlidan oqqan qonlar deb atagin.

Garchi vasfini aytishda qalam ojizlik qilsa-da, endi uning do'konini sharh qilay. Agar odam ta'bini jaholat mag'lub etib, unda har xil yomon axloqsizliklar paydo bo'lsa, bu do'konda bunday illatlarni davolash uchun turli sharbatlar muhayyodir. Undagi sandal, mushk, abir va za'faron kabi dorivorlar kishi ta'bini jaholatdan davolaydi. Fayzli bog'idan yetishtirilgan gulob va xushbo'y mushklarning har biridan ta'bga yuz fayzli umid hosil bo'ladi. Uning qand va novvotga o'xshash shirin so'zlaridan o'lgan ko'ngil ham hayot topadi. Asal va shakar kabi bu so'zlarda irfon haqida fikr yuritilganki, ulardan bechoralar chora topadi. U nazm va nasrda har xil asarlar yaratdi, ularda vahdat (birlik) sirlari tafsir etilgan. Xalq uchun u shunday gul va qandlar yetishtirdiki, ular kishilar ta'bi uchun gulqand kabi foydalidir.

Ulardan biri "Musibatnoma" edi. Unda nafsning yuz xil musibatga duchor bo'lganligi bayon qilingan. Agar ko'ngilga biron musibat tushsa, u "Musibatnoma"dan o'ziga taskin topadi.

Yana "Ilohiynoma"ni yozdi va qalamni vahylikka² muharrir qildi. Unda ilohiy sirlarni shunday sharh qildiki, bunday tugal sharh kamdan-kam uchraydi.

Yana "Ushturnoma" ("Tuyanoma"ni) yozib, unda har xil nozik ma'nolarni go'yo nortuyalar kabi qator tizib qo'ydi. Bir necha ming tuya ham undagi duru gavharlarni ko'tarishga ojizlik qiladi.

Yana "Lujjai hiloj" ("Umr bulog'i")da g'avvos kabi sho'ng'ib, pok durlarni qo'lga kiritdi va har bir durni shohlar

¹"Attor ijodiyoti" demakdir.

²Vahy – Ollohdan Jabrail orqali payg'ambarga yuborib turilgan xabar.

boshiga toj etdi. Balki uni shoh tojining ziynati qildi, ulardan har birining qiymati butun bir mamlakat xirojiga tengdir.

Yana qasidalar dashtiga chopqir ot soldi va bu vodiyni kesib o'tguncha har xil ajoyib baytlarni qo'lga kiritdi. Undagi har bir vodiya yuz xil g'aroyib mamlakatlar bo'lib, bu yurtlarning har birida ming xil ajoyibotlar bor.

Yana g'azal gulzorida guldastalar yasadi, bulbul kabi ming xil qo'shiq kuyladi. Lekin uning har bir tarannumida birlik sirlarining sharhi ravshan bayon etilganligi ayon bo'ladi.

Yana ruboiydan devonga ziynat berdi va butun olamga g'avg'o soldi. Ular ma'nolar olami bo'ylab maxsus bo'limlarga bo'lingan bo'lib, har biri bir necha iqlimdan xabar beradi.

Yana avliyolar ruhini xushnud etuvchi tazkira¹ tuzdi. Uning har bir so'zidan yuzlab noma'lum zotlar xuddi tiriklik suvi ichgan kabi jon topdilar.

Yuqorida eslatilgan asarlarning hammasi qanchalik sharaf va maqtovga sazovor bo'lsa, uning yolg'iz "Mantiq ut-tayr" ("Qush nutqi") asari ham shunchalik sharaf va maqtovga loyiqdir. Unda qushlar haqida o'zga tilda, o'zga so'zda va o'zgacha yo'sinda so'zladi. Buni fahmlash uchun kishi maxfiy tillarni bilishi kerak. Yo'q, maxfiy tillarni biluvchigina emas, balki naq Sulaymonning² o'zi bo'lishi kerak!

Yuz tuman qush nutqini o'ziga mos ravishda bera olish, albatta, juda mushkul ish. Ammo bu kitobda har bir qushning kuylash va sayrash tartibi o'zgacha, bundan kishi aqli nihoyatda hayron qoladi.

Ammo haq madad bersa, mendek bir gado ham Shayx ruhidan yordam olib, Qushlar nutqini izhor qilmoqchiman, xuddi bulbul yoki to'tiga o'xshab so'zlamochiman. Shu tariqa xaloyiqqa qo'shiq kuylab, qush tili bilan so'zlamochiman.

Lekin ma'noni to'ti misol shirin-shakar qilib aytish, albatta, har kimning qo'lidan kelavermaydi. Chunki to'tining yemishi shakar bo'lib, bu shakarni quruq xayol qilish bilangina hosil qilib bo'lmaydi. Shoyad tangri lutfu inoyat dasturxonidan nasib etsa, Attor do'konidan bunday shakarning qo'lga kirishi hech gap emas.

¹ Attorning "Tazkiratul-avliyo" asari ko'zda tutilgan.

² Sulaymon — Isroil hukmdorlaridan biri bo'lib, miloddan avvalgi 962-(ba'zi rivoyatlarda — 976) yilda vafot etgan. Afsonalarga ko'ra Sulaymon o'z davrining fozil kishisi bo'lgan va shaharlar bunyod etishda katta shuhrat qozongan. Bundan tashqari, u olamdagi barcha hayvonlar va qushlar tilini bilgan emish.

XIV

Qushlarning bir yerga to'planishi va o'rin talashib bir-birlari bilan nizo qilishlari hamda bir shohga muhtoj bo'lishlari

Bir kun guliston, o'rmon, dengiz va biyobon qushlari har biri o'z guruhi bilan bir yerga jam bo'lib, majlis tuzdilar. Ular muhabbat bilan navo tuzib, bazm tugagach, osmonga parvoz qilmoqchi edilar.

Ammo bu yig'inda ulardan hech qaysining tayin bir o'rni yo'q edi. O'tirishda tartib bo'lmagani uchun Kalog¹ To'tidan, Zog² esa Bulbul va Qumrilardan yuqoriroqda o'tirdi. Xod³ Shunqordan to'rga chiqdi. Yurtachi⁴ esa Tovusni ham nazar-pisand qilmay yuqoriga o'tib ketdi. Hunarliklar o'rnini behunarlar egalladi. Tojsiz qushlar to'rga chiqib olishdi, tojdor qushlar esa poygohda qolishdi.

Nihoyat, poygohdagilar nizo chiqardilar, to'rdagilar esa ularning so'ziga quloq osmadilar. Natijada qushlar orasida g'avg'o-to'polon ko'tarildi, ular sodir bo'lgan ahvolni mojarolasha-mojarolasha qizg'in muhokama qila boshladilar. Vaqt o'tgan sari bu mojaro tobora oshib bordi.

Oxir-oqibat ular shunday bir shohga muhtoj bo'ldilarki, u shoh insofli va diyonatli, yaxshi tartib o'rnata oladigan va adolatli bo'lsin. Toki uning davlati soyasida pastdan a'loga shikast yetmasin, yuqori tabaqadagilar esa o'rta tabaqalar oldida xor bo'lmasin. Har bir qush guruhi o'ziga aziz bo'lgani holda, hamma bir tamizli, aqlli va dono shoh bo'lishini istadi.

Ammo bunday odil shoh ular orasida yo'q edi. Shuning uchun ham qushlar zori mahzun bo'lib, har biri o'zining yomon holidan afsus chekmoqqa kirishdi. Ulardan motam ohanglari eshitila boshladi. Bunday shoh topilmasligidan ularning barchasi noumid bo'ldilar. Bu hodisa ular qalbida og'ir iz qoldirdi. Ular chala so'yilgan qush kabi iztirob cheka boshladilar.

¹ Kalog' — olaqarg'a.

² Zog' — go'ngqarg'a.

³ Xod — kabxat.

⁴ Yurtachi — o'laksaxo'r bir qush.

XV

*Qushlarning o'zlariga shoh istab, uni topa olmay hayron bo'lib
turganlarida Hudhudning Simurg' haqida xabar bergani*

Hudhud¹ aql nuridan bahramand va rahbarlik jig'asi bilan sarbaland bo'lgan bir qushdirki, uning zotida sharaf va izzat nihoyatda yuksak bo'lib, boshini to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi toj bezaydi. U Arsh oldida parvoz qiladi va Jabrail kabi unga ham yuz xil sirlar ayon bo'lib turadi.

U maqsad shami vasfini kuylash uchun parvonadek yonib, bu yig'in ichiga devonavor holda kirib keldi va shunday dedi:

— Ey, g'ofil va bexabar guruh! Sizning ushbu holingiz g'aflat aro ostin-ustin bo'lib yotibdi. Chunki siz uchun olamda tengi va o'xshashi yo'q bir shoh borki, uning vasfini aytishga yuz ming til ham o'jizlik qiladi.

U olamdagi barcha qushlarga shohdir, holingizdan doimo ogohdir. U sizga yaqin, ammo siz undan yiroqsiz. U sizning vaslingizga yeta oladi, biroq siz uning firoqida qolgansiz. Uning har parida yuz minglab ajoyib ranglar jilva qiladi. Har bir rangning o'zida yana ming xil go'zal naqshlar bor. Uning bu naqsh va ranglaridan aql xabardor emas, tafakkur uni mushohada etishga o'jizdir. Chunki u aql bilan idrok qilishdan ustun bo'lib, shu bois aql uni idrok qilishga yo'l topa olmaydi.

U Qof degan tog'da yashaydi, o'sha yerlarda uni Anqo deb ham ataydilar. Butun olamda u Simurg' nomi bilan shuhrat topgan, zoti esa bu oliy va yagona osmon peshtoqi aro to'p-to'liqdir.

Siz u shohdan benihoya uzoqdasiz, ammo u sizga bo'yin tomingizdan ham yaqinroqdir. Har kishi tirik bo'la turib, undan yiroqda bo'lsa, bu tiriklikdan o'lim ko'p yaxshiroqdir!

XVI

*Hudhud Simurg' haqida xabar bergach, qushlar xushhol bo'lib,
u haqda surishtirganlari*

Barcha qushlar qiy-chuv ko'tarib, Hudhud atrofida shunday g'avg'o boshladilar:

— Ey nafasi jonbaxshu nutqi dilkash! Ularning har ikkisi ham jonu ko'ngilga foydalidir. Sen Sulaymon bazmiga qabul

¹ Hudhud — popishak.

etilgansan va u seni elchilikka yuborgan. Uning xizmatida yaqinlikka erishgansan, yo'lida necha bekatlarni kezib chiqqansan. Uning amri bilan qanchadan-qancha vodiylardan uchib o'tib, oliy manzillarga yetishgansan.

Sen xuddi Mustafo¹ yonidagi Jabrail yanglig' Sulaymon qayerga borsa, o'sha yerda hozir bo'lding. Har qanday yaxshiyomon paytlarida unga hamdamlik: ayshu ishrat chog'larida hamrozlik qilgansan. Agar u (o'z sevgilisi) Bilqis² holidan xabar olishni xohlasa, sen darhol Bilqis turgan Sabo shahri tomon yo'lga ravona bo'lgansan. Yoridan xabar yetkazib, iztirob ichra turgan damlarida unga orom bag'ishlagansan.

Shunday qilib, sen payg'ambarga mahramlik, har qancha g'am yuzlangan taqdirda ham hamdamlik qilding. Agar u shahar yoki dashtu biyobonlarda bazm tuzgudek bo'lsa, biz barcha qushlar qanotlarimiz bilan unga soyabon bo'lganmiz. Yuz minglab qush unga chodir o'rmini bosib turganida, sen o'sha soyada u bilan birga hamxona bo'lar eding. U shu tariqa bazm ichra seni baxtiyor etib, o'zining pinhoniylariga mahram etgan edi.

Chunki haq senga baland martaba ato qildi, natijada har bir par va a'zoingda biron-bir xosiyat hosil bo'ldi.

Bizga esa gumrohlik mone'lik qiladi, shu sababli bizni o'sha shoh siridan ogoh qilsang. Uning sifatlaridan bizga rivoyat aytib, zotiga erishish uchun to'g'ri yo'l ko'rsatsang. Bizni bu g'aflat tuzog'idan qutqarib, zulmat va tubanlik shomida qoldirmasang. Bizni shoh sirlaridan voqif etsang va bu sir izhoridan bahramand etsang. Jahlga mukkasidan ketishdan saqlasang, shohimizni izlamakka yo'llasang. Agar biz bu ishda o'z maqsadimizga yetsak, sendan g'oyatda minnatdor bo'lur edik.

XVII

Qushlar diqqat bilan so'raganlaridan so'ngra Hudhud Simurg'dan nishonalar aytgani

Hudhud nafasidan shakar sochib, bu shakardan shirin so'zlar hosil qildi. Qushlardagi bunday iztirobni ko'rgach, ularga shunday javob berdi:

¹ Mustafo — aynan: tanlangan, saylab olingan. Bu erda Muhammad payg'ambarimizning laqablari ko'zda tutilmoqda.

² Bilqis — rivoyatlarga ko'ra Sabo degan mamlakatning malikasi va Sulaymonning ma'shuqasi bo'lgan.

— Uning ahvolidan bilganimni, ko'nglimga sirlaridan kelganini aytayin. Ammo afsona aytish bilan ish bitmaydi, el quruq so'z bilan visol xazinasini topmaydi. Chunki oldimizda turgan ish nihoyatda ulug'dir, shoh ulug'dir, uning dargohi ulug'dir. Yo'l esa mashaqqatli, vodiylar uzun, dil xohishlari ulug'dir. Albatta, siz shoh haqida so'zlagin dersiz, ammo men uni ming yil aytsam ham tamom bo'lmaydi.

Hech bir kishi uning zotini idrok eta olmagan, ammo doim uning otini tutish shartdir. Buning uchun avval og'izni tiriklik suvi bilan yuvish kerak; o'n marta, balki yuz marta, balki cheksiz marta tozalash zarur. Til va og'izni shu tarzda pok etgach, o'ta ehtiyotkorlik bilan uning nomini tutish mumkin.

Ammo u shoh bulardan ham a'lo darajada turadi, uning dargohi shu darajada go'zalki, men u haqda biron fikr aytish, til qalami bilan biron so'z tahrir etishga ojizlik qilaman. Lekin qushlar u haqda eshitishni orzu qilgan ekanlar, mayli, shoh sifatleri haqida bir-ikki og'iz so'z ayta qolay. Shunda ham men sizga mingdan birini bayon qilsam, birdan minggacha ayon qilgan bo'laman.

Bizning shohimiz barcha shohlarning shohi bo'lib, hamma holatlarimizdan doimo ogohdir. Uning zoti birlik yo'sinidadir, lekin u mingdan ko'p sifatlariga ega. Undagi bu sifatlar butun dunyoga yoyilgan va olamdagi hamma narsalar zot jihatdan undan kelib chiqadi. Agar uning irodasi amr etmasa, biron-bir kishi hatto nafas olishga ham imkon topa olmaydi. Siz garchi buyuk yoki past, shakl va xislatda katta yoki kichik bo'lsangiz-da, hammangiz unga tobedirsizlar.

Uning har bir qanotida necha minglab parlari bor. Uning qanotlari uchun hammayoq torlik qiladi. Ularning barchasida ilm dengizi mavjud. U garchi murakkab yoki oson bo'lsa ham ko'zga ko'rinmaydi.

Sizga uning nash'asidan hayot berilgan, shu sababli har tarafa qanot qoqib uchasiz. Uni o'z a'zoingizdagi qon yanglig' va tirik jismingizdagi jon kabi biling. U sizga tan ichidagi jondan ham yaqin, siz uchun undan yaqinroq hech bir narsa yo'qdir.

Lekin siz ming yilchalik undan yiroqsiz. Ming yil u yoqda tursin, balki imkondan yiroqsiz. Undan uzoqda bo'lgan kishi uchun jonning nima keragi bor?! Agar jon usiz bo'lsa, undan nima foyda?! Kim uning vaslidan bir dam bahramand bo'lsa,

ikki olam shohligidan ham yaxshiroq fayz ko'radi. Ammo undan ayriliqda yashash o'limdan ham xatarliroqdir; uning firoqida sakkiz jannat ichida bo'lish yetti do'zaxga tushgandan ham battarroqdir.

Ammo bunday shohning vasliga erishmoq oson ish emas, ko'p mashaqqat chekib, intilmay, unga yetishib bo'lmaydi. Bu yo'lda ming turli qiyinchiliklardan tashqari talabgor uchun sidqidillik ham kerak.

Lekin o'sha vodiy benihoya olis joyda. Uning yo'lida juda ko'p ofatlarga duch kelinadi. Uzoq yillar tinmay qanot qoqib uchish kerak. Bunga bir necha Karkas¹ umricha hayot berilsa ham kifoya qilmaydi.

Bu yo'lda xunobadan iborat daryolar bor, xunoba emas, balki zahar-zaqqum, deyilsa yanada to'g'riroq bo'lar. Tog'lari ham osmonga tig' tortgan, bu tig'larning barchasi shafqatsiz ravishda qon to'kaman deb turibdi. Har tomonida o't tutashgan dashtlar yolqinlanib, osmonga bosh uradi, O'rmonlari har xil dahshatli balolar bilan to'la, undagi har bir daraxtning shoxi g'amdan, bargi esa balodan iboratdir. Osmonda charx urib yuruvchi bulutlar kishi boshiga yomg'ir o'rniga tosh yog'diradi. Bulutlaridan chaqnagan chaqmoqlar olovidan olamga o't tushadi. U yerda bir tun qo'nish uchun maskan yo'q. Tanga mador beruvchi suv ham, don ham topilmaydi. Ming tuman qush u tomonga safar qilib, havoda ming yil qanot qoqsa ham, bu yo'lni bosib o'tmog'i va maqsadiga yetmog'i ma'lum emas.

Ammo kimki bu talabda jon bersa, yuz abadiy hayotdan ham afzaldir. Jahon bo'stonidagi har turli qush necha kun uchib yoki qo'nib, fano bog'i ohangini kuylamog'i va u tomonga parvoz etmog'i kerak. Ular hijron vodiysi yo'lida o'z jonini jononiga fido qilsa yaxshi. Bu o'lim zavqi yuz ming jon o'rniga o'tadi. U shunday jonki, o'rnini manguilik umr bosadi.

Agar davlatu iqbol yor bo'lib, tole, baxt va sharaf rahbarlik qilib, bu aytib o'tilgan hadsiz va cheksiz dasht bosib o'tilsa, undan o'tgan qushga, shubhasiz abadiy visol gulzori nasib bo'lg'ay. Shoh bilan abadiy birlikka erishadi va o'zini haq soyasiga vosil etadi. Uning mavqei arshi a'lo kabi yuksak bo'lib, o'z soyasi bilan Boyo'g'lini Humoyga² aylantira oladi.

¹ Karkas — uzoq umr ko'radigan qush.

² Humo, Humoy — afsonaviy davlat qushi. Go'yo uning soyasi kimning boshiga tushsa, o'sha kishi podshoh bo'lar emish.

XVIII

*Qushlarning Hudhuddan Simurg'ning zuhur etish ibtidosin
so'rashgani hamda Hudhud ularga bu haqda afsona va bu sirli
qushdan nishona aytib bergani*

Barcha qushlar dedilar:

— Ey yo'lboshchi, bizga bu ishning qanday boshlanishi haqida xabar ber. Agar u sulton bo'lib, barcha qushlar unga sipoh bo'lishsa, u xalq orasida avvalo qay tarzda ko'rindi? Uning holati, fe'li, nomi, sifati va zotini kim ko'rgan? Uni qanday qilib ziyorat qilish mumkin? Bu yo'lda nimalar buyurilganu nimalar man etilganligi to'g'risida ma'lumot ber. Chunki ularni aytish qiyin, aql esa ojizlik qiladi, yuzta donishmand ham bundan devona bo'lishi mumkin.

XIX

Chin shahrining sifati va Simurg' parining u yerga tushgani voqeasi

Hudhud qushlarga shunday dedi:

— Bu voqea Sharqdagi Chin degan bir shaharda bo'lib o'tgan. U shahar emas, kenglikda butun bir jahonga teng kelar, uning ichida o'n jahon aholisi joylashgan edi. Bu shaharning ko'rinishi Eram¹ gulzoridan yaxshiroq, suvi esa jannat anhoridan dilkashroq edi.

Bir tun u davlatmakon shoh olam bo'ylab parvoz etishga kirishdi. Ittifoqo, o'sha jannatsifat Chin shahriga yo'li tushdi.

O'sha kecha u shahar ustidan uchib o'tayotganida, bu shahar boshdan-oyoq yorishib ketdi. Bu ishdan xabar topgan xalq beshuur bo'lib qoldi. Simurg' silkinib uchib borayotganida, undan bir par tushib qoldi va bu par butun Chin mamlakatini bezak-hashamga o'rab yubordi. Bu parda turli rangu naqshlar haddan tashqari ko'p ediki, ularni so'z bilan sharh etish qiyin.

Ertasi kuni el yana o'zining avvalgi holiga qaytdi va parning shakli va rangiga boqa boshladi. Har bir kishi g'ayrat ostida qo'lga qalam ushlab, bu pardagi naqshlarni o'z xayolida jonlantirar va qog'ozga tushirardi. Hamma undagi suratlarni chizishga kirishdi va bu elning barchasi shu ish bilan mashg'ul bo'ldi.

¹Eram — afsonaviy go'zal, xushhavo bir bog'ning nomi.

Bu kishilar orasida o'z suratlari bilan bir kishi yuqori kamolot darajasiga erishdi. Uning oti Moniy¹ bo'lib, qalami mo'jizakor, san'ati ko'rgan kishilarni hayratga solardi. Shuning uchun ham ma'no ahli Moniyning suratxonasi Chinda deb aytdilar. O'sha par hali ham mazkur jannatsifatli Chinda emish va u yerdagi aql bovar qila olmas darajadagi barcha go'zallik o'sha parning paydo bo'lishi tufayli emish.

Hech kim uni — Simurg'ni ko'rgani haqida og'iz ochmagan. U haqda bu qadar so'z aytilmagan. Uning asl zotidan hech kim, bir kishi biron so'z deya olmagan, chunki uning zotini har qanday o'tkir ko'z ham ko'ra olmaydi. O'sha par ustida har tarafga patchalar o'sgan, bu uning sifatini ko'rsatadi. Bu par holatidan cheksiz naqshlar paydo bo'ldi. Bu pardagi ranglar beqiyos darajada bo'lib, ismlarini uning yo'llarini biluvchilar aytib o'tdilar. Garchi biron kishi bu qushning sayru holati haqida gapirmasa-da, lekin aslida hech yer undan xoli emasdir. Uning amriga itoat qilish hammamizga ham farz, ham qarz. Bu ishni bajarmasak, yuz xil balolarga giriftor bo'lamiz. Agar uning aytganlarini ko'ngildagidek bajarsak, u o'z visolidan bizni umidvor etadi. Bordiyu, osiylik qilib, bo'yin tovtlasak, xavf-xatar yuzlanadi. Bunday shoh hech bir qavmda yo'q. Usiz yashash yuz ming ohu dard chekmak bilan tengdir.

XX

Hudhud Simurg'dan afsona aytgach, qushlar tabiatida shavq o'tining alangalangani

Bu so'zlar qushlarda faryod ko'tardi va ulardan har birining ko'ngliga shavq g'ulg'ulasini soldi. Ular Hudhudga shunday dedilar:

— Ey, peshvo! Bunday shohdan ayriliqda yashash mumkin emas. Olamda bizning turli holatimizdan ogoh bo'lgan shunday shohimiz bo'la turib, biz jaholatga giriftor bo'lmaylik. Uning firoqi bizni zor etmoqda. Aqlu hushi bor kishi oldida shu narsa ravshanki, hayotda bunday g'aflatda yashagandan ko'ra o'lim ko'p marta yaxshiroqdir.

Sen o'z so'zlaring bilan bizga yo'l ko'rsatding. Endi barchamizning sendan iltimosimiz shu: hammamizga bosh

¹ *Moniy ibn Fatak* (216–276) — moniylik ta'limotining asoschisi, Sharq rivoyatlarida uni mashhur naqqosh va rassom deb ta'riflaydilar.

bo'lib, bu safarimizda bizga yo'l boshchilik qilgil. Biz shoh yo'lga o'z jonimiz bilan, balki jonimizni hovuchlab, jiqqa ko'z yoshlarimiz bilan kiraylik. Uning vasliga erishishga intilaylik-da, bu istagimizdan bir nafas ham chekinmaylik. Bu yo'lda qanot qoqib, har qanday dengizu sahrolardan uchib o'taylik. Yo uning visoliga yetgaymiz, yo bu yo'lda jonimizni tark etgaymiz!

XXI

Hudhud qushlarga ko'nib, ularni bu yo'lga targ'ib etgani

Hudhud qushlarning bu so'zlaridan shodu xurram bo'lib, ularga shunday dedi:

— Ey aftodahol to'da! Bizga falak baxtiyorlikka erishishda madad bersa, chindan ham bu safarni ixtiyor qilgan bo'lsangiz, men ham bu yo'lda jonim boricha, balki jism ichra darmonim qolguncha yordam berayin. Hammangizga hamrohlik qilib, sizni barcha manzillardan ogoh qilayin. Yo'lda har qanday g'am yetsa hamdamlik, biron yashirin dard bo'lsa mahramlik qilayin. Oldingizda mushkul ish ko'ndalang bo'lsa, jonim bilan uni hal qilay. Sizga har qanday yaxshi-yomon ro'para bo'lsa, uni daf etishga doim tayyor bo'lay. Uchayotgan paytingizda hamkorlik, qo'nar joyingizda esa posbonlik qilayin.

Hudhud qavmidan bu muddaoni anglagach, ularga tahsin va duolar o'qidi. Mastona bir holda ularga har xil sirlarni bir boshdan ochib bera boshladi:

— Ey siz hammangiz bilish sirlariga moyilsiz, zotingiz bu pinhon xazinadan so'zlaydi. Siz yaratilish ibtidosida abadiy jannat bog'idagi daraxtlar shoxida yoqimli dostonlar kuylar edingiz. Hammangiz shoh siriga mahramlik qilmoqchisiz. Sizning yoqimli sayrashingiz uning tasbehidandir, qo'shiq va dostonlaringizda ham uni ta'rif etasiz. Uning yodi sizga doimo baxt kabi; vaqtingiz esa uni eslab, fikrlash bilan o'tadi. Bir tuban odam sizning to'dangizni hurkitib yuborganda ko'zingizdan yorug' sham yashirindi.

Qushlar to'dasiga bundan qo'zg'olon yetishib, har biri ovorayu bexonumon bo'ldi. Asl gulshan sari yo'l topa olmayin, balki u xotirdan butunlay ko'tarildi. Bu tuproqni oshyon aylagan ularga dahr bog'i sari mayl etishlikni ayon qildi.

— Bu g'aribistonda turg'un bo'lganlar ko'nglingizdan u nozu ne'matlar ketgan chog'da, haq ko'mak bersa, men tezlik bilan jahd etib, yana sizni u bilan yondosh etayin.

Bu safarda qiyinchilik va azob-uqubatga bardosh berish kerak va ko'nglingiz unga chidash bersa, bu manzillardan o'tib, g'alabaga erishsangiz, jismingiz ruh kabi sof bo'lsa, sizda o'sha avvalgi hol yana jilva etadi va visol ayyomiga erishasiz. Shunda shoh sifatlarini bilib olasiz va joningiz abadiy barhayot bo'ladi. Sayr mashaqqatlarining voqifi, shoh bilan kimligingizning orifi bo'lasiz.

XXII

Hudhudning To'tiga xitob qilib, uni maqsad yo'liga targ'ib etgani

— Ey o'z nutqining shuhrati bilan oliy maqom tutgan shirinso'z To'ti, sayra! Egningdagi yashil libosing bilan shohni izla, yo'ldan ozganlarga Xizr¹ kabi yo'l ko'rsat.

Eng avval o'z manzilingni yodga keltir va ko'nglingni bu umid bilan shod aylagin. Sening asl vataning Hindiston edi. Sen shoh bo'stonining maxsus ichkarisida yashar eding. U yerda shakarlarni yeb, shirin-shakar so'zlarding. Sayrashing — visol shakkaristoni edi. Shoh qo'li — maskanu manzilgohing, o'zi esa so'zlashing holidan ogohing edi. Endi sen bu g'urbatdan ko'chg'il va yana o'sha chaman sari parvoz etgil!

XXIII

Hudhudning Tovusga xitob qilib aytgan chiroyli so'zlari

— Ey Tovus, davronni mastu alast qiluvchi jilvalaringni ko'rsat! Boshing uzra rahnamolik toji bor, taning latofat va go'zallikka kon. Qomatingga husnu jamoling shunday munosib tushganki, til uni vasf etishda loldir. Xilqatingga xo'blik, zotingga esa mahbublik yarashadi. Lekin sen o'z maskaningni, shoh qoshida jilva qiladigan gulshaningni yoddan chiqaribsan. Birdaniga u jannatni unutib yuborma, bu xarobazor hibsxonani tark etgil. Shoh bazmiga erishish shavqidan navo tortib, u go'zal bo'ston sari parvoz qilgin!

¹ X i z r — afsonalarga ko'ra, "obi hayvon" ("tiriklik suvi")ni topgan va undan ichib, hamisha tirik yuradigan sirti karomatlar sohibi. Adabiyotda Xizr g'oyibdan paydo bo'lib, yo'ldan adashgan musofirlarga ko'mak etuvchi sifatida ham tasvirlanadi. Xizr yaxshilik va idrok timsoli hisoblanadi. Bu yerda Navoiy shularga ishora qilmoqda.

XXIV

Bulbul navosi ohangida Hudhudning xushovoz sayragani

— Ey shavq gulzorining Bulbuli! Shunday navo chekkilki, sening kuylaringda ajoyib zavqu shavq sirlari yangrasin! Ishq kuyini ming xil navo bilan tuzgil, benavolik qo'shig'ini boshla! Shoh gulistonida gul husniga mast bo'lib, u gul ishqida mastlikning kayf beruvchi jomini ko'tar. Bahor chog'i otashin gul jilva qilgach, uning har bir yaprog'i parlaringga o't yoqsin.

Hozir sen u toza gulshandan yiroqdasan. Firoq o'ti jismingni kul aylamoqda. Ko'm-ko'k osmon sari parvoz qilgil, o'sha qizil gul sari mayl ko'rgazgil. Shoh bo'stonida yuz gul jilva qilib turadi, sen esa bu yerda hijron shu'lasidan ming bor kuyib-yonasan!

XXV

Qumrining sayrashlari usulida Hudhudning nag'masozligi

— Ey bo'ston Qumrisi! O'z ahvolding haqida bir sayrab bergin. Ajoyib kuylaring bilan qushlar to'dasini bir nafas lol qilib, ularni behol etgil. Yusr¹ tasbehini bo'yingga solib olding, bu haqda so'z aytishdan til og'ir ahvolda qoldi. Chunki sen har bo'ston aro sarson kezasan, bu bilan qonga belanib, tuproqqa ham qorishasan. Goho ishq savdosida majnunlar kabi mahzun nolalar chekasan. Go'yo sen visol bog'ini yod etib, bu yanglig' oshuftahol bo'lgandeksan. Senga quvonchli xabar shuki, bu g'amda benavo qolmasdan, tezda o'sha gulshan tomon havoga ko'tarilgil!

XXVI

Kaklik sayrashlari yo'sinida Hudhudning kuylagani

— Ey, firoq tog'ining Kakligi! Ko'zingni ishtiyoq dardida la'l etib, xirom qilgil. Hajr tog'idagi Farhodga o'xshash bir yerda qaror topmay, yo'lga qadam tashlagil. Sening tumshug'ing lolaga o'xshash qizildir. Bu qon yutishlikdan aniq dalildir. Go'yoki yaqinlik Qofini yod aylab, uzoqdan turib faryod urayotgandeksan. Ammo bu baland sayrashlaring qahqaha emas, balki o'z motamingga zaharli kulgidir. Chunki sen Qof tog'i sari azm qilding,

¹ Y u s r — daryo tagida bo'g'in-bo'g'in bo'lib o'sadigan o'simlik.

endi vasl umidi bilan bazm tuzgil. Vasl umidi yaqindir, sen bundan shod bo'lgil, hajr tog'i toshidan ozod bo'lgil!

XXVII

Tazarv xiromi tezligida Hudhudning sayrdan so'z ochgani

— Ey noz bilan ishva qiluvchi ra'no Tazarv!

Ozoda sarv gulshan aro sening qulingdir. Sening jamoling gulistonga ko'rkamlik baxsh etadi, hattoki gul ham sening qizil yuzing oldida xijolat tortadi. Sen goh bog'larda, goh o'flog'larda jilva qilasan; bog'u rog'lar sening zeboliging bilan faxrlanadi. Sen ham chaman ahliga sevimlisan: ham vahshiy hayvonlar uchun yoqimlisan². Garchi ra'noliging behad, husn ila zeboliging benihoyat bo'lsa-da, hech qachon o'z husningga mag'rur, o'z jamolingga masrur bo'lmagil. U benuqson husnni³ ham yod qilib, o't kabi u gulshan tomon yurish qilgil!

XXVIII

Durroj⁴ ravishi nisbatida Hudhudning qadam urgani

— Kel-kel, ey Durroj! Sen nihoyatda go'zalsan, jon qushi kabi barchaga yoqimlisan. Sen — o'rmonlar bezagi, yurishing yashil maysalarga rivoj beradi. Mastona kuylaring dilni o'ziga tortadi, tinglovchilar ko'nglidan sabrni eltadi. Hay'ating chiroyliyu shakling dilpazir, surating kelishganu nutqing mislsiz! Shuncha yoqimtoy ko'rinish, maftunkor tuzilish, chiroyli va ravon sayrashing bilan hammadan avval sen bu kishandan ozod bo'lib, o'sha shohga ov bo'lsang arziydi. U tuzoq yoyganida joningni fido et, bu ishing bilan sen abadiy umrdan bahramand bo'lasan!

XXIX

Kabutar parvozi tarzida Hudhudning parvozi

— Ey Kabutar! Osmonga parvoz qil, havoda charx urib, har xil o'yinlar ko'rsat! O'z uyingda — qorong'u xonada

¹ Tazarv — tustovuq.

² Bu yerda sho'r tustovuqqa vahshiy hayvonlar o'ch bo'lishligiga ishora qilmoqda.

³ Simurg' ko'zda tutilmoqda.

⁴ Durroj — qirg'ovul.

o'tiraverma! Axir kabutarxonada o'tiraverib, shabko'r bo'lib golding-ku! Shoh qasriga borishni xayol et va bu orzuni amalga oshirishga qanot qoq! Chunki ko'ngling yuksaklikka parvoz qilishdan qolib, shoh qasrining tomiga qo'nishni unutib qo'yibdi. Qasr sultoni huzurida oliy maqom tutish xotirangdan batamom ko'tarilibdi. Endi sen u tomonga yo'l ol! O'sha tom uzra qo'n va bu ayyom gardishi uzra baxtiyor bo'lg'in. Zora u seni o'z huzuriga qabul qilsa va sen kabutarlarning asl xoni tomon yo'l topa olsang!

XXX

Shohboz husnu istig'nosi vasfida Hudhudning rahnamoligi

— Naqadar go'zalsan, ey shohlarga o'xshash Shohboz! Sening ko'rinishing ham, jamoling ham juda chiroyli. Haq qushlar orasida seni sarafroz etdi, sen go'zallik borasida qolgan barcha qushlarga saboq o'rgatasan. Sening maskaning doimo shoh qo'li bo'lib qolgan. U senga doimo ovqat topib yedirgan. U qo'li bilan sening qanotlaringni silagan, tumshug' va changalingni ushlab ko'rgan. Shu orada charx orangizga nifoq solib, seni shohdan judo qildi.

Hijron tuzog'iga muhtalo bo'lgach, tabiatning firoq kunlariga o'rganib qoldi. Endi yana shohga ko'ngil qo'yib, uning qo'lini o'pish bilan baland martabaga erish!

XXXI

Shunqorning shohlarga o'xshashligi ta'rifida Hudhudning madh aytgani

— Ey baland osmonni va shoh qo'lini o'ziga makon qilgan Shunqor, marhabo! Sen qushlar orasida xuddi shohlar kabi tojga egadirsan. Shoh boshingga oltin tojni loyiq ko'rgan. Sen tojli qushlarga boshliqsan. Shu sababli shohning sen bilan suhbat qurishga mayli bor. Shoh bazmida senga eng oliy joy, benihoyat ehtirom va e'tibor ko'rsatiladi. Chunki senda o'zgalarning o'ntasidagi jur'at bor, shunga ko'ra shoh senga o'zgalardan o'n barobar ortiq yaxshi qismatni ravo ko'rgan. Qo'li bilan bo'yni silab-siypab erkalaydi, bo'yni dur va gavharlar bilan bezaydi. Sen esa asl shohingdan ko'p yiroq tushding. Endi bu hijronni unutib, shoh qo'liga qo'n va u yerni o'zingga Vatan qill!

*Qushlarning yo'lga chiqqanlari va mashaqqat shiddatidan
ba'zilarining safariga putur yetgani*

Hudhud qushlarga shu tarzda ishq sirlaridan gap ochdi, qush tili bilan tarannum qilib, vasl va hijron haqida so'z yuritdi. Qushlarga o'zlarining hijronda ekanliklari malol kelib, vasl haqida yuz turli shirin xayollarga borishdi. Ularning har birining yodiga hajr paytidagi qattiq ahvol tushdi, vasl davronini unutkanliklari, hajr qiynog'ida qolganliklari ta'sir qildi.

Hudhud so'zlari esa ularni ajoyib sirlardan, ishq aro bu xil yashirin ramz-ishoralardan voqif etdi. Ular o'zlarining qanday saodatdan yiroq tushganliklari va qandayin to'g'ri yo'ldan chetga chiqib ketganliklarini his qildilar. Hudhud so'zlari ularni ogohlik sari boshlab, ularning nechog'lik jaholat va gumrohlikda qolganini anglatdi. Ular o'zlarining ishq yo'ldan yiroq ekanliklari va firoq girdobida qolganliklarini chuqur his etishdi. Bundan ularning vujudi kuyib-o'rtandi, har birining jonidan alamli dud chiqib ketdi. Har biri cheksiz uyatga qolib, o'z hayot shamlarini o'chirish darajasiga yetdilar. O'z qilmishlaridan sharmanda bo'lishib, o'z guruhlari fe'lidan tushkunlikka yuz tutdilar.

Ular garchi ko'p hayrat xunobi yutgan bo'lsalar-da, o'tgan ishga salavot aytib, endi o'zlarining toki hayotlari bor ekan, tunu kun o'sha shoh yo'lida qanot urishga ahd etdilar. Ular bu yo'lida boshlariga ming turli balo kelsa ham, garchi bu balolarning har biri da yuz ming azob-uqubatlar bor bo'lsa-da, o'zlari ixtiyor etgan bu talab vodiysidan voz kechmaslikka va u tarafga borishdan aslo qaytmaslikka qaror qilishdi.

Barcha qushlar shu tarzda ittifoq tuzib, gapni bir joyga qo'yishdi, davronga firoq ohangi chekdilar. Ular bu sohada Hudhudga boshdan-oyoq izdoshlik qildilar. Qushlar to'dasi yo'lga chiquvchiyu Hudhud ularga yo'l boshlovchi bo'ldi. Vasl umidida ko'p xursandchilik bilan yo'lga tushib, ko'kka parvoz qildilar.

Shu tarzda bir necha kun yo'l yurib, bir biyobondan uchib o'tishdi. Ammo yo'l davomida ularga juda ko'p qiyinchiliklar, ranju alamlar, shiddatu g'amu sitamlar yuzlandi. Bu masofani bosib o'tguncha ushbu notavonlarga har xil ofatlar duchor bo'ldi. Chunki ular avvallari bo'stonlarda noz ila kun kechirar, issiq yoz mahali soya-salqin daraxtlar orasida mazza qilishardi.

Yo'l mashaqqati ularni qiyin bir ahvolga solib qo'ydi, har birida yuz xil malolliklarni keltirib chiqardi. Ular o'zlarining avvalgi tinch, osuda hayotlarini sog'inib, bog'u bo'stonlar va gulzorlar qo'ynidagi sokin uyalarini qo'rsadilar. U yerlardagi dilxushlik, baxtiyor damlar, farog'atli go'shalar va ayshu ishrat gulshanlari ularning yodiga tushdi.

Bu yo'lda qushlardan ayrimlarining safariga putur yetib, ular safardan bo'yin tovlay boshladilar. Notavonlik bilan Hudhuddan kechirim so'rab, ulardan har biri bir uzrni izhor qila ketdi. Bu uzrlar ularga ma'qul ko'rindi va ular safardan chetga yuz burdilar. Ularning hammasi Hudhudga shunday iltimos qilishdi:

— Ey yo'l boshlovchi, birpas to'xtagil! Bizdan ba'zilar juda nochor ahvolga tushdi; bu yo'lni kezishdan ba'zilarining joni xasta bo'lib qoldi. Ba'zilar oldida har xil mushkulot paydo bo'ldi, buning uchun ular sendan najot istaydilar. Ba'zilarning senga aytmoqchi bo'lgan gaplari bor, bu gaplar azob-uqubat ohanglari bilan to'la. Ularni senga bayon qilmoq zarur, aks holda safarni davom ettirishga putur yetadi.

Hudhud ulardagi bu ojizliklarni ko'rgach, barchasini bir yerga to'plab, bir vodiy ustiga qo'ndi va ularning dardi holini eshitmoq maqsadida: "Qani, kimning qanday gapi bor, aytinglar", dedi.

Shunday qilib, Hudhud qushlar arzini tinglamoq uchun yerga qo'ndi.

XXXIII

To'tining uzri

Hammadan avval To'ti uzr aytishni boshlab, o'z ojizligi haqida shunday dedi:

— Men issiq o'lkalarda, chunonchi, Hindistonda sayr qilib yurgan qushman. Fasohatli, chiroyli so'z aytish bilan shuhratim el orasida yoyilgan. O'z so'zlarim bilan g'amgin elni ovutaman. Baxtiyor, davlatmand kishilar qafasni menga manzilgoh qilib, har qanday qiyinchiliklardan avaylab-asraydilar. Nozaninlar qo'lidan yemish yeyman, ular meni qand va shakarlar bilan parvarish qiladilar. Ro'paramda goh bir ko'zgu, goh bir ko'zgu chehrali oyjamol turadi. Umrimde shodu xurramlikdan o'zga hech narsa ko'rmaganman; nutqim elga yuz turli shodlik baxsh etadi. To' o'zimni bilgandan buyon qattiqlik nimayu ranj zahridan achchiqlik nima ekanini tatib ko'rmaganman. Sen aytgan joy

shunday bir dargohdirki, u dargohda burgut pashshaga tengdir. U yerga bizdek pashshadan ham ojizroq el qanday bora olardi? U tomon qanday borishni sira bila olmayman! O'zga qushlardek bu yo'lni bosib o'tishga hech bir aqlim yetmaydi! Shunday bir ahvolda senga hamrohlik qila olishim mumkinmi?! Mening bu holatimni o'zing bir o'ylab ko'r!

XXXIV

Hudhudning To'tiga javobi

Hudhud unga shunday javob qildi:

— Sening barcha so'zlaring yolg'on bo'lib, xato va norozilikdan iboratdir. Sen o'zingning bema'ni aljirashlaringni fasohat deb bilasan, tuban gaplaringni esa balog'at deb hisoblaysan. Sen o'zingni maqtab, xilma-xil zid gaplarni aytding. Barcha aytinganlaring uydirma, yolg'on va lofdan boshqa narsalar emas. Sen o'zingni o'ylaguvchi xudbinsan, bu bilan tubanlikka mansubsan.

O'z nutqing va qarshingda turgan ko'zgu bilan faxrlanding, aslida sening bu gaplaring masxaralab kulishga munosibdir. Haqiqiy ko'zgu shu narsaki, u yuz balo mashaqqatiga chidab, zamiring lavhiga jilo bera olsin!

Har hindu mening nazarimda shoh deb aytding, bu so'zlaring ham yolg'ondir. Aslida sening shohing... sen yo'lidan qaytayotganing o'sha shohdir. Sen esa yo'ldan adashib, har xil bema'ni so'zlar aytmoqdasan. Uzi aytish uchun keltirgan barcha dalillaring, xayollaring noto'g'ri. Senga g'aflat va gumrohlik monelik qilib, ko'nglingga ogohlik yetishmayapti. Bu holatdan uyg'onib, ko'z ochsang, o'z holingning nihoyatda yomon ekanligini tushunasan. Ammo u damdagi pushaymonliging senga hech foyda bermaydi. Qilgan ishlaring va aytingan so'zlaringdan yuz xijolat va afsus chekasan. Sening naqdina deganing siyqa tangalardir. Nafs tufayli zoting shaytonga masxara bo'lgan.

XXXV

Dalillash uchun hikoyat

Butun vujudi yaramas nafsiga qaram bo'lgan bir g'ofil kishi bozor tomon qadam qo'ydi. U hiyla bilan egniga

Xizrnikiga o'xshash yashil chakmon tashlab olgan bo'lib, o'z nafsini ana shu yashil rang bilan xursand qilib yurardi.

U bozor ichida keta turib, do'konlarda turli ne'matlarning behisob ekanligini ko'rdi va o'zini tutib tura olmadi. Buzuq nafsi egri yo'lga boshlab, har xil kuyga sola boshladi. U mohirlik bilan o'zini gado sifatida ko'rsatib, xalq ichida o'zi haqida har xil so'zlar ayta ketdi. U goho o'zining kamolotga erishganini izhor etar, goho karomat egasi ekanligidan afsona so'zlar, gohida esa shariat va aqlda mumtozligini ko'rsatar edi. Xullas, shu xil yuz afsun va makru hiyla bilan odamlardan yegulik ovqat yoki biron-bir tanga undirib olar edi. Shu tarzda u o'zini va o'zgalarni aldab, shum nafsi buyurgan narsalarni terib yurar edi. Yegan bangi har lahza uni yuz xil buzuq xayollarga yetaklar, ko'ngliga har xil bo'lmag'ur fikrlarni solar edi.

Shu payt nogahon uning oldiga ko'p manzillarni kezib o'tgan jahongashta bir sohibdil komil kishi yetib keldi. Hiylagar kishi uni ko'rgan zahotiyiq o'zining yomon holatini o'zgartirdi. U kishi dedi:

— Pirning oldida qo'lga kiritgan narsalaringni ko'rsat. Qani, ko'raylik-chi, nimalarga erishibsən?

Boyagi ochko'z ziyrak kishiga to'rvasini ochib ko'rsatdi. Uning ichi zahar-zaqqumlar bilan to'la edi. U o'zi yiqqan narsalarning bari najosat va iflosliklar bilan to'la ekanligini ko'rgach, bundan jismiga o't tushib, ko'ngli o'rtandi. Pir unga yerdan bir hovuch tuproq va tosh olib berib, "Ularga qara",— dedi. U qarasa, qo'lidagi tuproq emas, oltin, toshlar esa la'l va qimmatbaho durlarga aylangan edi. Aldoqchi kishi bu holatni ko'rgan zamonoq komil pir uning oldidan g'oyib bo'ldi. U xalq o'rtasida sharmandayi sharmisorlikdan xijolatda qoldi. Ammo endi bu xijolatpazlik va o'hu voyri ko'kka yetkazmoqdan nima foyda?!

Ey To'ti, sen ham o'zing haqingda shunday so'zlarni aytdingki, bu so'zlaring xuddi o'sha yashil chakmon kiygan kishining ahvolini eslatadi.

XXXVI

Tovus uzri

So'ngra Tovus o'z uzrini boshlab, shunday dedi:

— Ey barchamizning boshlig'imiz! Men qasr va gulshanlarga ziynat beruvchi qushman. Mening naqsh va ranglarimdan olam

ahli hayratga tushadi. Agar suratim gulshanga oroyish bersa, yurishim ko'rgan kishiga osoyish bag'ishlaydi. Bog'lar men tufayli xazon paytlarida bo'stonga, o'rmonlar men tufayli qish fasli gulistonga aylanadi. Agar jilva aylab, rang-barang qanotlarimni yozsam, go'yo boshdan-oyoq Iskandar oyinasi¹ namoyon bo'lgandek bo'ladi. Ulus husnimni tomosha qilib, yaratganning qudratiga ofarin aytsin uchun tangri menga beqiyos husnu zebolik, haddan ortiq zebu ra'nolik baxsh etgan. Chunki haq har bir kishini bir ish uchun yaratgan: birov asal totish uchun yaratilgan bo'lsa, birov nish yeydi. Ana shu tarzda donolik bilan ish ko'rilib, har kim boshiga tushganini, "yo nasib", deb ko'raveradi. Tangri amri bilan pari dilga yoqimli bo'lsa, shayton badbaxtlikka mahkumdur. Har bir kishi o'ziga buyurilgan ishdan chetga chiqa olmaydi, undan o'zga taklifga esa toqat qilib bo'lmaydi!

XXXVII

Hudhudning Tovusga javobi

Hudhud unga javob berish uchun nafasini rostlab, shunday dedi:

— Ey jaholat ahli kabi har narsani havas qiluvchi! Sen shunday holatlarni bayon etdingki, bu ish faqat devonalar va yosh bolalar qo'lidangina kela oladi, xolos! Odam degan tashqi go'zallik haqida so'z aytmaydi. Kimki, undan faxr etar ekan, uni odam qatoriga qo'shib bo'lmaydi! Noz va husn faqat dilbar qizlargagina yarashadi. Er kishi esa dard va mashaqqat chekishi bilan yaxshidir. Barcha shakl ahli uchun eng sharaflı ish ana shudirki, u shakldan ma'no tomon olib boradi. Sen o'z shaklingga bino qo'yding, buning uchun kishilar tomonidan masxara etilishga loyiqsan. Chunki inson o'z tashqi go'zalligi bilan faxrlanmaydi, agar faxrlansa, u masxaralashga sazovordir!

¹ *Iskandar oyinasi* — afsonaga ko'ra eramizdan avvalgi 358–323-yillarda yashagan makedoniyalik shoh Filippning o'g'li Iskandar tomonidan temirga sayqal berib yaratilgan oyina. Go'yo unda jahonda sodir bo'layotgan narsalarni ko'rsa bo'lar ekan.

XXXVIII

Hikoyat

Bir hindu o'zini turli maqomga solib, ko'p qiziq ishlar oshkor etdi. Bu masxaraboz o'z boshiga kungurali toj qo'ydi. Toj va kiyimlariga tillaga o'xshash sariq yaltiroq modda — kimson bilan zarhal berdi. Uning yonida nog'ora chaluvchi va qo'shiq aytib o'yin tushuvchi bir to'da hindlar bor edi. Ular qo'li va boshlarini hindlarga xos bir yo'sinda tebratib, raqs tushar edilar. Ko'rinishlari go'yo bo'stonga oroyish bergudek go'zal, jilvalari esa xuddi Hindiston tovasidek edi.

Ana shu tarzda bu masxaraboz maydonda zo'r hangoma ko'rsatdi. Uning atrofi bir gala beboshlar to'dasining g'ala-g'ovuri bilan to'ldi. Shu mahal tartib-intizomni nazorat etuvchi muhtasiblar yetib kelib, bu davradagilar har yoqqa qarab qochib ketdi. O'sha davraning firibgar va maqtanchog'i bo'lgan hinduni tutib olishdi. Uning nog'orasi bilan tojini urib sindirishdi va badanini yalang'ochlab, darra bilan rosa savalashdi. Shu tarzda uning "san'at"i kishilarga ibrat bo'lib, ana shu xil qismat uning toji uchun "ziyat" bo'ldi.

XXXIX

Bulbul uzri

Bulbul shunday dedi:

— Ey bu yig'inga dalillik beruvchi zot! Men gul yonidan uzoqlashdim. Undan ayriliqda oshiqu devona bir holatga tushdim; aqlu hushu sabr mendan begona bo'ldi. Usiz menda na sabr bor va na toqat! Men shunday bir holatda, ey birodar, uning firoqiga qanday chiday olaman! Negaki, gul bo'stonda jilva qilgan chog'da men ming xil navo bilan unga o'z sirlarimni sharh qilaman. Ishqidan har lahza shiddatim ortib boradi, husnidan dam-badam hayratga tushaman! U bog'dan ketgach, gungu lol bo'lib qolaman, tarannum qilib sayrashga bir yelchalik ham majolim qolmaydi. Uning yodi bilan bog' ichida sokinman, hajriga yo'liqsam yuz dard ila dog' ichra qolaman. Ko'nglimda ham, jonimda ham, o'ngimda ham, paydoyu pinhonimda ham — yolg'iz u!

Shohga komil yuz bilan boqish lozim. Mendek gulga oshiqqa bu ish yo'l bo'lsin!

XL

Hudhudning Bulbulga javobi

Hudhud bu afsonani eshitgach, shunday dedi:

— Sen o'z ishqing haqida bunchalik ko'p g'avg'o qilaverma! Aytganlaring ishq emas, boshdan-oyoq shunchaki bir havasdir. Bas, u havas bo'lgach, ey bexabar, u haqdagi gap-so'zingni yig'ishtir! Olamda sen kabi nafsga bo'yin eguvchi biron-bir nodon bo'lmagan.

Sen o'zingni zo'rlab oshiq sifatida ko'rsatib, ishq aro har xil g'avg'olar ko'tarding. Yilda bor-yo'g'i besh kun chamanda ochilib turadigan, o'n kun o'tmay tuproq uzra xazon bo'lib sochiladigan vafosiz va umr bog'ida baqosiz bir chechak uchun shunchalik g'avg'omi?! Kishi bu xil go'zallikka oshiq bo'lmagani yaxshi, chunki u oshiq bo'lishga loyiq emasdir. Shunday narsani ma'shuq deb bilki, yuz xastahol o'lsa va yo'qolib ketsa ham u zavol nimaligini bilmasin. Garchi sening bu ishqing shaydolik bo'lib ko'rinsa ham, baribir oxiri rasvolik bilan tugaydi.

XLI

Hikoyat

Bir shoh otda sayr qilib o'tib borayotganda unga bir havoyi gado oshiq bo'lib qoldi. Xalq ichida ohu vovaylo bilan afg'on boshlab, g'avg'o-to'polon qila boshladi. Xuddi senga o'xshash u ham ming turli nolalar qilar edi. Bir maskanda telbalardek muqim tura olmas, o'zini gulxan kuliga bulg'ar edi.

Shohga bu xil ishq va devonalik ma'lum bo'lgach, oshiqni sinamoqchi bo'ldi. Bir kun u o'zining bezatilgan otiga minib, imtihon qilish maqsadida otini gado yotgan gulxan tomon haydadi. Va mulozimlariga aytdiki: "U gumrohni sudrab oldimga olib keling va huzurimda bo'ynini uzib tashlang!"

Shundan so'ng gadoni sudrab, shoh oldiga keltirdilar, ishqida o'zi orzu etgan tilakka yetkurdilar. Baxtiyor shoh uni qatlga hukm etdi. Bundan gado vahimaga tushib, beixtiyor orqasiga qarab qocha boshladi. U qo'rqqanidan hushi boshidan uchib, har tomonga zir yugurar edi. Odamlar uning orqasidan tutmoq uchun quvlar edilar. U entikkan bir holda gulxan tomon chopdi va o'zini yo'qotgan holda o'tga tushib, kuyib ketdi.

Shohning bu imtihondan maqsadi shunday edi: agar gado chindan ham oshiq bo'lib, o'z da'vosida sodiq bo'lsa, qatl hukmini qabul etishi kerak edi. Shunda shoh otidan tushib, undan uzr so'ramoqchi, ahvolidan ogoh bo'lmoqchi va sadoqati evaziga uni o'ziga musohib va yaqin ulfat qilib olmoqchi edi.

Ammo gadoning ishq soxta bo'lgani uchun holi rasvolikdan mashhur bo'ldi. Bordiyu senga ham o'sha o'zing sevgan guldan bir tikan ozori yetsa, sening ham maskaning chaman emas, gulxanda bo'ladi.

XLII

Qumri uzri

Qumri aytdiki:

— Ey dono! G'aflatda qolgan, yo'ldan adashganlar rahnamosi!

Men shunday bir qushdirmanki, umrim bo'yicha hech qachon chamandan chiqmaganman, dashtu vodiylar bo'ylab sayr qilishdan zerikmaganman. O'z zaifligim va ojizligim bilan mashhurman. Men o'z uyamni daraxt shoxlari va barglari orasiga quraman. Jahonda na sovuq ko'rganman, na issiq. Boshimga na mashaqqat tushgan va na qattqlik totganman. Doimo u bog'dan bu boqqa, u shoxdan bu shoxga o'tib ko'nglimni chog' qilganman. Shunday bir holatda bunday qiyin yo'lga chiqishga havas qilib, bu yo'l azoblarini ko'tarishga yaray olamanmi?! Agar jonimni bu mashaqqatga qo'ysam, majburan o'z qonimni o'zim to'kkan bo'lib chiqmaymanmi?!

XLIII

Hudhudning Qumriga javobi

Hudhud unga shunday dedi:

— Ey ojizligi bilan yuz tuban ketgan Qumri, ko'nglingni dard va shavq bilan yaralagin! Agar sen ming yil bog' ichida manzil tutsang ham, bu tarzda shox va barglar orasida uchib yurishingdan ne hosil?! Baribir yo'lingni biron-bir mushuk poylab, g'ippa bo'g'adi, qorningni yorib, qoningni ichadi. Yoki birov kamon o'qi bilan seni otib tushiradi yoki palaxmon toshi bilan joningni oladi. Sen aytayotgan ayshu kom bundan o'zga narsa emas. Senga gulshan ichra shunday "ehtrom"

ko'rsatishadi. G'aflatga botib, bu xil harom o'lib ketgandan ko'ra o'zingni ayriliq shu'lasini bilan o'rta, haqiqiy erlar kabi asl maqsadni istasang-chi! Yor vaslini izlab yo'lga tush! Agar sen bu yo'lda zor jismu g'amga payvand jonini fido qilib dardu mashaqqat ila o'lib ketsang, bundan hech bir afsus chekma, chunki sening shu vaqtgacha or qilishga sazovor ofatli ahvoldingdan bu o'lim yuz qatla yaxshiroqdir!

XLIV

Hikoyat

Bir uquvsiz bog'bon bor edi. U bog'bonlik san'atidan bexabar edi. U na daraxtga payvand qilib, undan huzur-halovat beruvchi meva olishni, na daraxtlarni parvarish qilib o'stirishni va na o'z vaqtida guli hosilga kira oladigan don sepishni bilardi. Bog' aro xas-xashak terish bilan xursand edi. Aslida uni bog'bon emas, xashakchi deyish kerak. U shu tarzda zahmat chekib, o'z umrini o'tkazar edi. Yaqin o'rtoqlari unga bu xil samarasiz ishni tashlab, o'zingni foydali ish bilan ovut, degan tarzda pand-nasihatlar qilar, u esa bularga sira quloq solmas edi. Johil bog'bon bu mashaqqatli ish bilan shug'ullanishni tark etmadi. Kunlardan bir kun u jo'yaklar oralab tok kesib yurganida, uni ilon chaqib o'ldirdi.

XLV

Kabutar uzri

So'ngra Kabutar o'z arzi holini shunday sharh etdi:

— Ey to'g'ri yo'l ko'rsatish bobida kamolot sohibi! Barcha qushlar orasida tangri men uchun xalq qo'lidan ovqat yeyishlikni qismat etdi. Xaloyiq men uchun maskan va koshonalar quradi, kishilar oldimga suv va donlar keltirib qo'yishadi. Jahonda men odamlar tuzog'ining mahbusiman, shu sababdan ularga odatlanib, o'rganib qolganman. Tangri menga bu holatni nasib etib, qismat dasturxonidan menga shu ish tushibdi. Haq shuni ravo ko'rgan ekan, undan bo'yin tovlash aql qonuniga muvofiq keladimi?! Qismatga shukr qilib, bu mashaqqatli hayotga yuz qo'ymaganim avlo emasmi?!

XLVI

Hudhudning Kabutarga javobi

Hudhud unga dedi:

— Ey turli bahunani o'ziga kasb qilib olgan! Senga makr va hiylalar uyasi maskan ekan! Qushlar sening bu holatingdan hayratga tushmoqdalar. Sen kabi birorta g'ayratsizni topib bo'lmaydi.

Tangri senga butun koinotni uchib o'tgudek qanot nasib etgan. Sen bo'lsang xaloyiq oldida zoru intizor bo'lib o'tiribsan! Kishilarning bergan suvu donlariga asir bo'lding. Odamlar yog' ochning uchiga latta bog'lab, to'dangizni quvib yurishadi-ku! Ular sizdek befoyda galani quvlab, tomilarini sizdan xoli aylaydilar-ku! Ular sizga shunchalik jabr ko'rsatishadi-yu, siz esa tamagirlik bilan ularning yonidan jilmaysiz, ularning tomidan bo'lak boshqa joyga bora olmaysiz!

XLVII

Hikoyat

Halq orasida bir ishyoqmas, tanbal kishi bor edi. Odamlar uning beg'ayratligidan hayron qolar edilar. U odamlardan musht, shapaloq yoki tepki yer, buning evaziga ulardan bir burda non yoki taom olib, kun ko'rardi. Kishilar uni quvib yuborsalar ham hech qayerga ketmay, o'zining yomon qiliqlarini tark etmasdi. U tortadigan jafolarga ma'lum bir narx to'g'rilab qo'ygan edi. Qaysi bir kishi uni bir tepsa yoki ura, u o'sha kishidan buning haqini talab qilib olar, qo'liga tushgan narsani darhol og'ziga solar edi.

Kunlardan bir kuni kimdir uning qo'liga bir parcha non berib, shunday musht tushirdiki, natijada tanbal yer tishlab qoldi. Garchand u shapaloqlar yeb, qornini to'yg'azib yurgan bo'lsa-da, bir musht bilan endi qayta o'rmdan turmaydigan bo'ldi.

XLVIII

Tog' Kakligi uzri

Yana tog' Kakligi o'jizlik ko'rsatib, shunday dedi:

— Ey barcha qushlarning yetakchisi! Men tog'da manzil qurgan qushman. U yerda tilim tangriga madhu sano o'qish

bilan handdir. Shu tariqa olam elidan etak silkib, tog' etagida orom va halovat topdim. Bu xil uzlat cho'qqisini ixtiyor qilish sababli menga tole o'rtoq, baxt yor bo'ldi, tog' xazinasini esa omonlik joyiga aylandi. Bas, shunday ekan, holimga bunday safar munosibmi? Yurishim doim kon ustida bo'lgandan keyin bu ishda orzuim gavhardir. Ma'naviy gavharni qo'lga kiritish hamon qiyin ish bo'lib qolmoqda. Shunday ekan, bu yo'l menga bema'ni sayrdan beshqa narsa emas-ku!

XLIX

Hudhudning tog' Kakligiga javobi

Hudhud shunday dedi:

— Ey behuda xayollarga berilgan! Dimog'ingda behuda xayoldan boshqa narsa yo'q ekan. Tog' orasida uzlatga chekinib, odamlardan uzoqlashdim, deb aytding. Aslida bu go'shanishinlik emas, nafsu havoga berilishdir. Tog' va cho'qqilar ustida u yoqdan bu yoqqa tinmay yugurganing-yugurgan! Har lahza telba kishilar kabi behuda qahqaha otishing ham o'rinsiz. Ma'naviy gavhar haqida ham nomunosib so'zlar aytding. Ey, jahl bilan mast bo'lib, faqat o'zini o'ylovchi, sen qayoqdayu ma'naviyat qayoqda! Bu xil yolg'on so'zlar bilan muttahamlik qilib, ma'no gavhari haqida og'iz ochma! O'z so'zlaring bilan asl zoting pastligini, bema'ni va badbaxtligingni ko'rsatding. Sen shunchalik yolg'onga muftalo bo'ldingki, ulardan boshingga yuz balo kelgusidir.

L

Hikoyat

Bir ulusning tolei past qallob kishisi bor edi. U bir shaharga borib, o'ziga javhariy — qimmatbaho toshlarni ajratuvchi deb ot qo'yib oldi. O'zi esa eshakmunchoqni firuzadan ajrata olmasdi. Nafsini quyushqondan tashqari chiqarguncha soxta gavharlar yasab, o'zini gadolikdan xalos etdi. Shishaga har xil ranglar surtib, ularni la'l va yoqut deb qalbakilik qildi. Xalq uning soxta ishlarini chin deb o'ylardi. Bir kuni o'sha qallob shu tarzda hunar ko'rsatib, bir boyga oddiy parcha toshni xushrang qilib (bo'yab), juda katta pulga sotdi. Ko'p o'tmay u bu pulni ishlatib yubordi.

Gavhar olgan kishi qalbaki ishdan voqif bo'ldi: o'sha muttaham bir tillalik la'l billurni yuz ming tillaga sotgan ekan. Gavhar egasi savdodan aynib, soxta gavharfurushni ushladi va pulini qaytarib berishni talab qildi. Gavharfurushning to'lashga hech vaqosi yo'q edi. Shuning uchun u muttaham qallobni qiynab o'ldirdilar.

LI

Tazarv uzri

Yana gulyuzli Tazarv shunday arz etdi:

— Ey to'g'ri yo'l ko'rsatishda nom chiqargan! Men husn va chiroyga ega bir qushman. Gulshan ichida ko'rinishim nihoyatda go'zaldir. Tangri azaldan menga beqiyos husnu zebolik va lutfu ra'nolik nasib etgan. Benihoya jamol va go'zallik meni kishilar nazdida sevimli qildi. Suyukli kishining ishi nozu istig'no qilish emasmi?! Zeroki, chiroyli kishilar uchun odamlar ranj chekishni ravo ko'rmaydilar.

LII

Hudhudning Tazarvga javobi

Hudhud dedi:

— Ey xayoli, xulqi va so'zlari ajabtovur qush! Hech kim o'z husnu jamoli haqida senchalik lof urmagan edi. Bu so'zlarni hatto jinnilar ham, barcha go'l va sodda kishilaru hattoki yosh go'daklar ham aytmaydi. Har xil rang-barang ko'ylaklar bilan yasan-tusan qilib yuruvchi suyuqoyoq xotinlar ham sening bu so'zlaringdan nomus qiladilar. Hech bir kimsa bu xil behuda da'voni so'zlamagan, er kishilar u yoqda tursin, hatto xunasalar ham bu xil da'vo qilishmagan! Bu kabi o'z kamolotini vasf etuvchi fikri ojiz kishining ushbu safarga chiqqanidan chiqmagani yaxshiroqdir. Sen o'ziga bino qo'ygan xotinlar kabisan, bundan erlik nomingga isnod yetadi. Er kishi himmat bilangina er sanaladi, ziynat bilan faxrlanuvchi er — er emas. Erning haqiqiy go'zalligi uning yaxshi fe'l-atvoridir. Bunday kishilar uchun yangi zarbof libos eski shol bilan babbaravar turadi.

LIII

Hikoyat

Bir yo'l aro ikki o'rtoq ketib borardi. Ulardan biri yo'lsiz, ikkinchisi esa tariqat bilimdoni edi. Biri nuqsonli, ikkinchisi esa komil sifatlar egasi bo'lib, unisining oti Mudbir¹, bunisining oti esa Muqbil² edi. Ulardan har birining ismi jismiga munosib bo'lganidek, jismi ham ismiga mos edi. Muqbil iloh ahlari haqida, dindagi komil va ogoh kishilar to'g'risida so'z aytsa, Mudbir esa butni vasf etuvchi kofirlarga o'xshab faqat nuqson ahli haqida so'z yuritardi. Unisi dardu o'rtanishlardan gapirsa, bunisi yaltiroq tashqi ko'rinishlar haqida valdirar edi. Shu tariqa ular bir-birlaridan hech bahra topmay, yo'lda davom etishardi. Ular qarshisida bir go'zal shahar namoyon bo'ldi. Hamrohlar uni g'animat bilib, tezda bir-birlaridan ajralib ketdilar. Muqbil faqrlar³ turadigan ko'chaga, Mudbir esa ko'ngilochar uy — fohishaxonaga yo'l oldi.

Mamlakat shohi Muqbilga yuz hurmat va ehtirom ko'rsatib, uni ko'rgani keldi. Shoh u bilan suhbatlashib turganida yomon xulqli Mudbirni bir guruh odamlar sudrab kelishdi va uning qilmishidan arz etishdi. Aytishlaricha, bu kecha bir to'da bezorilar ichib, ayshu ishrat qurishibdi. Ulardan biri Mudbirga "Sen badbasharasan" degan ekan, shu so'zi uchun bu ablah o'sha odamga xanjar urib, halok qilibdi.

Shoh buni eshitgach, odillik ko'rsatib, Mudbirdan qasos olish haqida hukm chiqardi.

Kamtar kishi (Muqbil) ana shu tarzda shoh suhbatiga musharraf bo'lib, oliy martabaga erishdi. Xudbin (Mudbir) esa shu yanglig' jazosini topdi. Darhaqiqat, uchqun yuksak osmon sari ko'tariladi, yaltiroq chivin bo'lsa axlat ustida qoladi.

LIV

Qarchig'ay uzri

Qarchig'ay o'z changali va tumshug'ini ko'rsatib, shunday dedi:

¹ Mudbir — aynan: "ishi orqaga ketuvchi", "baxtsiz".

² Muqbil — aynan: "baxtli", "iqbolli".

³ Tasavvufga mansub kishilar.

— Men boshqa qushlarga o'xshamayman, balki barcha qushlar egasi hisoblanaman. Shu paytgacha senga so'z aytib, uzr bildirgan qushlarning hammasi mening ovqatimdirlar. Men shohlar qo'lida orom olaman, ular har kun menga ovqat berib turishadi. Qaysi bir qush qasdida qanot yozsam, u menga o'lja bo'ladi. Hatto nasri toyir — qirg'iy bo'lsa ham mendan qutulishi maholdir. Shohlar oldida shunchalik e'tibor topdim; shavkatim amalda shubhasiz. Simurg'nikidan kam emas. Shoh qo'li — mening taxtimu boshimda toj bo'lgach, Simurg' sari borishimga menda ehtiyoj yo'q!

LV

Hudhudning Qarchig'ayga javobi

Hudhud shunday dedi:

— Ey g'urur qo'lida past bo'lib, jahl va g'aflat aro tuban ketgan. Shuni bilki, shoh tugul oddiy bir ovchi ham sening oyog'ingga tushov solib, o'z huzurida tutadi. Ochlik va uyqusizlikdan shu darajaga yetgansanki, hatto eting suyagingga borib yopishgan. Oldingga bir luqma et tashlagunga qadar toqatsizlik bilan faryod qilib, odamlar qulog'ini qomatga keltirasan. Zoti past odamlarga muhtoj bo'lib, xor-zorlikda kun kechirib, tangri ajratgan nasibangni yeb yurasan. Sen qaysi bir ovni qo'lga kiritsang, o'ljangni ushlagan zahotiyovq ovchi nog'ora chalib, seni quvlab yuboradi. Sen o'zingdan kuchsizroq bir o'ljaga hamla qilib, ochofatlik bilan uni ov qilasan. Ushlagan ovingni egangga topshirib, unga itoat etasan. Qushchi berganiga qanoat qilib kun kechirasan. Shunday ayanchli ahvolda bo'la turib, yolg'on so'zlar bilan lof urishdan uyalmaysanmi?! Agar senda zarracha vijdon yoki uyat bo'lganda edi, bu sharmandali hayotdan ko'ra o'lganim yaxshiroq, deb o'ylarding! Ammo senda nodonlik g'olib kelib, nafsing seni aljirashga moyil qilib qo'ygan!

LVI

Hikoyat

Bir tog'lik odam tog'dan ayiq tutib oldi va uni ko'p aziyat chekib, qo'lga o'rgatdi. Ilgari sayoq yurgan ayiq egasiga rom

bo'lgunga qadar kunda ikki marta o'lguncha tayoq yer edi. Ochlik azobi va yegan behisob tayog'i ichi va tashini ezib tashlagan edi. Shu sababli egasi unga bir yog'och ko'rsatsa, ayiq yuvoshlik bilan unga bo'yin egardi. Shu tarzda ayiq ko'cha-ko'yarlarda o'yinchilik qilib yurar, egasining uyiga o'tin tashib keltirar edi. Xo'jasi unga haddan ko'p yuk ortar, ayiq yuk tashiyverganidan egnida hatto tuk qolmagan edi. Xullas, u bu dunyoda qancha jabru jafu bo'lsa, hammasini tatib ko'rgan edi. Ammo jaholati tufayli nafsida takabburlik ortib ketdi. Goh makru hiyla va xusumat toshi bilan qoplon boshini yanchib tashlayman, deb xayol qilar, goh dahshatli sher yo'liqsa ham, taom uchun uning qornini dadil yorib yuboraman, deb o'ylardi. U shu sifat har xil xom xayollarga berilib yurdi. Oxir-oqibatda uning o'zi bir kun itlarga yem bo'ldi.

Shunday behuda aljirashing bilan xalq orasida sen ham xuddi o'sha ayiqning holiga tushgansan.

LVII

Shunqor uzri

Shunqor shunday dedi:

— Ey amriga hatto ogohlar ham tobe' bo'lgan to'da rahbari! Haq menga marhamat ko'rsatib, barcha qushlardan qudratliroq qilib yaratdi. Barcha shohlar men bilan faxrlanadi. Mening nomimni qushlar podshohi deb ataydilar. Chunki menga toj nasib etgan, boshimda oltin tumog'a — zar tojim bor. Mening barcha ahvolimni: qushlar orasida zotimni ham, otimni ham yaxshi bilasan. Bir shohning boshida toji bo'la turib, o'zga shohni istashi yaxshi emas-ku! O'zim shoh bo'la turib, nechun o'zga shohga tobe' bo'lishim kerak?!

LVIII

Hudhudning Shunqorga javobi

Hudhud unga shunday dedi:

— Ey bechora kaltafahm! Sening bu xayoling zotingga qo'rquvni orttiradi. Sen o'zingni shoh deb hovliqtirib ketyapsan, bu behuda xayoldan o'zga narsa emas! Ko'pgina zangilar aslida qop-qora bo'lgani holda xalq orasida ular "kofur" (oq) deb

ataladilar. Darvoqe, nomlar orasida "sulton" va "shoh" tushunchalari keng tarqalgan, ularni hatto past, tuban kishilar ham o'zlariga nisbatan qo'llaydilar. Ammo har bir kishi o'zini er degani bilan er bo'laveradimi?! Qo'lidan kelmaydigan ishni bajaraman deya oladimi? Nodon kishilargina seni shoh deb ataydi, xolos. Bu butni yoki olovni iloh deb atashga o'xshash bir narsa. Senga shaxmat shohini qiyos qilsa ham bo'ladi. U shunday bir shohki, uni har bir razil va pastkash odam istagan paytda havoga ko'tarib, yerga ura oladi.

U shoh (Simurg') bilan sening shohliging o'rtasida yer bilan osmoncha farq bor. Senga o'xshab shohlik da'vo qilgandan gadolik ming marta yaxshiroqdir.

LIX

Hikoyat

Bir podsho ko'ngil yozish niyatida butun mamlakatga katta to'y berdi. Unda ziynat har qancha gumon qilinganidan ham ortiq darajada edi. Butun mamlakat va shaharlardagi aholi boshdan-oyoq yasanib, ko'chaga chiqa boshlashdi. Bu to'yda san'at ahli juda yuksak mahorat ko'rsatib, osmon quyoshi kabi porloq gumbazli yuzta to'rt burchakli chodir qurdilar. Hunar ahlining barchasi ularni shunchalik bezashdiki, natijada bu chodirlar butun mamlakatning ko'rkiga aylandi. Ko'p ajoyibotlar kashf etildiki, hayot o'z sehriga o'zi rom bo'lib qoldi. Har bir kishi o'yin-kulgi deb nayrangbozlik qildi, g'am-hasratni dog'da qoldirish uchun ayshu nash'u namosini oshirdi.

Shu odamlar orasida bir behayo razil kishi o'zini bo'yra shohi deb e'lon qildi. Uning ustidagi kiyimi boshdan oyoq bo'yradan bo'lib, sadoq, qalqon va bayrog'i ham bo'yradan yasalgan edi. U bir necha nokas masxaraboz do'stlarini ham o'ziga o'xshash yasantirdi. Shu tarzda ular bazm maydoni tomon yo'l oldilar. Yo'l-yo'lakay har xil buzuq, bid'at o'yinlar ko'rsatdilar. Ularning boshlig'i esa o'zini go'yo mamlakat shohi hisoblar, har nimaiki qilgan hazil ishlarini chin deb bilar edi.

Nihoyat, shodlik ayyomi nihoyasiga yetib, u ablah o'ziga ta'ziya tutdi. Uni ushlab olib, soyaboni va tojini boshiga urdilar, bo'yra to'nini esa buzib, kuydirib yubordilar. Bu hangomadan so'ng bildiki, shohligi masxara bo'lishdan boshqa narsa emas ekan.

LX

Burgut uzri

Burgut, ya'ni Uqob o'rtaga kirib, shunday dedi:

— Ey qushlar xo'jasi! Mening holatim o'zga qushlardek emas; kishilar qumri yoki bulbul kabi meni maqtab, vasf etmaydilar. Mening savlatim bahaybat, qahrim esa yomon, tog' mamlakati ichra qahramonman! Har kun bir necha kaklik menga ovqat bo'ladi, agar bu bo'lmasa, tunlari ko'zimga uyqu kelmaydi. Yegulik izlab havoga ko'tarilsam, mendan qulon yoki kiyik qochib qutulolmaydi. Bo'g'zi shu qadar katta bo'lgan qush ozuqsiz yo'lni qanday nihoyasiga yetkaza oladi?! Men bu yo'lda ko'proq xo'p qanot qoqdim ham deylilik, qornim ochgach, yiqilib qoldi deyaver!

LXI

Hudhudning Burgutga javobi

Hudhud shunday dedi:

— Ey qudratli hukmdor! Olam ahli sendek kishini shu vaqtgacha ko'rmagan! Sening zotingga yigitlik maqtovi loyiq, otingga esa pahlavonlik yarashadi. Ammo sening bu tumshug' va changalingga, shavkatli va saodatli qanotlaringga xayf! Ey, badnafs pastkash! Sen asl maqsadni ista! Halitdan bunchalik ojizlik ko'rsatma, yo'lga tushmay turib qanotingni chetga tortasan. Changaling, tumshug'ing va qanotlaringga bu uyat emasmi?! Sen shular bilan o'zingni tavsif etding-ku! Zo'rlicing va shavkating bilan o'zingni ta'riflading-ku! Shuni yaxshi bilki, o'z shirin jonidan kechib, bu yo'lga kirgan kishinigina haqiqiy pahlavon va qahramon desa bo'ladi.

LXII

Hikoyat

Bir zo'r pahlavon bo'lib, u hunarsizlikda yagona edi. Choshgohda o'n botmon, kechqurun ham xuddi shuncha ovqat yer edi. Bu ikki payt mobaynida yana shuncha ovqatlanib olardi. U shunchalik kuchli ediki, hatto mast filga ham shikast yetkaza olardi. Ittifoqo, hayot hodisalari tufayli mamlakatda xarobalik

yuz berdi. Shu sababli u yerning aholisi o'z joyini tark etib, o'zga tomon ketishga majbur bo'ldi. Yo'l qiyinchiliklaridan bexabar pahlavon ham ularga hamroh bo'ldi. Yo'l uzoq bo'lib unda badnafs kishilar nafsini to'q tutadigan obod joylar yo'q edi.

Taom yemagan pahlavon birinchi kundanoq o'z holiga aza tutishga kirishdi. Ikkinchi kun esa uning jismida madori qolmadi. Ammo uchinchi kun u boyaqish biyobonda jonini topshirishga majbur bo'ldi.

Yana ikki-uch kun mashaqqat tortgach, yosh bolalar ham, hatto ikki bukilgan qariyalar ham sabr-toqat bilan yo'lni oxiriga yetkazishdi va obod bir manzilga yetib kelib, maqsadlariga erishdi. Pahlavon esa bu azobga bardosh bera olmay, ajal yo'lida nobud bo'ldi.

LXIII

Kufuzri

Kuf' o'z ahvolidan shunday shikoyat qildi:

— Men zaif va ojiz bir qushman, yo'l esa qo'rqinchlidir. Umrimni boshimga qulab tushgudek bir vayronada o'tkaribman. Barcha vaqtim anduh va g'am tortish, motamsaro kishilar kabi ohu fig'on chekish bilan kechadi. Vayrona ostidagi xazinaga erishish umidida necha turli fig'onlar qilib, hatto o'zimdand ketib qolaman. Umrimda shunchalik azob-uqubat tortdim, ajab emas, nasibam bir kun xazina bo'lsa. Men ganj umidida devonaman, kecha-kunduz vayronani o'zimga makon qilib olganman. Bu uzun yo'lga meni undama! Men qaydayu Simurg'u Qof tog'i qayda?!

XIV

Hudhudning Kufga javobi

Hudhud unga shunday dedi:

— Ey ishi makr va hiyladan iborat! Sen bu qilmishing bilan o'z joningga qasd qilyapsan! Ko'nglingda amalga oshishi mumkin bo'lmagan puch orzu o'mashib olgan. Uning qo'lga kiritilishi aslo mumkin emas.

Faraz qilaylik, sen xazinani topgan taqdiringda ham, undan boshingga turli balolar yog'ilishini, yangi-yangi

¹ K u f — boyo'g'li.

g'amlarga muhtalo bo'lishingni o'ylab ko'r, ey, o'ziga o'zi dard o'rttiruvchi notavon. Sen o'sha balolar girdobida xoru zorlikda o'lib ketasan, xazina esa dushman qo'liga o'tib ketadi.

LXV

Hikoyat

Bir mamlakatda bir devona kishi bor edi. Uning maskani kecha-kunduz vayrona edi. Har dam o'sha vayronaning bir yonini qazib, o'z umrini xazinaga erishish umidi bilan o'tkazar edi. Ittifoqo, shuncha mashaqqat chekkandan so'ng baxti chopib, u xazinani topib oldi. U qaziyotgan chuqurda bir eshik ko'rindi. Ichkari kimgach, katta bir saroyga duch keldi. U yerda Faridun¹, yo'q, balki Qorun² xazinasiga teng qirqa xum turar edi. Telba bu boylikni ko'rib hushidan ketib qoldi. Shu orada bu erga bir ablah kishi yetib keldi. U xazina oldida hushidan ketib yotgan devonani ko'rdi va hech bir ikkilanmay pichoq sanchib, uning qonini to'kdi.

Shunday qilib, uning yashashdan maqsadi xazinaga erishmoq edi. Ammo u boru yo'q sarmoyasidan — hayotidan ajralib qoldi.

LXVI

Humoy uzri

Izzatli Humoy o'z uzrini shunday boshladi:

— Ey sarson-sargashtalar rahnamosi! Menga iqbol shunchalik kulib boqqanki: hatto men o'z soyam bilan kishilarga sharaf taxti ato eta olaman. Agar iloh zotimga shunchalik sharaf baxsh etgan bo'lsa, ya'ni mening soyam hatto gadoni shoh darajasiga ko'tarsa, men uchun yana shoh istamoqqa ne hojat bor?! O'zimni mashaqqatga chog'lamoqning nima keragi bor?! Undan ko'ra soyamdan shohlarga panoh berib, havoda uchib yurganim yaxshi emasmi?!

¹ Faridun yoki Afridun — qadimgi Erondagi peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh, Faridun zolim va odamxo'r shoh Zahhokka qarshi temirchi Kova-Kovayi ohangar isyoniga qo'shilib, Zahhokni o'ldiradi. Faridun yaxshi axloqi, odilligi va o'z xazinasining boyligi bilan mashhur.

² Qorun — qadimgi yahudiy qavmiga mansub bo'lgan, nihoyatda katta boylikka ega afsonaviy shaxs, lekin o'ta xasis bo'lgan emish. Badiiy adabiyotda Qorun davlatmandlik va xasislik ramzi sifatida ishlatiladi.

LXVII

Hudhudning Humoyga javobi

Hudhud unga shunday dedi:

— Sening bu so'zlaring afsonadan o'zga narsa emas. Sen aytganlarni faqat devonalargina bayon qila oladi. Aytishingcha, go'yo zoting baland bo'lib, seni ko'p sharaflı etibdi. Go'yo sen o'z soyang bilan kishilarni shohlikka erishtirar emishsan. Axir shunchalik ham gumrohlik bo'ladimi? Agar shohlar tarixini varaqlab ko'rsang, bu xil voqea qaysi bir shoh tarixida ko'rilgan? Sening soyang bilan shoh bo'lib ko'tarilgan biron-bir odam bormi?! Bu noto'g'ri afsona seni shod qilibdi, shunday buzuvq e'tiqodga oshna etibdi.

Masalan, bu da'vong rost bo'lgan taqdirda ham, bordiyu senga bu sifat bexosdan kelgan bo'lsa ham, soyang tushgan kishi iloh qudrati bilan shoh darajasiga ko'tarilsa ham bundan senga nima foyda?! Baribir it kabi dashtlarda qolgan suyaklarni, to'g'rirog'i, g'ajib tashlangan qoqshol suyaklarni yeb tirikchilik qilasan-ku!

Ey buzuvq xayolga asir bo'lgan! Agar bilsang, ushbu holingga bu voqea yaxshi misol bo'la oladi.

LXVIII

Hikoyat

Ummon sohilida savdo ishlari bilan shug'ullanib, dengiz savdosida boyishni ko'zlagan savdogarlar ko'plab uchraydi. Ular pastkash g'avvoslarga besh-o'n dirham berib, katta foyda umidida bo'ladilar. O'z jonlarini yuz ranj o'tiga duchor qilgan bu g'avvoslar dengiz qa'ridan sadaf izlaydilar. Agar ular topgan sadaf ichida xoh ming dona bo'lsin, xoh podshohlar tojini bezovchi duri shohona bo'lsin, baribir bu g'avvosga haq to'laganning mulki hisoblanadi. Savdogar ana shu tarzda haqiqiy gavharni qo'lga kiritadi, g'avvos esa arzimaydigan bir-ikki chaqaga ega bo'lib qolaveradi.

G'avvos-ku, oz bo'lsa-da, o'z haqini oladi, ammo sen bechoraga o'sha ham yo'q. It kabi suyak bilan nafsingni to'q tutib yuraverasan. Oqil bo'lsang, bunday behuda so'z aytma, chunki bu so'zlaring boshdan-oyoq haqiqatga xilofdir.

LXIX

O'rdak uzri

O'rdak o'z so'zlarini shunday boshladi:

— Ey saodatli zot! Mening hayotim suv bilan tirik. Undan ayriliqqa tushsam, xuddi suvdan yiroq tushgan baliq kabi qayg'uga botaman. Zotim suv ichida taskin topib keldi, shuning uchun ham o'zimni pok tutib yurishni odat qilib olganman. Suv tufayli poklikni qozondim, shuning uchun ham vasfiga husn egasi loyiq bo'ldi. Agar bir lahza tiniq suv ichida bo'lmasam, uning furqatida yuz mojaro qilgim keladi. Suv ichida mavjdan joynamoz solaman va o'sha ko'zguda maqsadim yuz ko'rgizadi. Mening asl maqsadimga yetmoqlik suvdadir, bas, shunday ekan, boshqa yoqqa uchib ketmoqlik men uchun xatodir.

LXX

Hudhudning O'rdakka javobi

Hudhud shunday dedi:

— Aytgan so'zlaringning hammasi xatodan iborat. Sening aqlingni suv mutlaqo yuvib ketibdi. Suvda joynamoz soldim deding, Boyo'g'li holidan balki g'ofil edingmi?! Men suvda doimo pokman deb lof urma! Suvda o'zingni gunohlardan xoli deb ham hisoblama! Agar chindan ham pok bo'lsang, unda nega kecha-kunduz suvga sho'ng'iysan?! Kimki o'z nafi uchun fisq tuxmini sepsa, ulardan qutulmoq uchun suvga sho'ng'iydi. Axir bu qanday gap, qanday holki, sen tun-kun suvga sho'ng'iginu pok bo'lmasang. Agar haqiqiy er bo'lsang, oldingda fano (yo'qlik) dengizi turibdi, unga sho'ng'iginu o'zingni yorga oshno qil!

LXXI

Hikoyat

Hind dengizida bir savdogar bor edi. U savdo-sotiq ishlarida juda mohir edi. Uning dimog'iga savdo moyasi o'rnashib olib, suvga g'arq bo'lish xayoliga ham kelmasdi. Bir mamlakatda o'n kun turmas, savdosi tugagach, yana suv sari yo'l tutar edi. U dengizni har xil ofatlardan xoli deb o'ylab, yillar shu yanglig' safar qildi. U Makka atrofini suvda necha bor aylanib

o'tgan bo'lsa-da, uning yaqiniga yetgach, o'z farzini ado etmay qaytardi. Kishilar unga hajni ham bajarish kerak, deb aytar edilar. Ammo pul hirsı savdogarnı u tomon borishga yo'l qo'ymas edi.

Bir kun dengızda bo'ron ko'tarildi. U tushgan kema goh osmonga sapchir, goh pastga tushib ketar edi. Savdogar savdo ishlariga g'arq bo'lganidek uning kemasi ham dengızda g'arq bo'ldi. Dengızda suzish xayoli haj sari yo'l bermadi. Oxir-oqibatda u katta bir baliqqa yem bo'ldi.

LXXII

Tovuq' uzri

Tovuq o'z uzrini shu tarzda oshkor etdi:

— Ey qushlar ichra rais va toj egasi! Ikkalamizga ham haq toj nasib etgan bo'lsa-da, lekin har birimizga boshqa-boshqa ishni belgilagan. Senga u rahbarlikni ato qilib, qushlarga raisu peshvo qildi. Menga esa elni tong va oqshomda muttasıl toat qilishga chorlash uchun dilkash kuy berdi. Butun yovvoyi hayvonlar va qushlarnı yaratuvchi meni bir yerda muqim turadigan, seni esa sayr qilib yuradigan qildi. Chunki xo'rozning erlikda omadi yurishib, bu sohada ilg'or bo'lganidan haq unga bir necha go'zal kelin ato etdi hamda uning uchun har tomonga kezib yurishni taqiqlab qo'ydi. Shunday bo'lgach, u kimu Simurg'ni izlab Qof tog'iga borish nima?!

LXXIII

Hudhudning Tovuqqa javobi

Hudhud shunday dedi:

— Agar kishi o'z holidan bayon qilib, bir so'z aytsa, bu besabab bo'lmaydi.

Darhaqiqat, shunday qush ham borki, u qanot qoqib uchmasdan turib, yettinchi osmondagi sidra² daraxtining shoxi ustida makon tutadi. U anjumanni o'ziga xilvatgoh etadi, lekin sayr etadigan yeri doim o'z vatani bo'ladi. Garchi u zimdan Arshga parvoz etib, sidra daraxtiga qo'nsa-da, o'zining

¹ Matndan anglashilishicha, so'z xo'roz ustida ketadi.

² S i d r a — diniy afsonaga binoan yettinchi osmondagi daraxtning nomi.

bu parvozini elga oshkor etmaydi. U Simurg'dan bir nafas ham ayriliqqa emas, uning vaslidan ko'nglida o'zga olam jilvalanadi. Uning hajridan joniga shikast yetmaydi, shakli esa uning vaslida doim naqshlanib turadi. Boshi uzra ehsonli toju o'zi vasl me'rojida jilva qiladi. Vasldan mamnun bo'ladi, ammo damini ichiga yutadi va o'zgalardan holini yashirin saqlaydi. Vaslning yuz ming durridan ko'nglida jo'shqinlik sodir bo'lsa-da, og'zi sadaf yanglig' yopiq turadi¹.

Ammo lekin, sen, ey ovozi yoqimsiz qush, unday qush emassan! Balki har xil yolg'on va behayo so'zlarni so'zlaguvchisan! Kecha-kunduz haddan tashqari fisqu fujurga berilib, asossiz g'avg'o va qichqirishlar bilan vaqtingni o'tkazasan. Yuz xil yomonliklar ko'rsatasanu yana o'zingni yaxshilarga nisbat berasan. Bugun esa shunchalik sustkashlik ayon etdingki, bu ishing bilan, sen, ey makiyon, o'zingni xo'roz deb atama!

LXXIV

Qushlar Hudhuddan o'zlarining Simurg'ga bo'lgan nisbatlarini so'raganlari

Shunday qilib, har bir qush Hudhudga bir uzr bilan murojaat etdi va Hudhud ularga tegishli javobni qaytardi. Hudhud so'zlari qarshisida qushlar ojiz qolib, boshqa uzr aytishga ularda mayl qolmadi. Ularning barchasi Hudhud oldida bechorahol bo'lib, unga shunday savol berdilar:

— Ey zotiga raislik gavhari, boshiga to'g'ri yo'l ko'rsatish toji loyiq bo'lgan qush! Sen necha biyobonlarni kezib chiqqansan, maslak yo'lida imkon boricha e'tiqodda mahkam turgansan va bu yo'lning xavf-xatarini boshdan-oyoq bilasan, xavfning oldini olishda yuqori darajaga erishgansan.

Biz esa zoru zabun va ojiz bir to'damiz, sho'rpesionaligimiz sababli qora baxtimiz hammamizni xor ayladi. Bu sir ko'nglimizga ravshan bo'lmadi, chunki jaholatimiz ko'pdan-ko'pu ilmimiz ozdan-ozdir. Agar u kamolot osmonidagi porloq quyosh bo'lsa, biz zarra kabi sargashtayu sarsonmiz, ahvolimiz afsus chekarli bir holatda. U oliy charxdan ham yuqoriroqda o'rin tutadi; uning dargohi kenglik ichra Arshga qadar bo'lgan

¹ Bu satrlarda Navoiy naqshbandiya tariqatiga ishora qilib, uning asosiy qonun-qoidalarini ixcham bayon etgan.

olis masofadan ham kengroqdir! U to'qqiz falakdan ham ortiq turadi, biz esa oddiy bir xasdan ham kamroqmiz. Biz bilan uning o'rtasidagi nisbat nimadan iborat? Yo bu nisbat ichra hikmat nedir? U podshoh shohlarning shohi bo'lsa-yu, biz yo'lda yotgan tuproqdek gadolarning gadoyi bo'lsak. Bizga bu ishlar juda qorong'u: ularni bizga ma'lum et, aqlimiz uni idrok etishdan ojizlik qilmoqda. Biz bir haqir bo'lsagu u oliy bir zot bo'lsa, aytgin-chi, qatraning dengizga nisbati ne bo'ladi?

LXXV

Hudhudning qushlarga javobi va Simurg' zuhuridan xitobi

Hudhud qavmga shunday javob berdi:

— U bir olijanob shahanshohdir. Uning butun olam go'zalligini o'zida saqlovchi zoti avval maxfiy bir xazina edi. Ammo uning bu go'zalligini namoyon qiluvchi ko'zgu yo'q edi. U o'z ko'rinnmog'ini orzu qilib, asta-sekin jilvalana boshladi. Bu jilvalanish jarayonida quyosh kabi yuz tuman ming soya oshkor etdi. Soyalar qanchalik pokiza jilvagar bo'lsa, ularga shunchalik ko'p e'tibor berdi. Olamdagi barcha qushlarning shakli, bilgili, uning hikmatga to'la soyasidan iboratdir.

Sen bu hikmatdan voqif bo'lding. Sen bilan Simurg' o'rtasidagi nisbat ana shudir. Sen buning ma'nosini yaxshi tushunsang, ey nozikfahm jondosh, uni o'zgalarga oshkor etib, fosh qilma. Bu sir kimga kashf o'lsa, u xayolga cho'madi va o'zining haq ekanligiga ishonchi komil bo'lib, hayratdan "xudo saqlasin!" deydi. Chunki haqqa cho'mib, u bilan bir butunlikni tashkil qilganini haqdan bo'lak yana nima deyish mumkin? Ya'ni uni haqqa qorishib ketgan deb aytish kerak!

Sen o'zingning kimga soya ekanligingni va o'zingning tub negizingga yaqin ekanligingni fahmlab olding. Agar Simurg' o'z soyasini istab, jilva etmaganda soya egasi bo'lmas edi. Bordiyu Simurg' o'zini yashirin tutishni xohlasa, uning soyasi hech qachon ayon bo'lmasdi. Zero, soyaning oshkor bo'lmog'i soya beruvchining vujudi haqida dalil bo'la oladi. Sening ko'zlaring Simurg'ni ko'ra oluvchi bo'lmaganida edi, ko'ngling ko'zgudek munavvar bo'lmas edi. Bunday ko'zga ega bo'lmasdan turib, uning yuzini ko'rish mumkin emas, bundan boshqacha bo'lmaydi. U o'z husniga oshiq bo'lishlarini istab quyosh kabi bir ko'zgu paydo qildi. Toki bu ko'zguda

o'zi jilva va noz aylab namoyon bo'lsayu husniga oshiq bo'lganlarni bilsa. Ey dil ahli, bu ko'zgu ko'ngul bo'lib, haq unda muttasil jilva qiladi. U o'z husnining jilvasini namoyon etdi, sen esa unga o'z ko'nglung bilan o'ynadursan, ya'ni ko'ngling orqali uni bila olasan.

LXXVI

Husnini namoyish qilishga ko'zguni vosita qilgan shoh hikoyati

Jamoli osmondagi to'lin oy kabi bir shoh bor edi. Dunyodagi barcha mohpaykar go'zallar unga sipoh erdilar. U esa ularning shohi edi. Uning qomatidan sarv ham xijolat tortar, orazidan quyosh ham sharmanda bo'lar edi. Olamni uning go'zal yuzi ovozasini tutgan edi. Hamma o'sha halok qiluvchi husnini ko'rishga oshiqardi. Uning husnining g'avg'osi olamni tutib, ishqining yag'mosi jon ichra tutashgan edi. Jahonga shunchalik chiroy baxsh etuvchi bu husn egasi bundan yuz ming marta ortiqroq nozu istig'noga ham ega edi. U goho maydonga ot o'ynatib chiqib qolgudek bo'lsa bormi, oldiga kelgan kishi uning husnini ko'rgan zahotiyuq jon taslim etardi. Shu tarzda u javlongohdan sayr etib chiqquncha yo'li halok bo'lgan el bilan tirband bo'lib ketar edi. Xususan, husnidan bu olamda g'avg'o, zulmidan jon mulkiga talon-toroj ko'p tushgan edi.

Xalq uning qatlidan behad qirildi va u o'z jamolini elga ko'rgazmoqni xayol qildi. Uning hukmi bilan bir ko'zgu yasab, taxti oldida o'rnatdilar. Qasr yonida esa ko'zgu aksi tushadigan yulduzday charaqllovchi bir manzar yasatdi. U oyinaga qarab, o'z husniga nazar solar va el ham o'sha manzar vositasida undan bahra olar edi. Toki bunday ko'zguni yasamagunlaricha, unga ko'z tashlagan kishi uning husnidan bahramand bo'lmadi. Shunday qilib, ham uning o'zi o'z husnidan bahra topdi, ham unga qaragan kishilar bahra oldi.

Sen bu ko'zguni ko'ngil deb xayol qilgin, unda o'sha jamol o'z aksini ko'rsatdi. Qasrni inson tanasi, undagi ko'zguni ko'ngil deb bil va bu ko'zgudagi shoh husniga nazar tashla. Avval ko'zguga jilo berilmasdan turib, shoh unga o'z aksini solmaydi. Uning husni aksini ko'zguda aks etmoqda deb anglagin va o'zingni uning qarshisida tomosha qilib turgan deb hisoblagin.

Ko'zgu qanchalik ravshan bo'lsa, aks ham shunchalik benuqson namoyon bo'ladi.

LXXVII

Iskandarning elchilikka borganligi hikoyati

Bir kun Iskandar shunday qarorga kelib, o'zini o'zi elchi deb tayinladi. Uning bu ishi xuddi Simurg' (qushlar podshosi)ga noma eltuvchi kabutarni eslatardi, ya'ni u shoh maktubini olib boruvchi elchi vazifasini bajarishi lozim edi. U o'sha elchi borishi kerak bo'lgan mamlakatga elchilarga xos tartibda yetib bordi va u yerdagi kishilarga "Iskandarning so'zi budir.." deb aytdi. Qizig'i shuki, uning o'zi Iskandar edi. U xuddi elchilardek so'z bayon etar, o'zi o'z hukmini ularga yetkazar edi. Xalq uning Iskandar ekanligini qayerdan bilsin?! Hamma uni mamlakat hokimining chopari deb hisoblardi. Elga sanoqsiz farmonlar yetkazib, elchi sifatida o'z maqsadini amalga oshirdi. Bu holatni xalqning mingdan biri ham bilmadi, hech kim bu parda naqshida qanday maqsad bor ekanligini payqamay qoldi.

Sen ham shoh haqida so'z yuritasan, unga erishmoqni istaysan, ammo quruq cho'pchak aytish bilan bunga erishib bo'larmidi?

Qushlar shu tarzda bu so'zlardagi pardali ma'no va sirlarni bilib oldilar. Hamma o'z maqsadlariga erishish yo'lini bilib, istagan narsalariga bo'lgan muhabbatlari yanada ortdi. Shunday qilib, peshvo Hudhud iliq so'zlar aytib, begonalarni oshno etadi. Yana qushlarning barchasi unga shunday savol bilan murojaat qilishdi:

— Ey to'g'ri yo'l ko'rsatish amrida sohibjamol! Biz haddan tashqari zor va zaif, joni kuchsiz, tani ozg'in va nimjon bir to'damiz. Oldimizda turgan ish nihoyatda ulkan, yo'l esa juda olis, unda xavf-xatar ko'p. Biz bu yo'lni qanday bosib o'ta olamiz.

LXXVIII

Qushlarning bu yo'l ahvoli haqidagi savoliga Hudhudning javobi

Hudhud qavmga shunday javob berdi:

— Bu haqdagi to'g'ri fikr quyidagicha: ya'ni bu yo'ldagi eng oliy sifat ishqdir, ishq ahli esa maslahat berishdan yiroq bo'ladi. Kimki oshiq bo'lsa, u o'z jonidan qo'rqmaydi! Yoki

imondan kechib, kofir bo'lishdan ham toymaydi! Agar oshiq o'z jononiga erishmoqchi bo'lsa, bu yo'lda jonu jahondan voz kechmog'i osondir! Go'yoki birov yo'lda choh uchrab qolganday jon ham oshiq yo'lidagi to'siqdir. Oshiq kishi hatto tan va jondan ham, aqlu hushu kufru imondan ham ajralgan bo'ladi.

Ishq olamga o't soluvchidir, jonni yondiruvchi ham — o'sha! Uning shavqi o'ti kufr va imonni kuydiradi. Oshiq bo'lgan kishi oru nomusdan ham, mazhabu imondan ham, islomdan ham voz kechadi. Ishqqa faqat shavq, yonish va dard munosibdir. U chaqmoq kabi jahonni qamraydi. Kimni dard va ishq istilo qilgan bo'lsa, uning uchun jon tark etmoq avlodur! Kimningki jonon tomonga royi bor, jonga ofat yetmog'idan ne parvoyi bor?! Ishq ishi g'amli kechalarda dard chekish va yonishdir; jahonni shu'lalantiruvchi oh unga sham vazifasini o'taydi. Ishqda yonishdan faqat dard paydo bo'ladi, chunki dardga ega bo'lmasdan turib, jonni fido qilish mumkin emas.

Ey mutrib, dardli bir qo'shiq ayt! Soqiy, bedardligimdan halok bo'lmoqdaman! Meni zor etish darajasiga olib boradigan dard jomidan tut, toki undan ishq dardi ko'nglimga ta'sir etsin! Men uni ichib, jondan kechay, aqlu hushu dinu imondan kechay! Kofirlar mayxonasi ichra maskan tutay, belimga zunnor bog'lab, bo'ynimga but osay! Mayxona piri oldida o'zimni mast aylab, Qur'onni o'tda kuydiray va butparast bo'lay! Ishq mayxonasi ichra o'zimni xos qilib, jonimni imon oridan xalos etay! Butxonada qo'ng'iroq tovushini tinglab, butga sajda qilish uchun yer o'pay! Belimga zunnorni¹ mahkam bog'lab, kofirlarni o'zimdan xursand qilay!

LXXIX

Hikoyat

Shayx San'on² dargohga yetishganlardan bo'lib, ko'ngli g'ayb sirlaridan ogoh edi. U Ka'bada avliyo kishilar va qavmni yetaklovchilar orasida xuddi payg'ambar o'z sahobalari bilan

¹ Z u n n o r — nasroniy dinidagi kishilarning musulmon mamlakatlarida belga bog'laydigan chilvirlari.

² Sh a y x S a n ' o n (ibn Saqqo) — XI — XII- asrlarda yashagan tarixiy shaxs bo'lib, uning otashin sevgisi haqidagi qissa Sharq mamlakatlarida mashhurdir. Badiiy adabiyotda bu qissani birinchi bo'lib Fariddin Attor 1221-yilda "Mantiq ut-tayr" asarida nazmda bergan.

turgandek turardi. U xaloyiqqa to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi bo'lib, Ka'badagi barcha shayxlarning shayxi edi. Uning ostonasida shohlar gadolik qilar, ogoh kishilar ham unga qulliq qilishdan faxr etishardi. U biron-bir g'amgin kishi haqiga duo qilmoqchi bo'lsa, malaklar qo'l ochib, "omin", derdi. Uning maqsadi qarshisida ular yuz ko'rsatib, ko'nglining ko'zgusida jilvalanib turar edilar. Unga yaqin kishilar va muridlarning soni to'rt yuztaga yetar, ularning har biri Junayd¹ va Boyazidlarga² teng kelardi. Agar u bir duo qilsa bormi, hatto ofat dudidan qorayib ketgan olam ham yorishib ketardi. Agar biror kishi biron-bir dardga muhtalo bo'lgan bo'lsa, u duo qilgach, bu balo daf bo'lardi. Uning shukuhidan charxi a'loga shikast yetar, Arshi a'zam ham uning himmati oldida past turardi. Aqliga Arshning o'zidan xabar kelib, ular vahiy yoki ilhom kabi voqelikka aylanardi. U tushida biror narsa ko'rsa, bu voqea boshdan-oyoq o'ngida ham yuz berardi.

Unga bir necha tun bir tushni qayta-qayta ko'rgizdilar. Bu tushdan sabru qaror ipini uzdilar. Uyg'onib, o'zining bu holiga tavba qilar, ko'zini yumib, uyquga ketsa, yana o'sha tush qayta takrorlanardi. Tushida bir begona joyda sayr qilib yurar, ma'lum bo'lishicha, bu joy Rum³ mamlakati ekan. Bu yerda u bir butxona ichida mast holda turar, mastlikdan o'sha ibodatxona ahli kabi butparastlikka yuz tutgan edi.

Bu tush ana shu tarzda bir necha bor bo'lgach, sirlar xazinasi bo'lgan shayx:

— Bu balodan saqlanib bo'lmaydiganga o'xshaydi. Agar bir kishi Ka'bada yoki otashparastlar ibodatxonasida turar ekan. Kishi peshonasida yozilganini ko'rmasdan iloji yo'q. Tezroq o'sha mamlakatga yo'l olish, taqdir qayoqqa yetaklasa, o'sha tomonga ketish lozim. O'sha yerga ham bir borib ko'raylik. Boshimizga nimaiki kelsa "yo nasib", deb qismatdan ko'ramiz,— dedi.

Shu tarzda u o'z holiga nazar solib, o'sha yurtga borishdan o'zga chora topmadi. U keta turib, Ka'baga yuzini qo'ydi va

¹ Junayd Bag'dodiy — Bag'dodning mashhur shayxlaridan, 910-yili vafot etgan.

² Boyazid Bistomi — to'liq ismi Tayfur binni Iso binni Odam. Yirik shayx, tayfuriya tariqatining asoschisi, 961-yilda vafot etgan.

³ Rum — Kichik Osiyo, Qadimgi Rum davlati va uning xalqi Sharqda shu nom bilan yuritiladi. Keng ma'noda u musulmonlar yashamaydigan G'arbiy Yevropa mamlakatlarini ham anglatadi.

yuz hayajon bilan vidolashmoq uchun uni tavof qildi. Ming hasrat bilan haram tavofini qilib bo'lgach, Rum iqlimi sari yo'lga tushdi.

Hamsuhbatlari uning bu holidan xabardor bo'lgach, bu safarda unga hamrohlik qildilar. Tariqat piri yo'lda davom etar, to'rt yuz yo'l ahli esa unga hamroh edi. Yo'lda halok qilgulik har xil savdolar Shayx ko'ngliga g'ulg'ula solardi. Har dam u o'zga bir holatga tushar, bu og'ir ahvoldan qutulish chorasini topa olmas edi. Uning bu holiga do'stlari hayron qolishar, ularning aqlu hushi boshidan uchardi. Yaqin kishilari undan "Senga nima bo'ldi?" deb so'rashar, ammo shayxning bu g'alati ahvolidan voqif bo'lmasdilar. Ular o'z savollariga javob topa olmagach, Shayxdan ham ko'proq iztirob chekardilar.

Xullas, ular shu tarzda maqsad sari, qaysi maqsad, balki behad shiddat sari yo'l bosdilar. U yurtga yetib kelgan zahotiyoq Shayx ko'nglida yuz xil to'polonlar tug'yona boshladi.

Har nafas bir joyni kezib yurganlarida nogahon g'alati bir butxona namoyon bo'ldi. Uning toqi osmon gumbaziga yetar, juftu toqida esa ko'pgina sirlar yashiringan edi. Bu binoning toshlari g'am va mashaqqat tog'idan keltirilgan bo'lib, g'ishtlari dardu balo tuprog'idan yasalgan edi. Bu g'ishtlar yuz xil murakkab usullar bilan har xil rangdagi bo'yoqlar berib pishirilgan va turli go'zal naqshlar bilan terilgan edi. Bino boloxonasining ayvonchasida fitnalar qarab turar, ular kishilarni chorasiz holga solib, ulardan qutulishning sira iloji bo'lmasdi. Binoning har bir darchasi ishq nuridan yorishib turar, lekin bu darchalarda turli balolar maskan tutgan edi. Kunguralari imonga raxna solar, barchasi ishq dog'ini oshkor etar edi. Har kunguraga terilgan toshlar ishq tig'idan kesilgan boshlarga o'xshardi. Bu toshlar din ahli boshini uchirib yuborish, olam uzra toshbo'ron qilish uchun mo'ljallangandek edi. Darvozasi fitna to'dasi yurib o'tadigan joy, fitnagar toqi esa bu hunarda falakdan andoza olardi. Bu darvozaning halqa va zanjirlari yuz ming nayrangdan iborat bo'lib, ular savdo halqasiga o'rab, devona qilar, telbadek zanjiriga bog'lab tashlar edi.

Bu binoning ichida ishq o'ti yoqilgan yuzta otashkada bor bo'lib, ularning har birida yuz tuman savdoyi mavjud edi. Ulardan chiqayotgan qora tutunlar butxona ustini xuddi kufir va isyon zulmati kabi qoplab yotardi. Bu ko'hna dunyo shuncha aylangani bilan bu xil ajib butxonani hanuzgacha ko'rmagan edi.

Bu yerga kelganda Shayx jismida harorat ko'tarildi, ko'ngli iztirobdan betoqat bo'la boshladi. Har dam unga xastalik yuzlanib, ko'zi o'ngida qandaydir bir o'zga olam namoyon bo'la boshladi. U har tomonga parishonhol qarab yurganida, ko'zi beixtiyor bir tarafga tushdi. Uning qarshisida yuziga parda tortgan bir go'zal paydo bo'ldi. Bu parda go'yo uning quyoshdek yuzini bekitib turgan ufqdagi kamalakka o'xshardi. Shu payt shamol kelib, uning yuzidagi pardani ko'tarib yubordi va bu quyosh nuri har tomonga yoyilib ketdi. Uni quyosh deb atama, balki yuz quyosh ham unga devona bo'lib, uning husni shami atrofida parvonadek edi.

Bu go'zal qizning qaddu qomati go'yo suratdagi ruhning o'zginasi bo'lib, undan har lahza ruhda o'zga holat yuz berardi. U hur suratli ajoyib bir parizod, gul yonoqli ozoda bir sarv edi. Ko'rinishi ruhni o'ziga maftun etar, shakli shamoyili esa kishini yuz xil shaklga sola olardi. Suratidan hur va parilar ham xijolat chekar, tal'atidan sharq quyoshi ham uyalardi. Yuzy nur sochib turar, sochi zulmat kabi qop-qora edi. Bu nur va zulmat go'yo kufr va imondan nishona berardi. Yuzy uzra mushk taratuvchi zulfi yoyilib turar, go'yo bu zulmat ichra nurning yashiringanini eslatardi. Sochi nur ahliga zulmat olami bo'lib, unda savdo ahlining buyuk bir o'lkasi bekingandek edi. Xuddi yangi oy devonani hayratga solgandek, uning qoshi ham savdoyi kishilar uchun yangi oy kabi tuyulardi. Qoshining toqi — qabog'idagi ko'zi xuddi o'sha butxona toqisi ostida turgan go'zal qizning o'zginasidek ofatli edi. Ko'zi tevaragida fitna ahli kabi kipriklari har tarafga saf tortib turardi. Ko'zining pastida "balo" so'zining ostida yozilgan nuqta kabi bir xoli bor edi. O'sha balo ostida va yuz ustidagi xollarni bu ikki so'zga qo'yilgan nuqtalardan misol¹ deb bil.

Og'zi g'ayb sirlaridan nishona berar, ammo o'zi g'ayb ahli kabi benishon edi. Labi xasta jonlar uchun malham bo'lar, nutqida Isoyi Ruhulloh dami² bor edi. Uning kayf beruvchi labi yoqut kabi qizil rangda bo'lib, uning shirin so'zlaridan

¹ Bu o'rinda "balo" so'zlarining arabcha yozilishi ko'zda tutilgan.

² Iso alayhissalom — Masih laqabli payg'ambar. Diniy adabiyotlarga ko'ra u o'z nafasi bilan o'lganlarni tiriltirish, ularga jon bag'ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan deyiladi. Sharq she'riyatida sevgilining lablari jonbaxshlikda Isoga o'xshatiladi.

xasta jon oziq olardi. Uning kulgichlarida yuz ming jon asir, bag'baqasining chuqurchasida esa yuz Yusufi¹ Kan'on tutqun bo'lar edi. Agar u bu chohga tushganlarni qutqarish uchun zulfidan kamand tashlasa, bu kamand ularni yanada ko'proq o'ziga bandi etardi. Iyak aylanasi xuddi bag'baqa ostidagi "nun"ga o'xshaydi, go'yoki obi hayvonga gumbaz bo'lib xizmat qiladi, ammo u qadar baland emas. Ham uning qaddi niholiga jon jilvalanadi, ham xirom aylab yurishidan obi hayvon jilvalanadi. Ko'zi bila labi ajab san'atlar ko'rsatishar, agar biri kishilarni o'ldirsa, ikkinchisi o'sha o'lganlarni tiriltirardi.

Jismi gulgun bo'lib, kiygan ko'ylagi go'yo gul uzra gul edi, uni ko'rgan zahotiyoy yuz ming ko'ngil toqatsizlanib, o'zini yo'qotardi. Ko'ylagiga rang-barang go'zal naqshlar solingan bo'lib, ularda Rum va Farang² ustalarining jon chekib mehnat qilganligi ko'rinib turardi. Ko'ylakdagi qatl etuvchi qizil ranglar necha kishilarni o'ldirsa, lekin undagi atirdan o'lgan kishilarga qaytadan jon kirardi. Din ahliga qirg'in keltiruvchi kofirdek qotil ko'zidan barcha bahra olishni istardi. Kimki uning sochi zunnorini xayol qilsa, bu soch uning dinu imonini poymol etardi. Husnu latofatda jon aro er tutgudek yoqimli, balki bir qultum suv bilan yutgudek so'lim va go'zal qiz edi. Husnining shu'lası davronga o't solsa, otashin la'lidan jonga o't tushardi. Aqlu hush egalari undan otashgoh ishqini topardilar, ishqida zohidlar kuyib kul bo'lardilar.

Xullas, ana shu tarso qizi shunday bir go'zal shaklda xuddi quyosh ayvonidagi Iso qizi kabi qasr ustida turardi. Bundan Shayx ko'ngliga chaqmoq chaqilgandek bo'lib, uning joni shu'la dengizida g'arq bo'ldi. U qattiq hayajondan "lohav! duosini ichida qayta-qayta takrorlab, "tavba" deb yoqasini ushladi. Ammo u sho'x o'z ruxsorining shu'lası bilan Shayxning tavbayu duosini kuydirib yubordi. Shayx o'zidan ketib, tuproqqa yiqilayozdi. Bu damda qo'lidagi hassasi xuddi uy ustuniga o'xshash uning gavdasini suyab qoldi. U shundan so'ng birpas

¹ Yusuf — mashhur "Yusuf va Zulayxo" dostonining qahramoni. Diniy rivoyatlarda kan'onlik Yusufning og'alari hasad yuzasidan uni quduqqa tashlab, ko'ylagini qonga bulab, Yusufni bo'ri yedi, deb otalariga eltadilar. Bu yerda Navoiy go'zal qiz yuzidagi zanaxdon — chuqurcha — kulgichni Yusuf tashlangan quduqqa o'xshatmoqda.

² Farang — bu so'z butun Yevropani anglatgan; ba'zan "Fransiya" ma'nosida ham keldi.

orqasini devorga tirab turdi va bu g'aroyib vujudan hayratga cho'mdi. Ammo hayajonning zo'ridan hassasi va jismiga shikast yetib, holdan ketganча yerga quladi.

Oxir-oqibatda uning toza joniga ishq tushdi, ishq unga qon kabi kirib, butun vujudini qoplab oldi. U goh behol bo'lar, goh o'z holiga kelar, yo'ldoshlari esa uning bu ahvolidan lol qolishardi. Ular bir-birlariga hayrat bilan boqishar, Shayxning bu holatidan boshlarini quyi solishar, goho umidsizlarcha qarsak urardilar. Shu tarzda uning holi oqshom tushgunga qadar hayron qolarli darajada kechdi, balki bu holdan uning o'zi ham sargardon kezar edi.

Tun mamlakati kunni qoraytib, atrofni o'sha butxonadagi kufr zulmati kabi qorong'ulik qopladi. Uning boshiga shu tun kabi qora qismat tushgan, uning ro'zgoriga ham, unga tobe' kishilarga ham qora musibat tushgan edi. Ularning hammasi o'sha mug' dayri tuprog'ida, qaysi tuproq, balki balolar tog'ida qolishdi. Shayxning boshiga juda og'ir kun tushdi; bu kabi qora tunni hali hech bir odamzot ko'rgan emasdi.

Tun osmonda baxtsizlik pardalarini yoydi, har yonga yulduzlardan mixlar qoqdi. Charx ko'z yoshini oqizishga dud xizmatini o'tab, ko'k atrofida aralash-quralash bo'lib ketdi. Falak aylanishdan to'xtab, tog' kabi o'midan tebranmay qoldi. Charx dard ahliga zulm ko'rsatib, tog'-tog' qayg'ularni ijod etib turardi. Dunyoni o'sha tog'lar bilan yashirib, unga yuz tuman ming toshlar ham yog'dirardi. Osmon ko'zlaridan yulduzlar sochib, Shayx ahvoliga motamdan nishon bildirardi. Bundan barcha olam ahliga motamsarolik tushgan, ular qora kiygan edilar.

Shayxning boshiga bu kabi qattiq ish hech tushmagan, u nihoyatda ezilgan va g'oyat zaif edi. U zolim ishq zulmidan zor va behol bo'lib, butxona tuprog'ida xoru zor bir ahvolda yotardi. Ishq uning jism ila joniga o't yoqqan, kufr dinu imoniga o't solgan edi. U ko'z yosh to'kkanча yotar va lekin har damda og'zi qurir, chunki ko'nglidagi o'tning shu'lası og'zidan chiqmoqda edi. Ishq uning ro'zgorini qaro qilgan bo'lsa, tun go'yo yo'qu borini ham qaro qilgan edi.

Shu tariqa yuz xil balo uning joniga nasib etganidan, u g'arib o'z holiga yig'lab, shunday dedi:

— Har dam qayg'u-musibatim ortib bormoqda. Ey falak! Menga nelar qilmoqdasan! Tinchligimni buzib, ishq sari boshlading, yuz yonar o't ichra meni tashlading! Ko'nglimga

avval ravshan quyoshni ko'rguzub, keyin uni yashirgancha, g'am shomiga tutqun etding! G'am shomigina emas, balki osmon bo'shlig'idagi yaratilish chehrasini qaro qilding! G'am do'zaxining dudi olamni tutib ketdi, uning shu'lasini ko'nglim o'ti bilan yoritding.

Oллоh-Oллоh! Ne kechadur bu kecha?! Yo Rabbiy! Shunday ham mashaqqatli kecha bo'ladimi?! Men boshimdan ko'pgina qiyin kechalarni o'tkazganman, ammo bu kabi uqubatli kechani hargiz ko'rmaganman! Bu tun emas, balki do'zax o'tining dudidir. Yo falakning ohidan iborat qorishmadir! Bunday tun, yo Rab, hech kimning boshiga tushmasin, unga hech kimsa mendek giriftor bo'lmasin!..

Bilolmay qoldim: tun balosidan gapiraymi yoki menga tushgan kun balosidan gapiraymi?! Jismim, a'zoyi badanim, sezgilarim va aqlu hushim ishqdan shunday parda yopindilarki, go'yo ularning hech biri mavjud emasdek, ishq zulmidan hammasi nobud bo'lgandek tuyulmoqda. Hatto gavgavda tobu toqat qolmaganidan ko'yida ko'z yoshi singari ravon bo'lishga kuch topilmaydi.

Boshimni cheksiz g'amdan qutqarmoq uchun toshga urib tilka-pora qilmoqlikka quvvat qani?!

U quyosh nurlaridan nur olmoqqa, u oy yuzlikka nazar solmoqqa ko'z qani?!

Qul shohga tazarru aylagandek, o'sha dargohga surtmoqqa yuz qani?!

Ko'ksimga tosh urgudek, boshimga tuproqlar sovurgudek qo'l qani?!

O'zimni qo'lga olishga, aqldan ozishimga to'sqinlik qiladigan hush qani?!

Ishq tadbirlarini aytib beradigan, vayron bo'lgan ko'ngilni tiklaydigan aql qani?!

Dardimga chora qiladigan yoki bag'rim porasiga davo beradigan sabr qani?!

Holim g'amini yeyuvchi ko'ngil qani? Axir u ham hozir o'lik sonida-ku!..

Bir nafas urguchalik tag'in jon qani?! Ko'ngil kabi uni ham izlab topa olmayman!..

Menga bu yo'l ne balolik yo'l edi? Axir bundan battarroq bo'lishi mumkin emas-ku!! Umrni bu yanglig' xoru zor ko'rguncha hargiz tirik bo'lmaganim yaxshiroq emasdimi?!

Bir xatar chaqmog'i tushib, vujudimdan asar qoldirmasa nima qilardi?!

Do'stlar, menga madad bersangiz nimangiz ketardi?! Jam bo'lib, men zorni o'ldirsangiz!.. Toinki bu olam orimdan, bashariyat ahli esa afg'onu zorimdan qutulsin. Birodarlar, jonimga qat! tig'ini uring! Kuydirib, kulimni har tomonga sovuring! Toki jahonda bu yanglig' rasvo bo'lmayin! Har dam yuz marta o'lgandan ko'ra bir o'lay!

Shayxning bu musibatli holiga do'stlari hayron qolishar, uning dardidan har dam qon yig'lashar edi. Bu g'amgin va chorasiz kishilar bir yerga to'planib, har biri Shayxga turli nasihatlar bera boshlashdi. Shayx ular pandini fahmlamas, nozik so'zlar ma'nosini ham anglamas edi. Ular Shayxga aql mezoni bilan xitob etgan bo'lsalar, Shayx ularga ishq yo'sinida javob qaytarar edi.

Ulardan biri dedi: — Ey din arboblarning boshlig'i! Sening izlaring yaqinlar ahliga surma o'rnidadir. Kishi hayotida shunaqa ko'rgulik sodir bo'lib turadi, axir, undan faqat o'zini qo'lga olgan kishigina najot topadi.

Shayx dedi: — Ey farzand! O'zlik qayoqda deysan, u bo'lganda men ham uni zabt etmasmidim?

Biri dedi: — Bu shaytonning ishi. Undan kishi faqat zikr tushish yo'li bilangina qutuladi.

Shayx dedi: — U holda jam'iyat shartdir, men esa parishonhol odamman, qandog'am xosiyat berardi?..

Biri dedi: — Ey sir ahlining peshvosi! Bu baloni daf qilish uchun namoz o'qish kerak.

Shayx dedi: — Bu ma'nida so'z aytna! Men telbaman, telbaga esa aql o'rgatmaydilar.

Biri dedi: — O'rningdan tur-da, tahorat qil va kishilarni toat-ibodat qilishga ishorat qil!

Shayx dedi: — Ko'z yoshimdan o'zga suvim yo'q, bag'rimdan har dam ko'zimga qon yoshlar keladi!

Biri dedi: — G'usl qilish kerak, u ko'ngulni pok etishdan tashqari g'amdan qutqaradi. Eng to'g'ri yo'l ana shudir!

Shayx dedi: — Men yo'qlik dengizida g'arq bo'ldim. Mendan yana nima istaysan?!

Biri dedi: — Tasbehingga mashg'ul bo'l-da, bu parishon holatdan o'zingni qutqar.

Shayx dedi: — Tasbehimning tori uzildi, uning o'rniga zunnor ipini bog'ladim!

Biri dedi: — Misvok — tish kovlagichga iltijo qil, uni og'zingga solib, sunnat bajo keltir!

Shayx dedi: — Agar misvok havas qilmoqchi bo'lsam men uchun og'zimdagi hayrat barmog'i yetarlidir.

Biri dedi: — Biror xatolik yuz bergan bo'lsa, uzriga yer o'pib, unga sajda qil!

Shayx esa ko'zlaridan qon yoshini oqizib shunday dedi:— Bari bir bu eshikdan boshimni olmayman!

Biri dedi: — Safar Runga bo'ldi, endi Ka'bani qarorgoh etmoq darkor.

Shayx dedi: — U yerda izlaganimni bu yerda topdim, endi nima uchun orqaga qaytib, behuda mashaqqat chekishim kerak?!

Biri dedi: — Sahro sari yuzlanib, Batho¹ tomon yo'lga chiqish vaqtidir.

Shayx dedi: — Men uni bu yerda topdim. Rum borida Bathoni nima qilaman.

Biri dedi: — Safarimiz tamom bo'ldi. Vatan sari yo'lga tushsak yaxshi bo'lardi.

Shayx dedi: — Ehsonli tangri go'yo o'zi muruvvat ko'rsatib, ushbu butxonani menga haqiqiy vatan etibdir.

Biri dedi: — Agar boshqa shayxlar bu ishdan xabar topsalar, bizni ta'na-malomat qiladilar-ku?!

Shayx dedi: — Ular bilan ishim yo'q. Istagan kishim xarobat² ichidadir.

Biri dedi:— Sening avvalgi vajdu holating — e'tiqoding qani? Zuhd va ibodatda o'tkazgan pokiza vaqtlaring qani?

Shayx dedi:— Holatim — butxonada turmoqdan iborat. Sobiq ibodatlarimning yuztasi bunga sadqa!

Qavm o'sha kechasi yuz to'lg'anib, Shayx ahvolidan iztirob chekardi. Ular Shayxga ta'nalar qilishar, ammo Shayx bularga parvo qilmasdi. Ular Shayxga o'gitlar berishar, ammo u bularni fahmlarnas edi.

Ertalabgacha butxonadagi kishilar g'avg'o qilib, din ahlining bu holini tomosha qildilar. Ular din ahli rasm-rusumlarini hazil-masxara qilish bilan o'z dinlari tariqatidan lof urib, maqtanib qo'yishardi. Ular gumrohlik andishasiga

¹ B a t h o — Makka atrofidagi tog' oralig'ida joylashgan bir dara nomi. Majoziy ma'noda Makkani ham anglatadi.

² X a r o b a t — bu o'rinda "mayxona" ma'nosida qo'llanilgan.

borib o'z Lot (but)laridagi "lo"ni "illalloh"³ so'zining "lo"si bilan teng deb hisoblashardi. U kishilar uchun o'zlarining baxtsizlikka duchor bo'lganliklari bir sari bo'lsa, butxona ahlining bu savdodan sevinishi bir sari bo'lib tushmoqda edi. Shayx yaqin kishilari bilan butxona kishilarining yonini olar, bundan din ahli xijolat tortardi. Tong yorishgunga qadar bunday mudhish hol musulmonlarga ko'p malollik yetkazdi.

Yorug'lik qorong'ulikni yenggach, butparastlar o'zlarining katta qo'ng'irog'ini chaldilar. Nasroniy qizi o'z chehrasini namoyish etganidek, charx quyosh nurlarini olamga ko'rgizdi. Butxona ahli orasida Shayx ishq va ahvoli haqida mojaro qo'zg'aldi. Ular butxona ichida to'planib olib, butxona ahli millatiga quvvat bag'ishlovchi bu holdan shod bo'lishardi. Din ahlining bunday xijolatlari tobora ortib, nihoyat ular nomusga chiday olmay, Shayxni yolg'iz tashlab tarqalib ketishdi. Bechora Shayx butxonadagi bolalarga ham masxara bo'ldi, ular Shayxning bu holidan mazza qilib kulishardi.

Keksa Shayx oshiqu zor, g'arib bir holda ko'zini tarso qizi tomonga tikkancha yo'l uzra yotardi. Kishilar uni tahqirlab va masxaralab bosib o'tsa ham u mutlaqo parvo qilmas edi. Chekkan azobidan g'oyibu hozirlarning ham, ingrashidan mo'minu kofirlarning ham rahmi kelardi.

Ammo Shayxning kunduz kunini shu tariqa qaro qilgan va uni din yo'lidan chiqarib, kofirlar butxonasi ichida rasvo aylagan o'sha olamga o't soluvchi tarsozoda parda orqasidan oshiqu zoriga, giriftoriga yashirincha boqib turardi. U, Shayxni g'aflatda qoldirib, poymol bo'lib yotganini ko'rsa-da, o'zini bilmaslikka solar, uning holini tushunishni o'ylamasdi. Garchi u Shayxning diniga qasd qilib, uning jonini talon-toroj etgan bo'lsa-da, o'zini go'llik va nodonlikka solib, go'yo hech narsa bilmagandek tutardi.

Uning firoqidan Shayx joni o'rtanar, balki boru yo'g'i shu o'tda yonardi. Ertadan kechgacha bag'ri chok-chok bo'lib, kechdan tong otguncha ayriliqdan halokat yoqasiga borib qolardi. Shu tarzda uning mashaqqatli har bir nafasi ortiq tuyular, bir oy mobaynida ahvoli shunday kechdi. Unga ranju dard haddan tashqari yuzlanib, g'am ichida qolgan jismi tuproq bilan teng bo'layozganida, o'sha zolim kofir, ishvagar xulqli

¹ "Illalloh" – "bir xudodan boshqa" oyatdan olingan.

go'zal yana o'sha joyida ko'rindi. Nozli husni bilan butun olamga o't solgancha o'z giriftori holidan xabar olmoqchi bo'lib, shunday savol berdi:

— Ey islom eliga yetakchi, din va islom ahliga to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi pir! Senga Ka'ba tavofini qilish hunar edi, nechun butxona eshigida vatan tutding?! Seni din elining madadkori deyishardi, kofirlar butxonasiga nechun asir bo'lding?! Agar safar ahli biror yerga tushib, u yerni manzil etsa, bir kecha o'sha yerda bo'lib, ertasiga boshqa yoqqa ketadi. Sen Shayx esa bir oydan beri bu yerda turib, butxona tuprog'ini maskan etding. Kofirlar butxonasida yashashdan va zulmat ablidan tilagan maqsading nima ekan?

Shayx jahonni bezatadigan bu jamolni ko'rib, uning bu jon baxsh etuvchi so'zlarini eshitgach, hayajondan butun a'zosini qaltiroq bosdi. Jismi goh bukilar, goh tik bo'lardi. Hushini yo'qotib, o'zidan keta boshladi, jismida hayotdan asar ham qolmadi. Butxona eli uni o'ldi deb gumon qilishdi va ming yil oldin o'tganlar bilan teng bo'ldi deb hisoblashdi.

Shayx shu ahvolda bir kecha-kunduz o'likdek yotdi. U sanam esa Shayxning bu holiga afsus bilan bosh chayqatardi, boshqa kofirlar ham hayronu lol edilar. Hattoki qon to'kuvchi o'sha qotilning ham unga rahmi keldi. Kufr va din ahllari Shayxning boshiga yig'ilib, komil ishqiga ofarinlar aytishdi. Uning boshini tuproqdan ko'tarib qarasalar, hali badanida joni bor ekan.

Shayxning ishq el ko'ngliga nihoyatda ta'sir etdi, sanam holida ham o'zgarish yuz berdi. U o'z ishq bilan qatl etilgan Shayx oldiga qadam qo'ydi. Xastaning dimog'i maqsad isini sezgach, gulchehraga qarash uchun asta ko'z soldi. Uning yuzida na rang, og'zida na so'z qoldi. Shu tariqa u bir muddat gung va lol bo'ldi, tili so'z aytishga ojizlik qildi. Visol zavqi uni o'z holiga keltirgach, zolim kofir unga shunday savol qildi:

— Biz Shayxdan hol-ahvol so'rab, uning qanday kayfiyatda ekanligini bilmoq uchun savol bergan edik. Ammo Shayx hiyla bilan o'zini behush ko'rsatib, bizga biron so'z aytish uchun og'iz ochmadi. Endi u yana o'z holiga qaytdi, bizning yuqoridagi savolimizga javob bersin.

Shayx bu so'zlarni eshitgach, oh urib, ko'zidan shashqator yosh to'kib, dedi:

— Ey ko'nglimga qiyomat solgan! Sen mendan hol-ahvol so'raganingdan keyin arz qilmoqdan o'zga ilojim yo'qdir. Arzimni biron takalluf bilan tutib bo'ladimi, axir?! Chunki bu ish maxfiy sir bo'lishdan o'tdi, endi dardimni ichimga yutgancha, uni senga ayon qilaman. Butxona ichida bu xil zor bo'ldim, ishq bandiga giriftor bo'ldim, jonimga har xil balolar yuzlandi — hammasiga yuzingni ko'rish boisdur. Ajoyib joyda chehrang jilvalanishi bilan xuddi to'rtinchi osmondan quyosh porlagandek bo'ldi; menda ne chidam qoldi, ne sabru toqat, o'sha soatdayoq aqlu hushimdan ajraldim.

O'z holimni qisqacha izhor etib, seni dardimdan xabardor ayladim. Agar chora qilsang — sen uchun oson, agar qatl qilsang ham jonimning hayoti bo'ladi. Men o'z holimni bildiray, deb senga arz qildim. Qatl etasanmi yo rahm qilasanmi — sening o'zing bilasan!

Sho'x unga dedi:

— Ey oliy sifatlar egasi bo'lgan murshid! Ahli islom ichra uyat yo'q emish! Axir sen kabi islom elining boshlig'i ham shunday parishon so'zlar aytadimi? Senda na hayo bor ekan va na adab! Sen o'zi g'alatiroq odam ekansan, aytgan so'zlaring esa sendan ham g'alatiroq!..

Ey, peshvo! Kimki, ishq ahlidin bo'lsa, uni faqat odobli va hayo koni deb bilgil! Ey, yo'l piri! Bu xil odobdan tashqari so'zlarni dadil aytish hatto yosh bolalarning ham qo'lidan kelmaydi! Axir seni Shayx deb ataydilar-ku, oq soqolingdan uyalsang bo'lmaydimi?! Yoshing to'qson bilan yuzga borib qolibdi. Seni qari desa ham, yosh desa ham bo'ladi... Yosh bo'lsang, hanuzgacha aqling kirmabdi, qari kishi esa bu xil so'zlarni o'zining xazon faslida aytishi yarashmaydi. Axir sen yosh emassan, hayron qolarli darajada qarisan-ku, aqli hushi uchib, munkillab qolgan cholsan-ku! Sen shunday so'zlar so'yladingki, ularni inson jinsidan bo'lgan bironta ham odam aytmaydi.

Ey beqaror Shayx! Shak-shubhasiz: sening bu so'zlaringda tiling bilan ko'ngling bir emas. Chunki ishq ahli o'z sirlarini maxfiy tutib, uning fosh bo'lishidan ehtiyot bo'ladilar. Ayniqsa, ma'shuqa oldida bu xil so'zlarni aytib, ishqini bu xil shoshib-toshib bayon qilib bo'ladimi? Ishq dardiga yo'liqqanlar shunday yo'l tutadilarmi? Zuhdu taqvo elining chidamliligi shundoq bo'ladimi?!

Go'zal tal'atli mahvash shu xil so'zlarni aytgach, Shayx uyatdan o'zini qo'yarga joy topa olmay qoldi... Bechora Shayx ko'p xijolatlar chekib, unga shunday dedi:

— Ey inson sifatli hurzod! Ishq meni zoru zabun aylab, aqlimni o'g'irlab oldi, o'zimni telba-devona qilib qo'ydi. El devona kishidan aql kutadimi? Yo savdoyi va sehlrangan odamdan adab talab etadimi? Agar telbalik tufayli adabsiz so'z aytgan bo'lsam, meni kechir; chunki u payt men o'zimda yo'q edim. Ammo nima degan bo'lsam, ularning hammasi rost. Tonmasang tekshirib ko'rishning mumkin. Ey, nigor, tanim zor bo'lib ko'nglim pora-pora bo'lgan bir paytda, qanday qilib senga sertakalluflik bilan so'z ayta olaman?! Sen so'ragan paytda qay holatda bo'lsam, shunday javob qaytardim. Bari bir uni yashirib bo'lmaydi, boricha aytdim. Chunki o'zimni oshiq emasman va yor vaslini istamayman, deya olmayman-ku, axir!

Shunday qilib, Shayx aytgan so'zlaridan tonmadi. Ma'shuqasidan uzr so'rash, yolvorishga o'tmadi. Shunda u sho'xi sarkash dedi:

— Ey, jahлга yo'g'rilgan odam! Agar qismatga rozi bo'lsang: kimki mening vaslimni tamanno aylasa, u to'rt ishini bajarishi shart: u may ichishi, mast bo'lib, zunnor bog'lashi, Qur'onni o'tda kuydirishi va butparastlar diniga kirmog'i kerak.

Bu to'rt narsa ishqning sharti — shukronasidir. Uning yana ikkita jarimasi ham bor. Chunki bu foniylk to'rt yo'li bo'lsa, yana ikki yo'l o'sha to'rtning ifnosi (fanoda butunlay yo'qolishi, o'zini mahv etish) demakdir. Ulardan birinchisi — bir yil davomida cho'chqaboqarlik qilish bo'lsa, ikkinchisi — shu davr mobaynida otashgoh o'tining parvonasi bo'lishing, ya'ni otashgohda o't yoqishing lozim.

Agar Shayx bu butxona aro chin oshiq bo'lsa va o'z ishqining da'vosida sodiqlik ko'rsatsa, unga isbotlash uchun shukrona ham, jarima ham ana shundan iborat. Bundan ham ortiq balolar bo'larmikan? Agar mening vaslinga sen talabgor bo'lib, yoningda bo'lmoqlig'imni istasang, bu aytganlarimning hammasini qabul etmog'ing kerak. Shundagina sen yasl ko'chasiga kira olasan. Bordiyu bu ishlarni bajarishga qurbing yetmasa, erta kunni kech qilmasdan, yo'lingdan qolma!

Shayx unga dedi:

— Ey xasta jonim ofati! Ko'nglimni ishqing otashi o'rtamoqda. Shavqing shu'lası vujudimni chulg'ab, ishqing

chaqmog'i o'rish-arqog'imni kuydirmoqda. Men g'aribu devonaman, aqlu hushu sabrdan begonaman. Pariruxsor yor neki amr etsa, devona oshiqiga ne ixtiyor! Nimaiki talab qilsang, buyur, chunki sen hokimsan! Agar bajarmasam, jafotig'ini bo'ynimga ur!

Shayx o'z so'zlarini shu yerda to'xtatdi. Uning bu so'zlari sho'x qizga va barcha butxona ahliga ma'qul tushdi. Shundan so'ng butxona ichini jannat kabi yasatib, ko'p takalluf bilan bezadilar. Uning to'rida osmon barobar yuksak taxt o'rnatdilar, undagi zebu ziynat haddan ziyod ko'p, qiyosdan tashqari go'zal edi. Sho'x nasroniy qizi unga shavq bilan chiqib keldi, uni ko'rgan Shayx har dam joni og'ziga kelardi. Imoni yuzini qora qilish uchun Shayxni to'plangan odamlar o'rtasiga olib kirdilar. Butparastlar, xoh ular shu yerdagi turg'un kishilar bo'lsin, xoh sayr etib yuruvchi jahongashtalar bo'lsin, hammasi bir yerda jam bo'ldilar. U yerda o'nlab xumlarda may hozir etib, uning har xil gazaklarini ham tayyor qilib qo'ydilar. Atrofida butxona qo'ng'irog'i va arg'anunlar¹. Shayx dini motamiga un tortib, kuy chalar edilar.

Hech qachon olamda bu yanglig' ish bo'lgan emas edi. Rohiblar har tarafdin saf tortib o'tirar edilar. Ogoh murshiddan Qur'onni so'radilar, otashgohdan o't olib kelib qo'ydilar. Zunnor va salib² muhayyo etilgach, dilni ovlovchi tarso qizi yuz afsun bilan o'rnidan turdi. U yuz ming noz bilan taxtdan tushib, Shayx oldiga e'zoz bilan yurib keldi. Uning yonida o'tirib, qadah to'la may ichdi. Buni ko'rgan Shayxning hushi boshidan uchdi. Soqiy qadahdan sarxush bo'lgach, yana boshqatdan qadahni limmo-lim to'ldirib, uni Shayxga tutdi va shunday dedi:

— Oxiriga qadar ich, ey olijanob kishi! Bilki, bir tomchi qolsa ham hisobga o'tmaydi!

Ishqqa berilgan Shayx istar-istamas dilnavoz tutgan mayni ichar ekan, ko'zlaridan yosh dumalar, islom va imondan qo'lini butkul yuvgan edi. U shunday ichdiki, boshidan dud chiqib, may o'tida butun borlig'i kul bo'ldi.

Shayxga bir necha davra may tutganlaridan so'ng, uning ishqiq aqliga jabr eta boshladi. Boda uning hushini o'tmas qilib qo'ygach, u qizga vasldan muddao izhor etdi.

¹ Arg'anun — musiqa asbobi (organ).

² Salib — nasroniylar bo'yniga osib yuradigan krest, xoch, sanam.

Sho'x tarso qizi esa unga: "Endi shartlardan birigina bajarildi, xolos", — deb aytdi. Shayx unga: "Ey sho'x, yana nima qoldi, aytil, har ne matlub bo'lsa, men bajaray!" dedi. Shundan so'ng sohibjamol mahvash kufr ahlining ulug'lariga ishora qildi. Ularning barchasi kufr ishlari sohasida mohir kishilar bo'lib, Shayx imonini kufrga taqdim etdilar va uni o'sha dinga kiritdilar. Uning ustidagi pirlik xirqasini yechib olib, yalang'ochladilar. Bu holatni ko'rgan kishi yig'lab turardi. Shundan so'ng uni may hovuzi ichiga solib, boshdan-oyoq cho'miltirdilar. Shayx ham hech narsadan hayiqmasdan mayga sho'ng'ishda davom etaverdi.

Keyin kofirlar kiyadigan kiyimlarni olib kelib, unga boshdan-oyoq kiydirdilar. Beliga zunnorni mahkam tang'ib, bu tasavvuf peshvosi bo'lgan Shayxni kofir qildilar. So'ngra xor bo'lib ezilgan Shayxni butxonaga olib kirdilar. U mast holda but oldida sajda qildi, egnidagi pirlik xirqasini olovda kuydirdi va "Kalomulloh"ni o'tga tashladi. Shunday qilib, dam-badam uzatilayotgan qadahdan mast bo'ldi ham o'zini mastona butparast qildi. Gardun uning boshiga solmagan jahondagi hech bir rasvolik qolmadi.

Ishq Ka'ba siri mushkulini ana shu tarzda hal etib, Shayxni butxona bolalariga masxara qildi-qo'ydi. Yosh farang bachchalar mast-alast yotgan din peshvosi bilan hazil-mazax o'ynashar; qutlug' qadam egasi Shayx esa o'zini bilmay yotar; agar o'ziga kelib qolgudek bo'lsa, unga yana may tutar edilar. U tunu kun shu tarzda hushsiz g'irt mast holda karaxt bo'lib yotar, unga na kun va tun ma'lum bo'lar edi.

Oqibat ishq yana tug'yon urdi. U bir sahar o'rnidan turib, shunday afg'on qilib, faryod ko'tardi.

— Ey ko'nglinga iztirob solib, vujudim binosini xarob qilgan! Ishqi bedodlikni bunyod aylab, dinu imonimni barbod etgan! Kufr elining dini shunday bo'ladimi?! So'zni bir joyga qo'yib shartlashish natijasi shumi?! El maqsadini shu tarzda amalga oshiradilarmi?! Shu xil va'daga vafo qiladilarmi?! Ko'ngling nimaiki istagan bo'lsa, hammasini bajartirding, yuz ming balo chaqmog'ini menga urding. Qani ayt-chi, qaysi istagingni amalga oshirmadim?! Qaysi shartingni bajo keltirmadim?! Vafo qilish paytida o'zingni bilib-bilmaslikka solmoqdasan. Vaslga erishuvimga beparvolik qilmoqdasan. Men ham g'aribu ham qari, ham xastaman, kufr zanjiri bilan mahkam bog'langanman. Meni

kecha-kunduz mayga tutib, va'da qilganlaringni unutding!
Da'vongni shu tariqa isbotlaysanmi?! O'zing cho'qinadigan
"Manot" va "Lot"lar¹ dan qo'rqmaysanmi?!

Sho'x tarso dedi:

— Ey Shayx! Buncha ko'p ta'na qilaverma! Shart boylashdingmi, uni nihoyasiga yetkaz. Vaslga suyunchi bo'ladigan to'rt ishni bajarding. Endi ishqning ikki jarimasi qoldi. Ey ulug'lar faxri, bu jarimalar quyidagicha: bu butxona atrofida ko'ngling jirkanmasdan roppa-rosa bir yil kechalari otashgohda o't yoqasan. Kunduz kunlari esa o'zingni notavon tutmasdan, cho'chqa podasini qarshi olishga ravona bo'lasan va kechga qadar cho'chqaboqarlik qilib, bu yerdagi kishilarga cho'ponlik vazifasini bajarasan.

Bir yil tugagach, visol sari yetib kelasan. O'shanda men visol bazmini muhayyo qilib, senga peshvoz chiqaman hamda kufr yo'sinida to'y boshlab, vaslim bilan sening joningni shod qilaman.

Agar ishq qoidasida yetuk bo'lmasang, bu yo'lga qadam qo'yma, ya'ni aytilgan jarimalarni bajarmasang, kofirlikdan voz kechib, diningni qabul qil hamda ibodatxonani qo'yib, Ka'baga qayt! Necha kun muttasil aysh qilib, may ichganingni o'zingga bag'ishladim. Kuydirilgan eski kiyimlarningning ham bahridan o't, ularning o'rish-arqog'i haqida so'z yuritmay qo'ya qol. Yoki o'z kiyimlaringga muayyar baho da'vo qilsang, mayli, pulini olib, cho'ntagingga sol, yo'lda xarjlash uchun ishlatarsan. Bu yerda nimaiki ko'rgan bo'lsang, ko'rmadim deb gumon qil yoki havas mayxonasi tomon ot choptirmadim deb o'yla!

Shayx mahvash so'zlariga quloq solib eshitgach, uning qalbida yana ishq tug'yon aylab, shunday fig'on qildi:

— Ey ishqning shiddati jonimda bo'lgan, xotirim oromi, ko'nglim quvvati! Har neki istaging bo'lsa, buyur — qulingman. Agar bajarmasam, mayli, meni qatlga hukm et! Ammo hijron so'zini aytna, meni vasl uyidan benasib etuvchi so'zga yo'lama!

Shunday deb u o'rnidan irg'ib turdi-da:

— Suruvni keltiring, qo'yni² cho'pon huzuriga yetkuring! Men gumrohga madad aylab, iltifot qilib, otashgoh sari yo'l boshlang!— dedi.

¹ "Manot", "Lot" — islomdan avvalgi arablar sig'inadigan butlarning nomi.

² Qo'y — bu o'rinda "cho'chqa" ma'nosida ishlatilgan.

Xullas, qo'yni cho'pon huzuriga yetkardilar, uning ikkinchi tilagini ham bajo keltirdilar. Shayx kunduz kunlari cho'chqa to' dasidan ogoh bo'lib, ularni boqsa, kechalari uning manzilgohi otashgoh bo'lar edi.

Kechqurundan tong otgunga qadar uning ishi o't yoqish bo'lib, kufr olovini ravshanroq yondirish bilan vaqtini o'tkazardi. Sahar payti butxonada qo'ng'iroq chalingach, ya'ni qaro zulmat tuni yorishgach, u devonalikdan gulxanga yiqilgan odamdek dudga belangancha kuldan chiqib kelardi. Qo'ng'iroq ohangiga mos holda kufr elining odat va tartibida xirgoyi qilardi. Shu tariqa u to'ng'izlarga ro'para bo'lar, uning atrofida yuzdan ortiq to'ng'iz bo'lardi.

Shunday qilib, u bu xil zulmatga giriftor va asir bo'lib qolgan edi. Uning farmonidagi qavm bu ahvoldan uni xalos etish uchun ko'pgina chora-tadbirlar qilib ko'rishdi, ammo bu tadbirlar unga qil uchichalik ham ta'sir etmadi. Ular Shayxni xalos qilishga hech imkon topa olmagach, chorasiz holda har yoqqa tarqab ketishdi. Shayxning o'zi yolg'iz qoldi. Ulardan har biri uyatdan bir tomon borib, Ka'bada qochoqlar kabi yashirindilar.

Shayxning bir foniyl muridi bo'lar edi. U ishq jomidan haddan ziyod ko'p may ichgan edi. Yetakchi (Shayx) karvonni qayerga boshlasa, bu solik (shogird) ham o'sha manzilda unga hamroh bo'lguvchi edi. Ammo Shayx Rum sari safarga chiqqanida, unga o'zga bir mamlakat maskan bo'lgan edi. Bu qutlug' qadamli yo'lovchi safardan qaytib, Ka'ba tomon ko'pgina manzillarni bosib o'tdi. Yo'ldanoq u Shayx atrofidan panoht istay deb, xonaqoh tomon yuzlandi. Ammo kelib qarasa xonaqoh xarob, uning piri yo'q edi. Xonaqohdagi to'rt yuzta taqvodordan birortasi ham ko'rinmasdi. U bu holni yaxshilab tekshirib ko'rgandan so'ng unga sodir bo'lgan ahvolni boricha aytib berishdi. Shayxning Rum sari yo'lga chiqqani va bu yerda uning boshiga ne ishlar tushganini so'zlab berishdi.

U Shayx muridlarining xalifasi (boshlig'i) bo'lgani uchun o'z o'rtog'larini olib kelishga kishilar yubordi. Shu tarzda himmat ko'rsatib, barchasini bir yerda jamladi hamda ulardan Shayx ahvolini diqqat bilan surishtirdi. Unga tush bilan Rum voqeasini bayon qilib, butxona va tarso qizi zulmini aytib berishdi. Shayxning ishq ichra beqaror bo'lganini va holidagi beixtiyor qolganini, boda ichib, rindu mast bo'lganini; dinni tark etib, butparast bo'lganini; yana otashgohni maskan etganini va "Kalomulloh"ni o'tga solganini hamda qanday qilib zunnorni

beliga to'rt aylantirib bog'laganini, hozir u kechalari otashgohda o't yoqib, kunduz kunlari esa cho'chqa boqishligini hikoya qilib berishdi.

Shunda dard sohibi bo'lgan haligi xabardor rind ularga shunday dedi:

— Ey or-nomusni saqlashda to'ng'izlardan ham battar bo'lgan kishilar! Shayx sizning piringiz edi, sizlar unga murid edingizlar. Uning ko'rsatmasidan barchaga najot umidi yetardi. Faqr aro muridlik qilish sharti shunday: agar kimki qutlug' tabiatli bo'lib, murshid bo'lsa, uning muridlari ham unga o'xshash bo'lishi kerak... Agar u o'zining yaxshi-yomon kunlarida nima ish qilsa, siz unga taqlid etishingiz lozim. Siz vafosizlarga faqr tartibi odatlari hayf! So'fiylar kiyadigan xirqayu o'raydigan salla ham hayf!

Dorilomon payti yolg'on lof urib, Shayxga sodiqligingizni isbot etishga tirishasiz. Shayxning boshiga og'ir ish tushsa, o'zingizni undan uzoqqa tortasiz. Shayxingizga bevafoqlik qilib, Qiblagohingizni¹ butxona ichiga tashlab kelibsiz. Xudodan qo'rqmay, eldan uyalmasdan, bu ish uning boshiga tushganda, uni yolg'iz qoldirib, orqangizga qaytibsis. O'z peshvongizni u yerga qo'yib, xizmatidan, balki diydoridan to'yib, qaytib kelibsiz. Shu sifat bilan yana o'zingizni yaxshi fikrli, to'g'ri ish tutuvchi deb hisoblaysiz, bir-biringizni yana "darvish" deb ham ataysiz. Zuhdu tasbehu ridongizdan uyat sizga! Kavush, salla va hassangizdan uyat sizga! Agar Shayx itboqarlik qilib, bir necha it parvarish etganida edi, unga charxdan bu yanglig' jaf o yetgan paytda itlardan vafo ko'rgan bo'lmasmidi?! Axir ulardan ba'zilari yo'qolib ketsa, ba'zisi qolar, uning atrofidan jilmasdan turar edi-ku! Uning muxoliflari bilan goh urishib, goh uning motamida ulishar edi! Agar insondan vafo yiroq bo'lsa, vafo bobida unday kishidan it yaxshiroqdir. Bordiyu sizda mardonalik, ixlos da'vosi ichra oqillik, donolik bor bo'lsa edi, Shayx boshiga bunday balo tushganda, ya'ni u birov ishqiga muhtalo bo'lib, o'zini har jafoga duchor etganida, uni siz ham qilmog'ingiz lozim edi. Ammo barchangizda unga hamdardlik qilishdan o'zni chetga tortish zo'hir bo'lib, faqr ichra yuz nomardlik ko'rsatdingiz. Kishi "erman" deb lof urgani bilan er bo'la oladimi? Qo'lidan kelmaydigan ishga qo'l uradimi?

¹ Shayx ko'zda tutilgan.

Jonga oziq bag'ishchlovchi shogird shu tarzda so'zlarni aytar, ular og'ziga sukut muhri solgancha, lom-mim demay jim o'tirishar edi. U ularni koyigach, "Bir yerda o'tirish bilan ish bitmaydi", deb o'rnidan turib, Rum sari, din va imonni yondiruvchi o'sha manzil tomon yo'lga chiqdi. Haligi jamoat ham uni qo'llab, xohlar-xohlamas unga yo'ldosh bo'lishdi. Barcha cho'lu biyobonlarni bosib o'tib, cho'chqaboqar Shayx turgan manzilga yetib bordilar. Shayxda na islom, na imon maslagidan asar qolgan; na aql, na zuhdu taqvo andishasidan nishon qolgan edi. Bu telba oshiq maydan mast holda bexudlik dardi bilan birga edi.

Shayx o'z oldiga kelganlarni tanimay, ulardan yuzini teskari burdi va cho'chqalar to'dasi yurgan tomonga qaradi.

So'fiylik yo'lini tutuvchi solik bu holni ko'rgach, Shayx uchun ko'ngli buzilib, oh urdi. Yuziga ko'plab hasrat yoshlarini to'kib, o'zi bilan birga kelgan jamoatga qarab shunday dedi:

— Endi xudoga hamdu sano aytib, bu yerda turmasdan orqalaringga qaytinglar! Kamolot sohibi bo'lgan murshidimiz Shayxning ko'zi ishq g'avg'osidan xiralashib qolibdi.

U shaharga qaytib, otashparastlar boshlig'ini topdi va dahr zulm etgan odamlarga o'z maqsadini aytdi. Shundan so'ng u halol, chin oshiq dargohida kecha-kunduz iltijo yoshlarini to'ka boshladi. Uning ishi shayxiga xalos topishni muddao bilib, munojot va duo qilmoqdan iborat bo'lib qoldi. U bu maqsadida sodiq bo'lib, o'zi sadoqat ahliga muvofiq edi. Iztirob bilan ko'p duo qildi va nihoyat tangri ham uning duosini qabul etdi.

Bir kecha iltijo ko'z yoshlarini oqizib, yig'lash zo'ridan xastahol bo'ldi. Tong paytida ko'zi bir lahzalik uyquga bordi. Tush ko'rdi: bir ajoyib nur ko'zga tashlanib, nur orasidan quyosh balqdi. Bu shunday quyoshki, yuzta quyosh zarra kabi bunga yetishish uchun sargardondir. U nabilarning so'nggi vakili, payg'ambarlik muhr-uzugi, hoshimiylardan chiqqan olam sarasi edi. U tabassum qilib kelar, jon bag'ishlovchi lablari so'zga moyil edi. Sirlar xazinasi ana shunday namoyon bo'lgach, sodiq murid uning huzurida yuz tuban tushib, o'z ehtiyojini arz eta boshladi.

— Ey xastahollarni lutfu marhamat bilan qo'llovchi payg'ambarlik mamlakatining taxti sohibi!..

Senga holatimni bayon etishga hojat yo'q: chunki yorug' ko'nglingga hammasi ma'lumdur.

Payg'ambarlar shohi yuz ming lutf bilan:

— Ey umiding bog'ida gul ochilgan kishi! Sidqu to'g'ri niyatingga ofarin. Sen shunchalik ojizona yolbordingki, ishlarni saranjomlovchi ilohiy o'jizliging va yolborishlaringni qabul etdi; nolayu, o'rtanishlaring dargohida qabul bo'ldi. Tangri o'z maxfiy hikmati namoyishida bu yo'lga kirganlarga shunday to'siqlar qo'yadiki, ularni yengib o'tmay najot topish imkoni bo'lmaydi. Shayxingiz shunday bir kuchli sinovga yo'liqdi. Bunday ahvolga hech bir yo'lovchi tushmagan edi. Haq najot karomat qildi, shod bo'l. Shukr qilib qayg'udan ozod bo'lg'in. Senga ko'p azob-mashaqqatlar yuzlandi. Sen tufayli haq piringga iltifot qildi.

Oллоh payg'ambari bu sirlarni sharh etgach, yolg'iborgan kishi ko'zlaridan shodlik yoshlari tirqirab ketdi. Shodligidan bir oh tortib hushidan ketdi: xastajonlik tufayli o'zidan ketib yiqildi.

Tong shamoli mushk hid taratib esa boshladi. Tun mushki ichra oydinlik yoyildi. Notavon shogird ko'ngliga hush yuzlanib, mag'ziga jo'sh tushgancha, sakrab o'rnidan turdi. Xudo farzini to'g'ri ado keltirib, turgan joyidan xudovandiga yuz qo'yib, egildi. Yonidagi ashoblar undan ahvolni so'rab, vaziyatdan ogoh bo'lgach, hammasi unga hamroh bo'ldilar. U maysalar va suv yuzidagi shamol kabi Shayx tomon oshuftahol yo'rtib borardi. Goh balandlik, goh pastliklarni bosib o'tib, ishqiboz Shayx turgan manzilga yetib keldi.

Bu paytda Shayxda ham gumrohlik daf' bo'lib, unga g'oyibdan ogohlik yetgan edi. Madad gulshanidan esgan nasim uning ko'ngliga katta ta'sir ko'rsatgan edi. Ko'zlaridan xijolat yoshlarini oshkor etib, ohu nadomat alangasi chekardi. Kofirlar kiyimini tashlab, beliga bog'langan zunnorni uzib tashlagan edi. Kufr putur yetkazgan tiyra ko'ngliga to'g'ri yo'l topish shami nur yetkazgan edi.

Shu asnoda u guruh yetib keldi. Ular kelgach, Shayx ko'ngliga ulug'lik yetishdi. Shayxni bu holatda ko'rgan zamonog' ularda ham o'zgarish hosil bo'lib, yuz shukr aytib, shodmon bo'lishdi. Ular shunday dedilar:

— Ey visol sohibi bo'lgan murshid! Senga quvonchli mujda shuki, rasul¹ madadkoring bo'ldi.

Shayx yuz bergan bu holdan voqif edi. U o'z jamoasiga bu haqda so'zlab berdi hamda yaksifatlik bobida mardona bo'lgan

¹ Payg'ambarimiz Muhammad s.a.v. ko'zda tutilgan.

o'zining ana shu sodiq dono shogirdini bag'riga bosib, quchoqladi. Shayx unga shunday dedi:

— Ey saodatli farzandim, jonim rishtasiga payvandim! Sadoqat ko'rsatishda o'z holingni o'zgartirmading, yorlik bobida kamchilik ko'rsatmading. Ne til bilan senga o'zimning uzrxohligimni bayon qilayin? Bu sadoqating uzrini ilohning o'zi bajo keltirsin!

Shogird ham ko'zlaridan sevinch yoshlarini to'kib, pir oyog'idan boshini ko'tarmas edi. Bu ikki oshuftaxotirlar tinchlanmaguncha barcha iztirob chekib, nima qilishini bilmas edi.

Hamfikir do'stlari shunday dedilar:

— Ey boshliq! Bu davlatni bizga xudoning o'zi nasib etdi. Endi bu xatarli manzildan ketib, Ka'ba vodiysi tomon yuri-shimiz kerak.

Shayx yuvinib, egniga xirqa kiydi, buni ko'rgan kishilar zavqqa to'ldilar. Sidq bilan ular haram — Ka'ba sari yo'lga chiqib, sahroni bosib o'tish uchun qadam urdilar.

Shayx Batho sari yo'lga tushaversin, biz endi tarso qizi sari qaytaylik. U pari noz uyquda yotar edi. Uyqusida bir tush ko'rdi. Tushida Sharq quyoshi osmondan pastga tushib, sho'xga Iso payg'ambardan shunday xabar yetkazdi:

— Ey vafo bobida xomu noraso! Zamona ahlining murshidi bo'lgan Shayx San'on sening butxonangga mehmon bo'lib keldi. Ammo sen mezbonlik odatini bilmasdan, mehmonning boshiga ne kunlarni solmading?! Hozir u butxona mehmonligini tark etib, mezbonlik qilish uchun Ka'baga yo'l oldi. Uning orqasidan yetib, diniga musharraf bo'l, undan kechirim so'rab, uning just haloli bo'l!

Nasroniy qizi Shayx oyog'ining izi bo'lishni istagan holda uyqudan uyg'ondi. Qilgan ishlari yodiga tushib, noshod ko'ngliga o'tlar tutashdi. U oh urgancha o'rnidan turib, Ka'ba tavofi uchun yo'lga tushdi. Uning ko'zlaridan osmondagi yulduzlar kabi yoshlar to'kilar, Majnunning ma'shuqasi Layli kabi zor yig'lab borardi. Shayx o'z odamlari bilan jo'nab ketgan tomon xuddi yel uchirgan toza gul bargi yanglig' tez yurib borar edi. U behol bir holatda qadam tashlar, charx esa uning qilgan ishlari uchun qasoskorlik qilar edi. Ayniqsa, bu kek va xusumatning biyobon ichra shiddati haddan oshib, qizni vahima, qo'rquv va hayrat bosib kela boshladi. Unga bu nihoyasiz dala-dashtda xastalik va ojizlik yuzlandi. U shunday dedi:

– Yo Rabbim! Ojizu sargashta bir holda ko‘z va ko‘nglim qoniga belanganman. Zaifu bechoradurman, rahm qil! Bekasu ovoradurman, rahm qil! Garchi mening gunoh va jinoyatdan o‘zga narsam yo‘q bo‘lsa-da, sendan boshqa panohim ham yo‘qdir!

Shunday qilib, u o‘zining kimsasiz va yolg‘iz qolib, buning chorasini topa olmasligiga zor-zor yig‘ladi. Nozaninga uqubat shunchalik o‘z kuchini ko‘rsatdiki, u holsizlanib, tuproqqa yuztuban tushdi. U yiqilgach, hushi tamom o‘zidan ketdi. U tuproq ustida xoru dardmand bo‘lib yotardi.

Yuqori martabali Shayxga bu hodisa ayon bo‘ldi. Unga hamrohlik qilgan murid ham bu sinoatdan xabar topdi.

Oy yuziga, ojiz va g‘am chekuvchi oy jamolga ana shu sinoat yuzlandi. Bu paytda undan uzoqda yo‘lda ketib borayotgan qudratli rind – Shayx birdan o‘z ortiga qaytdi. Unga hamroh guruh ichidagi kattayu kichik ham Shayx bilan birga orqasiga qaytdi. Bu g‘ofil kishilarning har birida yuz xil xayol paydo bo‘ldi. Ular: “Yo Rab, bu orqaga qaytishning sababi nima ekan?” – deb o‘ylar edilar.

Shu tariqa Shayx va uning sirdoshlari o‘sha sarvinoz yotgan joyga yetib kelishdi. Garchand Shayx bu holni to‘la fahmlagan bo‘lsa-da, lekin yig‘lamoqdan o‘zini asray olmadi. U tezlik bilan hushsiz yotgan nozanin boshini o‘z qo‘yniga oldi. Qiz yuziga Shayx kipriklaridan yoshlar oqib tusha boshladi. Gul barglari uzra gulob sochilgach, mast uyquda yotgan nargis ochilgandek bo‘ldi. Qiz Shayx qo‘ynida o‘z boshini ko‘rgach, yuziga hasrat yoshlarini to‘ka boshladi. Zaiflikdan uning nolasi og‘zidan bilinar-bilinmas chiqar, yuzi uzra bag‘ridan sizg‘igan parcha-parcha qonlar oqar edi. Qiz Shayxga dedi:

– Ey shiori taqvo va panohi din bo‘lgan kishi! Sendan qaysi til bilan kechirim so‘ray olaman?! Badbaxt bebosh bolalar daraxtga tosh otishadi, oliy daraxt ularga soya solib turadi. Agar gul butasida yuz ming tikan bosh ko‘tarsa, har bir tikandan bahor bulutlari tufayli gul ochiladi. Garchi gunohim haddan tashqari ko‘p bo‘lsa-da, lekin sendagi lutfu ehson undan ham ortiqroqdir. Qilgan beadabliklarimni bilib, sening uzringni istab, qora yuz bilan huzuringga keldim. O‘sha paytda nimaiki yomon ish qilgan bo‘lsam, bular mening o‘zimning yomonligim, yurtim va dinimning yomonligi tufaylidir. Oldingda yana ancha sirlar aytmoqchi edim, ammo umr oshiqib shoshilmoqda, fursat esa nihoyatda oz...

Shu taxlit u o'zining islom diniga bo'lgan shavqini bayon etib, Iso payg'ambar aytgan nishonalarni birma-bir bayon qildi va nihoyat shunday dedi:

— Poyma-poy so'zlarimni shu joyda tugataman. Tezroq imonimni keltir, bir nafaslik vaqtim qoldi...

Shayx yuziga ko'z yoshlarini oqizib, o'zining tarso yoriga imon arz etdi. Qiz yashirin imonga oshno bo'lgach, oh urgancha Shayx oldida o'z jonini topshirdi. Bundan yana din ahli aro g'avg'o tushib, ular faryodu vovaylo cheka boshladilar. Kufr va din ichra shundayin bir-birini tushunish sabab bo'lib, shundayin g'aroyib ish yuz berdi.

Ishq aro bu xil ajoyibotlar, qiziq holatlar ko'pdir. Bu ajoyibotlar turfa o'yinlar ko'rsata oladi. Ishq shunday bir dengizdirki, uning poyoni yo'qdir. Undagi har bir pufak bepoyon osmonni eslatadi. Ishq bir olamdir, ammo nihoyatda kengdir; ishq bir osmondur, ammo juda yuksakdir. Unda eng kichik Suho yulduzi charxni teskari qiladi, unda pashsha anqoni ojiz eta oladi. Agar ishq o'tidan biror uchqun yetsa, u yuz yashindan ko'proq zarar yetkazadi. Bu dengizdagi har bir qatra hech bir shaksiz olam yuzini balo seli bilan xarob qila oladi. Agar ishq tig'i yuz ming qirg'in zohir etsa, uning oldida na qasos olishning, na xun puli to'lashning ma'nosi bo'ladi! Ishqdan ko'p ofat chekkan kishi o'z joniga minnat qo'yish bilangina chora topadi.

Ko'rgilki, ishqning bo'stoni ajablanarlidir, undagi suv va ranglar begunoh kishilar qonidandir. Undagi har bir kiprik yuz minglab jonga nish uradi. Bilgilki, o'sha qotil hinduning odati o'zi shunaqadir. Uning bir turfa xoli yuz tuman ko'z qorachig'ini xuddi ortiqcha nuqta misoli yo'q qilib yuboradi.¹ Ishq mulkida gado va shoh birdir, mayxona ichida rahbaru gumroh teng hisoblanadi. Ishq aro dardu balodan, zulmu sitamu jafodan o'zga narsa yo'qdir!

Ishq Shayxni shunchalik shaydo etib, olam ahli ichra rasvo qildi. So'ngra u menga ham o'z g'avg'osini solib, ko'nglim mulkini talon-toroj etdi. Agar holimni kishi undan ortiq demasa ham, har holda undan kam ham emas. Kel, Navoiy, so'zni

¹ Arabcha yozuvdagi "ko'z" so'zidan nuqta olinsa, "ko'r"ga aylanadi. Bu o'rinda shoir ana shu xil harf o'yini yordamida "Ishqning ko'zi ko'r", "Sevgi ko'zni ko'r qiladi" degan maqollarga ishora qilmoqda.

shu yerda to'xtatgil, ishq aro ko'p da'volar izhor qilmagil. Agar umrimdan bir necha kun omonlik topsam, ishqim sharhini nazmga solib, bir doston yozayin. Shunda so'zimning chinligi yoki lof ekanligi insofli kishiga yaqqol bilinadi.

Alqissa, Shayx ayriqliqqa uchragach, butxonadagi ishlarini tugatdi va Ka'baga borishga hozirlik ko'rdi. U yorini ishq ayvonida dafn etib, din va imon ahli go'ristoniga qo'ydi. Ka'badan butxona tomon yo'lga qanday chiqqan bo'lsa, xuddi shunday holda butxonadan Ka'baga tomon qaytdi. Bu yerda u tangriga o'tmishdagi ishlaridan uzr so'rab arz qildi va nihoyat uzrlari qabul bo'lib, qazo uni o'z yoriga qo'shdi.

LXXX

Qushlarning peshvolikka qur'a tashlaganlari va qur'a Hudhud nomiga tushgani

Qushlar bu ajib so'zlarni eshitgach, hayotdagi barcha horib-charchashlari yodlaridan ko'tarildi. Ishq ularning qo'llaridan ixtiyorlarini tortib olib, barchasi shavq o'tidan beqaror bo'ldilar. Ular yashin kabi tezlik bilan yo'lni bosib o'tishar edi. G'arbdan Sharqqa borish ular uchun hech gap emas edi. Barcha oshiqib, shoshilinch ravishda harakat qilar, ularga har damda bir xavfli vodiy ro'para kelardi.

Ammo ulardan ba'zilari bu qattiq yo'lni bosib o'tishga qodir bo'lsalar, ba'zilari zor va zaif, ojiz edilar. Bundaylari to'dadan ayrilib, yo'lda qolib ketar, ba'zilari esa adashib, o'zlarini turli tomonga urishardi.

Qavm orasida sardor bo'lmog'i shart. U qavm holidan xabardor bo'lib turadi. Agar bunday boshliq bo'lmasa, qavmning holi parishon bo'lib, barcha o'z holiga hayron qolishi turgan gap. Agar cho'pon qo'yni o't va suvga yo'llab turmasa, bu suruvni halok bo'ldi deb gumon qilaver. Har bir jamoatda peshvo yo'q ekan, uning yo'lga qadam qo'ymog'i mumkin emasdir.

Yo'l nihoyatda og'ir va yiroq bo'lgani sababli qushlarning hammasi ittifoqlik bilan shunday dedilar:

— Bizga bir aqlli, hushli boshliq kerak. U barcha qushlar hokimi bo'lsin. Chunki biz zaifimiz, yo'l esa juda mashaqqatlidir. To'daga ham rahbar, ham hamroh bo'ladigan bir boshliq lozim.

Sayrga chiqqan qushlarning past va oliy tabaqasi bir ovozdan bu ishni Hudhudga yukladi. Uni bu vazifani bajarishga undadilar, ammo uning tab'i amaldor bo'lishdan ibo qilib, qushlarga shunday dedi:

— Mayli, men to'dani yo'lga boshqarib, qavimni o'z bilganimcha olib borayin. Bundan o'zga taklif etsangiz, qabul etardim, ammo bu ishni o'z bo'ynimga ololmayman. Agar bajara olmasam, oramizga firoq tushadi deb qo'rqaman.

Shunday deb Hudhud bu ishni qabul qilmadi. Undan o'zga qushlarning barchasi esa johil edilar.

Qushlar ko'rdilarki, barcha ish rasvo bo'lmoqda. Shunda qur'a tashlash muqarrar bo'lib qoldi. Ular har bir qush zotiga qur'a tashladilar. Qur'a Hudhud otiga tushdi. Shundan so'ng unga endi uzr aytish uchun uydirma to'qish, yo'q demoqlikka bahona topish uchun hech bir asos qolmadi. Chunki uning ilmi hamma qushlarnikidan ko'p edi. Uning boshliq ekanligi va unga bo'ysunishlikka ahdu paymon qilib barchasi qo'l tashlashdi. Hudhud peshvolikni qabul qilgach, qushlarning hammasi o'z muddaosiga erishib, shunday deyishdi:

— Biz endi senga tobemiz: sen bizning boshlig'imizsan. Qanday maqsading bo'lsa, biz uni ravo qilaylik. Sen bizga bosh qo'mondonsan, bizlar esa senga qo'shinmiz. Sen bizni qayerga boshlasang, o'sha yoqqa orqangdan ergashib boramiz.

LXXXI

Bir vodi y boshiga kelib qushlarni hayrat lol etgani va bir qushning Hudhudga savol bergani

Shunday qilib, Hudhud ularga boshliq bo'lgach, ular yo'lni bosib o'tish uchun osmonga ko'tarilishdi. Ular bir necha kun qanot qoqib, bir yerga yetib kelishdi. Oldinda bir nihoyasiz vodi y paydo bo'ldi. Uni ko'rgach, qushlar jonlaridan umidlarini uzishdi. Bu vodi yda kulfat benihoya cheksiz bo'lib, o'zi hajr shomi kabi cheksiz uzun edi. Hatto unga qarashning o'ziyoq umr va jonga ofat yetkazar, ammo qushlarning uni bosib o'tmoqlikdan o'zga chorasi yo'q edi. Undagi haybatli, qo'rqinchli ko'rinish so'z bilan ifodalab bo'lmas darajada uqubatli bo'lib, qushlar bundan

qo'rqib ketishdi. Bu yer hali hech kim borib yetmagan va hech bir qush uchib o'tmagan noma'lum bir vodiya edi. Buni ko'rgan qushlarning jismi susayib, qanot-quyruqlari shalpayib qoldi. Shunda bir qush Hudhudga savol berdi:

— O'yo, bu yo'l nima uchun bo'm-bo'shdir?

Hudhud bir oz fikr yuritib, shunday javob qaytardi:

— Bu yo'l ulus g'avg'osidan xoli bo'lib, shohning izzati, martabasi va ehtiyojsizligini ko'rsatib turadi.

LXXXII

Hikoyat

Boyazid bir tun o'z xilvatidan chiqdi. U yumshoq tabiatli kishi edi.

Oydin bir kecha. Hammayoq oy nuridan ravshan. Osmon yulduzlar chamanidan gulshan yasagan. Ko'm-ko'k dengiz kabi moviy osmonda porloq yulduzlar charaqlar, ularning har biri nur sochishda go'yo pok injuni eslatardi. Yetti qavat osmon bir oliy qasrga o'xshar, koinot o'zining butun yuksakligi va kengligini unda namoyish qilardi. Uning sayr etib kezib yurishi va bir yerda orom topib turishiga ham, tuzilishi va chiroyiga ham aql ojizlik qilar edi.

Shunday oliy dargoh ichida ogoh pir bironta maxluq jinsidan asar ko'rmadi. U qancha harakat qilib qidirmasin, shahar, tog' va dasht aro kezib yurmasin, biron-bir kimsaning mutlaqo nishonasini topmadi, o'zidan o'zga notavon kishini uchratmadi. U shunday dedi: "Yo iloh! Nima uchun bu manzil dard va shavq ahlidan xolidir?"

Shunda uning ko'nglidan hushini eltuvchi bu sirdan shunday voqif etdi: "Bu yer izzat va ulug'lik dargohi bo'lib, unga har qanday kishining yo'l topish ehtimoli yo'q. Shohga atalgan maxsus joy izzati poyonsiz bo'lib, har gadoning unga mahram bo'lish imkoni yo'q. Talab ahli bu yo'lda umrlar mobaynida jon cheksa-da, ulardan bittasining bu davlatga yetmog'i amrimaholdir".

LXXXIII

Vodiy qiyinchiliklari haqida qushlarning Hudhudga savollar bergani va uning javob aytgani

Yo'l biluvchi bu xil so'zlarni aytgach, sayohatchi qushlarni qo'rquv bosdi. Ular cheksiz baloga yo'liqib, nihoyasi yo'q og'ir dardga muhtalo bo'lishdi. Oldinda yo'l ko'rinib turar, ammo uning poyoni yo'q edi. Bu yo'lning dardi haddan ortiq ediyu, ammo darmon topilmas edi. Ranj o'ti ko'kka tug' chekardi, alangasidan arsh ham, uning kursisi ham kuyib ketgudek edi. Bu vodiyda istig'no yeli shunday raqsga tushar ediki, bundan hatto yuksak osmonning beli sinib ketgudek bo'lar edi.

Bunday og'ir yo'lni jism bilan jonlari g'amga muhtalo bo'lgan bechora qushlar qanday ham bosib o'ta olar edi? Bunday bo'lishini hatto xayol qilish ham maholdir. Qo'rquvdan ularda jondan asar ham qolmadi. Bu qiyin ahvolga taslim bo'lgan qushlar bir yerga yig'ilib, Hudhudga ko'pdan-ko'p ojizlik va yolvorish izhor etgan holda shunday dedilar:

— Ey boshliq va hammadan ulug'vor zot! Haq seni bizga rahbar etib tayinladi. Bizning ojizligimizni tinglamog'ing sen uchun farzdir. Chunki sen bu yo'ldan yaxshi xabardorsan va biz kabi yo'lsizlarni yo'lga boshlovchisan.

Biz bu yo'lda ko'p mushkullarga duchor bo'lmoqdamiz, ulardan seni xabardor qilmoqchimiz. Har birimiz senga o'z so'zlarimizni aytib, ranju qayg'udan o'zimizni xalos etishni xohlaymiz. Sen hammamizning mushkulimizni hal etib, ularni mufassal sharhlab bermog'ing kerak. Har bir so'zning tafsiloti bo'lsin va xotirda o'rnashib qolsin. Ular xotirimizdagi shubhalarni quvlab, ko'nglimizdagi chigalliklarni yozsin. Hammamizning ko'nglimizdagi ishkalliklarni tugatib, har xil mushkul holatlardan qutqarsin. Dilimizda qil uchichalik ikkilanishga o'rin qolmasin. Yo'lni bosib o'tuvchining ko'ngli tinch bo'lmog'i lozim. Birmuncha vaqt bir manzilga qo'nib, gala ko'nglini har xil xatarlardan tinchlantir. Har kim senga o'z mushkuli haqida gapirsa, uni hal etmoq uchun javob ayt. Ko'ngillarda hech bir xatar, xotirlarda xavotirdan hech bir asar qolmagandan so'ng tinchlanib yo'lga tushaylik va bu ulug' maqsadni amalga oshirish uchun jazm etaylik. Aks holda yo'l bir kun-ikki kunlik emas, balki kishi uning poyoniga

yetishi qiyin. Bunday yo'lni bosib o'tish uchun ko'ngil jam bo'lmog'i lozim. Bu xil yo'lga shubha bilan kirish mushkuldir.

Bu gap peshvoga ma'qul tushib, u: "Hamma savol beruvchilar bir yerda jam bo'lsin",— dedi. Shu tarzda u galaning iltimosini qabul qilib, bir keng manzilni topib, unga qo'ndi. Boshqa qushlarning hammasi u bilan birga qo'ndilar. Bilim panohi bo'lgan murshid ulardan savol so'radi.

LXXXIV

Bir qushning savoli

Hudhud: "Kimda qanday mushkul bo'lsa, so'rasin", degandan so'ng bir savol beruvchi qush shunday dedi:

— Ey qushlar ichida aziz bo'lgan! Sen va biz barchamiz bir jinsdanmiz. Hammamizning qanotu patimiz bir-birimiznikiga tengdir. Ammo, ayt-chi, sen nima uchun yashirin sirlardan xabardorsan, biz esa bexabar qolganmiz. O'rtamizdagi bu tafovutni boshdan-oyoq sharh qilib ber. Buning sababi nimadan iborat ekanligini bizga tushuntir.

LXXXV

Hudhudning javobi

O'z qarshisida turganlarga Hudhud javobi shunday bo'ldi:

— Chunki menga Sulaymonning ko'zi tushgan. Haq taolo unga nazar solib, uni ham payg'ambar, ham toj egasi etgan, unga lutf ko'rsatib, olamdagi barcha jinlar, insonlar, yovvoyi hayvonlar va qushlarga shoh etib tayinlagan edi. Shunchalik davlat sohibi va taxt egasining iltifotiga men kabi bir haqiru faqir sazovor bo'lgan edim. Mendagi bu qadar yuksak izzat, boshim ustidagi baland martabalik toji ana shu tufaylidir. Zeroki, pok yurakli kishilar kimgakim nazar tashlar ekan, bu nazar tuproqni kimyoga aylantiradi.

Shayx Najmiddin Kubroning so'zi va itga tushgan ko'zi haqida

Shayx Najmiddin Kubro¹ o'z zamonasining peshvosi hisoblanar edi. Agar u biron kishiga o'z nazaridin bahra yetkarib qarasa, ko'zi valilik nuri bilan yorishib ketar va shu ondayoq o'zligidan ayrilar edi. Bu sifatda uning ishi shu darajaga yetdiki, agar uning ko'zi kimga tushsa, o'sha kishi vali bo'lar edi.

Bir kuni sukr² vaqtida uning nazari bir itga tushdi. U oshnolik mazasini tatib ko'rgach, itlik siyratidan voz kechdi. Shayx oldiga o'z boshini qo'yib, umidvorlik bildirdi va shu tariqa itlar orasida sarfarozi bo'ldi. Bu it shaharning qaysi tomoniga qadam qo'ymasini, boshqa itlar uning atrofini to'da-to'da bo'lib o'rab olishadi. U qayerda o'tirsa, itlarga shoh bo'lar, itlar esa uning tevaragida xuddi sipohlardek halqa tortib turardilar.

Kunlardan bir kun qazodan itning boshiga ajal yetib, u vafot etdi. Uni Shayx eshigi yaqinida go'r qazib, o'sha yerga dafn qildilar va qabrini xuddi insonlarniki kabi belgilab qo'ydilar.

Itlar uning motamida ko'p fig'on tortib, qabri atrofida makon tuttilar. Hozir ham uning qabriga sig'inuvchilar yuz qo'yib, sidq yuzasidan niyozmandlik qilishadi. Uning qabri shu kunlarda ham hokimi baxtiyor hisoblanadigan Xorazm mamlakatida mavjud.

Olamda bundan ham qiziqroq so'z eshitilganmi? Ya'ni saodat ahli itga ko'z tashlasayu bu nazar itga yaxshi natija yetkazib, uning zotiga kishilik asarini bersa! Bu inoyat unga faqat kishilikdan nishon beribgina qolmay, valilik nuri nash'asidan ham darak bergan bo'lsin!

Agar validan itga shunday tarbiyat yetgan bo'lsa, qushga ham payg'ambardan shunday tarbiyat yetishi ajablanmasa ham bo'ladi. Agar qushga ham payg'ambar lutf ko'rguzsa, olamdagi barcha qushlar unga tobe' bo'lsa ne ajab?! Shu

¹ Najmiddin Kubro — asl ismi Ahmad binni Umar al-Xivaqiy, xorazmlik mashhur shayx, Najmiddin Kubro laqabi bilan shuhrat topgan. 1221-yilda Urganchni himoya qilish paytida Chingizxon askarlari tomonidan o'ldirilgan.

² Sukr — tasavvuf ta'limotiga ko'ra haq vaslidan sarxushlik, ilohiy jazavasiga tushish payti.

qabildagi qissa qadimdan ham mavjud, bunga "Ashobi kahf"¹("G'ordagi birodarlar") voqeasi dalil bo'la oladi. Chunki tangri inoyat etsa, bu inoyat it yoki qushga nasib etsa nimasi ajablanarli, axir!

LXXXVII

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi faryod bilan shunday dedi:

— Ey barcha qushlarga yetakchi va amir! Yo'l qattiq, men esa zaif va notavonman. Pashsha anqo tomon yo'lga ravona bo'la olmaydi-ku. Har nafas bu yo'lda yuz xil qayg'u duchor bo'lmoqda, har dam unda yuz tuman azobu uqubat zohir bo'lmoqda. Unda balo tog'idan so'qmoqlar bor. Yo'ldagi gardlar ko'zga ajal tuprog'ini sepadi. Undagi tog' uzra uvillagan shamollar toshlarni tuproq kabi sovradi. Sher ham bu yo'l azmiga jur'at eta olmaydi-yu, zaif va xasta bir chumoli bu yo'lni qanday uddalay olsin?

LXXXVIII

Hudhudning javobi

Hudhud unga dedi:

— Ey zaif va muhtoj! Senda himmat pastu o'zing razil va xor ekansan! Tana qanchalik majruh va zaif bo'lmasin, himmat yuqori bo'lsa, bundan nega g'am chekish kerak?! Chunki bu ish beshak ishq ishidir: kimki oshiq bo'lmasa, u inson sanalmaydi. Bunda asosiy narsa ishq bo'lib, uni amalga oshirish har qanday havasmandning qo'lidan kelavermaydi. Notavonlik, oshiqning ishqdan bexonumonliklari oshiqlar uchun dalildir. Oshiq elga notavonlik kasbi, kor bo'lib, jonini tark etish uning doimiy fikridir. U boru yo'qdan o'zini forig' bilib, faqat yor ishqini o'ziga tiriklik deb o'ylamog'i shart. Har kishiga ishq va himmat yor bo'lsa, unga tan sog'lig'i yoki xastalikning nima daxli bor? U faqat ishq ichra jon berishni o'ziga maqsad qilishi

¹ Shu nomli bir rivoyatda aytilishicha, uch aziz kishi bir zolim podsho zulmidan qochib, g'orga yashiringan. Ular bilan birga bitta it ham bo'lgan. It mazkur kishilarga vafodorlik ko'rsatib, g'orga kirgani uchun nomi o'sha aziz kishilar qatoridan o'rin olgan.

kerak, chunki ishq tufayli barcha mushkullar yechiladi. Agar uning ishqda o'Imoqlik maqsadi bo'lsa, joniga ofat yetishidan u naf ko'radi. Kimda kim bu dunyoga ko'ngil qo'ysa, bu xayol bilan dili xasta bo'lgan bo'lsa, u kishi uchun bu kasallik yaxshi emas. Ishq ahli bu xil zaiflikni ma'qullamaydi. Agar har bir kishiga ishq tufayli kasallik va ojizlik etsa, bu uni o'z murodiga yetkazish vositasi hisoblanadi. Chunki ishqdan asosiy murod o'lish bo'lar ekan, kasallik ham o'limga yaqin bir holat sanaladi. Zero, kasallik kishining jon tark etishiga sabab bo'lib, undan chekinish ajablanarli bir holdir. Ishq aro jon tark etish talab etilgach, unga nima bois bo'lsa, yoqimlidir. Agar kasallikning nihoyasi jon tark etish bo'lsa, bu xil o'lishga jonu jahonni fido qilsa ham arziydi. Agar sen jahon mulkida ming yil umr ko'rsang ham oxir-oqibatda bir kun dardu hasrat bilan o'lib ketasan. Demak, o'limdan qochib qutula olmas ekansan, birato'la bu istak bilan o'lganing yaxshiroq emasmi?! Agar umid yor yo'lida o'lish bo'lsa, shuni bilgilki, bu abadiy hayotning naq o'zidir!

LXXXIX

Shayx Abu Sayid Abulxayr hikoyati

Bu yo'lda sayr qiluvchi mehnalik shayx Abu Sayid Abulxayr¹, yor vaslidan xayrli nasibaga erishdi.

Avvalida u ishqqa juda zor bo'lib, yuz xil balo tig'idan azobda edi. Shu tarzda unga kasallik yuzlanib: butun vujudini qamrab oldi. Bu kasallikdan u doimo betinim ohu voh chekardi. Ishq chaqmog'idan uning joniga o't tushib, uning alangasi vayron jismini chirmab olgan edi. Tunlari u uyqu bilmas, kunduz kunlari ham orom topmas, ishq qayg'usidan o'zga dardi yo'q edi. Kunduz uning fikru zikri yorda bo'lar, hajrida haddan ziyod zoru fig'on tortishni odat qilgan edi. Kechalari, shahar va bog'larda bo'lmay, o'zini dasht va tog'lar tomonga urardi.

Bir tashlandiq joyda vayrona bor bo'lib, u xuddi boy-qushlar qasridek buzuq kulba edi. Unda behad chuqur bir quduq bo'lib, suviga xursandchilik kishisi g'arq bo'lgan edi. Shayx ana shu quduq ichida boshini past tomonga osiltirib yotar, ishq tug'yonidan zoru afgor bo'lardi. Shu taxlitda

¹ Abu Sayid Abulxayr — xurosonlik mashhur shayxlardan, 1408-yilda vafot etgan.

ko'zlaridan qatra-qatra qon tomguncha tongga qadar ishi ohu fig'ondan iborat edi. U ishqda o'lmoqni istar, ammo uni topa olmas, shunday bo'lsa-da, bu ishtiyoqdan ko'z yummay, o'z ahdidan voz kechmasdi. Bu azob uning jismini qiltirib qilib, nolalari esa jonini yomon holatga tushirib qo'ygan edi. U hijron ichida bir necha yil shu holatda kun kechirdi va nihoyat uning og'ziga visol jomi yetishdi.

Ishq aro o'zini er deb sanaganlarning ishi ana shunday bo'ladi. Kishi o'lmay turib, bu davlatni topa olmaydi.

XC

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Bir qush shunday dedi:

– Men umrimda ko'p gunoh ish qildim. Bu uyatdan holim juda tangdir. Iflos ishlar bilan mashg'ul bo'lish meni nobud qilib, bu g'am meni ezib yubordi, endi shular yo'l bosishimga to'sqinlik qilmoqda. Chunki axlat ustiga qo'ngan chivinring qanchalik jirkanch ekanligi hammaga ma'lum. Uning pok Simurg'ga qanday aloqasi bo'lishi mumkin? Simurg'ning pok vasliga erishmoq uchun poklik kerakdir. Bulg'anch jinoyat ichida hayosizlik qilish bilan unga yetishib bo'lmaydi. U pok bo'lsa, mendagi sifat nopoklikdir. Uning vaslini istashimga uyat mone'lik qilmoqda.

XCI

Hudhudning javobi

Hudhud unga shunday dedi:

– Sen o'zingning gunohga botganligingni bo'yningga olding. Shuni bilgilki, bu dunyo abadiy turish manzili emas. Kimki mavjud bo'lsa, uning hosili oxir o'lim bo'ladi. Agar sen o'z gunohing bilan o'lmoqchi, xalq ahvoliga kulmoqchi bo'lsang, juda nodon va g'ofil, aqlli kishilar oldida johil ekasan.

Qilgan gunohlaringdan forig' bo'lishni orzu qilding, ey havasmand, bu ancha oson ishdur. Undan qutulish iloji faqat tavba qilishdir. Isyon zulmati aro faqat ugina chiroq bo'lib nur sochadi.

Gunoh balchig'idan toza kishi topilmaydi, bu xil begunoh kishi hali hech kimga ma'lum bo'lgan emas. Haq Odam

avlodini gunohsiz qilib yaratgan emas. Ey bexabar kishi, agar sen gunoh ish qilmasang, tangri afvu rahmat bilan kimning gunohidan o'tadi? Agar kimning yuzi gunohdan sariq bo'lsa, tavba uni bu sariqlikdan xalos etadi. Rahmat dengizi mavjlangan paytda sen ham xuddi men kabi yuz ming marta pok bo'lasan.

XCII

Odam Safiy Alayhissalom hikoyati

Dunyodagi barcha insonlarning otasi bo'lmish Odam Atoni odil va mangu tirik haq vujudga keltirdi. Boshiga to'g'ri yo'l topish tojini kiydirib, bu tojga payg'ambarlik gavharini tikdi. Uni shu qadar yuksak izzat va martaba egasi qildiki, barcha maloikalar uchun uning oyog'i ostidagi tuproq sajdagoh deb aytili. Osmon cho'qqisi u yuradigan yo'l tuprog'i bo'lib, jannat bog'i uning jilvagohi edi. U shu tariqa yuksak sharaf va e'tiborga sazovor bo'ldi. Haqdan unga "Safiy" – "pok" degan laqab berildi.

Ammo qudratli yaratuvchi taqdir etib, uning yuzi gunoh va isyon bilan qora bo'ldi. Undagi shuncha hurmat va sajda etmoqlik qo'ldan ketib, ishi nomaqbul hisoblandi. Shunda uning ko'ksiga rad panjasini yetkazib, jannat bog'idan haydab yubordilar. Unga bu xil yuz qaroliklar nasib qilib, Hindiston mulkiga g'arib bir ahvolda kelib tushdi. U yillar davomida hijronda yosh to'kib, atrofga ohu noladan g'avg'o solib yurdi. Joni qilgan gunohidan xas kabi o'rtandi. Azob chekib yurgan mahalda tavba qilish uni bu qiyin ahvoldan qutqardi. Rahmat bog'idan yana mayin shabada esdi va u yuz ming azob-uqubatdan xalos bo'ldi. Tavbasi qabul etilib, u o'zining avvalgi hurmatli mavqeini egalladi.

Shunday bir kishining mushkuli oson bo'lgach, sen uning oldida kim bo'libsan, ey, murodiga yetmagan zaif. Tavba qil va undan o'z najotingga erish, yo'lga azm aylab, maqsadingga yet!

XCIII

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi so'radi:

Ey toj ko'rki! Mening tabiatimda o'zgaruvchanlik mijozi mavjud. Ta'b u yoki bu sifatda raso emas. Ba'zan fisqu fasod

ishlar bilan shug'ullanaman: ba'zan taqvodorlik qilaman. Gohida egri bo'lsam, gohida to'g'riman. Goho mayxona ahli bilan ulfat bo'lsam, goho xudoga munojot qiluvchilar davrasiga qo'shilaman. Goh Ka'bani tavof qiluvchi olloh-parastman, goh dayrda but oldida sig'inaman. Holatimda barqarorlik yo'q, shunga ko'ra haddan ziyod iztirob chekaman.

Bu o'zgaruvchan shum mijozi va bu xil nafratlanarli odatim bilan to'g'ri yo'l topa olmasam kerak, deb o'ylayman. Chunki bu yo'lda yakrang, ya'ni barqaror e'tiqodli bo'lmasam o'zimni topolmasman, deyman.

XCIV

Hudhudning javobi

Hudhud unga shunday dedi:

– Darhaqiqat, bu xil bema'ni xislat barchaning zotida mavjud.

Ularning barchasiga nafs va ruh sababchidir. Agar bularning biridan bandlar bog'lansa, ikkinchisidan ochiladi. Agar kimki nafsoniyatni inkor qilsa, uning zotida ruhoniyyat g'oliblik qiladi. Har bir kishi bunday sharafiga ega bo'lsa, u kishi pok sanalib, o'z vaqtini xush o'tkazgan bo'ladi.

Bordiyu kishining mijozi o'zgaruvchanlikka moyillashsuyu, sen kabi sharmandalikka duchor bo'lsa, bunday kishi riyozat chekish tufayli ushbu kasallikdan iloj topadi va tabiati barqaror bo'ladi. Agar nafs kishini shunday xatarga yo'liqtirsa, uning chorasi murshid tadbiri orqali topiladi. Chunki murshid har qanday illatlarga tabib bo'lib, xaloyiq uni "pir" ham deb ataydi, ey ziyrak kishi. Agar so'fiylik yo'lidagi tolibga nafs to' dasidan turli tubanliklar yuzlansa-yu, natijada fe'lida yomonlik paydo bo'lsa (talab ahllari gohida bunga muhtalo bo'ladilar), pir ularning har biriga turli davolar qilib, illatini daf' etadi va tolib shifo topadi. Sen aytgan narsa ham shunday kasalliklardan biridir. Buning tadbiri esa riyozat chekmoqdan iborat. Sen ham bu ishga o'zingni chog'lab, bu qattqlikka belingni bog'lasang, umid uldirkim, bir oliy marhamat ko'rsatilib, seni bu xil nomusga qolishdan xalos etadi. Shunda sen u qiyinchiliklardan xursand bo'lib, haq yo'lida pok yo'lovchi bo'la olasan.

XCV

Shayx Abu Turob Naxshabiy hikoyati

Pok tabiatli haqiqatni aniqlovchilardan biri haqqa vosil bo'lgan Abu Turob Naxshabiy¹ bir muridning holiga nazar solib, unda zebu ziynat nishonasini ko'rar edi. Chunki bu murid kiyadigan xirqa toza matodan bo'lib, u qizil, yashil va sariq naqshlar bilan ziynatlangan edi. Uning nafsi go'zallikka, kiyinishda zebolikka ko'prog' mayl ko'rsatardi.

Pir bundan qutulish uchun unga ko'pgina riyozatlar buyurdi, ammo uning so'zlari befoyda bo'lib qolaverdi. Undagi bu sifatning daf bo'lmaganini ko'rgan pir oxir-oqibatda shunday buyurdi: uni o'zining yomon nafsini tugatgunga qadar har kun mol so'yiladigan qushxonaga olib boringlar! Shundan so'ng bir savatga qo'ying ichak-chavog'ini barcha axlat va najosatlar bilan birga solib, murid boshiga qo'ydi va mahkam ushlab turishlarini buyurdi. Toki bu mashaqqat va ranjdan u ko'p qon yutsin. Uni shu taxlitda sallasidan iflos tomchilar tomayotgan holda Nasaf² bozoridan o'tkazish haqida ko'rsatma berdi.

Uning o'jar nafsini tuzatuvchi ushbu tadbir bir necha kunga cho'zildi. Shundan keyin uning xirqasida go'zallikdan asar ham qolmay, barcha zeboligi burnidan chiqdi. Bu mashaqqat uning nafsini halok qilgandan so'ng komil murshid yaxshilab yuvinish lozimligini buyurdi. Shu tariqa uni bu kasallikdan qutqarib, bu xatardan eson-omon o'tkardi. Turar joyini vasl ayvoniga hamnishin qilgandan keyin nimaiki istagan bo'lsa, o'shanga erishdi.

Sen ham nafsingni biror xil ranj chekishga qo'y, buning evaziga xazinani qo'lga kiritasan. Aks holda o'zingni halok bo'ldim deb hisobla va o'zgaruvchanlik do'xaxida o'ldim deb sanayver.

XCVI

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Savol beruvchi qush shunday dedi:

— Ey qutlug' tabiatli! Nafs menga zolimlik ko'rsatib, cheksiz dushmanlik qiladi. Nimaiki buyurilgan bo'lsa, u bunga

¹ Abu Turob Naxshabiy — qarshilik yirik shayxlardan.

² Nasaf — hozirgi Qarshi shahrining qadimgi nomlaridan biri.

xilof yo'l tutadi, uning nojo'ya ishlarini hech bir kechirib bo'lmaydi. Agar bu yo'lda nafsimga dushmanlik qilsa, men bu og'ir yo'lni qanday qilib bosib o'ta olaman?

XCVII

Hudhudning javobi

Hudhud dedi:

— Ey hirsga berilgan notavon! Nafs zulmi ko'nglingni jarohatlabdi. Tunu kun nafsning mahkumi bo'lib, o'zingni shu bema'ni hangoma bilan ovutasan. Nafs neki amr etgan bo'lsa, unga bo'ysungansan. U sendan baland kelib, sen unga mag'lub bo'lgansan. U buyurmasdan turib, biror marta o'zingcha nafas olmagansan. U nima havas etgan bo'lsa, sen o'shani bajarib kelgansan. Umrimgni uning farmoniga sarf etgansan. U qayerni orzu qilgan bo'lsa, uning orqasidan ergashgansan. Nafs seni xuddi eshak kabi no'xtalab, orqangga minib olgan. U seni qayoqqa yetaklasa, o'sha yoqqa ketasan, "yur" desa yurasan, "to'xta" desa to'xtaysan. Agar sen yosh bolalik chog'ingda uning asiri bo'lib, behuda o'yin-kulgi bilan g'aflatga cho'mgan bo'lsang, yigitlik chog'ingda ham undan ayrilmading, bir lahza o'z holingga boqib, o'ylab ko'rmading. Mana endi qarilikka qadam qo'yding, ammo o'z odatingni tashlamay, fisqu fujur va isyon qilish bilan shug'ullanasan. Butun umring ana shu g'aflat va itoatsizlikda o'tdi. Endi yuz ming armon bilan o'lish mahaling yetdi. Umrimg o'tib ketsa hamki, tangri amrini sira yod etmading, adashish va yomonlikdan boshqa yo'lni tutmading! Butun olamni qidirsan sen kabi umrini behuda o'tkazgan g'alati bir zot topilmasa kerak! Tiriklik chog'ingda bu xil g'aflatga botding, o'lganingdan keyin, ko'r, qanday holatga tushar ekansan.

XCVIII

Hikoyat

Bir zolim podshoh bo'lib, u doimo mast-alast yurar, nihoyatda behayo, bosqinchi va qonxo'r edi. Harom nafsini har xil yomon ishlarga buyurar, u esa hech bir bo'yin tovlamay, ularni bekamu ko'st bajarardi.

Bir kuni u aysh jomidan no'sh etayotib, ko'chadan o'tib borayotgan janda kiygan ikkita darvishni ko'rdi. Ular bir-birlariga ham do'st, ham o'rtoq, ham hamdam, ham sirdosh, ham g'amxo'r va shafqatli edilar. Shoh ulardan birini o'z yoniga chorlab, sherigi to'g'risida shunday savol berdi:

— Ayt-chi, sening o'rtog'ingga bo'lgan munosabating nimadan iborat?

Darvish shohga shunday javob qildi:

— Bizning o'rtamizdagi munosabat bir-birimizga do'stlik, hamdamlik ko'rsatish va hamfe'l bo'lib, o'zaro hamkorlik qilmoqdan iboratdir.

G'ofillikdan mast bo'lgan podsho yana shunday savol berdi:

— Ey yo'l sohibi! Aytgin-chi, men yaxshimanmi yoki sening o'rtog'ingmi?

— Menga ikkingizning holingiz haqida nimaiki ayon bo'lsa, o'shani bayon qilaman. Har ikkalasidan xabardor bo'lgach, ey toj egasi, ulardan o'zing hukm chiqarasan.

Garchi sen bir xalqqa shoh bo'lsang-da, lekin haq yo'lida gumrohsan. Haq nima buyursa sen unga xilof ish qilib, kechayu kunduz umringni g'aflatda o'tkazmoqdasan.

Sherigim esa garchi darvish va gado bo'lsa ham, haq amrini joyida bajo keltiradi. U biror marta to'g'ri yo'ldan tashqari qadam qo'ymagan. Vaqtini haq amrini bajarish bilan o'tkazadi.

Sen shohsan-u, ammo nafsingga mag'lub va xorsan, u gado bo'lsa ham, nafsini o'ziga asir etgan. To tirik ekansiz, har ikkingizning holingiz shunday kechadi. U gado va sen shohning yashash tarzingiz shundaydir. O'lganingizdan keyin esa u — shoh, sen esa — gado bo'lasan. Chunki sen mast eding, u esa to'g'ri yo'ldan boruvchidir.

Yo'l piri bu so'zlarni aytgach, shoh seskanib, uyqusidan uyg'ondi. U avval mast bo'lgan bo'lsa, endi unga hushyorlik yetishdi, uyqusi bedorlik bilan almashdi. Shundan so'ng u shohlikning zarbof kiyimlaridan or qilib, ularni yechib tashladi va o'miga janda kiydi. Haqdan ko'ngliga ogohlik yetib, darvishlik aslida shohlik ekanini anglab yetdi.

XCIX

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi shunday dedi:

— La'nati iblis o'z makr va nayranglari bilan meni o'z domiga tushirmoq uchun qasd qiladi. Meni bir zum ham o'z holimga qo'ymay, ko'nglimga turli olamlarni keltiradi. Har lahza boshimga xilma-xil xayollar soladi, undan qutulmoqlikning hech ehtimoli yo'q. Undan xalos bo'lishning iloji bo'lmagani uchun aytgan ishlarini bajarishga majburman. Uning vasvasalaridan shunday bir nochor ahvolga tushdimki, aqlim undan qutulishga ojizlik qilmoqda.

C

Hudhudning javobi

Hudhud dedi:

— Toki nafsing mavjud ekan, unda iblis yashirinib, shogirdlik qiladi. Nafs ko'nglingga shunchalik g'urur soladiki, undan dilingga putur yetadi. Hatto uni ko'rgan shayton ham hayron qolib, hayrat vodiysida sargardon kezadi. Qaysi bir ishdan nafsing o'z istagiga erishsa, undan shayton ham o'z maqsadiga yetadi. Agar sen o'z nafsing hukmi bilan biron ish qilsang, buni ko'rgan shayton irjayadi. Sen o'zingni shaytonga xor bo'ldim deb atama, balki u sening nafsingni o'ziga vakil qilib olgandir. Dunyoga taalluqli bo'lgan barcha ishlar va voqealarning boshdan-oyoq shaytonga daxli bor. Haq nafsingni shunday yaratganki, unga yuzta shayton hunari jo bo'lgan. Nafsing shunchalik makr-hiylalar ko'rsatadiki, undan hatto yuzta iblis ham sharmanda bo'ladi. Sen bu yanglig' nafsga oshno bo'la turib, yana nima uchun shaytondan gina qilasan?!

CI

Hikoyat

Xaraqoniy¹ qoshiga o'z suluk va toatidan noumid holda bir murid kirib keldi va unga shunday dedi:

¹Abulhasan Xaraqoniy — xurosonlik mashhur shayxlardan, 1033–34-yilda vafot etgan. (Dostonda vazn talabiga ko'ra Xirqoniy yozilgan).

— Iblis menga ko'p hunarlar ko'rsatib, ko'nglimga har ishda yo'lto'sarlik qilmoqda. Undan namozimga qusur, qilgan barcha zikru tasbehlaringa yuz xil putur yetmoqda.

Komil murshid unga shunday dedi:

— Ey zulmkor, jabring tig'i bilan shaytonning ko'ngli yaralandi! U ham sening ustingdan shikoyat qilib, jabru zulming haqida har xil so'zlar aytdi. U aytdiki: "Menga haq avvaldan makr bilan kishilar holini tang qilishni qismat etgan. Men odamlarni isyon sari boshlab boraman, ularni nuqson vodiysi tomon yetaklayman. Sen shunday bir murid tarbiyat qilibsanki, unda bu sifatlar mendagidan ham ortiqroqdir! Har qachon odamlarning eng yomoni bo'lgan ushbu muridning oldiga kelib, ko'ngliga biron-bir vasvasa solay desam, menga maqbul tushgan har qanday yomon ish bilan uning ko'ngli oldindan mashg'ul ekanligini ko'rardim. Hatto mening xayolimga kelmagan iflos ishlar ham uning xotirida mahkam o'rtnashib olgan bo'lardi".

Shayton sening haqingda ushbu gaplarni aytib, bizga ham ko'p "tahsinlar" o'qidi. Ushbu makr va hiyla-nayranglaring uchun senga ham ko'pdan-ko'p rahmat. Chunki shaytonning o'zi ta'lim bergan piringga rahmat deb aytib ketdi.

Murid:

— Shayton menga tuhmat qilibdi, aslida uning o'zi meni yomon ishlar tomon rag'batlantirar edi,— dedi.

Shayx esa:

— Juda yaxshi ishlar qilib, sen shayton bilan talashmoqdasan. Men esa oralaringizda uzringizni eshitib, hukm chiqaruvchi hakam bo'ldim. Senga ham shaytondan yuz marta uyat bo'lsin!!!— dedi.

CII

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Savol beruvchi dedi:

— Ey qutlug' jamol egasi! Molu dunyo mening ko'nglimga cheksiz muhabbat soldi. Unga erishmoq xayoli jonimga quvonch bag'ishlaydi, uning jaranglagan tovushini eshitsam, ko'nglim huzur topadi. Qo'limda agar bir nafas oltin-kumush bo'lmasa, meni o'sha zahotiyiq o'ldi deb hisoblayver.

CIII

Hudhudning javobi

Hudhud unga dedi:

— Ey haqiqatdan yiroq! Joningga pul firoq dog'ini solib qo'yibdi. Hirs jomi ko'nglingni mast aylabdi, sen bu mastlikdan yer bilan bitta bo'libsang. Kishi ham shunday so'zlarni aytadimi?! Axir bu haqiqiy insonlarning ishi emas-ku! Asl insonlar bu ishdan or qiladilar.

Bu xil tuban ish bilan shug'ullanish faqat sichqonlarga yarashadi. U nihoyatda tirishib, yerni qazish bilan doimo tuproq ichra xoru zor umr o'tkazadi. Shum hirs tufayli yer tagidan turli teshiklar kavlab, bu yomon xislatidan nihoyat ko'p mashaqqat chekadi. Shu tariqa doimo uy sari teshik ochadi. Ammo nogahon burchakda pisib yotgan bir mushuk chiqib, uni rohat qilib ovlaydi va mazza qilib ishtaha bilan etini yeb, qonini simiradi.

Yoki yillar tuproq ichida xazinani poylab yotgan ilonga o'xshaysan. Charx buning evaziga unga loyiq jazo beradi, ya'ni u kishilar ko'ziga ko'ringan zahotiyqoq, boshini yanchib tashlaydilar.

Sening zotingda ham shunday xislat borki, ey fillos, bu bilan sen ilon yoki sichqonni esga keltirasan. Ularning oqibati nima bo'lgani o'zingga ma'lum. Bilgilkim, sendagi bu sifat yaxshi emas.

Simu zarni sevgan odam unga qul bo'lib, uning shavqidan ajoyib mast holga tushadi. Yoki faraz qilki, faqat johil va nodon, mast kishigina simu zarni o'ziga but hisoblab, unga sig'inadi. Bunday kishini jaholat bilan islomni tark etib, do'xaxga ravona bo'lgan, deb aytish mumkin. U bu jahon bog'ida toki tirik ekan, o'z umrini shu yanglig' mashaqqat bilan o'tkazadi. Oltin-kumush uchun yuz xil hirs va shaydolik ko'rsatadi, ammo oxirida rasvolik bilan o'lib ketadi.

Mayli, men seni sichqon deb atamay, balki Qorunga teng deb hisoblay; ilon demasdan, Faridun deb ham atay. Ammo oqibati nima bilan tugaydi? Ular nima qildilaru sen nima qila olarding?! Bari bir ular kabi butun boyligingni qoldirib, narigi dunyoga ravona bo'lasan! Shuning uchun bu behuda xayolni boshingdan chiqarib tashla! Miyangni ezib yotgan bu qattiq toshdan qutqar! Haqiqiy er bo'lsang, asl maqsadni ko'zlagil, nimaiki so'zlasang, o'shandan so'zlagil.

Bu nomunosib ish bilan shug'ullanma, chunki undan senga zarar yetib, oxiri joningning zavoli bo'ladi.

CIV

Hikoyat

Basra shahrida bir ochko'z kishi bor edi. U nodonlik bilan oltin-kumush yig'ishga mukkasidan ketgan edi. Hotam Toy¹ saxovat va karam ko'rsatishda qancha nom qozongan bo'lsa, u dinor va dirham yig'ishda undan mashhurroq edi. Ushbu xasis va pastkash kishi ko'p mashaqqat chekib bitta-bittalab kumush yig'ar edi. U katta bir xazina to'plagach, ularni yer tagiga ko'mdi. Bu tuban- tabiat yana shunga teng keladigan boylikni to'niga gir aylantirib tikib olgan edi. Yashirgan behisob oltinlari o'sha shum hirsli kishining ko'ziga hatto kunduz kunlari ham osmonda yaraqlagan yulduzlar kabi ko'rinar edi. U o'zicha, tanimga quvvatgina emas, balki jonimga sihat ham ana shu oltinlarim tufayli, deb o'ylardi.

Ittifoqo, bir kuni u savdo-sotiq qilish uchun daryo sohiliga keldi. U yerda savdo qilgan molidan tushgan harom pullarga taom olib yedi. Shundan so'ng, qo'lini yuvmoqchi bo'lib daryo labiga engashdi. Ammo to'niga tikkan oltinlari og'irlik qilib, uni suvga tortib ketdi. Xasis kishi ana shu yomon fe'li tufayli daryoga cho'ka boshladi. U suvdan chiqmoqchi bo'lib, iztirob bilan chunon talpinar, birov kelib qutqarar, degan umidda baqirib-chaqirar edi. Ammo odamlar yordamga yetib kelgunga qadar u daryo tubiga cho'kib bo'ldi. Chunki uning oltindan bo'lgan langari behad og'ir ediki, shu sababli u suv tubida sadaf ichidagi gavhardek qolib ketdi.

Uning joniga ofat yetkazgan narsa, albatta, o'zi yiqqan simu zar edi. Shuningdek, uning yashirib qo'yan xazinasi ham talon-toroj bo'ldi. Oltin-kumush yig'ish oqibatda ana shunday mudhish voqea bilan tugadi. Sen bunday jirkanch ishlardan qo'lingni tort! Ularga zinhor mayl ko'rsatma, chunki bu fano dengizi — dunyo doimo dahshatli to'lqin urib turadi.

¹Hotam Toy — VI asrning ikkinchi yarmida yashagan: arablarning Toy qabilasidan bo'lgan bu kishi saxiylikda shuhrat topgan, Sharq adabiyotida bu obraz saxovat timsoli hisoblanadi.

CV

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Bir savol beruvchi so'radi:

— Ey oliy martaba egasi! Men jannat kabi bir maskanda istiqomat qilaman. U yerdagi har bir daraxt behisht to'bisiga o'xshaydi. U yerning har tarafida kavsar kabi zilol chashmalar oqib turadi. U yerning suvi dilkash, havosi esa oromijondir; sahnida jonga ozuq bo'ladigan mevalari ko'p. Maydoni jannat bog'i kabi keng bo'lib, o'rtasida ulkan bir qasr bunyod etilgan. Qasr ichi ajoyib naqsh berilib zar bilan ishlangan, tashqarisi esa gavharlar bilan ziynatlangan. Bu qasrda xushsurat, siyrati yoqimli bir podsho dam oladi. Mening manzilim ana shunday ajoyib gulshan ichidadir. Bu yerda men shoh vasliga erishganman. Uning suhbatlari bir daqiqa ham mensiz o'tmaydi. Tunu kun men uning eng yaqin ulfati va suhbatdoshiman. Bu xil xursandchilikdan voz kechib, Simurg'ni istab yo'lga chiqish maqsadga muvofiqmi?

CVI

Hudhudning javobi

Hudhud unga dedi:

— Ey xayollari puch! Sen aytgan barcha narsalar aslida hech narsaga arzimaydi.

Garchand gulshan zebo va dilkash bo'lib, uning suvi va havosi ko'zga xush ko'rinsa-da, shuningdek, u yerda to'biga o'xshash daraxtlar jilva qilib, gullari yuz xil ishva bilan kishini o'zga maftun etsa-da, sen shuni bilki, u yerdagi oppoq ochiladigan nasrin va boshqa gullar vafosizdir. U yerning sarv bilan sunbuli mangu emasdir. U yerning bahoriga bir kun kuz shikast yetkazadi va gullar qora tuproqqa qorishadilar. Bu davron charxi u yerdagi qasrni ham xuddi xasta oshiq ko'ngli kabi vayron etib tashlaydi. Jafo keltiruvchi ro'zg'or esa bu qasr shohini taxtdan qulatadi. Uning bog'ida gulchehralardagi singari vafo yo'qdir, shohi ham mehri tosh go'zallar kabi abadiy emasdir.

Bas, shunday ekan, sen bular oldida kim bo'libsang, ey zaif kishi. U bog'dagi biror gul tikanining sanchilishiga ham chiday olmaysan-ku! Haqiqiy er bo'lsang, baqo Qofiga yo'l

ol va u tog' cho'qqisida turuvchi shoh vasliga erish! Chunki bu gulshan kamoliga o'sha sababchidir. Uning xazonga yuz tutib, zavol topishi ham o'shandari. Uning jamoli shohga zebolik va baxt ato etadi. Shohning taxtdan ag'darilishi va yakson bo'lishi ham uning ulug'ligi tufaylidir. Shoh qasrining obod bo'lishi ham uning hikmatidandir, so'ngra vayron bo'lishi ham uning qudratidandir.

CVII

Hikoyat

Karaxtlikdan dong qotgan bir qalandar bo'lar edi. U ertayu kech bang iste'mol qilardi. Ko'rinishdan bu olamdanda etak silkigan darvishlarga o'xshar, ammo butun sir-asrori yonidagi bang idishi — jur'adonida yashiringan edi. Bang tortgan damlarida o'zini qo'yarga joy topa olmay, har doim aysh qilmoq haqida turli xayollar surardi.

Kunlardan bir kuni u bir vayronaga kirib, bangdan, odatdagidan ko'proq tortdi. Buzuq devorga suyangancha sirlar olamida sayr qila boshladi. O'zini xayolan go'zal gulshan ichra shod holda ko'rdi. Atrofida ayshu ishrat ashyolari muhayyo edi, go'yo yotgan maskani bir oliy qasr bo'lib, bu qasr binosi mashhur musavvir Moniy suratxonasidek bezatilgan emish. O'zi taxt uzra Jamshiddek xurram, yonida oftob jamolli bir gulchehra ham bor emish. U oliymaqom podsho ayshu ishrat bilan mashg'ul bo'lib, har lahza gulchehra yoridan bahra olayotgan emish. Shu xayollar bilan u o'zini koshonada his qilib, vayrona ichida yotar edi.

Vayronada nishi ustida ajal zahrini saqlaguvchi bir chayon bor edi. U vayronani aylanish uchun chiqib, nishini har tomonga sanchgan holda u yoq-bu yoqqa yurar edi.

Xomxayol qalandar alahsiragan holda xayoliy gulchehrasining labidan bo'sa olayotib edi, shu payt labiga chayonning nayzasi sanchildi.

Qalandar beqaror holda chinqirgancha o'rnidan turdi, iztirob va alam ichra qarasa, yonida na gulshan, na qasru taxt va na xushbaxt sahibjamol bor edi. Shu tarzda uning behuda xayollari barham topdi, biroq u labidan ajal nishini yegan edi. Qilgan barcha ishlari xato ekanligini angladi, ammo bu pushaymonlik unga foyda keltirmadi.

Sen ham o'shanga o'xshash ahvolga tushgansan, miyangni bo'lmag'ur xayollar chulg'ab olgan. Ammo bir kun ajal nishini yeb, seskanganingcha g'afolat uyqusidan uyg'onasan. Biroq u payt qancha zoru fig'on ko'tarma, qilcha naf' yetmaydi. O'shanda o'zingning kimdan yiroq tushganingni yaxshi anglaysan, lekin joningda ayriliq dog'i muhrlanib qoladi.

CVIII

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi dedi:

— Ey tengi yo'q! Ko'nglimni bir ishq asir etdi. Agar ma'shuqam ruxsori bir on ko'rmasam, o'sha zahotiy oq olam ko'zimga qorong'u bo'lib ketadi. Usiz bir nafas ham qarorim yo'q, dard va g'am chekmakdan boshqa ilojim yo'q. Yuziga nazzora qilish mening maqsadimdir. Vaslini ko'rgach, ko'nglim orom topadi. U bilan shunchalik ulfatmanki, shu sababli undan ayrilish menga mashaqqat tug'diradi. Agar uning yoqimli ovozi eshitmasam, ruhim qushi jismim bilan vidolashadi. Ko'nglim hijronida xasta, hayotim vasliga bog'liqdir. Undan judo bo'lsam jonimga alam yuzlanadi, tunu kun ko'nglim ishi faryod chekmoq bo'lib qoladi. Bir daqiqa ham undan ayrila olmayman. Undan ayrilganim — o'lganim! U sanam ishqin nechuk tark etay men?.. Ayrib undan qayonga ketgaymen?!

CIX

Hudhudning javobi

Hudhud dedi:

— Ey ishing yonish va kuyishdan iborat bo'lgan! Ko'nglingga majoziy ishq o't solibdi. Sen haqiqiy ishqdan yiroq tushibsan. Dilingni ayriliq dog'i o'rtabdi. Ko'ngling asl yo'ldan chekinib, so'qmoqdan yurishni savob deb bilibdi. Tiriklik chashmasidan bebahra qolib, iflos ko'lmakdan tashnalikni qondirmoqchi bo'libsan. Ko'ngling porloq durdan g'ofil qolib, oddiy bir shudring sari moyillik ko'rsatibdi. Osmonda charaqlagan quyoshdan yuz o'girib, sham va mash'al nurini qabul etibsan. Zohiriy shakldan firib topib, ma'ni jamolidan benasib qolibsan. Yuz balg'am va qondan oroyish topgandan keyin tashqi

husnning ishi nima ham bo'lar edi?! Chigil¹ hurining yuzini ne uchun vaf' etasan? Undagi oqu qizillik balg'am va qon tufayliku! Tashqi go'zallikning vafosi yo'qdir, u doim birdek va abadiy emasdir. Shu sababli u oshiq va shaydo bo'lishga, ishqidan rasvo bo'lishga arzimaydi. Agar kimda-kim boqiy go'zallikka ega emas ekan, undagi go'zallik birovdan muvaqqat tilangandir. Agar bu kun chiroyli ko'rinib, ertasiga xunuk bo'lsa, bunday go'zallik yoqimli hisoblanmaydi. Sen shunday barkamol husn egasini sevgilki, uning quyoshi hech qachon zavol topmasin. Agar uning sen kabi yuz tuman ming oshig'i bo'lsa ham, ular unga oshiqlikka loyiq emasdirlar. Unga ishq ahlining har biri yuz jonini fido qilsa ham ozlik qiladi. Chunki uning husni bundaylarning yuz mingiga arziydi.

CX

Hikoyat

Arastuning² bir shogirdi bo'lib, ustozining har bir darsida hozir bo'lar edi. Donishmand faylasuf unga alohida ehtirom ko'rsatib, barcha shogirdlaridan ortiq hurmatlar edi. Yoshlik chog'idan yonida ulg'aytirib, unga o'zida bor maxfiy ilmlarni o'rgatgan edi. U olimning to'rt yuz yirik donishmandi orasida barchasidan ortiq bo'lib, faqat Arastudan kam edi.

Donishmand o'zicha mazkur shogirdini kelajakda Iskandarga yaqin mulozim etishni xayol qilardi. O'zim bir yoqqa ketsam, u Iskandar huzurida farzandim kabi o'mimni bosadi, deb o'ylardi. Xullas, bu shogird hikmat bobida yuksaklikka erishib, hatto yig'inlarda Aflotun³ bilan ham bahslashadigan darajaga yetdi.

Kunlardan bir kuni u ko'chadan o'tib ketayotgan edi, nogahon birovning ishq i uning ko'ngli tomon yo'l topdi. Kofirlar ibodatxonasidan chiqqan bu go'zal oy yuzli va kumushbadan, toshyurak kofirlar kabi zolim bo'lib, noz bilan yuz dinni talon-toroj etuvchi va hikmat ahlini zoru shaydo qilgudek nihoyatda chiroyli qiz edi.

¹ Chigil - qadimgi turkiy qabilalar ittifoqidan birining nomi. Chigil qizlari o'z go'zalliklari bilan mashhur bo'lgan.

² Arastu - qadimgi yunon faylasufi Aristotel nomining sharqcha atalishi (eramizdan oldingi 384-322-yillarda yashagan).

³ Aflotun - qadimgi yunon mutafakkiri Platon (eramizdan oldingi 427-347-yillar).

Faylasuf shogird uning domiga giriftor bo'lganidan so'ng, ko'ngli unga oshiqi zor bo'ldi. Vasliga yetishmoqqa bel bog'lab, oraga kishilar qo'ydi. Va nihoyat, ko'p molu mablag' sarflab, u dilraboni o'ziga moyil qildi hamda o'z nikohiga oldi. Bu but (qiz) vasli qo'liga kirgach, xuddi kofirlar kabi butparast bo'ldi, ya'ni u go'zal qiz oldidan nari ketmadi. Kechayu kunduz ko'zini undan olmasdan, unga maftun bo'lib, kitobga qaramay qo'ydi. U go'zal mahvashga shu qadar muftalo bo'ldiki, hattoki ustozidan saboq olishni ham esidan chiqardi.

Ustoz uning bu holga tushganini ko'rib, nasihat yo'li bilan chorasini topmoq istadi. Ko'p pand-nasihatlar qildi, ammo bu nasihatlar baloning oldini olishda yordam bermadi. Ustoz qarasa, ilmu hikmatlari zoye' bo'lib, necha yillik chekkan zahmatlari bekor ketmoqda. Benazir faylasuf har qancha o'ylab ko'rmasin, bu dardni davolashning ilojini topa olmadi. Oxiri maxfiy chora qo'llab, u go'zalga kuchli bir dori berdi. Go'zal dorini ichgach, ohu fig'on tortgancha yiqildi, ahvoli vaqt o'tgan sayin tobora yomonlasha boshladi.

Yigit uni tuzatish uchun turli choralar qo'llab ko'rdi, ammo ular hech bir foyda bermadi, sanam kasallikdan tuzalmadi. Bu mushkilotga muftalo bo'lgan yigit chora topmoqqa ojiz qolgach, ustoz huzuriga g'amgin bir holda kirib bordi. U boshini malomat bilan quyi solgancha, ko'p xijolat chekib, o'z holini bayon qildi. Ustoz shogirdining bu xil ehtiyojmandligini ko'rib, davolash uchun bemor qoshiga keldi. U shogirdiga dedi:

— Tur, sen bugun xizmatga bor. Iskandarga qulligingni bajo keltir. Men bemoringni davolab, parivash yoringni tuzataman.

Shogird ustoz so'zlarini qabul qilib, yo'lga ravona bo'ldi.

Ustoz kasalni davolashga kirishdi. U me'dani tozalaydigan behad kuchli bir dori tayyorlab, kasalga berdi. Xasta bu dorini ichdi. Ustod o'z mahramlariga, kasalning holidan voqif bo'lib, tog'ora ushlab, eshik tagida turinglar; u nimaiki qayt qilsa, to'kib yubormasdan, bir xumchada asranglar, deb buyurdi. U shu so'zlarni aytib, tashqariga chiqqani zamon dori o'z kuchini ko'rsatdi. Qiz ichidan kasallik keltirib chiqargan balg'amlarni surib chiqardi. Qiz uzluksiz qayt qila boshladi. Bu paytda ustoz tashqarida edi. Xastaning na bir madori, na jismida bir qatra qoni qoldi. Undagi balg'am, safro, savdo va qon daf' bo'lgach, sumanbar majolsiz bir holga tushdi.

Kechqurun yigit uyiga qaytdi. Donishmand unga: “Kirib, yoringga boq!”— dedi. Shogird uyga kirib, o‘zining avvalgi sho‘x va dilkash yorini ko‘rmoq istadi. Ammo qarasa, mahbubasi o‘rnida burishib ketgan bir noxush jism yotibdi. Yigit uni taniy olmay: “Mening yorim qani? Sarv bo‘yli lolaruxsorim qani? — deb so‘radi. Hamma narsani chuqur biluvchi donishmand olim buni eshitib: “Men bergan idishni keltiringlar, nozaninni oshiqiga yetkaringlar”,— dedi. Bu so‘zni eshitganlar idishni olib keldilar. Uning ichi turli axlat, makruh qusiqlar bilan to‘la bo‘lib, sassiq hid burqsib turardi. Shunda ustoz shogirdiga qarab:

— Ma, ol, sening parizoding shudir! Gul yuzli sarvi-qomating ham shu! Sen muftalo bo‘lgan shundan bo‘lak narsa emas, sen shunga oshiq va maftun bo‘lgan eding,— dedi.

Bu so‘zlarni eshitgan yigit ustodi oldida xijolatda qoldi. Ustoz uni bu qiyin ahvolda ko‘rib, shunday dedi:

— Ey farzand, ehtiyoj tufayli unga emas, aslida senga iloj topdim. Sen yana oshiqsanu u mahbubangdir, u yana seni shaydo aylagan yoring bo‘lib qoladi. Ammo bu xil oshiqlik, ey tushkunlikka uchragan kishi, pok ishq ahli oldida uyatlidir!

CXI

Yana bir qushning Hudhuddan savoli

Yana bir savol beruvchi fig‘on tortib, dedi:

— Ey yashirin sirlarni biluvchi! Men bu yo‘lda o‘lib qolishdan qo‘rqmoqdaman. Manzilga yetib bormasdan burun jon taslim etishim mumkin. Bu xil ulkan xavf qarshisida qanday bardosh bera olaman?

CXII

Hudhudning javobi

Hudhud unga dedi:

— Ey xasta dilli ojiz! O‘ylab ko‘r, bu olamda abadul-abad qola olmaysan-ku. Kimki bu dunyoga kelgan bo‘lsa, oqibat etak silkib ketadi, ko‘ksi ajal tig‘idan yoriladi. Ma‘rifat ahli shuni isbotlaganki, bu jonli hayot oxir o‘lim bilan tugaydi. Faqat orif bo‘lmagan beaql kishilargina har bir kishi boshida muqarrar sodir bo‘luvchi bu voqeadan bexabardir. Agar

jahonda ming yil yashasang yoki bir zum umr ko'rsang, baribir ajal senga omonlik bermaydi. Avliyo ham bu girdobdan qochib qutulmaydi, payg'ambar ham bu aylanishdan xalos bo'lmaydi. Kishi qanchalik vahimaga tushmasin, qanchalik qayg'urmasin, bari bir ozod bo'la olmaydi. Unga chap berib qutulish yo'q; pora berib ham xalos bo'la olmaysan, ajal tig'i o'z jallodligini qiladi. Yig'lasang ham, yolvorsang ham bu yo'ldan bormaslikdan o'zga ilojing yo'qdir. Zohid va yaramas kishi ham, shohu gado ham bu yo'lni ado etadi. Shuning uchun undan qo'rqish kishiga hech bir foyda keltirmaydi, balki ortiqcha tashvish chekkani qoladi. O'lmoqlikdan boshqa iloj yo'q ekan, uning farmoniga quloq solmoq yaxshiroqdir.

CXIII

Hikoyat

Naql qiladilarki, yuksaklik cho'qqisining yulduzi, ulug' elchi Sulaymon payg'ambar kunlardan bir kun taxt ustida dam olib o'tirar edi. Dev va parilar uning farmoniga muntazir bo'lib turishar, olamdagi barcha maxluqot: insonlar, yovvoyi hayvonlar va qushlar uning xizmatida qo'l qovushtirib turardi. Bularning bariga uning farmoni nufuzli bo'lib, barchasi uning ehsonidan umidvor edilar.

Oldida bir oqil odam xomush jim turardi. Shunday holatda payg'ambar qoshiga bir malak uchib keldi. U osmon jallodi — jon oluvchi Azroil edi. U payg'ambarga ta'zim va salom bajo keltirgach, shunday arz qildi:

— Ey karamli kishilar faxri! Ilohiyot hikmati nihoyatda maxfiy bo'lib, undan aql hayratga tushadi. Oldingda turgan mana bu aziz kishi o'lishga hukm etilgan. Umrining ajal paymonasi to'lib, yuqoridan hukm keldi, men uning yoniga shu soat qatl tig'ini sanchib, Hind iqlimida uning jonini olishim kerak. Ushbu ishdan bag'oyatda hayratdaman ham dam-badam o'zimdan vahimaga tushmoqdaman.

Azroil shu so'zlarni aytaversin, payg'ambar oldida turgan boyagi notavon kishi kelib, yer o'pdi va ko'z yosh to'kkan holda shunday dedi:

— Ey ulug' payg'ambar! Bugun o'z holimga behad hayronman, o'lim vahimasidan benihoya parishonman.

Shunday bir chora qilki, men bu mamlakatda bo'lmayin, chunki ko'zim vahimadan qorong'ulashib ketmoqda.

Shunda Sulaymon shamolga: "Uni havas qilgan joyiga olib bor! Qayerda to'xtashni istasa, o'sha yerga qo'y va ko'nglidan xijillikni daf' qil!" deb buyurdi. Shamol uni barcha a'zoyi badaniga g'avg'o solgancha tez uchirib olib ketdi. Boyagi kishi shamolga Hindiston tomonga uchishni ishorat qildi va shu yerga yetgach, undan nariga o'tmadi. Va shunday dedi: "Shu yerda menga dam ber, chunki bu er menga yoqib qoldi". Shu so'zlarni aytib, suvori pastga tushdi, uning tez uchuvchi oti — shamol o'z yo'lida davom etdi. Shu payt bu yerga Azroil etib keldi va tangri qudratiga ko'p ofarinlar aytib, uni marhumlarga yaqin qildi. Kimdakim shamol bilan birga yelib-yugursa ham jonini olish Azroilning ishidir.

CXIV

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi so'radi:

— Ey zoti pok! Men umrim boricha tirishdim, ammo maqsadimga yeta olmadim. Ko'rgan-kechirganim g'amdan iborat bo'ldi. Bu yo'ldan boruvchi dunyo mashaqqatlarini kam tortgan xurramdill odam bo'lishi kerak. Ammo meni tirikchilik tashvishlari g'amgin qilib qo'ygan. Jonim har doim bir g'am bilan jarohatlanadi. Qaysi ko'ngilxushligim bilan bu yo'lni bosib o'tay, axir? Ko'ngli xushlar boradigan joyga men bora olamanmi?

CXV

Hudhudning javobi

Hudhud unga dedi:

— Ey g'amgin tabiatli! Qismat sening zotingga g'amni bahona qilib ko'rsatishni yozibdi. Bu vodiyni bosib o'tish uchun, shubhasiz, haqiqiy erlar g'amga yo'l ozig'i sifatida qaraydilar. Yo'l g'amini chekish mard kishilarning ishidir. Yo'lda g'amsiz kishini kishi deb atamaydilar. Mardlar g'amginlikdan shod bo'ladi, bu xil tutqunlik ular uchun ozodlik bilan teng. Mashaqqat ostida yotgan bu jahon boshdan-oyoq g'am manzilidir, unda har bir toifadagi kishi biron-bir g'amga muhtalodir. Olam ahli ko'nglida

g'ami bo'lsa, muhimi odamlar g'amidir. Ammo ahli yaqinlar yo'l g'amidan doimo hazir bo'ladilar. Agar kishilarga avvalgi g'am, ya'ni olam g'ami man' etilgan bo'lsa, odamiylik uchun keyingi g'am — odam g'amini yeyish maqsadga muvofiqdir. Bordiyu sen burungi g'am qo'lida xoru zorlik tortgan bo'lsang, ey g'amgin, bu yo'lga kirib, o'zingni xursand qil. So'nggisidan g'amgin bo'lsang, shod bo'l, chunki ko'ngil undan obod bo'ladi.

Muhabbat ahli g'amdan shod bo'ladi, negaki nomurod bo'lmoqlik ular uchun ayni murodning o'zidir. Maqsad murodga yetishmoq uchun yo'l g'amini chekish kerak, faqat shu g'amgina ko'ngilga najot bag'ishlaydi. Kimda bu g'am yo'q ekan, u er kishi emasdir. Chunki g'am ozuqasi bilangina bu yo'lni bosib o'tish mumkin.

CXVI

Hikoyat

Misrda bir oliy himmatli kishi bo'lib, u ma'no olamining sohib davlati edi. Unda aysh-ishrat qilish uchun ja'miki narsa tayyor edi. Bu borada nimani o'ylagan bo'lsang, unda bundan yuz marta ortiq bor edi. U jannatmakon qasr ichida manzil tutgan bo'lib, hurlar kabi go'zal bir mahbuba bilan ulfat edi. Lekin u oliy sifatli pok zot bularning barchasiga beiltofot qarardi. Hajr zindonda qolgan Yusuf kabi unga ham doimo dard va g'am chekish yor edi.

Undan so'radilar:

— Ey ko'ngli qayg'uga sherik bo'lgan pok zot. Bizga bu yashirin siringni ravshan et! Senda shuncha ko'ngil ochuvchi shodlik asboblari muhayyo bo'la turib, nechun xotiring xurram emas? Nechun g'amdan o'zga narsani ko'ngling hamdam etmaydi.

U shunday dedi:

— Yo'l ahli uchun bu jahon zindondir, chunki uning istagani ko'zdan yashiringan. Asosiy ish shuki, inson ko'ngil istaganiga yetishga qadar barcha yo'lni bosib o'tishi lozim. Zindonda ham kishi xurram bo'ladimi?! Kishi g'amxonada beg'am o'tira oladimi? Men haqiqiy yorimdan¹ ayriliqda armon chekaman, shuning uchun garchand Eram bog'ida bo'lsam-

¹ Xudo ko'zda tutilgan.

da, o'zimni zindonda deb hisoblayman. Uning vasli gulzoriga yetishmagunimcha g'am tashvishidan xalos bo'la olmayman.

CXVII

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi so'radi:

— Ey benazir! Men haq amrini bajo keltiruvchiman. Men uning farmoniga doimo muntazirman, bundan u qahr qiladimi, ehson ko'rsatadimi, men uchun bari bir. U har qanday ish buyursa, men uni ado qilaman, rad etsa ham, qabul qilsa ham uning o'zi biladi. U nima buyursa, yozu qish o'shani bajaraman, rad yoki qabul qilishi bilan mening ishim yo'q. Mening odatim amriga itoat etish bo'lib, uni ado qilsam, o'zimni baxtli deb bilaman.

CXVIII

Hudhudning javobi

Hudhud unga dedi:

— Bu so'zlaring yaxshi, ammo bu haqda sening o'zing aytmay, balki sen haqingda boshqalar so'zlaganida yanada yaxshiroq bo'lar edi. Chunki doimo barhayot haq kishilar uchun bu yo'lda kamolotga erishmoqni nasib etgan. Kimki uning farmoniga itoat qilib, uni bajarsa, bu yo'lda uning martabasi ulug' bo'ladi. Kimki uning amridan bo'yin tovlasa, u rad etilib, uning izzatli qasridan uzoqlashtiriladi. Uning farmonini bajaruvchi esa kelajagi qutlug', maqbul kishi sanaladi. U amriga itoat qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi va busiz bir soniya ham orom bo'lmaydi.

Biroq har qancha itoat qilib, uning amru hukmi bilan toat-ibodat qilsa va o'zining bu ishi bilan faxrlanib maqtansa hamda kibru havoga berilsa, bundan joniga ofat yetadi. Uning ertayu kech qilgan ozu ko'p barcha toat-ibodati, boriyu yo'g'i — hammasi hech bo'ladi.

Kimki o'zining qilgan ishlarini ro'kach qilmasdan, uning oldida boru yo'g'ini teng tutsa va manmanlikka berilmasa hamda qilgan toatlarini bir qora chaqadek deb bilsa, u kishi baxt-saodat ko'chasiga kiradi va o'z taqvo hamda ibodatlaridan naf

topadi. Bunday kishi o'z toat va taqvodorligi mevasini totib, bu ish ma'nosidan bahramand bo'ladi.

CXIX

Hikoyat

Tangri Odamni yaratmasdan ilgari, uning tanasiga ruh shamini kiritmasdan burun barcha maloikalar toat va taqvoga ruju' qilib, uning odob va rusumlarini bajo keltirishar edi. Ularning barchasiga Azozil¹ boshliq edi. U bularning mushkullarini oson qiluvchi murshid edi. U haq amriga itoat qilib, necha ming yil toat-ibodat bilan mashg'ul bo'ldi. Uning bu borada qilgan ishlarini tavsiflashda nutq lol qoladi, hatto aql bilan tasavvur qilish ham amrimahol. Naql qilishlaricha, butun yer yuzasi va koinotdagi to'qqizta oliy falakda u notavonlik bilan sajda qilib yuz qo'ymagan birorta bo'sh joy qolmagan emish.

Tangri Odamni yaratdi va uni o'ziga ma'shuq etib, o'zi unga oshiq bo'ldi. Barcha insonlar ichida eng yaxshisi hisoblangan Odamga hamma maloikalar sajda qilsin deb buyurdi. Maloikalarga shunday amr etilgach, ular hazrati Insonga sajda qildilar.

Biroq necha ming yil ibodat qilib, uning amri bilan taqvo va toat aylagan Azozil g'ururlanib, Odamni pisand etmadi va unga sajda qilishdan bosh tortdi. Shu boisdan tangri maloikalar to'dasi ichidan uni rad etdi. Ko'nglidan ibodat zavqini chiqarib olib, bo'yniga la'nat tasma'sini bog'ladi. Uning necha ming yil qilgan ibodati zoye' bo'lib, o'zi haq dargohidan quvildi.

Shuni yaxshi anglagilki, iloh bu yo'lda faqat o'zini o'ylab, manmanlikka berilishdan ham ortiqroq gunoh yo'q deb hisoblaydi. O'zni ko'rmoq – toatni ko'rmoq bilan teng bo'lib, qilgan ishlarini ko'ngliga keltirish – minnat qilish demakdir.

CXX

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi shunday dedi:

– Ey sarafroz! Kimki haq yo'lida pok oshiq bo'lsa, uning foydasi nimadan iborat bo'ladi. Bu menga yashirin qolmoqda,

¹ Shaytonning boshqa bir nomi.

shuni sharh etib bersang. Chunki men bu yo'lda poklikka erishdim. Ojizona sig'inib, shunga muyassar bo'ldim.

CXXI

Hudhudning javobi

Hudhud dedi:

— Bu ish mushkul bo'lib, tangri kimning yori bo'lsa, o'shaning ishi oson ko'chadi. Har bir oliy tabiatli kishi bu davlatni qo'lga kiritsa, bu yo'l uchun undan ortiqroq ozuq yo'q. Ya'ni bu yo'lning ozuqasi beozuqalikdir. Kishi har qanday ozuqqa bandi bo'lishdan ozod bo'lmog'i lozim.

Lekin uning sharti shuki, agar bu yo'lga kirgan kishi boshdan-oyoq toat va zuhdini, foyda va ziyonini, boru yo'g'ini — hamma-hammasini jam' etib, haq yo'lida fano o'tida poklasin va o'zi zavq bilan ularni kuydirib, kulga aylantirsin. Bu kulni boshdan-oyoq havoga sovurib, ulardan hech asar qoldirmasin.

So'ngra ko'ngilga afg'on shamoli, balki bu chaman sari nayson shamolini esdirib, qilgan barcha ishlarini mutlaqo ko'nglidan chiqarib tashlasin. Nimaiki ish qilgan bo'lsa, hammasi ko'nglidan chiqib ketsin. U o'z vujudini shu tariqa yo'q qila olsa, bu yo'lga qadam qo'ysa bo'ladi.

Aytadilarki, agar u yaxshi voqif bo'lsa, bu yo'l bir qadamdan iboratdir. Bu qadam yo'qu borini hech bir asar qoldirmasdan yoqib yuborish demakdir. Bu qadam qo'yilgach, u matlubga yetishadi, hijron o'rtadan ko'tarilib, mahbubga qovushadi.

CXXII

Hikoyat

Shoh Ibrohim ibn Adham¹ degan kishi bor edi. Uning ishi bu yo'lda taslim bo'lishdan iborat edi. U haq yo'lida din murshidi bo'lib, sadoqatli oshiq va pokiza inson edi. Bu yo'lda u mulki, taxti va mamlakatini tikib, boshidagi tojini tark etdi. Yuz ming iltijo bilan egniga janda kiydi.

¹ I b r o h i m i b n A d h a m — shohlikdan voz kechib, tasavvuf yo'lini qabul qilgan balxlik mashhur shaxs, 777-yilda vafot etgan.

Halol oshiq bo'lgan bu rind safarga chiqdi. Balxdan Nishopur tomon yo'l olib, u yerni vayron¹, bu yerni obod ayladi. Bu gavhar² o'sha konda maqom tutib, yetti yil bir tog'ni o'ziga makon etdi. Bu yerda u kunduz kunlari ro'za tutar va shomdan to azongacha ibodat qilardi. Kunduzlari vodiydagi o'tin va xaslarni bir quchoq qilib bog'lar edi. Ularni yelkalab, bozorga olib borib sotar va tushgan pulga shom uchun iftorlik olar edi. Shu tarzda ko'p riyozat chekish oqibatida, jismi qiltiriqday bir holga kelgan edi.

Kunlardan bir kun u o'tin orqalab, azob-uqubat chekkancha shaharga borayotgan paytda bir guruh ruhoniylar uning sulukda nimaga erishganini imtihon qilish uchun yo'lini to'sdilar. Ulardan biri uni bir musht urdi. Shunda faqirlik va yo'qlik yo'liga kirgan³ ularga shunday dedi:

— Siz istagan narsa Balxdan bu yoqqa yo'l tutganimda o'sha tomonda qolib ketdi!

Imtihon qiluvchilar: “Hali u yetilmagan ekan, bu o'tin ostida hanuz xom ekan. Chunki Balx hali ham uning yodidan chiqmabdi. U yana bir necha yil shunday mashaqqat chekishi zarur, shoyad mulki yodi uning xayolidan ko'tarilgay”, — deyishdi.

Oradan bir yil o'tdi. Yana o'sha ikki-uch kishi uni sinamoqchi bo'lib, yo'lda ketayotgan holda uchratdi. Ular imtihon shartini bajo keltirib, unga bir musht tushirdilar. Ammo bu safar sultondan⁴ hech bir sado chiqmadi.

Bu holni ko'rgan imtihon qiluvchilar uning dodiga yetib “U endi o'z maqsadiga erishibdi, endi o'z mazhabida kamolga yetibdi”, dedilar. Shukrlar izhor qilib, o'zlarini sultonga tanishtirdilar. Keyin ular bir-birlariga hamdamu hamkor bo'lib, Ka'bani ziyorat qilishga jo'nadilar. Shundan so'ng shohga chin shohlik yetishdi, yo'lovchilar ham bundan ogoh bo'ldilar. Uning ko'nglida g'ayr (boshqa) yodi mavjud bo'lganda ilohiy sirlarni bilishga parda tortilardi. G'ayr yodi ko'nglidan batamom yo'qolgach, parda ko'tarildi, u uyning to'riga yo'l topdi. Kimki, ana shu xil yo'qlikka erishsa, ey yengil-yelpi havas egasi, bilginki, uni chin oshiq deb ataydilar!

¹ Ya'ni, u chiqib ketgach Balx vayronadek bo'sh qoldi.

² Ya'ni, Ibrohim Adham.

³ Ibrohim Adham ko'zda tutilgan.

⁴ Ibrohim Adham ko'zda tutilgan.

CXXIII

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi so'radi:

— Ey hushyor! Men behad baland himmat egasiman. Agar yuqori himmatli bo'lishlikning kishilarga nafi bor ekan, unda menga ham biror foyda oshkor bo'lmog'i kerak. Men o'zim zaifmanu, ammo himmatim nihoyatda ulkan. Ma'nolarning mag'zini chaquvchi bu ma'nida qanday so'z aytadi?

CXXIV

Hudhudning javobi

Hudhud unga shunday javob berdi:

— Agar bu da'voing chindan ham rost bo'lsa, undan ushbu yo'lda ko'p naf' topasan. Agar kambag'al kishilarning himmati baland bo'lsa, shunga yarasha izzat va martabalik bo'ladi.

Agar himmat bir gavhar bo'lsa, insonni sadaf deb hisobla, bu sadafga asl sharaf o'sha gavhar tufaylidir. Agar kishida himmat bor bo'lsa, unga taxt va amalning keragi yo'qdir, mulk va mol-dunyo ham uning ko'ngliga yoqimli tuyulmaydi. Kimning naqd molu mulki bo'lmasa ham himmati bo'lsa bas, shuning o'zi uning uchun katta davlatdir. Zero, himmati baland kishi, har qanday ishni bajara oladi. Himmat haqiqiy er kishini e'tiborli qiladi, bunga mansab, mulk va xazinaning hech bir daxli yo'q. Agar insonda mol-dunyo bo'lsa-yu, himmat bo'lmasa, u aqlli kishilar nazdida hech qanday obro'-e'tibor topa olmaydi. Kimki, oliy himmat egasi bo'lsa, bu xislati unga iqbol ato etadi. Agar shohga xudo past himmat ato qilgan bo'lsa, unday shohdan oliy himmatli gado yaxshiroqdir. Agar shoh himmat bobida past bo'lsa, u himmatli gadodan mag'lub bo'ladi.

Insonlardagi go'zallik himmat tufaylidir, yomon nafsning jazosi ham himmatdandir.

Past himmatli baland baxt topsa ham, u tog'lik tole'i past kishidek qadrli bo'la olmaydi. Yollanma cho'pon mingta qo'yni boqqani uchun ma'lum haq olib, qo'ylarga posbonlik qiladi. Agar bo'ridan bu qo'ylarga xavf-xatar yetishsa, bunday holda u cho'pondan bir it yaxshiroqdir! Xazinasi boru himmati yo'q kishiga ana shu cho'pon va qo'y hodisasi misol bo'la oladi. Uning

xazina qorovuli va qo'yga qo'yilgan cho'pondan farqi yo'qdir. Oqibatda bir rind tabiatli himmatli kishi bu boylikni qo'lga kiritib, ularni bir gadoga hadya qilib yuboradi. Agar rind haqiqiy himmat va karam egasi bo'lsa, uning uchun butun bir xazinani hadya etish bir pulni xarj etishdek oddiy bir ishdir.

CXXV

Hikoyat

Hikoyat aytuvchilar o'z asarlarida himmatli kishilar haqida shunday naql yozib qoldirganlar: qiyomat kuni har kim o'z qabridan bosh ko'tarib chiqar ekan. Zohid ham, fosiq ham, gado ham, boy ham mahshar tomon yo'l olar ekan.

Bunda oliy maqomi murshid bo'lgan Jom Shayxi¹ mast Zinda Pil² kabi qadam tashlab, do'zaxda yotgan kishilarga ibrat ko'zi bilan bir-bir nazar solibdi. Qarasa, odamlar turli qiynoq va azoblarga duchor etilgan ekan, bundan uning himmat dengiziga iztirob tushibdi. U tangriga kishilarni bu xil mashaqqatdan xalos qilmoq uchun shunday munojot qilgan ekan:

– Ey iloh! Barcha do'zax ahlini: xoh u keksayu yosh, xoh u yuqori yoki quyi tabaqa vakili bo'lsin – barchaning qilgan gunohidan o'tgil! Ularni yorlaqab, marhamat ko'rsat va hammasini do'zaxdan ozod qil! Bu ishni qilish sen uchun oson, ularning boru yo'qligi senga baribir.

Bunga rozi bo'lmasang, menga shunday jism ato etgilki, u bilan butun do'zaxni to'ldirib yuboray. Agar maqsading odamlarga azob berish bo'lsa, u holda bu notavonlar o'rnini, mayli, men egallay!

Yuksak himmat egasi bo'lgan olijanob rind shifoat kunida haqqa shunday xitob qilar ekan.

Kimki bunday himmat egasi bo'lsa, unga buning evaziga shunga loyiq mukofot hadya etiladi. Himmat humoyi o'z qanotlarini yoygach, undan yuz tuman ming xalq najot topadi.

¹ Yirik fors-tojik mutasavvuf shoiri Zinda Pili Ahmadi Jom (vafoti 1141-y.).

² Ahmadi Jomning laqabi. "Tirik fil" ma'nosini bildiradi.

CXXVI

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi so'radi:

— Ey pok sayr etuvchi, kishida insof bor bo'lsa, buning ehsoni nimadan iborat bo'ladi? Haq menga insofli bo'lishni qismat etib, jonimga ana shunday ne'matni ozuqa qildi. Agar kishida shu xil sifat bo'lsa, u tangri huzuriga yetisha oladimi?

CXXVII

Hudhudning javobi

Hudhud shunday dedi:

— Bu yaxshi gap. Bu odat hamma kishilar oldida e'zozlanadi. Odam uchun yaxshi sifatlar ko'p, ammo ular ichida eng sharaflisi insofdir. Kimningki insofi yo'q ekan, u inson sanalmaydi. Kishining fe'l-atvorida insofsizlikdan ortiq nuqson bo'lmaydi. Bu sifat haqiqiy mardlarning ishidir, har qanday kishi ham unga yetavermaydi. Noinsof kishi — odam emas. Odam insof istamaydi, ammo beradi. Haqiqat ahli kishilardan insof talab qilmaydi, chunki ularning o'zi insof egasidir. Agar kimki o'zi insofli bo'lmasdan, o'zgadan insof talab qilsa, u haqiqiy noinsofning o'zginasidir.

CXXVIII

Hikoyat

Porso¹ laqabi bilan tanilgan oliy nasabli dinparvar Xoja Makkani ziyorat qilmoq uchun islom Ka'basi tomon yo'lga chiqdi. Xoja Abu Nasr² uning xizmatkori, xodimi, farzandi va eng yaqin kishisi edi. Ular maqsadga musharraf bo'lgach, buning uchun ma'budga shukrona bildirdilar. Har nimaki farz bo'lsa, o'shani ado etdilar, maqsad — xalqning hajini duo orqali qabul ettirish edi. Xalq hamjihatlik bilan bu ishni qabul etishni Xojaga topshirishgan edi. Olti yuz ming haqni izlovchi yo'lovchilar Xojaga bu iltimosni tayin qilishdi.

¹ Porso — buxorolik mashhur shayx Xoja Muhammad Porso, Bahouddin Naqshbandiyning shogirdi. 1419-yilda vafot etgan.

² Xoja Abu Nasr — Xoja Muhammad Porsoning o'g'li. 1460-yilda olamdan o'tgan.

“Qudsiya” va “Faslul-xitob” kabi asarlarning sohibi bo‘lgan Xoja jamoatga qarab shunday javob berdi:

– Menga bu ishni bajarishni topshirgan ekansiz, men aytganlaringizdan tashqariga chiqmayman. Ammo bu ishni bajaruvchi kishi hech shubhasiz fazlu kamolda yuksak va insof olamida yakkayu yagona bo‘lishi kerak, shuning uchun bu vazifa menga emas, balki Abu Nasrga munosibdir. Yaxshisi, asr kishilari haqiga u duo qila qolsin.

Xoja Abu Nasrni shu yanglig‘ ta‘rif bilan elning duosini o‘qishni unga taklif qildi. U ko‘rsatgan bu insof va ehsonni kishilar boshdan-oyoq sidqidillik bilan qabul etishdi.

Xoja Abu Nasr minbarga chiqib, el haqiga duo o‘qidi. Xalq hojatini chiqarish uchun tangri oldida munojotlar qildi. Xoja esa minbar yonida chin dildan uzluksiz ravishda “omin” deb turdi.

Duo oxiriga yetgach, minbar ustidagi kishi shunday dedi:

– Ey qudratli iloh! Agar mening duolarim mustajob bo‘lmasa, pastda turganning “omin”ini zoye‘ qilmagil!

Bu so‘zlarni eshitgan olti yuz ming kishi faryod chekib, kattayu kichik zor-zor yig‘ladi. Odamlar ularga ofarinlar aytib, ham otasi, ham o‘g‘li insofiga qoyil qolishdi.

Shunday qilib, inson uchun insofdan yaxshiroq sifat bo‘lmaydi, buni faqat ma‘rifatsiz kishilargina anglamaydi.

CXXIX

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi so‘radi:

– Yig‘in orasida bandasiga adabsizlik qilish ravomi? Sidra daraxti ustida o‘tirgan yuksak martabali qushga oddiy bir qush adabsizlik ko‘rgizsa va bu xatti-harakati bilan burgut jur‘atini namoyon etsa, natijasi qanday bo‘ladi? Yo‘qsa, bu takabburlik deb hisoblanadimi?

CXXX

Hudhudning javobi

Hudhud dedi:

– Bu savolingga javob berishda ikki holatni ko‘zda tutmoq kerak: kimki shohga beadablik qilar ekan, u bu dargohning

o'z maxsus kishisi bo'lmog'i lozim. U o'zlik bandidan xalos bo'lib, "o'z"ga "u"lik bilan mansub bo'lmog'i kerak. Shunda bu har qanday so'z aytsa u degandek bo'ladi, ya'ni "bu"lik va "u"lik o'rtadan ko'tariladi. Chetdan qaraganda bu garchand jur'atdek tuyulsa-da, lekin ma'no yuzasidan u vahdat – birlikni bildiradi.

Yoki kishi ishq savdosida past, ham oshiq, ham oshufta va mast bir majnun vaqtida o'z ixtiyori bo'lmasin. Ammo so'zlarida sarkashlik qilmasin: na kibr va na g'arazga yo'l qo'ysin. Ular faqat muhabbatdan iborat bo'lsa, unga loyiq keladigan narsa yo'q. Bunday kishi haq bilan mutlaqlikka erishadi-da, haqdan o'zga kalimani aytishga tili bormaydi.

CXXXI

Hikoyat

Bir oliysifat devona kishi bor edi. Xalq unga "Majnun al-haq" ("Haq yo'lidagi devona") deb laqab qo'ygandi. Chunki haq yodi unga mahbub, tun-kun bu yod ila mag'lub edi. Biror so'z aytmog'chi bo'lsa, doimo haqqa xitob etar, javobini ham haq tilidan berar edi.

Bir bahor ayyomida u baytulloh – Ka'bani ziyorat qilish niyatida safarga chiqdi. Yo'lda ko'p mashaqqat tortdi, bundan jismi ozor topdi. U mingan ulov ham g'oyat zaif edi.

Atrofga qorong'ulik tushib, yomg'ir yog'a boshladi. Devona endi yo'lni davom ettirish qiyinligini bildi. Shu yaqin o'rtadagi bir vayrona joyni ko'rdi va eshagidan tushdi. Eshagini xudoga topshirib: "Ey tangrim, eshakdan xabardor bo'lib tur!" – dedi.

Ulovini tashqariga qo'yib, o'zi vayrona ichiga kirdi. Bir ozdan so'ng uyqu g'olib kelib, boshi ostiga bir kesak qo'ygancha ko'zi uyquga ketdi. Eshak tashqarida qoldi.

Devona uyquga ketgach, bahor bulutlari sharros quya boshladi. Vayrona ichiga har yondan tomchi o'tib, telbaning uyqusini uchirib yubordi. U o'rnidan turib, yomg'ir tinishini vayronada kutdi. Nihoyat, yomg'ir tinib, telba tashqariga chiqdi. Qarasa, eshagi yo'q! Bundan u behad iztirobga tushib, tangriga g'azab bilan xitob qila boshladi:

– Men senga eshagimni topshirib edim, sen esa menga bag'oyatda yaxshi karam ko'rsatib, uni qoyil qilib asrading! El sening mehmonligingga borsa-yu, eshagini vodiya qo'yib yuborib, sening ixtiyoriga topshirsa, sen esa beparvolik

ko'rsatib, g'aflat ichra unga qarashni unutilib qo'ysang?! Eshagimni asramoqni o'zingga or bilib, qorong'u tunda uni ko'rinmaydigan qilib qo'yding!!!

Telba achchig'langancha g'o'ldirab, yo'qolgan eshagini pastu balanddan qidirardi. Shu payt juda ravshan bir chaqmoq chaqilib, butun olamni nurga to'ldirib yubordi. Qarasa, eshagi xas-xashakka og'iz urib o'tlab yurgan ekan. Telba uni ko'rib, quvonib ketdi va eshagiga minib yana yo'lga ravona bo'ldi. Qahridan tushib, haqqa endi lutf bilan mehribonchilik ko'rsata boshladi:

— Ey mening jism aro jonim xudo, balki senga yuz jonim fido bo'lsin! Garchi o'shanda eshagimga qaramay, ko'zdan yashirib, bo'yniga arqon bog'lamagan eding. Shu vajdan menda beqarorlik yuzlandi, qahrim bilan senga olifalik qildim. Chunki men eshakni senga topshirgan edim-da, sen esa omonatni menga topshirishda hayallading. Ammo meni g'amgin holda ko'rib, tabdir ham topding. Chorasozlik qilib, chaqmog'ingni chaqib, ko'z yoritar mash'alingni yoqding. Ko'zimga eshagimni ko'rsatib, o'z lutfu inoyatingni izhor etding.

Garchand men sening bu ishingdan g'azablanishga to'la haqli bo'lsam ham, lekin sen qilish mumkin bo'lmagan ishlarni qila oladigan, tushunish qiyin narsalarni tushunadigansan; shuning uchun menga e'tibor qilib, yo'qolgan narsamni topib berding. Bu bilan sen aytgan gaplarim uchun meni majolsiz bir holga solding, sharmandai sharmisor etding.

Sen nima ish qilgan bo'lsang, men tamom unutdim. Sen ham oradan ko'ngilsizlikni ko'tar, lutfingni izhor qil. O'tgan ishni unutilib, hozir men qat'iy bir fikrdaman, sen ham unutsang yaxshiroq bo'lardi. Axir men seni hech qachon xijolatga solib qo'ymayman. Sen ham meni uyaltirmagin. Men seni voqeada afv etdim, sen ham endi mendan ko'nglingni sof tut!

Devona shu so'zlarni aytib, har dam o'zini o'zi maqtar, xudoga ham turli mehribonchilik ko'rsatar edi. Telba aytgan bu so'zlar garchand nomaqbul bo'lsa-da, muhabbat tufayli sodir bo'lgani uchun maqbul edi.

Agar har bir majnun xudoga shuningdek sir aytsa, u beibolik va erkalik qilmog'i mumkin. Chunki bunday kishilar tangriga suyuklidir. Suyukli kishining esa har bir qilgan ishi yoqimlidir.

CXXXII

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi dedi:

— Ey yo'l kezuvchi! Men o'zgidan butunlay ozod va xoli bo'lganman. Tangri xayoli bilan o'zimni doimo xush tutaman, zora bir kun uning visoliga yetsam, deyman. Men undan shu tariqa bir nafas ham ayriliqda bo'lmaganim holda, qani aytchi, nima uchun u tomonga safar qilishim kerak.

CXXXIII

Hudhudning javobi

Hudhud unga shunday dedi:

— Sening bu so'zlaring quruq da'voda iboratdir. Ularning ma'no bilan hech qanday aloqasi yo'q. Hech bir kishi o'zini madh qilib, bunchalik lof urmagan edi. Sen shuni bilki, oyu yil mashaqqat chekib, o'z-o'zingni muttasil maqtamoqdasan.

Sen, haq bilan bir butunman, bu uning uchun ma'qulmi yo noma'qulmi, deding. Ammo sen bu gaplarni aytganing bilan rost gapirgan bo'lmaysan. Uning oldida qanday holat bo'lishini ham bilmaysan. Sen bu xil quruq da'voda uraverma. Toinki unga bu so'roving hali ma'qul kelishkelmasligi ham noma'lum. Sen nima degan bo'lsang, u bunga e'tibor qilmaydi. U nimani lozim ko'rgan bo'lsa, shuni mo'tabar tutmoq kerak. Agar u inoyat qilib so'zlaringni qabul qilmasa har qancha quruq gap aytganing bilan unga kifoya qilmaydi. Bu xil bema'ni so'zlarni aytgandan ko'ra, uning lutf va ehsoniga ko'z tikkan avlodir.

CXXXIV

Hikoyat

Shayx Boyazid Bistomiy sirlar xazinasining pokdomoni va ma'ni ahliga, mamlakati taxtiga yirik alloma bo'lib tanilgan. U bu dunyoni tark etdi va narigi dunyoning jannatmakon yerida bazm qurdi. Bir kun bir muridini tushida ko'rib, so'radi:

– Ey may ahli ichida sarxushlikda yagona bo‘lgan zot! Hayot bag‘ishlab, adolat ko‘rsatuvchi tangri senga nima qildi? Bizga holingdan xabar ber. Sendan ayriliqda ko‘p alam chekdik, o‘z ahvoning haqida gapirib, bizlarni tinchlantir.

Komil murshid unga shunday dedi:

– Lahad qa‘ri makon bo‘lgan zamon savol beruvchi maloikalar hozir bo‘ldilar. Ular mendan: “Sening yaratuvching kim va abadiy murabbiy kim?” deb so‘radilar.

Men dedim: “Bu so‘zni mendan so‘ramang, agar savollaringizga javob bermasam, aybga buyurmang. Yaxshisi, unga borib, so‘rab ko‘ring-chi, u bandalik qilishimga yo‘l berarmikan? Agar u meni o‘z qulligiga qabul etsa, shuning o‘zi sizlar uchun javob o‘rnida o‘tadi.

Chunki siz meni dargohda banda deb anglang, iqbol va yuksaklik taxtining quli deb biling. Agar u meni qabul etish baxtidan noumid qilsa, hajrida mudom ovoraman. Unda meni rad etilganlar qatorida deb biling va ko‘nglingiz nimani istasa, o‘shani qiling!

Ular mendan o‘z savollariga shunday javob olgani ondayoq yuqoridan oliy xitob keldi: “Ey, savol beruvchilar! U mas‘uliyatli so‘zlar aytdi va bu bilan bizning eng yaxshi, maqbul bandalarimizdan ekanligini isbotladi.

Xullas, uning nuriga ko‘z ravshan bo‘lmaguncha, o‘z demoqlik bilan rost so‘z kelmaydi”.

CXXXV

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi dedi:

– Ey rafiqlar! Men kamolot dengizida g‘arq bo‘ldim. Nafsdan kamolotga erishib, undan dilim istagan maqsadga muvassar bo‘ldim. Bu yerda murodim hosil bo‘lgan ekan, yo‘l azobini tortmoq men uchun mushkildir.

CXXXVI

Hudhudning javobi

Hudhud shunday dedi:

– Ey maqsadi nafratlanishga loyiq! Ko‘nglingga g‘aflat jahl va g‘urur solibdi. Zero, sen o‘z xayolingga mag‘rur bo‘lib,

asl ishdan uzoqlashibsan. Sendagi bu xayol samarasiz xayoldir, balki mutlaq behuda xayoldir.

Nuqsonli kishigina o'zini komil deb hisoblaydi. O'z nuqsonini isbot qila olgan kishi esa haqiqiy komil sanaladi. Kamolotga erishganlar o'z kamoloti haqida maqtanmaydi, aksincha, bu holat nuqsonli kishilarda mavjud.

Sen nuqson bobida yuqori cho'qqiga ko'tarilgansan, o'zingni olim deb ataganing bilan aslida johilsan.

O'z kamoloti haqida maqtanish jaholatdan o'zga narsa emas. Kimki o'zini komil deb hisoblar ekan, u albatta nuqsonlidir. Chunki undagi bu nuqson unga kamolotga erishish uchun yo'l bermaydi.

Zero, quyosh ham tush paytida o'zini barkamol ko'rib, eng yuksak nuqtaga ko'tarildim, deb o'ylaydi, ammo shu ondayoq unga zavol yuzlanadi, ya'ni u pastga qarab bota boshlaydi. Negaki, uning chindan ham kamoloti bor edi, ammo uni ko'rgan zahotiyoq zavolga yuz tutdi.

O'zini komil deb hisoblagan nuqsonli kishi go'yo yomon odamning o'zini yaxshi kishiga nisbat etganidek bir gap. Bundaylarni tuzatish qiyin ish hisoblanadi. Chunki ularning binosi kibr bilan g'ururdan qad ko'targan.

Ey notavon, shuni bilki, sen gumon qilgan kamolot sof nuqsonning o'zginasidir.

CXXXVII

Hikoyat

Shayx Abu Bakr Nishopuriy¹ ma'no mulki sari yo'l topganlardan edi. Bir kun u o'zining obod maskani bo'lgan Nishopur shahridan sayohat qilish uchun yo'lga chiqdi.

Uning shayxlik martabasi nihoyatda baland bo'lib, muxlis va xizmatkorlari g'oyat ko'p edi. Kajava va tug' ko'tarib yuruvchilar va oliy nasabli xodimlari to'da-to'da edi. Shayx ularga shukuh bilan nazar soldi. Qarasa oldi ham, orqasi ham – butun tevarakatrofi son-sanoqsiz kishilar bilan o'ralgan. Bu xayol uning ko'nglidan o'tib, bir zum o'yg'a berildi. Xuddi shu mahal bir eshak hangrab, nogahon orqasidan qattiq yel chiqib ketdi.

¹ Abu Bakr Nishopuriy – ismi Abdulloh ibn Muhammad. 853–935-yillarda yashagan. Mashhur shayx va qonunshunos olim.

Bu ramz Shayxga xush yoqib, u shavqqa to'lgan holda jazava bilan raqsga tusha boshladi va o'zidan ketib yiqildi. Unda sodir bo'lgan bu holatni ko'rgan yaqin kishilari va muridlari uning boshiga yig'ilishdi. U o'ziga kelgach, Shayxning bir mahrami gustoxlik bilan "Bu ne hol edi?" deya kayfiyat so'radi.

Shayx aytdi:

— Ey sir izlovchi o'rtoq! Menga shum nafsim hujum qilib, atrofimdagi xalqni o'zimga tobe' deb o'yladim. Ko'nglimga keldiki, to'g'ri yo'l ko'rsatuvchilardan, toliblar va solihlarga madad beruvchilardan na Junayd, na Shibliy¹, na Boyazid, na Ubayd², na Nuriy³ va na Abu Said — ulardan qaysi biri bu xil obro'-e'tibor topib, faqr yo'lida bunchalik ko'p odamlar guruhiga ega bo'lgan ekan?!

Nafs mening ko'nglimga shu xayolni solgan mahalda o'sha eshak to'g'ri javob berdi. Men undan kerakli javobni topdim. Zavq-shavqqa berilib, o'zimdanda ketishimning boisi ham ana shu eshak edi.

Qizig'i shundaki, Shayxga eshak hangrab, bu xil tanbeh bilan unga to'g'ri yo'l ko'rsatsa-yu, u bundan jazavaga tushib, behuda xayollari boshidan yel kabi chiqib ketsa! Bu ish faqat insofli kishilar qo'lidan keladi. Kimki insof egasi bo'lsa, bu ishning ma'nosiga tushunadi. Biroq har qanday mag'rur, pastkash va razil kishilar bunday ulug' davlatga yeta olmaydilar.

CXXXVIII

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi dedi:

— Ey muhtaram zot! Bu yo'lga qadam qo'yganimga, o'zimni ne mashg'ulot bilan shod etay? Agar g'am yetsa, undan qanday qutulay? Ne qilsam, ko'nglimga shodlik yetib, undan men har qachon huzur topa olaman?

¹ A b o b a k r Sh i b l i y — yirik shayx, 945-yilda Bag'dodda vafot etgan; asli o'ratepalik.

² U b a y d — mashhur shayxlardan biri.

³ A b u l h u s a y n N u r i y — ismi Ahmad ibn Mahmud, taniqli shayxlardan. 907-yilda vafot etgan.

CXXXIX

Hudhudning javobi

Hudhud unga dedi:

— Agar o'zingni shod ko'rishni istasang va har qanday qayg'udan ozod bo'lishni xohlasang, o'zingni uning yodi bilan yashashga odatlantir. Agar shodlik istar bo'lsang, uni yod qil. Uning yodidan tashqaridagi shodlik aqlga muvofiq kelmaydi. Undan ayriliqdagi ayshu ishratdan g'am yaxshiroqdir, bunday to'ydan aza yuz marta yaxshi sanaladi. Undan g'am kelsa ham shodlik o'rinda ko'rgil, bu seni har qanday balo kishanidan xalos qiladi.

CXL

Hikoyat

Xoja Abdulloh Ansoriy¹, aql u qilgan ishlarning mingdan birini ham sharh eta olmaydi, shunday degan edi: "Ko'nglixushligi va uning faqr yo'lida hurmatga sazovor bo'lishi dilda undan o'zga, yodda jonondan o'zga narsa bo'lmasligidir. Har bir ko'ngil shunday sifatga ega bo'lsa, uni ko'ngil deb bilgil. Yo'qsa, dengiz yoki kon bo'lsa-da undan voz kechgil. Unga maskan bo'lgan ko'ngil — ko'ngildir, yo'qsa, gulshan bo'lsa ham gulxandir".

CXLI

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi so'radi:

— Ey baxtiyor zot! Men uning ishqini ixtiyor etib, nogahon uning vasli bilan sarfarozi bo'lsam, undan yolvorib nima so'ray? Uning vasliga yetgan zamon avval undan nimani so'rashni bilmoqchiman.

CXLII

Hudhudning javobi

Hudhud shunday dedi:

— Ey shiori xomlik, hush vodiysida beoromlik bo'lib, aqlingdan ayrilibsan-da! Chunki u senga maqsadu maqsuddir, undan o'zga

¹ Abdulloh Ansoriy — hirotlik mashhur shoir va shayx, 1005 — 1088-yillarda yashagan. Alisher Navoiy unga alohida ehtirom bilan qaragan.

boru yo'q nobuddir. Talab qilganing muyassar bo'lsa, sevikli yoring og'ushingga kirdi deb bil. To yiroq ekansan, ko'ngling uni havas qiladi, joningga undan o'zga so'rov yo'q. Oradan firoq ko'tarilib, uning visoliga erishsang, bundan yaxshiroq nimani istaysan?! U-ku tan va jondan murod, undan o'zga yana qanaqa murod bo'lishi mumkin? Uni topgudek bo'lsang, boshqa tilaklardan ko'nglingni uz, boru yo'g'ingni uning ishq uchun sarf qil!

CXLIII

Hikoyat

Abu Said¹ visol daryosiga g'arq bo'lgan kishilardan edi. Uni vasf etishda aql ojizlik qiladi. Uning nomiga Xarroz – mahsido'z laqabi nisbat berilgan, kecha-kunduz qiladigan ishi matlub bilan sirdosh bo'lish edi.

Bir kun Makkada duo vaqtida bir guruh kishilar haqdan murod istamoqqa mayl qildilar. O'sha avliyosifat kishilar haq sirlaridan ogoh bo'lib, taqvo va toat-ibodatlar bilan haqni istab munojot qilishar, barchalari u dargohga oshno bo'lmoq uchun yuzlarini Ka'baga surtar edilar.

Lekin haqiqat xazinasining siri va vasl bog'i gullarining gulshani bo'lgan Abu Said bu paytda talab ahli ichra xomush, ko'ngli birlik jomidan behush edi. El duo o'qiyotgan paytda nogoh ularga qarab, og'ziga shu so'zlar kelar edi:

– Iloho! Xalq har nimaniki talab qilayotgan bo'lsa, men mashaqqat chekmasdan topishga erishdim. El seni o'ziga matlub deb, senga yetishmoqni istaydi, men esa seni allaqachon topganman. Bu holatim bilan go'yo seni qidirishdan ko'z yumgan kishiga o'xshayman. Men sendan bir nafas ham ayriliqda emasman, zeroki, topilgan narsani orzu etish bema'nilikdir. Men-ku vasling ila maqsadimga erishganman, bu talab ahlini murodiga yetkazgil!

CXLIV

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi dedi:

– Ey bilimdon! Bu safar ko'nglimizni jarohatladi. Endi yo'l yurib shoh bazmiga oshno bo'lsak, aytgandek, unga

¹ Abu Said Xarroz – ismi Ahmad binni Iso, mashhur shayxlardan, 899-yilda vafot etgan.

behad nafis bir sovg'a ham olib borishimiz shart. Shohga qanday sovg'a ma'qul kelarkin, shundan bizni ogohlantirsang.

CXLV

Hudhudning javobi

Hudhud dedi:

— Sening bu savoling juda ham o'rinli. Darhaqiqat shohning oldiga biron sovg'a bilan borilsa, ko'ngildagidek ish bo'ladi. Sovg'a qilish uchun shunday bir narsa topish kerakki, u nihoyatda noyob, balki la'l bilan bezalgan toza durdan ham qimmatbaho bo'lsin.

Ammo u xazinada qimmatbaho narsalar shunchalik behisobki, ularning oldida bu duru gavharlarga yo'l bo'lsin? Qimmatbaho narsalar deganimiz bu malaklarning toatu taqvolari, o'zini pok tutuvchilarning sharofatli nafaslaridir. U yerda zohid kishilarning ibodati ko'plab topiladi. Taqvoyu toat javharlari u yerda bisyordir. Payg'ambarlar chekkan riyozatlar ham, avliyolar qilgan ibodatlar ham u yerda behisob. Bu yerda sharafiga loyiq bo'lgan narsalar u yerda tuproq bilan teng turadi.

Lekin u yerda eng yaxshi sovg'a faqat yonish va dard chekishdir! Bir zumlik g'amli oh chekishdan ortiq sovg'a bo'lmaydi. Chunki u joy izzat va ehtiyojsizlik koshonasi bo'lib, yuz tuman ming arshdan ham a'lo turadi. Unda yuksaklik, istig'no va noz haddan tashqari ko'pdir. Faqat ojizlik ko'rsatish va zaiflik bilan yolverish u yerda topilmaydi.

Sen o'zing bilan birga yolverish va dard olib bor, zor jismingni va g'amli joningni elt; chunki bu sovg'alar u dargohda yo'qdir. Bechoralik va notavonlik bilan shohdan ularni qabul etishini so'ra. Agar sen o'zingni unga oshno qilmoq istasang, uning huzuriga yonish, dard va fano bilan bor.

CXLVI

Hikoyat

Shohlarning shohi bo'lgan bir buyuk podsho bor edi. U go'yo olam ahli boshida tangri soyasi kabi edi. U quyoshdek porloq toj egasi bo'lib, undagi gavharlar yulduzlardek porlar, mulki ham kunchiqishdan kunbotishga qadar cho'zilgan edi.

Uning bir o'g'li bor edi. Bu ko'hna olam uning kabi azamat o'g'lonni hanuzgacha ko'rmagan edi. U husn osmonining yorug'

yulduzi, deyilsa ham, latofat qutichasining porloq gavhari deyilsa ham kam. U go'zallik tunini bezaguvchi sham va malohat gulshanidagi sarvinoz edi.

Shoh uning husnidan olamga o't tushmasin deb, uni bir qasr ichida yashirin saqlardi. Undan olamga ofat tushishini bilib, u o'tlanib chiqadigan yo'lni to'sib qo'ygan edi. U bir gulshanda maqom tutgan bo'lib, bog' aro xuddi to'vusdek xiromon yurardi. Shoh uning tashqariga chiqishini man etganidan shu chamanda o'z vaqtini ayshda o'tkazish bilan qanoatlanardi.

Nogahon shoh taxtini shahzodaga qoldirib, ajal jomini sipqardi. Davlat xutbasi shahzoda nomiga o'qildi, uning yuksak oti bilan tanga pullar zarb qilindi.

Kunlardan bir kun ko'ngil ochish uchun mulkini tomosha qilmoqqa otlandi. Ot bilan javlon urib, maydonga ofat solgani kirdi. Ot chopib maydonda chavgon o'ynadi, xalq boshini go'y etib, jon o'ynadi. Tulporini qaysi tarafga surgan bo'lsa, o'sha shahar va mulk ahlida g'avg'o-to'polonlar boshlandi. Uni ko'rgan el devonayu zor bo'ldi, ishq domiga giriftor bo'ldi.

Shoh ularga shunday ulug' ofatlarni solib, xuddi shamol kabi tezlikda o'z gulshaniga qaytib ketdi. Shahar xalqi uning orqasidan g'avg'o chekib, "Yo Rab!" deyishar, ishqidan ohu faryodlarini ko'kka yetkazishardi. Ular shaharda qolmay, uning orqasidan ergashdilar, hammalari uning qasr va bog'iga yetib kelishdi.

Zolim shoh o'z mulkini xarob qilib, qasridan pastga tushgancha, xaloyiqqa shunday buyruq qildi: "Bu g'avg'o ko'targanlarni har tomonga tarqatib yuboringlar. Ketmaganlarni esa jazolang!"

Shoh mulozimlari kishilarni tarqatishga qanchalik harakat qilmasinlar, odamlar bari bir ketishmadi. Ularning odamlarni tarqatish uchun qilgan barcha harakat va intilishlari foyda bermadi. Shahar xalqi boshdan-oyoq telba bo'lib, balki telbadan ham ortiqroq ahvolga tushib, kechayu kunduz oshufta va devonavor holda shoh bog'i atrofida qaror tutdilar. Qari va yosh, rind va zohid, oliy va past tabaqadagi barcha olomon ishq va telbalik ko'chasiga kirdi.

Shoh elning bu qiyin ahvolga tushganini ko'rgach, o'z holiga hayrati orta boshladi. Bu g'avg'oning poyoni yo'q ekanligini ko'rib, unga chora topish mumkin emasligini ham bildi. Xaloyiq tomon bir elchi yuborib, unga ushbu xabarni

yetkazishni buyurdi: “Mening ishqimga asir bo‘lgan kishilarning hammasi biron kasb egasidirlar. Har kim o‘z sohasida mahorat ko‘rsatib, o‘z hunaridan bir ishni bunyod etsin. Hamma shu ish bilan shug‘ullansin. Agar kimning ishi mening ko‘nglimga xush kelsa, u kishini o‘z mulozimim qilay. Uni bazmlarimda ulfatim etib, suhbatlarimda hamdardim va hamrohim qilay. Agar qilgan ishi ko‘nglimga yoqmasa bo‘ynini uzib, ko‘p azob-uqubatlar bilan o‘ldiray!” Kasbi kori zulm bo‘lgan shoh shunday hukm etdi.

Oshiqlar oldida katta imtihon ko‘ndalang bo‘ldi. El uning va‘dasidan umidvor bo‘lib, o‘z ishlarini bajarishga kirishdilar. Hamma fozillar, ilmu hunar ahlilari barcha ishdan voz kechgan holda kecha-kunduz tinmay harakat qilib, shoh buyurgan ishga mashg‘ul bo‘ldilar. Olim kitob yozmoq niyatida, bastakor yangi kuy yaratish istagida bo‘ldi. Shoir zamona shohi nazar qilishga arzirli madhiya yozishga urindi. Munshiy men yozgan nomani shoh pisand etarmikan, degan o‘y bilan xat yozishga qalam olib, shohni vasf etishga kirishdi. Zargar o‘z hunarini ishga solib, shohga loyiq oltin kamar yasamoqchi bo‘ldi. Kiyim tikuvchi o‘z ustaxonasiga borib, shoh kiyishi uchun zarbof to‘n tikmoqqa ish boshladi. Duradgor, shunday bir taxt yasayki, bu taxtga saodatli shoh chiqib o‘tirsin, degan o‘y bilan taxt hozirladi. Kamon yasovchi yoyim zora shohga yoqib tushsa, deb o‘z san‘atiga band bo‘ldi. O‘qchi ham ko‘p mashaqqatlar ila ehtimol bu shoh ko‘ngliga xush yoqarmikan, deb o‘q yasashga kirishdi.

Xullas, shahardagi kattayu kichik — barcha kishilarning har biri o‘z ishiga berilib, qilgan ishim zora shohga ma‘qul tushib, u meni o‘z mulozimligiga chorlasa, degan niyatda o‘z ishiga zo‘r berdi. Ular o‘zlari chekkan shuncha mashaqqatlari natijasida qilgan ishlarining shohga yoqib, bundan murod-maqсадlariga erishmoqchi bo‘ldilar.

Bir kecha shoh xalq qilgan ishlarni ko‘zdan kechirish uchun o‘z dargohidan chiqdi. Bir-ikki xizmatkor mahrami bilan xuddi o‘g‘rilar kabi yashirincha shahar tomon yo‘l oldi. Shu tarzda u el qilgan ishlarni birma-bir ko‘zdan o‘tkazib, hamma ishni ko‘rib chiqdi. U oliysifatli shoh qaysi bir ishga nazar tashlamasin, o‘ziga-o‘zi: “Bundan bizning xazinamizda ham bor, balki u yerda bundan yaxshirog‘i ham bisyor!” deb aytar edi.

Yura-yura oxiri u bir g‘arib — bechora turgan joyga yetishdi. Bu kishi oshiq bo‘lib, nihoyatda ozor chekkan, aftoda bir holatda

edi. Ishq uni jonidan noumid qilgan, hajr bedodi sevgan kishisidan umidsiz bir ko'yga tushirgan edi. Bu notavon har zamon bag'ridan tomayotgan qonlarni ko'z yo'llari orqali har tomonga oqizardi. Ko'zdan oqqan qon yoshlari bilan tufroqqa belangancha yotar, bu mushkul holatda qiynalgan ko'ngli go'yo yarim so'yilgan qushdek iztirob chekardi. Har dam o'zgacha bir nolayu afg'on qilar, u chekkan ohu nola va faryoddan el ko'ngli buzilardi. Ishq tig'i uning xasta ko'nglini chok etgan, ko'nglidan o'zligini siqib chiqargan edi. Ishq javridan u shunchalik uqubat chekkan ediki, bundan uning vujudi yo'q bo'layozgan edi. Bu fano uni tuproqqa og'ushta qilib, hatto badanidagi har bitta tukka yuz shikast yetkazgan edi.

U shu holatda o'ziga-o'zi shunday derdi:

— Har kimsa o'z sohasida oshuftahollik bilan mahorati kamolotini ko'rsatadi. Ertaga ular shoh bazmida qatnashib, shoh ularning har biriga lutfu marhamatlar izhor etadi. Menda esa ohu dard chekishdan bo'lak o'zga tuhfa yo'q. Men ularga qanday qilib sherik bo'la olaman?!

Shohda yo lutf bo'ladi, yo siyosat. Men bechoraga ham u o'z dargohiga borish uchun ruxsat bersa. Ammo men uning lufu ehsoniga loyiq emasman, hattoki siyosat qilishga ham arzimayman. Koshki edi u siyosat tig'ini surib, o'z qilichini bo'ynimga yetkarsa, menga shu sharafrning o'zi kifoya! Bundan o'zga maqsadim ham yo'q...

Lekin men shunchalik e'tiborsizmanki, hatto uning meni qatl qilishiga ham ishonchim komil emas. E voh, mendagi dardu alam kuchayib, halokatli tus olmoqda, bundan o'z holimga motam tutmoqdaman!

Shoh bu g'arib ahvolni ko'rib, g'aribi zordagi bu holni bilgach, bu holat uning ko'ngliga qattiq ta'sir qildi va mehri toblanib, bu vayronaga xuddi quyosh kabi kirib keldi. Unga lutf ko'rgizib, ko'nglini ovladi, balki ruhini jismining uyidan quvlagandek bo'ldi. Bechora oshiq bu ahvolni ko'rgach, cheksiz hayratdan gung va lol bo'lib qoldi. Ko'ngli bu quvonchga tob bera olmay, mehmon huzurida o'z jonini tortiq qildi.

Bilgilki, bu xil o'lmoq jondan ham yaxshiroqdir. Jon nima degan narsa, balki ming tirik hayotdan ham afzalroqdir. Agar kishiga bu xil o'lmoqlik nasib etsayu u o'z jonidan voz kecha olmasa, u odam sanalmaydi. Ishq aro bu yonish va kuyish uning ruh shamini porlagan mash'alga aylantiradi!

Ko'rki, ko'z yosh to'kib kuygani tufayli sham qorong'u kechalarda quyoshning o'rnini bosadi!

Ey Foniyl! Agar maqsadga yo'l topmoqchi bo'lsang, oh chekish, yonish va dard bilan o'zingni xursand qil!

CXLVII

Yana bir qushning Hudhudga savoli

Yana bir savol beruvchi so'radi:

— Ey poklik, rahbarlik bobida chechan qush. Bu yo'l shiddati haddan ko'p bo'ldi, oxiri ham nihoyasiz ekan. Ayt-chi, bu balo dashtini qachon bosib o'tamiz? Asl manzilga qay tarzda yetamiz? Bizni bu ishdan xabardor ayla, yo'lning sur'at va oromini izhor qil. Uning qanday boshlanib, nima bilan tugashini bizga tushuntirib ber. Avval biz chekadigan mashaqqatlar, so'ngra yetishadigan aysh va maqsadlar haqida gapir!

CXLVIII

Hudhudning javobi

Hudhud shunday dedi:

— Ey bu yo'lda hamroh bo'lgan o'rtoq! Bu savoling nozik savol bo'ldi. Sen mendan bu safar kayfiyatini, undagi manzil va vodiylarda duch kelinadigan qiyinchilik va shodliklar haqida so'rading.

Bilgilki, bu yo'l bir necha vodiylar va manzillardan iboratdir. Endi men ularni senga birma-bir sharh qilib beray, sen voqif bo'l.

Oldimizda yettita katta vodiylar turibdi. Ularning har birida xavfu xatar haddan tashqari ko'pdir. Bu vodiylarning har qaysisida son-sanoqsiz manzillar bo'lib, aql ularni sanab chiqishga ulgura olmaydi. Lekin bu manzillarning hammasi aslida yettita katta vodiylarga birlashadi. Men ana shu vodiylar sharhini bayon qilaman.

Avvalgi vodiylar Talab vodiysidir, unga sharofatli to'g'ri yo'l ko'rsatuvchigina boshlab olib boradi.

Keyingi vodiylar — Ishq vodiysi. Sen bu yerda ishq o'ti ichra boru yo'g'ingni o'rtashing lozim.

Ishq sening vujudingni yo'qotgach, Ma'rifat vodiysiga qadam qo'yasan.

So'ngra Istig'no (Ehtiyojsizlik) vodiysi keladi. Bu vodiyy benihoya keng bo'lib, yuksak osmon ham uning oldida past turadi.

Undan keyingi Tavhid (Yagonalik) vodiysidir. Undan o'tish uchun kishi yolg'iz bo'lmog'i zarur.

Undan o'tsang, Hayrat vodiysiga duch kelasan, bu yerda senga ko'p shiddatlar yuzlanadi.

Hammadan so'ng Faqru Fano (Faqirlik va yo'qlik) vodiysi keladi. Sayr qilayotgan solik¹ shu bilan yo'lni nihoyasiga yetkazadi. Bunda suluk ahli o'z maqsadiga erishib, ish o'zgacha bir holat bilan tamom bo'ladi.

Lekin bu vodiylardagi manzillardan hech kim xabar bergan emas. Bu yo'ldan ketganlardan hech kim qaytmagan. Hatto bu yetti vodiyy ham nihoyatda muxtasar bo'lib, uni tavsiflashda ko'p chalkashliklarga yo'l qo'yilgan.

CXLIX

Talab vodiysining sifati

Talab vodiysiga qadam qo'ysang, oldingga har dam yuz ming dardu alam duch keladi. Har dam unda yuz malollik, har nafas ming o'zga holat yuzlanadi. Istamoqlik azobi ko'ngulni zor etadi, lekin topa olmaslik ruhni abgor etadi.

Bunda jonni kuydirish mahrumlik, vaslga erishish noma'lumlik bo'ladi. Mashaqqat va kulfatlar jisminga nish sanchib, behad ulkan dard jismingni pora-pora qiladi. Sen noyob durni qo'lga kiritishni xohlaysan, ammo uni topa olmayсан. Buning uchun dunyo asboblarini tark etmoq zarurdir.

Solik o'z yo'lida g'ov bo'ladigan molu mulk va boshqa narsalardan voz kechib, foniqlikning to'rt yo'lini baland ovozda ulug'lamog'i kerak. Bu yo'lda unga bo'lgan ishtiyoqdan boshqa hamma narsani tashlab, o'zni maqsad manzili tomon boshlashi lozim. Agar olam matosidan biron ashyo qolmasa, senda u dam o'zgacha sifatlar paydo bo'ladi. U xazinadan vayroningga obodlik kelib, zoti nuridan joningga yorug'lik yetishadi. Bu yorug'lik sendagi shavq o'tini tobora alangalatib, talab otingni uchqur qiladi. Bunda o'zingda bir talab o'mida yuz talab topasan. Bu payt tog'lar sening ko'zingga oddiy daladek bo'lib ko'rinadi. Joningga talab rohati yetadi, mashaqqat chekish shiddati

¹ Solik — tasavvuf ta'limotiga ko'ra ruhiy poklanish yo'liga kirgan kishi.

sendan forig' bo'ladi. Ko'ngling dur topishga qanchalik muhabbat qo'ysa, sen uchun g'avvoslik qilish shunchalik oson bo'ladi. Visol quyoshi jamolini ko'rsatgach, shoming tongga ulanib ketadi. Agar bu payt oldingga mast fil kelsa ham sen uni pashsha kabi nazar-pisand qilmaysan. Agar yo'lingni yuz sher yoki arslon to'ssa, ularni sen cho'loq chumolidek ko'rasan. U xazinaga erishsang, ko'nglingga ajdahodan xavf yetmaydi.

Kufr va imondan qo'l yuvasan, shundan so'ng oldingda bir eshik ochiladi. Eshik ochilib, ichkari kirganingda, unda na kufr, na din qoladi, ularning barchasidan qutulasan.

Chunki kufr yoki imon bu yo'lga kirgan kishi uchun maslak emas. Bular asl yo'ldagi to'siqdan boshqa narsa emasdir.

CL

Hikoyat

Bir qudratli podsho o'tgan edi. Uning xazina va boyliklari askarlari kabi son-sanoqsiz edi. Bu shohning bir zebo o'g'li bor bo'lib, uning go'zalligi oldida hatto Yusuf ham qul bo'larli darajada edi. Sharq quyoshi uning husnidan sharmanda bo'lgani uchun oyog'i ostiga bosh qo'yardi. Sarv uning navnihol qaddiga soya kabi, oy esa uning yuzi quyoshiga bezak bo'lgudek edi. U ham quyoshdek husn bilan olamni zabt qiluvchi, ham oy kabi chehra bilan osmon baxtida jilvalanuvchi shoh edi. Ko'zi har boqishda olamni buzar, ishq ahliga o'zga olam ko'rguzar edi. Agar la'li so'z boshlasa, jon olar, tabassum qilsa, jon kirgizardi.

Butun olam unga oshiqu shaydo bo'lgan, agar u qatl etmoqchi bo'lsa ham kishilar bundan g'am chekishmas edi. Kofir va mast ko'zi din va imon ahliga doim qirg'in keltirar edi. Chaqmoqdek uchqur otini har tomonga choptirar, bu chaqin bilan jahonni kuydirardi. Olam ahli unga maftunu shaydo bo'lgan, lekin u kishilarga haddan ortiq nozu istig'nolar qilar edi. U xalq sari ko'zining uchi bilan bir qiyo boqsa, zulmi tig'idan tuman ming kishining qoni oqardi. Jahon elining o'lmog'iga u parvo qilmas, balki zulmu istig'no bilan darhol qatl qilib qo'ya qolardi. Uning ko'chasiga borishdan hatto shamol ham jon hovuchlar, u tomonga esmoqdan joniga qo'rquv tushar edi. Shamol uning gulshaniga esa olmagan sababli u yerdagi gulbarglar gullardan tanbeh olardi.

Bir kuni u sahro kengliklarini aylanib qaytish uchun ot surdi. Dasht uzra yuz tuman majnun zor yotar, ularning bar-

chasi uning ishq shiddatidan beqaror edi. Lekin uning yuziga boqish uchun ularda imkon yo'q, u tomonga qarashdan ular bahramand bo'la olmas edilar. Hamma yaxshi-yomon uning vasliga erishmoqni istar, lekin bunga yetishmoq mumkin emas edi.

Nogahon saodatli shahzoda sahroda turgan elga nazar soldi. Ko'zi ular orasidagi ishq zanjiriga muhtalo bo'lgan ikki xasta oshiqi zorga tushdi. Shahzoda o'z mulozimlariga buyruq qilib, bu ikki devonasifatni huzurimga olib keling, dedi. Ular ikki muhtaloni ushlab, podsho qasri tomon ot soldilar. Shoh ulardan birini zindonga mahbus qilib, ikkinchisini o'ziga itboqarlik xizmatiga tayinladi. Unisi zindonda yotgan bandilar bilan hammakon bo'lsa, bunisi zanjirlangan itlarga giriftor bo'ldi. Ular shu qiyin ahvolda bir qancha vaqt o'tkazib, kulfat tortdilar.

Bir dardmand kishi ularning biridan:

— Azob-uqubat ichra sizning holingiz qanday kechmoqda? — deb so'radi.

U dedi:

— Shu ham azob bo'ldimi? Turgan-bitgani rohat-ku! Mashaqqat chekish qayoqda deysan? Ishqidan ko'nglim to'lgan holda uning ko'chasida it bo'lishga ham rozi edim. Garchi men uning itlariga xizmatkor esam-da, uning itlariga boshliqman.

Unisi dedi:

— Uning ishq ko'nglinga zo'r kelib, bundan agar mening turar joyim go'r bo'lsa ham rozi edim. Garchi hozir zindonda kishanlangan holda yotgan bo'lsam ham, lekin uning vaslidan ko'nglim umidvor.

Oy chehrali shoh ularning bu so'zlarini pana joydan turib eshitmoqda edi. Ular shu tarzda o'z istaklariga sodiq va ishq yo'siniga muvofiq edilar. Bu so'zlarni eshitgan quyosh kabi shoh cheksiz xursand bo'lib, bu so'zlar uning ko'ngliga bag'oyat xush yoqdi. Ularga katta ixlos ko'rsatib, ikkalasini o'zining eng yaqin mahramlariga aylantirdi. Ular o'z talablarida sadoqatli bo'lganliklari uchun oqibatda ana shunday samaraga erishdilar.

CLI

Ishq vodiysining tavsifi

Talab vodiysini tamom qilganingdan so'ng Ishq vodiysiga qadam qo'yan.

Ishq so'nmas bir mash'aldir. Uni mash'al dema, butun olamni yondiruvchi shu'la degil. Ishqqa har kim munosib bo'lavermaydi. Samandardan bo'lak qaysi jonzot o't ichida yura oladi? Ishq aro botirlik va qalandarlik lozim, shu'la dengizida samandar bo'lmoqlik kerak. Shu'la ichra kuyayotgan parvona kabi oshiqu devonaning ishi kuymoqlikdan iboratdir. Donolikni ra'nolarning ishi deb aytma, parvona bo'la olishga kapalakning haddi sig'maydi. Kapalak yosh bolalarga o'z husni va zeboligini ko'rsatib, gullar uzra jilva qilib uchib yuradi. Ammo uning qo'lidan janda kiygan devonaning ishini qilish kelmaydi. U parvona kabi shu'laga o'zini ura olarmidi?! Garchi kapalak o'zining turli rang va xollari bilan ko'zga chiroyli ko'rinsa-da, u parvona kabi yonib kuya olmaydi. Azaldan ishq aro kul bo'lmagan har bir qushning otini bulbul deb bo'ladimi?

Ishq ichra kuyib-yonmaganni ishqqa berilgan dema! Kim jonini fido qilmas ekan, uni oshiq deb sanama! Ishq ahli o'rtanib yonish bilan o'zini shod etadi, bu ishni o'rtanish bilan egallab bo'lmaydi. Ishqqa muftalo bo'lgan kishi ko'nglidan chiqqan o't vayronani yondirib yuboruvchi ajdar dami kabi qudratlidir.

Oshiqqlar ko'ngli o'tli oh chekishdan begona emas. Axir otashgohdan duddan boshqa yana nima chiqishi mumkin?! Ishqdan tushgan yolqini butun havoni yondirib yuboruvchi chaqmoq kabi olamni o'rtab yuboradi. Ishq o'tiga haqiqiy pok oshiq o'rtanadi, uning bu o'rtanishi go'yo chaqmoq tushgan xirmonga o'xshaydi.

Sen oshiq ko'nglini otashzada deb aytma, balki uni ishq ana shunday otashkadaga aylantirgan. Kishi agar otashkada ichiga tushsa, u yerda o'rtanmasdan boshqa iloji yo'q.

Kimki ishq aro o'tga aylansa, ajablanmang, chunki o'tga nimaiki tushsa, u ham o't bo'lib yonadi. Ishq bir o't kabi uning vujudini chulg'ab oladi, negaki, olov atrofida aylangan kishi o'rtanmay qolmaydi.

Ishq bilan o'ynashib bo'lmaydi. Jismingga o't tushsa, u seni quyundek sargardon qiladi. Ishq aro faqat o'rtanib yonish lozim, o't aro kuymasdan o'zga chora yo'q. Ishq osmonidan qaysi yoqqa chaqin tushsa, u shu ondayoq jonni shu'la selobiga g'arq qilib yuboradi. Ishq chaqmog'i xonumonni kuydirib yuboradi, xonumon nima degan gap, butun jahonga o't qo'yadi!

Oshiq kishining asosiy ishi jon tark etish deb bilgil. Yor uchun o'lmoqni o'zing uchun arzimas ish deb anglagil.

Asma'iy¹ haj sari ketayotib, bir manzilda daraxtlar va gullarning o'sib yotganini ko'rdi. Bu erdagi maysazor va gulzor o'rtasidan bir chashma suv tiriklik suvidan nishona berib, sharqirab oqib yotar edi. Bu yerdan o'tgan ariq oshiq jonidek pokiza va ravshan bo'lib, undan oshiqning ko'z yoshlari kabi tiniq suvlar oqardi.

Asma'iy suv yoqasida birmuncha vaqt o'tirib, hordiq chiqardi, ko'ngli g'amlardan xalos bo'ldi. Tab'i shu yerga naqshlanib, chashma boshida xat yozilgan bir toshni ko'rdi. Unda: "Ey Hijoz ahli², bu sirning chorasini topsangiz. Agar bir kishi ishqqa muhtalo bo'lib, ishq uning sabru qarorini olgan bo'lsa, ne qilsin?" deb yozilgan edi.

Asma'iy qo'liga qalam va davot olib, bu xat tagiga shunday deb yozib qo'ydi: "Kimki, bu halokatli girdobga tushib, undan pok chiqmoqchi bo'lsa, o'zi tushgan yo'ldan qo'rqmasin".

Asma'iy yuqoridagi savolga shu javobni yozib, bu manzilni tark etdi. Ertasiga yana shu joyga kelib: xat bitilgan toshga nazar soldi. Qarasa, oldingi kotib o'z qalami bilan yana quyidagilarni yozib qo'yibdi: "Agar ozurda jon oshiq o'zi pok bo'lsayu yana ishqini yashirin saqlasa, lekin uning qalbidagi muhabbatning shiddati tez bo'lib, uning toqati toq bo'lsa hamda vaslga ehtiyoj sezsa, bunday paytda u nima qilsin? Agar bu ishning ilojini topa olmasa, naylasin?"

Asma'iy bu favqulodda sirni ko'rgach, o'zining sehrli qalami bilan yana shunday deb yozdi: "Ishq ichra men nasihat qilgan o'sha dardli va notavon kishi bu nasihatlarimdan o'z maqsadiga erishmagan bo'lsa, o'lsin va ishq o'tidan o'zini xalos qilsin".

Berahm nasihatgo'y bu halokatli javobni yozib, chashma yonidan tezda jo'nab ketdi. U bir kun boshqa joyda hayallab, ertasiga o'z tuyasini yana o'sha tomonga haydadi va oshiq javobini bilmoqchi, g'oyibdagi hasratli oshiq yana nima deb xitob qilganini ko'rmoqchi bo'ldi. Kelsa, umridan voz kechgan, afti-angoridan zorligi oshkor bo'lgan, rangi-tusidan bemorligi ko'rinib turgan,

¹ A s m a ' i y — mashhur arab tilshunos olimi, to'liq ismi Abu Said Abdumalik binni Qurayb, 828-yilda vafot etgan.

² H i j o z a h l i — hajga boruvchilar.

o'z ahvoli bilan el ko'nglini buza olgudek ruhsiz bir kishi chashma yonida yotibdi. U ishq ichra chigallikni yechib, boshini toshga chunon uribdi, bu zarbadan tosh sinib ketibdi. Qoni chashma suvini lolagun qilib oqar, suv tomondagi tosh ustidan boshi pastga tushgancha o'lib yotar edi.

Nasihatgo'y bergan o'git tufayli oshiq o'z jonini tark qilib, uni hijron azobidan qutqargan va ishq aro go'yo o'zidan ketib yotgan ekan.

Asma'iy bu g'aroyib holni ko'rgach, ko'ngliga yuz xil qiynalish nishlari sanchildi. To'nini yirtib, sallasini yerga urdi, o'z nasihatiga quloq solgan kishi uchun motam tutdi. U bundan ortiq biror qattiq holatni ko'rmagani tufayli faryod tortib, achchiq-achchiq yig'ladi. Bu ish uning ko'nglini g'ash qildi, yerni qazib, o'likni qabrga qo'ydi. Halok bo'lgan kishi shahid o'lgani sababli uning jismiga o'zining qonli libosi kafan bo'ldi.

Ey Foniyl! Ishq ichra foniyl bo'lish yo'li ana shunday bo'ladi. Agar sabri toqating tugagan bo'lsa, xuddi shu kabi jon taslim qil. Bu xil o'lmoqni xudo kimga nasib qilsa, unga yuz tuman jonni fido qilsa ham arziydi.

CLIII

Ma'rifat vodiysining vafsi

Bilgilki, Ishq vodiysidan keyin Ma'rifat vodiysi keladi. Bu joyning nihoyatda bepoyon bir dashtdan iborat ekanligiga ko'z tashla.

Kimki bu vodiya kirsa, u yerdagi ahvolning ixtilofli ekanligini ko'radi. Bu joy shunday bir vodiydiki, uni yuz tuman ming turli yo'llar kesib o'tadi, ammo ulardan biri ikkinchisiga sira o'xshamaydi. Butun va bo'lak o'rtasidagi qarama-qarshilik ham shu yerda mavjud. Taraqqiyot ham, tanazzul ham shu joydadir. Unda sen yuz tuman yo'lovchini beqaror bir tarzda, har birini o'zga bir yo'ldan ketib borayotgan holda ko'rasan. Ularning har biri o'zi ketayotgan yo'l bilan faxrlanadi, har biri yo'lni o'z yo'li tomonga buradi. Biri xush tutgan yo'lni ikkinchisi xohlamaydi, har birining ko'ziga o'ziniki yaxshi ko'rinadi, boshqasini esa nazarga ilmaydi.

Unda pashsha ham, fil ham yo'lovchi, unda pashsha ham, Jabrail ham uchadi. Muso ham, Fir'avn ham unda yo'lovchi,

ammo bilgilki, ularning ikkalasi birdek emas. Mahdiy¹ va Dajjol² ham bu yoʻldan oʻz mazhablarida³, biroq Isoni u mingan ulovga tenglashtirib boʻlmaydi. Ahmad⁴ va Abu Jahl⁵ ham u yerda koʻrinadilar, bunisi zulmatga tushgan boʻlsa, unisi nurga gʻarq boʻlgandir.

Bu yerda barcha yaxshi-yomon sayr etadi; unda moʻmin ham, kofir ham yoʻlovchilik qiladi. Agar bu yerda otashparastlar oʻz Lotiga talpinsalar, Kaʼba ahli — musulmonlar esa yolgʻiz Ollohga sigʻinadilar. Kufr ahli Lotni ogoh deb aysalar, lekin islom ahli "illolloh" deb aytadilar.

Bunda ish ziddiyatli boʻlmasdan iloji yoʻq, chunki yoʻllarning oʻzi ana shunday bir-biriga xilofdir. Yoʻlboshlovchi paygʻambar ham bu haqda shunday degan: "Kimki haqqa erishmoq uchun safarga otlansa va bu yoʻlning son-sanoqsiz koʻp ekanligini koʻrmoqchi boʻlsa, uni xalq olayotgan nafasga qiyos etsin". Bu yoʻllarning bari quyqali boʻlmaganidek, hammasini ham sof deb boʻlmaydi. Ulus ichra eʼtiqodlarda bu xil ixtilof boʻlmogʻi zaruriy bir holdir.

Agar gado yoki podshoh boʻlsin, ulardan har biri oʻzga yoʻl bilan sulukni ado etadi. Bunda harakat qilinsa, nafi yaxshi boʻladi, bunda sifat va kamolotga erishmoq lozim. Bunda solikka tafovut sodir boʻlib, agar unisi mehrobga bosh qoʻysa, bunisi butga sigʻinadi. Har kimning bilishi oʻziga sifat boʻlib qoladi. Maʼrifat shu xil turli tafovutlarni keltirib chiqaradi. Har bir kishi oʻz sohasida kamolga intilib, bu vodiy ichida kezib yuradi.

Garchi suluk tartibida shu xil turli oʻzgarishlar mavjud boʻlsa-da, lekin bu yoʻlga kirganlarning hammasining maqsadi bittadir. Ular borayotgan yoʻl agar egri yoki toʻgʻri boʻlsa ham, yoki yiroq, yoki yaqin boʻlsa ham, bu yoʻlda baʼzilar oʻlib ketgan, baʼzi birovlar yoʻldan adashgan, baʼzilar esa turli soʻqmoqlarda ovorayu sarson kezsalar ham, bu yoʻlni bosib oʻtmasdan turib, maqsadga erishish mumkin emas.

¹ Islom dinshunosligiga koʻra oʻn ikki imomning oxirgisi, goʻyo u tiriklayin gʻoyib boʻlgan, qiyomatda paydo boʻlib Dajjolga qarshi kurashadi va uni halok qiladi, deyiladi.

² Afsonaviy vahshiy maxluq.

³ Iso paygʻambar.

⁴ Muhammad paygʻambarimiz nazarda tutilgan.

⁵ Muhammad s.a.v.ga qarshi kurashgan kishi, jaholat va nodontlik timsoli sanaladi.

Ma'rifat quyoshi yuz ko'rsatgach, har kim o'z maqsadiga erishmoq uchun o'z suluki holiga natija istaydi va o'zi shug'ullanayotgan narsa orqali naqdni qo'lga kiritmoqni xohlaydi. Chunki u pokiza nur yorug' shu'la sochgach, bu shu'la har kimning kamolga erishuvini yoritib turadi. Kimki bu yo'lda mashaqqat chekkan bo'lsa, u o'z suluki nihoyasida xazinaga erishadi. Suluk ichra ixtilof ko'p bo'lib, ulardan ko'pi quyqali, sofi esa ozdir. Bu sof tabiat egalari sirasiga payg'ambar shariati qonun-qoidalariga tobe' bo'lganlar kiradi.

CLIV

Hikoyat

Eshit, bunga ushbu mojaro juda munosib misol bo'la oladi. Naql qilishlaricha, bir guruh ko'rlar to'dasi bir sabab bilan: musofirlik yoki asirlik tufayli Hindistonga borib qolishibdi. So'ngra falakning gardishi bilan ular yana o'z yurtiga qaytib kelishibdi. Bu yerda ulardan bir kishi: "Filni ko'rdilaringizmi?" — deb so'rabdi. Ular: "Ha", — deb javob beribdilar. "Ko'rgan bo'lsangiz, dalil keltiring", — debdi boyagi kishi.

Ular aslida filni ko'rmagan, u haqda hatto yaxshi so'rab ham olmagan edilar. Har biri filning bir a'zosini paypaslab, undan bilim hosil qilib olgan edi. Shu sababli filning qo'llarini ushlagan kishi fil sutunga o'xshar ekan, desa, qornini paypaslagan, yo'q, u besutun¹, dedi. Xartumini ushlagan, fil ajdahoga o'xshash bir narsa ekan, desa, tishlarini bayon qiluvchi kishi esa, fil ikkita suyakdan iborat, dedi. Quyrug'idan xabar bergan kishi filni osilib turgan ilonga qiyos etdi. Qo'li bilan filning boshini paypaslagan kishi uni bir qoyaning tumshug'i deb sharh qildi. Filning qulog'iga qo'l tegizgan kishi uni qimirlatib turgan ikki yelpug'ich ekan, dedi.

Ularning barchasi shu tariqa ko'rlik yuzasidan turli so'zlar aytdilar. Garchi ular aytgan so'zlarning barchasi to'g'ri bo'lsa-da, ularning hammasi nuqsonli edi, ularda tartib mavjud emas edi.

Shuning uchun ham filbonlik sohasida ustod hisoblangan yetuk faylasuf, o'zi hind naslidan bo'lgan kishi ular aytgan

¹ Bu o'rinda "besutun" ikki ma'noda — "ustunsiz" va "tog'" (Besutun) ma'nolarida qo'llanilib, so'z o'yini qilingan.

so'zlarni tinglab, naql qilganlarga ta'na so'z aytmedi va shunday dedi:

— Har bir kishi fil haqida o'zi bilganini aytib, u haqda nishon berdi. Ular bir-birlariga zid fikrlarni aytgan bo'lsalar-da, kechirarlidir. Chunki ularning har biri o'z bilganicha so'z aytdi, ammo ulardan hech biri filni ko'rgan emas edi. Lekin ular aytgan bu sifatlarning barchasi bir yerga jam qilinsa, ulardan fil haqida muayyan tasavvur hosil bo'ladi.

Uzoqni ko'ruvchi kishiga bu aniq bo'lgani uchun u hech bir ikkilanmasdan ko'rlar aytgan barcha so'zlarni chin deb baholadi.

CLV

Istig'no vodiysining bayoni

Keyingi vodiy Istig'no vodiysi bo'lib: u yerda a'lo va past tabaqali kishilarning hammasi teng sanaladi.

Istig'no yeli har dam shitob ko'rsatib, olamga to'polonlar soladi. Istig'no bulutidan yoqqan yog'indan yuz tuman olamni suv olib ketadi. Yetti dengiz unda bir qatra yomg'ir kabi, yetti osmon uning oldida ko'knor donasi kabi kichikdir. Yetti do'zax olovi bu yashin oldida bir uchqunga teng bo'lsa, sakkiz jannat uning oldida bir shudring misoldir.

U yerdagi chumolilar sher bilan ovqatlanadi, pashshasi esa filni ov qilishga qodir. U yerda yetti iqlimni zabt etgan qahramon shoh ham oddiy bir gadoga tengdir. Qotillik tig'i u yerda o'zining yuz ming qo'shini bilan saf tortib turadi. Qoqum terisidan tikilgan qimmatbaho kiyimlar u yerda nazar-pisand qilinmaydi. Ko'kni yutib yuborishga qodir ajdaho u yerda Bibi Maryamning nozik ipi bilan bab-baravar turadi. U yerda minglab maloikalar to'dasi e'tibordan qolib, nogoh Odam sharaf tojini kiydi. Yuz ming jism o'z ruhidan begona bo'lganida, Nuh kemachilik bilan odamlar hayotini ofatdan saqlab qoldi.

U yerda Namrudni¹ son-sanoqsiz pashshalar chaqqanidan tortib, Xalilning o'tni chechakka aylantirgani ham; yoki yuz ming begunoh bolaning bekordan-bekorga qoni to'kilishiyu Kalomullohning sharaf etilishi ham; yoki yuz minglab din ahlining

¹ N a m r u d — qadimda o'tgan zolim podsholardan birining nomi, naql qilinishicha, uni pashshalar talab o'ldirgan ekan.

o'z e'tiqodidan voz kechib, zunnor bog'laganiyu Masih nafasidan jon taskin topganigacha; yoki bu ko'hna zolim dunyoning yuz ming qon to'kishidan Muhammadning bir tun Arsh uzra sayr qilganiga qadar — hamma-hammasi, boru yo'q barcha narsalar — din ahliyu kofirlar eli — barchasi birday teng hisoblanadi.

Agar Zahhok¹ ming yil ulusdan qon to'kkan bo'lsa ham, yoki Masih o'lgan badanga jon ato etgan bo'lsa-da, yoki Buxtunnasr² elga zulmu qasos solgan bo'lsa ham, yoki No'shiravon³ adolat egasi bo'lsa-da, bu yerda ikkisiga bir xil hukm deb bilgin va kel, bu ehtiyojsizlikni tomosha qilgin!

Bu yerda yuz tuman quyosh yo'qolib ketsa ham osmonda bir zarra kam bo'ldi deb hisobla. Agar yerga yuz tuman chuqur dengiz singib ketgan taqdirda ham, sen uni bir qatra g'oyib bo'ldi deb sana. Agar yuz tuman huru pari kuyib kul bo'lsa, sen ularni bir pashshaning singan qanoti kuydi deb bil. Yel bu to'qqiz qavat falakni sovursa, bir eokin xashakni uchirdi deb hisobla. Yoki Qof kabi azamat tog'ning yo'q bo'lishini yer yuzidan bir dona qumning yo'q bo'lmog'iga tenglashtir. Agar jannatda o'sadigan sidra va to'bi daraxtlari yo'qolib qolsa, o'rmondan bir yaproq kamaydi, xolos, deb bil.

U yerda gumroh va ogohni teng ko'r. Mayxona ko'chasi bilan baytulloh — xudoning uyi (Ka'ba) ham u yerda bir turadi. Agar e'tiqodi yuksak yoki e'tiqodi past olovparast bo'lsa-da, baribir u yerda Ka'ba bilan butxona bir hisoblanadi. Unda ming yashar fil ertalab tug'ilgan yosh filga yoki bu ulkan dunyo bir kichik ko'knor donasiga teng turadi. Kufr bilan din ham u yerda teng miqdorda bo'lib, bunda solikka behad qiyinchiliklar yuzlanadi.

CLVI

Hikoyat

Shaxmat o'ynaguvchi ikki ustod shaxmat taxtasini ochib, ikki tomonga o'tirdi va o'rtada shatranji kabir — katta shaxmat donalarini to'kishdi. Har tarafdan bir shoh taxtaga terildi,

¹ Zahhok — Eron mifologiyasida yelkasidan ilon o'sib chiqqan zolim shoh.

² Buxtunnasr — Quddusni vayron qilgan mustabid shoh.

³ No'shiravon — (Anushirvon) — sasoniylar sulolasiga mansub Eron shohi Xusrav ibn Qubod (531–589)ning laqabi, Sharq adabiyotida adolatli shoh timsohi sanaladi.

ularning rasmana shohlarga o'xshash xizmatkorlari, lashkarlari bor edi. Har birining bittadan to'g'ri yuruvchi vaziri bo'lib, yana bittadan egri yuruvchi farzinlari ham bor edi.

U ikki shohdan biri Rum ahliga (oqlar donasi) shoh bo'lsa, ikkinchisi esa zang ahliga (qoralar donasi) kishvarpanoh edi. Ustod shoh va boshqa donalarni terib, ularga zebu oroyish bergan holda taxtada saf torttirdi.

Shundan so'ng raqiblar maydonga ot solib, u yerda javlon urgan holda turli o'yinlar ko'rsatdilar. Bu yer go'yo urush maydoni va o'rab olingan qal'aga o'xshar edi. Bir tomon ikkinchi tomonni mag'lub etishga qattiq kirishgan. Urush saflarida fil ham, jirafa ham, rux, ayiq va kashshofa¹ ham bor edi. Piyoda askarlar otliq suvorilar oldida tez va chaqqon urushmoqqa harakat qilishar edi.

Qo'shinlar urush nizomlariga binoan bir-birlariga turli o'yinlar ko'rsatib, jang olib bormoqda edilar. Bir tomon o'z lashkarlarini pistirmada berkitgan bo'lsa, ikkinchi tomon bu qo'shinni buzish tadbirlarini ko'rardi.

O'rtada ajoyib, qiziq o'yinlar namoyon bo'lmoqda, balki behad hiyla va tadbirlar ko'rsatilmoqda edi. Bunda pahlavonlar va qo'mondonlar ham bir-birlariga hujum qilishardi. Bu holat go'yo ikki qahramon shohning qo'shin tortib, bir-biriga qarshi urush olib borayotganiga o'xshash edi.

Buncha qo'shin va dabdaba, qal'a, maydon va ot choptirib, javlon urishlar, chekinib qochishlar, ham o'ng qanot, ham chap qanotda, ham qo'shinning ilg'or qismida ana shu xil g'avg'o-to'polonlar bilan jang bo'lmoqda edi.

Har bir qo'mondonning o'g'li jangning oldingi saflarida borar, otasidan oldin urushga kirar edi. Urush maydoni bosib o'tilgach, otasining o'rnini bosar edi. Bir piyoda bir yoqdan kelib, tez aylanuvchi charx yordamida maydonda qahramonlik ko'rsatar, yolg'iz o'zi butun bir qo'shinni daf' eta olardi.

Urush maydoni ana shu xil turli tasodiflarga to'la bo'lib, go'yo bir-biriga qasoskor ikki shoh urush olib borayotgandek edi. Ularning har birida go'yo urush uchun tug'ilgan yuz tuman yosh yigit bor edi. Bu xil jang maydoni kamdan-kam uchraydi. Olib borilayotgan urushlarda bunchalik shiddat bo'lmaydi hamda el bunchalik qurol-tig' bilan ziynatlana olmaydi.

¹ K a s h s h o f a — hayvon va shaxmat donasi nomi.

Shunchalik bunyodkorlik, maydon, o'zaro dushmanlik qilish va urush olib borishlar — hamma-hammasi, — agar o'yinchi donalarni yig'ishtirishga ahd qilsa va shaxmat taxtasining bir chetini ko'tarsa, — bularning barchasi o'rtadan ko'tarilib, yo'qqa chiqadi! Shunda na bu urush va na dushmanlikdan, na jang olib borish tartib-qoidalaridan asar qoladi. Ro'y bergan barcha holat va rusumlar, ya'ni jang maydonida ikki tomonning bir-biriga hujum qilishlari agar chuqur o'ylab ko'rilsa, o'tkir fikrli kishi oldida bularning barchasi hech narsa hisoblanadi. Go'yo yuzga kirgan xasta bir kanizak kabi ular hechlikdan boshqa narsaga arzimaydilar. Ularni hatto bir parcha bo'zga bog'lab, o'tga ham, suvga ham tashlab yuborish mumkin.

Chunki holat o'zgarib, uni o'ynaguvchi ustod uchun o'yin tugagach, ular hech qanday tafovutga ega bo'lmaydi. Shaxmat donalari xalta ichiga solingan, "shoh" quyi tushishi, "piyoda" esa yuqori ko'tarilishi mumkin!

Bularning barchasi istig'no nishonasi, balki uning bir ko'rinishidir. Bas, sen bu tamsilga nazar sol, asl istig'noni bundan yuz ming marta ziyoda deb bil. Agar sen buning ma'nosi tomon yo'l topsang, barcha ishni shunga qiyos qilg'il!

CLVII

Tavhid vodiysining ta'rif

Undan so'nggi vodiyni Tavhid (Yagonalik) vodiysi deb bilgil. Unda fard bo'lib, ortiqcha narsalardan xoli bo'lish lozimligini ham anglagil.

Bu vodiya sayr qilmoqchi bo'lsang, unda yakkayu yolg'izlik sen uchun asosiy qoida bo'ladi. Bu vodiydagi sayring nihoyasiga yetgach, u paytda yuz tuman mingta qushni bitta qush deb bilasan. Bunda ularning barchasining maqsadi yakkalik, barchasining kuy va navosi yolg'izlik bo'ladi. Tarkidunyo qiluvchilar shu holatga erishsa, ular uchun birlikda yo'qolish asosiy ish bo'lib qoladi. Chunki bir karra bir bir bo'ladi, aqlning bu ishga haddi sig'maydi.

Bu qiyin ish sening qarshingda ko'ndalang bo'lsa, bilki, birdan o'zga barcha narsa hechdir. Bir bo'lu, bir ko'ru, bir de, bir tila! Bunda hech qachon ikkilikka mayl qilma! Chunki ikkilik bu yo'lda ortiqchalik qiladi va birlik sirlarini bilishdan chetga chiqishni anglatadi.

CLVIII

Hikoyat

Mansur tavhidda yuqori darajaga erishib, uning tilida doim “anal-haq”¹ takrorlanardi.

Din arboblari unga sening bu ishing yaqinlar ahlining ishi emas. Ko’pgina suluk ahliga ham bu holat kashf bo’lsa-da, ular odob saqlab, mo’tadillikni ta’minlaganlar. Sen ham o’zingni ulardek tut, bu xil da’voni izhor qilma, nafsingni dorga sazovor etma, deb ko’p nasihat qildilar. Ammo u ichgan qadah nihoyatda mast qiluvchi bo’lgani sababli unga bu nag’mani takrorlashdan hech bir orom yo’q edi.

Bir kun unda qiziq bir holat yuz berib, xayolini har tomonga olib qocha boshladi. Uning xayoli Rasulillohga borib yetdi. Uning yodiga Muhammad payg’ambarning Buroq nomli otga minib, osmonni sayr etgani va unga birlik gavharidan toj nasib etib, vahdat pillapoyasi me’roj bo’lganligini hamda unga yuksak osmon ikki qosh orasidek yaqin bo’lib, “li ma’ olloh”—soflik yaqinligiga erishgani va tangridan unga xitob kelib, “Ey do’st, istagan maqsadning nedur?” deb so’ralganida, u tangri lutfiga uzrxohlik qilib, osiy ummatning gunohidan o’tishni istagani keldi. Unda ehson ko’pu lutf hammaga yetarlidir, unga lutf haddan ziyodu xalqi esa saxiy edi. Xuddi buni haqning o’zi undan iltimos etganu “istagil” deb, beqiyos lutf ko’rguzgandek edi. U arablar shohi ana shu tarzda osiy ummatning gunohini avf etishni iltimos etdi. Azaldan to abad har kimki egri yo’l bilan borgan bo’lsa, uning shafqat etuvchisi bo’lgan. Ehsoningni ayamay, barchani rahmat etgil va kechirim yuzasidan hammaning gunohidan o’tgil, deb aytdi. Nima uchun u, sodiqlik va soflik koni, faqat odamlarning gunohini kechirishni so’rash bilan kifoyalandi ekan?

Mansurning ko’ngliga shu xayollar kelib, doimo shularni o’ylab yurar edi. Bu andisha uni ezib, ojizlik va hayrat qo’lida lol etar edi.

Bir kun uning tushida Rasulilloh ayon bo’ldi. Unga shunday so’zlarni aytib, mushkilini hal etdi:

— Ey telbalik ayvonida o’tirib, vahdat lofi bilan “anal-haq”—deyuvchi! Bilmadimgmi, o’sha oqshom oliy burjlarda

¹“Anal-haq” — “men haqman (xudo)” demakdir. Mansur Halloj (858–922) shu so’zlari uchun ruhoniylar tomonidan dorga osilgan.

kezib yurganimda menda hech qanday "menlik" xayoli yo'q edi, balki bu so'zni aytishning hech bir ehtimoli mavjud emas edi! Chunki u dargohga eltgan ham, yo'l boshlagan ham, istagan ham, bag'ishlagan ham faqat uning o'zi edi.

Sen ajib bir uzoqni ko'rolmasligingdan bu borada o'zingning ko'rliging va nodonligingni oshkor etding. Chunki Tavhid vodiysi yoki yakkalik va yolg'izlik gulshanida "menlik" va "senlik" tomon yo'l ochding, ammo u bu xil ikkilik vasfidan pok turardi. Degan ham, bergan ham, in'om qilib sochgan ham, tergan ham uning o'zidir! U yozuv "menlik" rangidan pok edi, nag'masida ham ikkilik ohangi yo'q edi.

Men u yerda "senlik"ni xayol qilib, ikkilik naqshidan aql yurgizganman. Sendagi bu holat, shuni bilki, g'ilaylikdan, bitta narsani ikkita qilib ko'rishdan o'zga narsa emas. Bu xayolni xotiringdan chiqarib, yo'q qilib tashla!

CLIX

Hayrat vodiysining so'zi

Tahvid vodiysi bosib o'tilgach, shubhasiz, Hayrat vodiysi namoyon bo'ladi. Bu vodiya hali kishi boshiga tig' yetmasdan turib, ming oh va yuz ming afsus chekish yuzlanadi. Hayrat tilni gung va lol etadi. Kishi kecha va kunduzga qancha boqmasin, uning kecha yori kunduz ekanligini sezmaydigan bo'ladi. O'zining yo'qligini ham, borligini ham bilmaydi, ertaga nima bo'lishini ham anglamaydi. Har narsaga ko'z tashlasa, hayratdan dong qotib, hayronlikda sarsonu sargardon bo'ladi.

Yo'l ahli, bu vodiya qadam qo'ygach, unda hayronlikdan o'zga ish bo'lmaydi. Agar tavid borasida nimaga erishgan, yolg'izlik va ajralish vodiysida nimaki ish qilgan bo'lsa, bu yerda ularning barchasi yo'qolib ketadi. Hatto u o'zining borligini ham unutadi. Agar undan, sen bormisan yoki yo'qmisan, deb so'rasalar, u bularning hech biriga javob bera olmaydi, boru yo'qligiga xitob qilib, o'zini bildiray olmaydi. U o'zining o'rtada, yo bir tarafda yoki tashqarida ekanligini ham, chekkada yoki keyin, yoxud oldinda turganligini ham yaxshi bilmaydi, hayrat uni bularning barchasidan chetda tutadi.

U o'zining foniy ekanligi yoki boqiyiligini ham, mast ekanligi yoki soqiyiligini ham anglamaydi, mavjudligi yoki mavjud emasligi ham, zotining ma'lum yoki noma'lumligini

ham bilmaydi. Shu tariqa har yoqqa boqsa, cheksiz hayratga tushadi, o'zini hayrat ichida g'arq bo'lgan holda ko'radi. O'ziga o'zi, oshiq ekanligimdan ajablanaman, ammo kimga oshiq bo'lganimni bilmayman, debdi. Har bir zarraga zarralar orqali boqib, ularning borligi yoki yo'qligini isbot etishdan hayratga cho'madi. Bu maqom ichra ana shu xil ajib holatlar bo'lib, ulardan hali bittasi tugamasdan turib, mingtasi duch keladi.

CLX

Hikoyat

Jahonni zabt etgan bir podsho bor edi. Uning dargohida yuzlab sultonlar bosh egib turardi. Mamlakati cheksiz bo'lib, barcha uning hukmiga bo'ysunardi.

Uning hammadan yashirib yuradigan bir gavhari bor edi. Bu go'zalning husni oldida hur va parilar ham sharmanda bo'lib qolardi. U go'zallik bo'stonida bir noziknihol, bir nozikniholgina emas, sarfarozi etilgan sarv edi. U jon yotog'idagi dilga xush keluvchi sham, yo'q, sham emas, balki yorug' quyosh mash'ali kabi edi. Noz chashmasidagi uning ko'zlari jonga halo keltirar, davron unday baloli ko'zni hanuzgacha ko'rmagan edi. Zulfi va xoli fitnaning anbar hidlarini taratib turar, bu fitnaga duch kelgan kishi omon qolmas edi. Uning orazida la'li labi joylashgan bo'lib, benihoya fasih nafas egasi edi. Bularni quyosh bilan Masihga qiyos qilsa bo'ladi. Uning vasli umidida necha davlatmend kishilar, balki taxt egalari bo'lgan oliy shohlar yurar, ammo bu murod hech kimga muyassar bo'lmay, hech bir ko'ngil hali uning vaslidan shod bo'lmagan edi. Bu go'zal qizning o'zi ham elga yaqin bo'lishni xohlamasdi. Ikkala tomon ham bundan o'zini tortar edi: ya'ni davron ichra toq bo'lgan shunday go'zal qizga kim ham juft bo'la olardi? U shu xil xislat egasi bo'lgach, el unga xaridor bo'la olarmidi?

Ittifoqo, bu go'zal qiz bir kecha tush ko'rdi. Tushida bir go'zal yigit uning ko'ngliga g'ulg'ula soldi. Uning turgan-bitgani ruhdan mujassam bo'lgandek pokiza va toza edi. Husn osmonida u go'yo sharq quyoshining o'zginasi edi. Husni sahifasiga mushk hidli bir xat bitilgan, undagi xol esa o'sha xat ustidagi nuqtaga o'xshardi. Uning sho'xligi va ra'noligi sarvning o'zginasi, nozikligi va zeboligi esa gulni eslatardi. Bu yigit agar quyosh

chirog'i bo'lsa, u qiz yog'du sochib turgan to'lin oy edi. Ikkalasi bir taxt ustida o'tirib, dam-badam visol jomini ichishar, birlarining vaslidan bahramand bo'lishar edi.

Gul yuzli bu uyqudan ko'z ochib, o'rnidan turdi. Ko'ngil mulkidan qarori yo'qolgan edi. Bundan uning har damda shaydoliği orta borib, bu ahvolda rasvo bo'lishligi ayon bo'lib qoldi. U har doim bu tushni qayta ko'rishni orzu qilar, lekin ko'zidagi bu uyquni ko'z yoshi olib ketgan edi. Uning ko'nglida osoyish qolmagan, tinchligi buzilgan, kechasiyu kunduzi orom nimaligini bilmas edi.

Kunlardan bir kun u hajr dardi malol kelib, o'zining oliy qasri uzra oshuftahol chiqdi. Ko'ngliga taskin berish uchun har tomonga qarar, sabr va to'zimli bo'lishni istar edi. Nogahon o'tli oh tortgancha, shoh bazm qurgan tomonga ko'z tashladi. Bu yerda tushda ko'rgan kishiga ko'zi tushdi va oh urib, o'zidan ketdi. U ko'rgan kishi shoh xizmatkorlari ichidagi yosh bir navjuvon yigit bo'lib, dunyoga fitna soluvchilardan edi.

Yigit ham xuddi shu payt qiz tomonga ko'z soldi va shu zahotiyoyq ko'ngli ishq o'qiga nishon bo'ldi. Uning zorli joniga hayajon tushib, bu hayajon uning majruh taniga ham ta'sir qildi. Ko'ngil mulki ichra qo'zg'olon tushib, joniga qasd qila boshladi. Unda na hush qoldi va na sabr, o'zi ham ular bilan birga ketdi.

Oqshomgacha ahvol shu tariqa davom etdi. U o'zining na o'lik, na tirik ekanligini bilardi. Tun qorong'uligi yerga o'z pardasini qoplagandan so'ng undan yuz ming nola chiqa boshlardi. Tongga qadar ahvoli afg'on chekmoqlik bilan o'tar, to'kkan ohli ko'z yoshlari xuddi to'fonga o'xshar edi. Tong qushi sahar sirini fosh qilgach, yigit yana ertadan kechgacha o'z vaqtini ko'ksiga tosh urish bilan o'tkazardi.

Ishq ikki tomonga ham ana shu xil savdo solgan, go'yo ishq ikki mamlakatda g'avg'o qilmoqda edi.

Garchi yigit qiz ishqida o'zini zor sezsa-da, lekin o'zini ko'p sehr bilan saqlab turar edi. Ammo oy yuzli beqaror bir holga tushib, ishqdan behad zor bo'lgancha bo'shashib borar edi. Ko'rdiki, uning qo'lidan ixtiyori ketib, ishi rasvolik bilan tugaydiganga o'xshaydi. Ana bu bechoralik bilan qiyin ahvol yuz bergach, u buning chorasini topishga kirishdi. Chunki uning ishqiy yashirib bo'lmaydigan darajaga yetgan edi, shuning uchun o'ziga o'zi biron tadbir topmasdan boshqa iloji yo'q edi.

Uning ikki yaqin mahrami bo'lib, shodlik va g'amli onlarida doimiy hamdami edi. Ular har bir ishning chorasini topishga usta, har ikkalasi ham qiziq hunarlar ko'rsatuvchi ajoyib san'atkor va sehirgar qizlar edi. Ular makr va afsunni puxta egallab, uni nihoyasiga yetkazgan, hatto pashsha bilan filni bir-biriga juftlay oladigan darajada mohir edilar. Ular bu ishni shunday bajarar edilarki, bunda pashsha o'zini kichik deb bilmas, fil ham o'zini yirik jussalik deb hisoblamas edi. Ulardan har biri ana shu xil hiyla, afsun va firib egasi bo'lib, hatto ishq bilan jang qilishga ham yarar edilar.

Ulardan biri xushnag'ma rud asbobining mohir chaluvchisi, ikkinchisi esa qo'shiq aytuvchi edi. Ular soz va kuyni mohirlik bilan ijro etganlarida, chalgan kuylari Zuhra burji tomon o'ziga maskan topish uchun ko'kka ko'tarilar edi. Agar ulardan biri soz kuyi bilan kishining jonini olsa, ikkinchisi o'zi chalgan nag'ma bilan o'lgan badanga jon solardi. Bunisi soz chalib, unisi qo'shiq aytsa, buni eshitgan aqlli kishilar ham o'z hushidan ajralar edilar.

Oy yuzliga ishq shiddati ortgach, ana shu ikki kanizagini xilvatga chorladi. Achchiq-achchiq yig'lagan holda ularga o'z holini bayon etdi va ishq qanday qattiq ahvolga solganini bildirdi. Tushda ko'rgan yigiti uni mahzun qilganini ham, o'ngida ko'rganligi esa devona etganini ham, u yigit ishqidan zor bo'lib, volayu beixtiyor bo'lganini ham birma-bir aytib bergach, shunday dedi:

— Siz mening sevimli dugonalarimsiz. Meni bu ahvoldan qutqarishda yordam bering. Aks holda bu sirim tikani xalq o'rtasida gul bo'lib ochiladi. Bu ishq o'ti esa tanimni kulga aylantiradi. Ammo bu kuyib-yonishdan hech g'am chekmayman, agar o'lib ketsam ham alamzada bo'lmayman. Biroq men shu vaqtga qadar taqvoda lof urib keldim, endi bu sirimni elga oshkor etsam, nomusdan o'laman-ku! Otamning ham bundan nomusga qolishidan ko'p g'am chekaman, buni hatto sharh qilishga ham oqizman. Chunki u falakning shohidek bir kishi sharafiga bu ish katta or bo'lib tushadi. Axir otam uchun mendaylardan yuztasi o'lsa ham hech narsa emas, xuddi daryoda bir xas cho'kkanchalik gap. Shunday ulug' shohning benomus bo'lishiga toqat qila olmayman, shu tufayli g'amim tobora zo'rayib bormoqda.

Men sizga o'z holimni bayon etdim, endi o'zingiz bilasiz: xohlang o'ldiring, xohlang bu ishning ilojini qiling! Ilgari asov bo'lgan bo'lsam, endi ishq qo'lida xorman, ilgari shaddot

bo'lgan bo'lsam, endi ojiz bo'lib qoldim. G'amli ahvolimga rahmingiz kelsin, nolayu faryodimga shafqat qilinglar!

U ikkalasi bu nidoni eshitgach, malika oldida jon fido aylab, shunday dedilar:

— Shunday bir chora topaylikki, u nozanin yigit sening eng yaqin ulfatingga aylansin! Biz qilgan bu ishni hech bir odam bilmay qolsin. Qaysi bir odam, hatto o'sha go'zal yigitning o'zi ham sezmay qolsin. Ammo sen bir necha kun sabr-toqat qilgin, har dam ohu nola bilan un tortaverma! Chunki sening maqsading ishni yashirin tarzda amalga oshirmoqdir, biz ham shu tarzda ish tutmoqchimiz.

Oy yuzli vaslga umid paydo qilib, sabr va chidamli bo'lishga ahd etdi.

Ikki dono kanizak bu orada diqqat bilan chuqur o'ylab, ishga kirishib ketdilar va yigit bilan borish-kelishni yo'lga qo'ydilar. Ular yigitni o'zlariga oshno qilib, uning ko'nglida ham shunday his borligini bildilar. Unga shunchalik makr va firib ishlatdilar, oqibatda bu bechora g'arib yigit ularning tuzog'iga ilindi. Ulardan biri unga ona, ikkinchisi esa singil tutindi. Yigitga: "Chorangni biz topib beramiz. Sen bizga o'z ahvolingni ayon qilmasang ham, biz sening nimadan notavon ekanligingni bilib oldik. Agar uning ishq ko'ngling mulkini poymol etgan bo'lsa, hajringga bizdan visol umidi yetadi!"— deyishdi.

Yigit bu so'zlardan xursand bo'lib, jon-dili bilan ularga muhtoj bo'ldi. Ikkalasi unga nima deb farmon qilsa, u bunga jon-jon deb itoat etar edi. Ishbilarmonlar hiyla va aldov bozorini ana shu tarzda qizitib, bu turfa qushni shunday ov qildilar. Ular bizning manzilga yur, deb yigitni o'z uylariga taklif qildilar. U notavon ularnikiga shod bo'lib bordi. U yerda dilga xush yoquvchi bir shohona bazm tuzdilar. Ishq asiri bo'lgan yigit may icha boshladi. Qadah ta'sir etib, u mast bo'lib qolgach, o'z ahvolidan turli hikoyalar ayta boshladi. U ishq va oshiqlikning o'ti va dudi, vasl va hijronning foydasi va ziyoni haqida so'zlar, kanizaklar esa uni qiziqtiradigan sirlar aytib, unga ko'p narsalarni sharhlab berardilar. U bu so'zlarni eshitib, xuddi maqsad jomini ichgandek, nomurod kishi o'z murodiga yetgandek bo'lar edi.

May ichish va suhbatlardan so'ng u yosh yigit ishq aro shunday bir notavon holga tushdiki, bundan unga gungu lollik yuzlanib, zum o'tmay o'z holidan behol bo'la boshladi. Shundan so'ng ular hush oluvchi xushnag'ma rudni qo'lga olib, bir dilkash

qo'shiqni boshlab yubordilar. Notavon bu qo'shiqni eshitib, hushidan ketdi. Go'yo u hushni ketkizuvchi may ichgan edi.

Tun behad qorong'u edi. Hushidan ketgan yigit kanizaklar qarshisida yotar, ikki ziyrak qiz o'z maqsadlariga erishgan edilar. Ular ishda sustkashlikka yo'l qo'ymay, g'ayrat bilan ajib bir kajava hozirladilar. Yigitni kajava ichiga solib, tezlik bilan bu yerdan olib ketdilar va oy yuzli bazmiga yetkardilar. Bu yerda shodlik qilish uchun kerak bo'lgan barcha asboblarni muhayyo bo'lib, shirin labli o'z jamol ularni xilvatda kutmoqda edi. Ikki choratopar kanizak kajavada bir oq badanli sarvni uning huzuriga yetkardilar. Uni mahvash taxti tomon olib borib, o'yni xurshidga topshirdilar.

Oy yuzli vaslda o'z maqsadiga erishgach, yigit yuziga gulob sepishni buyurdi. Atir hidlari hushsizga yetib borgach, u ko'zini ochdi va jannatmisol bir joyni ko'rdi. Yonida hur va parilarga o'xshash bir go'zal qiz — o'sha ko'nglini zor aylagan oy yuzli jonona turar edi. U shu zahotiyoq o'rnidan sakrab turib, ajib bir holatda yana qayta yerga o'tirdi. Tevarak-atrofiga hayronlik bilan boqib boshladi. Ostida katta bir shohona taxtni, yonida baxtiyor holda kulib turgan bir dilbarni ko'rdi. Shunda u o'ziga o'zi "Yo Rab! Ne hol ekan bu hol? Tushimmi, o'ngimmi va yoki xayol?!" — dedi.

Oy yuzli unga shirin so'zlar bilan taskin berdi va visol rasmini bajo keltirib: "Ey hushidan ajralgan, bu tush emas, shukr etib, endi vasl jomini ichgin!" — dedi. Shu so'zlarni aytgach, pari qo'lga bir jom tutib, uni o'zi ichdi va yana qadah to'ldirib, undagi mayni yigitga uzatdi.

Nafis libos kiygan Uzro kabi go'zal chehrali soqiy hushini yo'qotgan yigitga qo'sha-qo'sha qadah ichirar edi. May jomi uyat o'tiga suv sepib o'chirgach, ular bir-birlariga pardasiz so'zlar ayta boshladilar. Shu tarzda g'amli oshiq va mungli ma'shuq ishrat uyida birga bo'ldilar. Ular shunday birlikka erishdilar, o'rtadan ikkilik degan narsa ko'tarildi. Havas imkon beradigan har qanday ko'ngil ochishni bu ikki hamnafas bir-birlaridan topdilar. Ular shunday adabsiz ishlar qildilar, ularni sharhlab o'tirish odobdan emas. Ham yigit mushtoq, ham qiz muhtoj bo'lib, ular yuzga yuz, og'izga og'iz qo'ygan edilar. Qolgan ishlarni ham shunga qiyos etsa bo'ladi. Oxiri nima bilan tugaganini ham shundan bilib olish mumkin. Saharga qadar ular shu xil ayshu ishrat qurib, ikki tomonlama adabsiz ishlarga yo'l qo'yishdi.

Subhidam tun sirini fosh qilib, yer ustidagi mushkdek qorong'ulik ustiga oppoq kofur sepa boshladi. Tong oqarishib kelmoqda edi. May ham ularga kuchli ta'sir qilib, bazm qiluvchilarning hushini olib qo'ygan edi. Bundan bezovta bo'lgan ikki kanizak parda orqasidan turib, kuy chalishni boshlab yubordi. Ular bazm qiluvchilarning aqlini o'g'irlab, yigitni yana behush holga keltirdilar. Xastalik unga ta'sir qilib, u behol bo'lgancha verga yiqildi va idrokni yo'qotdi.

Tadbirkor kanizaklar bunga erishgandan so'ng, oshiqni tag'in kajavaga solib, oyog'idan mahkam bog'ladilar. Uni o'zlari olib kelgan o'sha avvalgi koshonaga olib borib qo'ydilar. G'am tikanidan ozor chekuvchi oshiqni yana o'z g'amxonasiga yetkazdilar.

Yigit mastlik uyqusidan xalos bo'lgach, dimog'iga tong yeli kelib urildi. U ko'z ochib, mulohaza yurita boshladi. Bo'lib o'tgan ahvol, yuz bergan hodisalar birma-bir uning xayolida gavdalanar edi. Malibubasini eslab, ichidan mungli bir oh otilib chiqdi, a'zoyi badanini toshga urib, sog' joyini qoldirmadi. O'z-o'zi bilan ko'p mojarolar qilib, bu yorug' olam ko'ziga qorong'u ko'rinib ketdi. Ko'zlaridan yulduzlar kabi yoshlarini shashqator to'kib, ohi dard chekar, atrofga g'avg'o solar edi. Vasl bazmini xayoliga keltirib, jinmlardek nola qilardi. U o'z-o'ziga shunday der edi:

— Yo Rab! Ne tadbir aylayin?! Kimga o'z holimni bayon qilayin! Agar buni birovga aytmay, xomush turay desam, toqatim yetadimi?! O'zimni ushlab turishga quvvat topa olamanmi?! Holatimni yashirin tutishni yoki oshkor etishni ham, so'z deyishimni yoki tek turishimni ham bilmayman. Bu dardimni aytgan bilan ado qilib bo'larmidi! Menda uning mingdan birini gapirishga ham imkon yo'q. Agar uni maxfiy tutishni xayol qilsam, unda jon tark etishim mumkin...

U shu tarzda g'avg'oyu nola chekar, na tanida ruh, na boshida hush qolgan edi. Uning bu xil hayratlanishi har lahza jonga ta'sir qilar, el ham uning bu holiga hayron bo'lar edi. Har kishi uning bu ahvolini so'rasa, u javob bermay, faqat shunday der edi:

— Mendan, bularni so'ramangiz, kuyganim basdir, yana kuydirmangiz! Holatimni sharh etib bo'lmaydi, bunga erishmagan kishi uni his eta olmaydi.

Yo Rab! O'sha iqbol bilan vasl bazmida istiqbolga erishgan kishi men edimmi?! Agar men uni sharh qilmoqchi bo'lsam, boshqa kishi bunga ishona oladimi?! Hayratim jonimni o'rtar — naylayin?! Jismi vayronimni o'rtar — naylayin?!

Avval vasi birligi ichra maqsadga erishib, ma'shuq bilan qovushdim. So'ngra hijrondan bu xil mashaqqatga duch kelib, hayrat ichra hayratga cho'mmoqdaman.

Yo Rabbii! Shunday ajib cheksiz bir holatga tushib qoldimki, uni hech kimsaga nasib etmagin!

CLXI

Faqr Fano vodiysining so'zi

Hayrat vodiysidan o'tsang, Faqr Fano vodiysiga duch kelasan. Bu vodiya xomush, gung, kar va behush bo'lishdan o'zga narsa yo'qdir. Chunki bu chuqur dengiz to'fon girdobida bo'lib, unda yuz tuman olam g'arq bo'ladi. Kuchli bo'ron o'zining yuksak to'lqinlari bilan ming xil naqshlar paydo qiladi. Dam-badam bu naqshlar yo'qolib, yana ming xil turli yangi mavjlar paydo bo'ladi.

Agar sen bu hodisaga yaxshi nazar solsang, mavjda vujud yo'q ekanligini ko'rasan, chunki dengizdan o'zga barchasi nobud bo'luvchidir.

Haq vujudi ana shu cheksiz dengizdir, uning yuzidagi mavjlar esa bu olamdagi turli-tuman narsalardir. Ma'no ahllari e'tibor qiluvchi ushbu o'n sakkiz ming olam ichida nimaiki narsa bo'lsa, ular shakl jihatidangina mavjud bo'lib, shaklda ko'rinuvchanlik xususiyatiga egadir.

Yer sathi uzra yuzlab ajoyib shakllar mavjud, har bir shaklning o'zi yana rang-barang tovlanishlarga ega. Faraz qil: tevarak-atrofdagi dengizlar yoki ma'danli konlar, yoki dasht-sahrolar, yoki gulshanlar, yoki to'rg'ay va bulbullarni o'ziga rom etib, ularni halok qila oladigan darajadagi rango-rang nafis gul va lolalar, turli iqlimlar va mamlakatlar, daryolar, buloqlar va tog'lar hamda ularni o'rab olgan o't va havo, balki o't va havodan boshqa yana bir qancha narsalar mavjud.

Bular atrofida yana to'qqiz qavatli osmon, sobitu sayyora va malaklar to'dasi bor. Ular son-sanoqsiz, balki miqdor ichra cheksiz ko'pdir. Undagi ko'zga ko'rinmas darajadagi e'tiborsiz yulduzlar yer jismiga o'xshab ketadi.

To'rt unsur, yetti ko'k va olti tomon — bular koinotning nodir va eng oliy asosini tashkil etadi. Koinotdagi barcha narsalar ichida hammadan eng ulug'i Inson bo'lib, uning kamoloti oldida aql hayron qoladi.

Bunda sen xayol qilib turgan vaqtingda yoxud avom deb gumon qil yoki u oliy tabaqaga mansub bo'lsin, yoki qudrat sohibi bo'lgan sultonlar, yoki ixtiyor egalari bo'lgan xoqonlar, agar faylasuflar, olimlar, yoki diniy qoidalarini o'zgartirib, yangi mazhablar tuzuvchi kishilar bo'lsin, yoki uyushmagan qavm, yoki ittifoqli jamoa bo'lsin, xalq orasida yetuk sanalgan valilar, yoki faraz qilki, tangridan elchi bo'lib kelgan payg'ambar bo'lsin — bularning barchasini haq zoti dengizining mavji deb bil hamda o'sha vujudning mavji deb anglagil! Ammo ularning barchasi vaqtinchalikka naqsh etilgan bo'lib, o'tkinchilik xislatiga ega, boqiylik ular uchun xos sifat emas.

Dengizning chayqalishi ana shu xil turli mavjlarni hosil qilgan va har yoqda turli-tuman naqshlarni vujudga keltirgan. Bu to'liqlik dengiz bir zum taskin topsa, u mavjlardan asar ham qolmaydi.

Agar har bir kishida aql mavjud bo'lsa, shuni bilgilki, azaldan to abad bu olamdagi mavjud barcha narsalar borliqqa ega emas, faqat shakl ko'rinishiga ega. Qudratli haqdan boshqa hamma narsa foni — o'tkinchidir, faqat yolg'iz ugina mutlaq boqiydir. Unga vujud tartibi mahkamlangan bo'lib, borliq rasmi inkor etilmasdan ma'qullangandir. Haqdan o'zga har qanday zot, faraz qilaylik, obi hayot ichgan bo'lsa ham, bu olamda mutlaq o'tkinchi hisoblanadi. Agar sen boqiylik istamoqchi bo'lsang, o'zingni foni qilmog'ing zarur.

CLXII

Hikoyat

Shayx Abul Abbos¹ qassoblikka mansub bo'lib, o'z zamonasining zabardast peshvolaridan biri edi. U fano vodiysiga qadam qo'yib, o'z vujudini unda yo'qotdi.

Bir kun u xonaqohda o'tirar, tevaragida esa suhbatdoshlari yig'ilgan edilar. Bu mahalda bir g'alati devona beadablik bilan xonaqoh sahniga kirib keldi. Kirgan zahotiyoq, minbarga chiqib:

— Ey, honaqohda turuvchilar! Menga quloq berib, so'zlarimni yaxshilab tinglangiz! Men uchun hozir suv to'la obdastani hozirlang! Men o'zimni poklab olganimdan so'ng tahorat qilmoqchiman,— dedi.

¹ Abul Abbos Qassob Omuliy — mashhur shayxlardan, ismi Ahmad bin Muhammad bin Abdulkarim, 921-yilda vafot etgan.

Oliy qadrlı shayx bu soʻzni eshitgach, unga obdasta eltib beringlar, dedi. Xonaqohdagi bir darvish katta bir chiroyli obdastani suv bilan toʻlatib olib keldi. U zoti past bu obdastani sindirib, yana bitta idish olib kelishni buyurdi. Darvish yana bir obdasta olib keldi. U shu zalotiyoyoq bu idishni ham urib sindirdi.

Darvish shayxga bu holni maʼlum qilgach, shayx boring, u nechta idishni sindirsa ham olib borib beravering, dedi.

Unga nechta obdasta olib kelgan boʻlsalar, u hammalarini birma-bir tosh bilan urib sindirdi. Nihoyat, undan uzr soʻrab, bu yerdagi idishlarning barchasini urib sindirding, xonaqohda yana senga keltirib bergudek bironia ham idish qolmadi, deb aytdilar.

Shunda u dedi:

— Agar idish boʻlnasa, orqangizga qayting va borib bu soʻzlarni shayxingizga aytingki, endi u oʻz soqolini bu yerga olib kelsin, toki men buyurilgan farzdan qutulayin!

Shayx bu hayosiz soʻzlarni eshitgach, oʻrnidan sakrab turib, u tomonga qarab yurdi. U shunday der edi: “Eh: qanday xush soatu baxtiyor holat! Qarangki, bir qassob oʻgʻliga soqol bitsayu yillar davomida u soqoliga ero berib, yuvib tarasa va vaqti kelib uning bu soqoli shunday bir ishga yarab qolsa! Unga bir darvish iltifot koʻrsatib, oʻzini qaygʻudan qutqarsa!”.

Shayxning bejirim oppoq soqoli bor edi. Uni hovuchiga tutamlagancha boyagi kishining oldiga yoʻnaldi.

Bu odam gʻofil va hayosuz, balki idroki yoʻq telba bir kishi edi. U shayxdan bu xil fano xislatini koʻrgach, endi ortiqcha aljirash uchun oʻzida quvvat topmadi. Shayx oyogʻi ostida oʻzini tuprogʻ etib, yerga bosh qoʻygancha hushidan ketdi.

Foniylikka erishgan solik unga nazar solib, undagi oʻzlikdan asar ham qoldirmadi. Gumrohni shu tarzda kamolga yetkazib, misni oltinga aylantirdi. Har bir kishi rang, naqsh va boʻyoqdan — oʻzligidan chiqinay turib, bunday ishni qilishi mumkin emas.

Ey Foniy, sen ham haqdan ana shunday yoʻqlik tila! Bu xil yoʻq boʻlish bilan abadiy borliqni qoʻlga kintasan!

CLXIII

*Komil Fanoga erishmoq haqida Xoja Bahouddin
Naqshband soʻzlari*

Oliy sifatlar egasi va moʻtabar zot, haq ravshanligining shohi va toʻgʻri yoʻlning gul soluvchisi boʻlgan Xoja Bahouddin

Naqshband¹ bu iqlim uzra taxt qurgach, yo'qlik mulkida ham podsho bo'ldi. Bu haqni biluvchi kishi pok sayr qilish paytlarida o'z vujudini turli narsalarga qiyos etar edi. Ammo hamma narsadan o'zini kam ko'rib, o'zini sarvu gul oldidagi xoru xas kabi tutar edi. Bir kun uning ko'ziga tozalikdan yiroq bo'lgan bir qo'tir it ko'rindi. Shayx uni o'zi bilan tenglashtirib, ko'ziga yosh olgancha nola cheka boshladi. U shunday der edi:

— Bu it vafo qiluvchilar toifasidandir, men esa unday emasman. O'zimni u bilan teng deb ayta olmayman. U xudovandiga vafodan o'zga narsani bilmaydi, men esa unga faqat jaf o qilaman, xolos!

Nazar egasi bo'lgan shayx shunday degach, it uning oldidan yo'l solib, o'tib ketdi. Tuproq ustidagi it qoldirgan izlarni ko'rgan Shayx yana nisbat qilishda davom etib, shunday dedi:

— Men ortiqmanmi yoki bu iz?

Yana o'ziga o'zi dedi:

— Ey insofsiz kishi! Bu iz vafo ahli oyog'idan nishonadir, sen esa vafosizlik sari etak sudraysan!

U shu mazmunda so'zini tugallagach, yer o'pib, it izlariga ko'zlarini curta boshladi.

Haq ahli o'z vujudini ana shu xil inkor qiladi, borlig'ini shu yo'l bilan yo'qqa chiqaradi. Shu tarzda ularda o'zlikdan asar qolmagach, fano jomini sipqoradilar. Ular haq vujudidan baqo topmay, birlik jomida uning yuzini ko'rolmaganlaridan so'ng yo'qlik ahliga qo'shilib, mutlaq borliqqa vosil bo'ladilar.

CLXIV

Parvonalar to'dasi haqiqiy sham sharhida

Bir kecha parvonalar jam bo'lib, shamga yetishmoqqa harakat qilishdi. Qanotlarini o'tda yoqishga hozirlab, "Biz izlovchilarmiz, sham nuridan nishon izlaymiz. Agar undan nimaiki topsak, uni izhor qilaylik. Sharh etib, asl zotining nimadan iborat ekanligini aniqlaylik",— dedilar.

Bu so'z aytilgach, parvonalardan biri qanotlarini qoqib, sham haqiqatini bilish uchun bordi. U yuqoridan qorong'u kechada to'da bo'lib turgan parvonalar guruhini ko'rdi, o'rtada

¹ Bahouddin Naqshband — buxorolik mashhur shayx va mutafakkir, naqshbandiya tariqatining asoschisi, 1390-yilda vafot etgan.

sham yoqig'liq turar edi. Parvona sham nuridan ko'zini munavvar qilib yona turib, sham haqidagi so'zlarini olamga yoydi. U sham haqida so'z yuritir, lekin boshqalar bundan xabardor bo'lmas, uning so'zlari boshqa parvonalar qalbiga yetib bormas edi. Parvona har qancha ravshan yonib so'zlamasin, eshituvchilar bundan hech naf topmadilar. U aytgan so'zlar foyda keltirmagach, yana boshqa bir parvona shamga qarab parvoz qildi. U sham bazmiga kirib borib, nuriga diqqat bilan nazar soldi. U ham boyagi parvonadek yonib qanchalik so'z aytmasin, parvonalar to'dasiga maqsad ayon bo'lmadi.

Yana boshqa parvona ham bu ishga urinib, sham boshi atrofida ko'p aylandi. Undan ham murod hosil bo'lmadi, mushkil ochildi.

Bundan o'zgalarga ham iztirob tushib, ular maqsad sari shitob bilan intildilar. Sham tevaragida ko'p qanot qoqib, har biri qanot-quyruqlarini kuydirdilar. Har biri kuygancha, o'zi istagan maqsadga erishdi, ammo buni sharhlash qiyin ish bo'lib, naql qilish esa harom hisoblanardi. Chunki kishi shu'lani til bilan sharh eta olmaydi, kuymasdan turib, uning mohiyatini bila olmaydi.

Parvona bu ish haqiqatidan xabar topgach, a'zoyi badani kul bo'lib, undan asar ham qolmadi. U qo'rqmasdan o'zini shu'laga urgach, a'zosiga o't tushib, pok bo'ldi va o'zi ham shu'laga aylandi. Chunki istagan maqsadi unga ayon bo'lib, bundan ortig'ini bayon qilishga hojat qolmadi. Chunki u maqsad ichra nobud bo'ldi va bu fanoda ayni muddaoning o'ziga erishdi. U haqiqatdan xabar topdi, shuning o'zi unga yetarli bo'lib, boshqa so'z aytishga o'rin yo'q edi.

Agar kishilar parvonalarining bu holiga diqqat qilsa, ularning ko'nglida ikkita fikr kashf bo'ladi. Birinchisi shuki, kuymasdan turib, uning mushkili ochildmaydi; sham bilan birlikka erishmasdan turib, murodiga yeta olmaydi. Toki fano o'tiga o'z vujudini solib, bu shu'lada boru yo'g'ini o'rtamas ekan, maqsad nuri uning qo'liga kirmaydi, tilagan visoli unga yuz ko'rsatmaydi.

Ikkinchidan, bu xil chaqmoq uni otash dengiziga g'arq qilgach, unda so'z aytish imkoni qolmaydi, bu ish sirini so'z bilan bayon etish uning uchun amrimahol hisoblanadi. Bunda kuymasdan turib, elga ish ochildmaydi, kimki kuysa, o'zgalar uning holini bilmaydi.

Ey Foniy! Fano haqida lof urishni bas qil! Vaslga erishmoqchi bo'lsang, yaxshisi, fano o'tida kuy! Sham o'tiga

aylangan parvona kabi o'zingni shu'laga devonavor ur!
Vujudingdan asar, borlig'ing o'rish-arqog'idan nishon
qolmagach, maqsad ichra tilaganingga yetasan! Bu mojaroni
el bilmasa bilmay qo'ya qolsin!

CLXV

*Shayx Sufyon Suriyning¹ fanodan so'ngra baqoga erishmoq
haqida aytgan so'zi*

Shayx Sufyon Suriyki, u din hamsuhbatlarining peshvosi
edi, Olloh uning joyini abadul-abad nurli qilsin. U ma'rifat
haqida so'z yuritayotgan paytda bir shogirdi so'radi:

— Agar bir kishi tangriga yetishmoqchi bo'lsa, bu
maqsadga qay yo'sinda erishadi?

U shunday javob berdi:

— Buning masofasini ming manzildan iborat, deb bil. Ularning
har birida dard va ofatlar bor. Bu o't va nur o'rtasidagi yetti
dengizdan tashkil topgan bo'lib, ulardan har birining kengligi
cheksizdir. Bu dengizlardan o'tmoqchi bo'lsang, qarshingda domiga
tortuvchi ulkan baliq namoyon bo'ladi. U shunday dahshatli
baliqki, bir dam tortsa, ikki olamni bus-butunicha barcha xalqi
(yaratilgan narsalari) bilan birga qo'shib yutib yuboradi. U istig'no
dengizida maqom tutib, uning atrofida suzib yuradi.

CLXVI

*Qushlarning fano vodiysi so'ngida baqo mulkidan
nishon topganlari*

So'z yuziga shundayin yaxshi niqob tortilib, savol va
javoblar tugadi. Bu so'zlarni eshitgan qushlar aql sharhlab
bo'lmas darajada qiyin holga tushdilar. Ular bu ishning
nihoyatda mushkilligini, bu jamoaning uni bajarishga qodir
emasligini fahmlab yetdilar. Shu tufayli ular o'zlaridan umid
uzib, tuganmas qayg'uga muhtalo bo'ldilar. Ular Hudhuddan
bir xil halok qiluvchi so'zlarni eshitgach, barchasining
qalbidan fig'on dudi ko'tarildi. Balki ular bu ish siridan
voqif bo'lib, bundan cheksiz vahimaga tushdilar. Bu vahima

¹ Shayx Sufyon Suriy — mashhur shayxlardan, ismi Abu Abdullo
binni Said, 783-yilda vafot etgan.

shu onning o'zidayoq ularning bir qanchasini halok qildi. Jon vahimasiga duchor bo'lganlari yo'qlikka ketgach, qolgan qushlar hayratga cho'mgancha yo'lga tushdilar. Ular yillar tinim bilmay qanot qoqib, oldilariga duch kelgan balodan qo'rqmadilar. Shu tarzda ular o'zliklaridan chiqqunga qadar pastu baland ko'p yo'llarni bosib o'tdilar. Bu yo'lda ular shunchalik ko'p qiyinchiliklarga duch kelishdiki, ularni hatto yuz tuman til bilan ham sharh etib bo'lmaydi. Agar sening oldingga ham bu yo'l ro'para bo'lib, uni bosib o'tsang, undagi qiyinchiliklarni mushohada eta olishing mumkin. Ularning bu yo'lda qanchalik qonlar yutganini o'shanda bilasan.

Pirovardida bu zor qushlar guruhidan ranj topgan ushbu majruh to'dadan ozchilik qism tanlari nihoyatda qiynalgan va jonlari o'rtangan holda maqsadga yetib kelishdi. Chunki yo'l cheksiz va uzoq bo'lib, unda ofat ko'p, dard, ranj va shiddat esa benihoya edi. Shuning uchun bu qushlardan ba'zilar yo'lda jon taslim qildilar, ba'zilar og'ir xastalikka duchor bo'lib, yarim yo'lda adashib qoldilar. Qushlar oldidan azob-uqubatning achchiq shamoli esib, bu musofirlarning umr iplarini kesar edi. Yo'lda ularni baloga duchor qiluvchi hodisalar hadsiz-poyonsiz edi, shu sababli ular imkoniyat darajasigacha ko'p nobud bo'lishdi.

Oqibatda yuz tuman ming qushdan faqat yuz minglab mashaqqatga duchor bo'lgan o'ttiz qushgina omon qolib, oxirgi manzilga yetib keldi. Ular shunchalik horib-charchagan edilarki, tanlarida hatto hayot nishonasidan asar yo'qdek edi. Jismlarida birorta ham butun parlari qolmagan, patlari xuddi tarasha o'tinga o'xshash parcha-parcha bo'lib to'zib ketgan edi. Tanlari yo'l ranjidan madorsizlangan, jonlari dard va mashaqqat chekishdan xarob bo'lgan edi.

Ular kelgan manzilda oliy darajadagi bir joyni ko'rdilar. Bu yer shunday bir joy ediki, aql uning kengligini idrok qilishga ojizlik qilardi. Butun osmon hatto u yerdagi oddiy bir xasdan ham kichikroqdir. U yerda ehtiyojsizlik bulutidan jala yog'ar; momaqaldiroq dahshatli gumburlab, tez-tez chaqmoq chaqilib turardi. Go'yo olamga balo to'foni yog'ilib, osmonni ofat chaqmog'i kul qilib yuborgandek edi. Bu yerda yetti ko'k bir hovuch tuproqcha, jannatda o'sadigan sidra va to'bi kabi daraxtlar esa xas kabi qadsiz edi.

Qushlarning barchasi o'z holiga hayron qolishib, ojizlikdan zoru parishon bo'ldilar. Ular bu yerda yuzta yorqin quyosh

ham zarraning yuzdan biricha qadrsiz turishini ko'rdilar. Bundan ularning qanot-quyruqlariga o't tutashib, o'z hollariga cheksiz nadomat bilan "vo hasrato" ayta boshladilar.

— Riz o'ttizta xomxayol qush ko'nglimizga bo'lishi mumkin bo'lmagan ish savdosi tushib, jonimizga har doim o'lim vahimasidan qo'rquv yopishib, bu yo'lni bosib o'tish uchun ulkan mashaqqatlarni boshdan kechirdik. Umrimizni o'tkazib, oh, shu maqsadga erishdikmi? Bu dargoh shunday azim va qo'rqinchli ekan, bu yerda bizga na son bor ekan, na salmoq!

Ular shu so'zlarni aytib, boshlaridan dud chiqaza boshlashdi. Bu hol sarsulikda ovora bo'lgan qushlarning ko'nglini buzib, har damda yangi bir umidsizlikka yuz burdirar edi.

Xuillas, ovora va sargashta qushlar o'z g'amlariga chora topa olmay, uchish uchun quvvatlari, og'ir dard tufayli qo'nish uchun toqatlari qolmagan bir paytda nogoh parda orqasidan izzat elchisi go'yo davlat qushi kabi ularning oldiga yetib keldi. U bu yuz halo ipi bilan bog'langan va hayratda qolgan xasta qushlar to'dasini ko'rib, ularning holini so'rashga mayl ko'rsardi va shunday dedi:

— Hoy, bu to'da qanday jamoatdir?! Bu ming baloga muhtalo bo'lib, halodan bo'lak bahra topmaganlar kim ekan? Bu parishonhol va sargardon, qadru qiymatda tuproq bilan teng bo'lganlar kim bo'ldi? Bu xil tahqirlarga mahkum bo'lib, bu haqoratdan ko'ziga hech narsa ko'rinmaganlar kim?!

Qushlar unga shunday dedilar:

— Biz xor va zor bo'lgan, behuda ish qiluvchi ojiz va hee'tiber bir guruhmiz. Shoh istab chiqdik va bu yo'lda jonimizni turli azoblarga giriftor qildik. Shunchalik ko'p mashaqqat tortib, uning dargohiga yetishni orzu etgandik.

Biz shohi bo'lmagan bir qo'shin edik. Agar qo'shinda shoh bo'lmasa, u qanday qo'shin bo'ladi?

Umr bo'vi yo'lda mashaqqat tortib, yuz tuman turli xorliklar ko'rib, ana shu tarzda necha yuz ming bu yo'lga mansub bo'lgan to'da (ular shunchalik ko'p ediki, bundan inson aqli ojiz qolardi) shu yo'lga kirib, halok bo'lishdi. Bu dargohga faqat biz o'ttizta qushgina yetib keldik. Istagimiz Simurg' bizga shoh bo'lib, barcha yaxshi-yomonimizdan xabardor bo'lsin edi. Agar bizning bu taklifimiz shohga ma'qul tushsa, bizdek bir necha zoru asir uning qulligini bajonidil qabul etar edik!

Elchi qushlarning bu so'zlarini eshitib, ularga shunday dedi:

— Ey gumroh to‘da! Sizlar aqlsizlikka oshno bo‘lib qolibsiz! Sizlar oshuftahollikka tushib, dimog‘ingizga puch xayollarni keltirmoqdasiz. Shu ahvolda qaysi tilingiz bilan shohning nomini zikr qilmoqdasiz? Nechuk bu fikr ko‘nglingizga yo‘l topa qoldi?

Sizlar hech narsaga arzimaydigan, balki undan ham past turadigan bir guruhsiz. Shoh esa sizlarning bu poyma-poy andishangizdan yuksakda turadi. O‘zingiz hech narsaga arzimaysizu yana qizishib, bekordan-bekorga hovliqasiz! Go‘yo o‘zingizni mavjudman deb tasavvur qilasiz! Sizda aslida na son bor, na hisob bor va na vujud! Borman deb tuhmat qilasiz, ammo yo‘qsiz! Ko‘nglingiz xomxayol bilan to‘la, muddaoingizning barchasi amrimaholdir!

Bu yer shunday muazzam joydirki, hatto bunda yuz ming quyosh ham kichik bir zarra kabi nur socha olmaydi. Bu yerda yuz ming quturgan fil bir o‘lik pashshadek gap! Shunday bir joyda siz na borsiz, na yo‘qsiz, balki borligingiz yo‘qligingizdan ham kamdir!

Bunday behuda so‘zlarni aytmasdan, tezda orqangizga qaytinglar. Agar yana biror gapingiz bo‘lsa, qaytayotgan paytda aytib ketinglar!

Bu so‘zlarni eshitgach, qushlarning hushi boshlaridan uchib, ularga ojizlik yuzlandi, hatto tillari gapga aylanmay qoldi. Hammalari bir-birlarining pinjiga kirib, umidsizlik o‘tida yona boshladilar. Ular o‘zlariga o‘zlari shunday der edilar:

— E voh! Zoye ketgan mehnatlarimizga ming afsus! Tortgan shuncha shiddatlarimizga ming afsus!

Agar shoh shunday oliy dargohga ega bo‘lsa, biz kabi bir necha xaroblar uning oldida qanday ko‘rinish beradi? U bizdek faqirlarni nazariga ilarmidi? Hayf shuncha umid bilan harakat qilganlarimiz! Hayf abadiy davlatga erishamiz deb qilgan orzularimiz!

Qushlarning barchasi chuqur qayg‘uga, cheksiz hasrat va armonga giriftor bo‘ldilar. Ular:

— Biz kabi g‘amli, orzu va umidlaridan yiroq tushgan bir guruh bor ekanmi?! — deya xitob qilishdi.

CLXVII

Qushlarning fanoga erishishdan umidsizlikka tushib turganlarida, Hudhudning to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatgani tufayli ularda quvvat hosil bo‘lgani

Shunda Hudhud ularga dedi:

— Ey bechora, xonumonu mulkidan ovora bo‘lgan to‘da!

Shoh marhamatidan noumid bo'lmang, chunki uning sifatlaridan bittasi karam ko'rsatishdir. Agar uning visoliga erishish qiyin bo'lsa, ishqida o'lmoq ham yaxshi ishdir.

Biz bu iqbolni qo'lga kiritib, bugun uning dargohiga yetib keldik. Shu saodatning o'zi ham biz uchun oliy martabadir. Endi uning ishqida barchamiz halok bo'lsak ham mayli.

Bu so'zlarni eshitgan qushlarning barchasi yuraksizlik izhor qilib, Hudhudga shunday deyishdi:

— Ey hikmatshior! Biz o'z oldimizga duch kelgan barcha balolarga sabr-toqat ko'rsatib, sening hamma buyrug'ingni qabul etdik! Sen qayerda qanot urgan bo'lsang, biz sendan ayrilmadik. Nimaiki amr etgan bo'lsang, qarshilik ko'rsatmadik. Ammo vasl chog'i bizga ayriliq g'ami yuzlandi. Bu sen aytgan so'zlarga to'g'ri kelmaydi-ku!

Hudhud ularga shunday dedi:

— Siz tushkunlikka tushmang va bundan aslo ozor chekib, ranju uqubat tortmang! Biz bu yo'lga qadam qo'yib, yuz xil balo-qazoni chekishga jazm etgan mahalimizda bizning bundan maqsadimiz shohga erishmoq va uning dargohiga yetishmoq edi. Endiki biz bu maqsadga yetib, uning dargohiga yo'l topgan ekanmiz, o'zingizni asl maqsaddan yiroqda deb gumon qilmang.

Agar oshiq o'z ishqida haqiqiy kamolotga erishgan bo'lsa, uning uchun hijron ham, visol ham teng hisoblanadi. Chunki yorning xohishi oshiq uchun orzu etilgan narsa bo'lib, u nimani istasa, o'sha ma'qul sanaladi. Yor vaslini qo'lga kiritmagan bo'lsangiz siz uchun uning yodi bilan yashash yetarli emasmi?! Har bir kishi yor yodi bilan jon bersa, uning bu o'limi mangu hayot bilan tengdir.

CLXVIII

Hikoyat

Majnunni dashtda bir kishi uchratib qoldi. U o'zi bilan o'zi so'zlashmoqda edi. U kishi Majnundan so'radi:

— Sen kim bilan so'zlashmoqdasan?

— Ey baxtli odam, men Layli bilan so'zlashmoqdaman,— deb javob berdi Majnun.

— Axir u sendan juda uzoqda-ku!

— Ey g'ofil, u mening jonimdan o'rin olgan! Uni yodga olish jonimga oziq bag'ishlasa, yo'l yiroqligi uchun uni unuta olamanmi?

Kimki ishqda kamolot kasb etsa, uning vujudida ma'shuq yodi mujassamlashgan bo'ladi. Agar siz ham ishq borasida lof urmoqchi bo'lsangiz, undan sizga dard kelsa ham shodlik o'rinda qabul eting!

CLXIX

Qushlarning oliy fanoga erishib, baqo vasliga yetgani

Bu musofirlar ko'pgina dengiz va quruqliklarni bosib o'tib, ko'zlagan manzilga yetib kelgan edilar. Ular tunu kun yo'l yurishdan sira hormasdan oldilariga har qanday balo kelsa ham yuz qaytarmasdan o'z istaklariga erishganlarida, bu mag'lub to'daga jamolni ko'rishga to'sqinlik qiladigan parda tutildi. U qushlarga o'z ulug'vorligini ko'rsatib, qarshilik ko'rsatsa ham, benavo qushlar o'z fikrlaridan qaytmadilar. Garchi ulardan ba'zilari ko'ngilsizlik ko'rsatgan bo'lsalar-da, Hudhud to'g'ri yo'lga boshlovchi so'zlari bilan ularning tushkunlik va ko'ngilsizlikka tushishiga yo'l qo'ymay, bu borada ancha va'zlar aytdi. Hudhud aytgan so'zlardan ularga jon kirib, mushkil ishlari yanada osonlashdi. Chunki ularga sodiqlik va ixlos qo'yish yor bo'ldi, yorni istashda esa bu ikki holatning foydasi ko'pdir. Garchi ular ulug'lik oldida tuban, xor bo'lgan bo'lsalar-da, Hudhud ularni g'am yemaslikka chorlab, ko'pgina dalillar keltirdi. Ularda mardonalik mavjud bo'lib, komil yo'l boshchisi ham oqil va dono edi.

Shunday qilib, bu sodiqlik va ixloslikdagi ikkinchi fanoga¹ erishish yorni ularga oshno qildi. Vasl bog'idan marhamat ko'rsatish shabadasi esib yoki Masihning pokiza nafasi kelib, ular oldida niqob bo'lib turgan barcha pardalarni birma-bir olib tashladi. Nur va zulmatdan iborat bo'lgan hamma pardalar bartaraf qilindi. Vasl bog'ida shodlik va maqsad guli ochilib, uning muattar bo'yidan ko'ngullar yayradi. Qushlarning dillaridagi shikastalik yo'qolib, vasl ichra bu xil maqsad va shodlikka erishdilar.

Bu gulshanda har bir gul go'yo bir ko'zgu kabi edi. Qushlar qayoqqa qarasalar, o'zlari namoyon bo'lar edilar. Bu yerda bulardan boshqa yana nur va soflik, oshkora va yashirin narsalarning hammasi bor edi. Bu go'yo kishilarning ko'zguga

¹ Ikkinchi fan o — eng oliy darajadagi foniylilik. Tasavvuf ta'limotiga ko'ra bu bosqichda so'fiy ruhan yor (xudo) vasliga erishgan bo'ladi.

qaragani yoki tiniq, pokiza suvga boqqani kabi edi. Hamma narsa boshdan-oyoq ko'zga tashlanib, ko'zgu yoki suvning kishi aksini ko'rsatganiga o'xshar edi.

Bu o'ttizta qushning shuncha ko'p mashaqqat va ranj chekib, bu yerga yetib kelganlaridan maqsad ularga Simurg' o'z yuzini ko'rsatib, bu fanolardan ana shunday baqoga erishmoq edi. Ammo ular qayoqqa qarasalar o'zlarini ko'rdilar. Olloh-Olloh! Bu qanday ajoyib so'zki, Simurg'ni orzu qilgan o'ttizta qush o'zlarini o'sha Simurg'¹ sifatida ko'rdilar!

Bunda xuddi sadaf gavharga aylangani kabi "man araf"² siri zohir bo'ldi.

Ey ko'ngil! Bu nozik ma'noli so'zlar qushlar tilidir, balki ramzu imo mulkidan xabardor bo'lgan kishilar tilidir. Garchi bu so'zlarni tushunish qiyin bo'lib, muammoli bo'lsa-da, u riyozat chekish bilan ravshanlashadi. Chunki riyozat insondagi hayvoniy sifatlarni yo'q qiladi. Kishi shu xilda o'z nafsoniyatini inkor eta olsa, unda ruhiy poklikdan boshqa hech narsa qolmaydi. Sen bu ma'niga xiloflik qilma!

Inson zotida shunday sharaf mujassam etilganki, agar u o'zidagi yomon axloqni bartaraf etib, fir'avnlikka³ taqlid etmasa, unda Musoga o'xshash eng yaxshi sifatlardan o'zga sifat qolmaydi. Yoki sharaf ganjiga egalik qilib, o'zidagi Abu Jahllik xislatini yo'qotsa, Habibullohdek⁴ yuksak sharafiga erishadi hamda borlik va yo'qlikdan ogoh bo'ladi. Vahdat me'rojiga chiqib, poklik siridan unga xabar yetadi. Ko'zi vasl nuridan shunday yorishib ketadiki, bu paytda oradan "menlik" va "senlik" yo'qoladi.

Haq vujudi dengiz mavjlarini yuzaga keltiradi. Mavj naqshidan dengizga ne ziyon yetadi? Dengiz, xoh u mavjli bo'lsin, xoh mavjsiz, o'zidagi suv bilan dengiz sanaladi. Suvsiz mavj hosil bo'lmaydi. Mavjning boru yo'qligi dengizga bog'liqdir.

Agar sen buni chuqur o'ylab ko'rsang yoki ishq sirlarini diqqat bilan mulohaza qilsang, Olloh sifati bilan birlashib

¹ Bu o'rinda "Simurg'" so'zi yordamida so'z o'yini qilingan. "Simurg'" fors-tojikchada "o'ttizta qush" degan ma'noni ham bildiradi.

² Shu so'zlar bilan boshlanuvchi hadisga ishora. Bu hadisda shunday deyilgan: "Kimki o'z vasfini bilsa, u o'z xo'jasi (xudo) ni ham biladi".

³ Fir'avnlilik — zolimlik, zo'ravonlik, takabburlik. Fir'avn Sharq adabiyotida yomonlik va zo'ravonlik timsoli hisoblangan. Unga yaxshilik va pokizalik timsoli bo'lgan Muso alayhissalom timsoli qarama-qarshi qo'yilgan.

⁴ Muhammad payg'ambarimizning sifatlaridan biri "Ollohning sevimli do'sti" demakdir.

ketganingda, ogoh xotiring bilan shu soʻzlarni aytishga jurʼat etasan: yaʼni, yaratilgan hamma narsadan asosiy maqsad sening oʻzingsan! Sendan tashqarida hech narsa mavjud emas! Sen oʻzing zotning muxtasar tafsilisan hamda borliq mushkillarini tushunib yetuvchisan! Shuning uchun oʻz vujudingga tafakkur qilib, nimani istamoqchi boʻlsang, faqat oʻzingdan istagil!

Sen jannat bogʻchasidagi ajib bir goʻzal qushsan va sharaf boʻstonida pokdomonsan. Lekin Simurgʻ istagan u qushlar galasi suluk ichra riyozat bilan sayr qilib, bu yoʻlda oʻzlarini qobil etdilar va bu talabdan vasl hosil qildilar. Senda ham u imkoniyat tarzida mavjud boʻlib, agar yomon feʼlingni tuzatsang, maqsadga erishasan! Agar bu yoʻlda oʻzingni qobil etmay, pastu baland soʻz aytsang, dorga osilishning turgan gap.

Kimki bu maʼnidan ogoh boʻlsa, bilgilki, bunday soʻzlarni aytishga til qisqalik qiladi. Bundagi soʻz oʻzgachayu maʼno oʻzgachadir. Soʻz bilan mashgʻul kishi undagi maʼnoni anglamaydi.

Menga qanday maʼno ayon boʻlgan boʻlsa, uni qush tili bilan bayon qildim. Aytgan soʻzlarim faqat oʻz zohiriy maʼnosida tushunilmasin, undagi chuqur maʼnolarning yuzlari yopilmasin. Bu soʻzlarimni faqat qush tilini bilganlarga fahmlay oladilar. Fahmlagach, undagi mazmundan qattiq vahimaga tushadilar.

Ammo ziyrak qush bu soʻz tagida nimalar borligini darhol anglaydi. Bu soʻz barcha soʻzlar ichida eng mushkilidir, u tilsiz kishilarning tilidir. Shart shuki, uni anglagan kishi mabodo oʻzgalarga sharh qilib oʻtirmasin, chunki tilidan boshiga biror ofat yetishi mumkin.

Ey Iloh! Men bu soʻzlarni aytib, senga tavba qilaman. Aytib boʻlmas soʻzlarim uchun sening oʻzingdan panoh istayman. Bu fikrlarni oʻzimcha rejalamadim, balki Attor soʻzlarini sharh qilib berdim. Soʻzimga ofat tushishidan oʻzing asra, kimga payravlik qilayotganimni nazarga ol. Agar men xatoga yoʻl qoʻysam, u nuqsonsizdir, chunki u kamol varaqlariga koʻp xatlar yozgan. Soʻzda agar tabʼim gʻalat aytishga moyillik koʻrsatgan boʻlsa, uni komil boshliq soʻzlari tufayli deb bil. Men unga izdoshlik qilib, sen haqingda soʻzlar aytdim, uzrimni quvvatlab, gunohimdan oʻt.

O'z mulohazasi qusuri uzriga tamsil

Bir parishon tabiatli devona bo'lar edi. U birov savdosidan ko'p zor ahvolga tushgan edi. U ko'ngil qo'ygan jonona davronga ofat soluvchi, balki ishvasi bilan barcha jonlilarga qiron keltiruvchi edi. Husn bobida hur va parilar ham unga taslim bo'lgan, oy va quyosh ham uning oldida chiroyli ko'rinmas edi. Olamni uning husni g'avg'osi tutgan, turli shaharlar va mamlakatlarga uning shov-shuvi tarqalgan edi. Husnining latofati garchi cheksiz bo'lsa-da, va lekin u ikki ish bilan mashhur edi. Birinchisi, u bilimdonlik va zukkolikda kamolot sohibasi bo'lsa, ikkinchisi, shiddat bilan jafo ko'rsatishga ham usta edi.

Bir kun ishqda majnuntabiat bo'lib qolgan oshiq ma'shuqasini yodga olib, uning yuzini gulga, qaddini sarvga, ko'rinishini tovusga, yurishini qirg'ovulga qiyos qildi. Devona o'ziga xush yoqqan bu so'zlarni aytib turganida, uning oldiga oy yuzli dilbar yetib kelib, u aytgan so'zlarni pana joydan turib eshitdi. So'ngra yurib uning qoshiga keldi va shunday dedi:

— Sen aytgan bu ta'riflar men uchun kinoyadan boshqa narsalar emas. Men ulardan nihoyatda or qilaman. Qomatimni sarv deb aytding, ammo sarv mening qaddim kabi xirom eta oladimi?! Yuzimni gul deding, lekin qaysi gulda men kabi yuz balolik ko'z va qosh bo'ladi! Ko'rinishimni tovusga qiyos qilding, qachon tovus elning aqlu hushini olibdi?! Yurishimni qirg'ovulga o'xshatding, ammo qay bir qirg'ovul kishilar qatliga sabab bo'la olgan?!

Oy yuzli go'zal g'azab bilan bu so'zlarni aytib, unga xitob etdi. Oshiq unga javob qaytarishdan ojiz bir holga tushdi:

— Men xato qilib qo'ydim, bundan nihoyatda sharmandaman, shunday bo'lsa-da, seni vasf etuvchi bir gunohkor bandaman!

Oy ko'rinishli bu so'zlarni eshitib, shu zahotiyoyq:

— Jahondan vujudingni yo'q qilib yuboraman!— deya unga g'azab qildi.

Devona o'zini yerga tashlagancha zor yolvorib, shunday dedi:

— Ey husni bilan parilar va hurlarga oriyat keltirgan. Men sen to'g'ringda nima so'z aytgan bo'lsam, ularning barchasi senga bo'lgan muhabbatim tufaylidir, ixlosim va do'stligim tufaylidir. Ularda hech qanday shikoyat, o'rinsiz ta'nadashnomlar va kinoyalardan asar ham yo'q.

Ammo seni maqtab, vasf etishda kamchilikka yo'l qo'yibman: buni tan olaman. Endi o'zing marhamat ko'rsatmasang, holim xarob bo'ladi. Men aytgan bu so'zlarni nodonlikka yo'ysang, ularning barchasini jaholat va bilmaslikdan deb hisoblasang. Chunki uyat men telbani halok qilmoqda, agar sen ham o'ldirmoqchi bo'lsang, bu endi menga og'ir zahmat bo'lib tushadi!

Telba o'z nuqsonini bo'yniga olib, uzrxohlik qilgach, parivash ham lutf ko'rgazib, uning qonidan kechdi.

CLXXI

Hikoyat

Bu yo'l ahliga yetakchilik qilganlardan biri Xoja Abdulloh Ansoriy shunday degan edi:

— Kishi sozini rud ohangiga moslab, bu ohang ichra bir yoqimli qo'shiq aytsa, biroq bu kuyi va qo'shig'idan maqsad tangrini yodga olish bo'lsa, ey, pok e'tiqodli, bilgilki, uning bu ishi g'aflat ohangi bilan Qur'on tilovat qilishdan yaxshiroqdir.

Agar qo'shiq va nag'mada ogohlik mavjud bo'lsa, bu toat vaqtidagi gumrohlikdan yaxshiroq sanaladi.

CLXXII

O'z kamchiliklarini avf etishni yolvorib so'ramoq va gunohlaridan o'tishni iltimos etmoq

Ey g'oyibdan barchaga hukmdor saxiy Haq! Barcha saxovat ahlining mavjudligi sen tufaylidir. Sening lutf va ehsorningga poyonu had yo'q, muruvvat va in'omlaring son-sanoqsizdir. Seni vasf etib har neki yozgan bo'lsam, garchi ular jozibali bo'lmasa-da, sendan kechirim so'rayman. Faqat men emas, balki necha buyuk allomalar vasing haqida yillar davomida qalam sursalar, ular ham insof bilan o'z o'rijliklarini bo'yinlariga olishlari lozim bo'ladi.

Mendek bir oshuftahol devona Foniyy agar sen haqingda bir necha so'z aytgan bo'lsa, uning xato va nuqsonlarini karam yuzasidan avf qil, yozgan yaxshi-yomon yozuvlari uchun kechir. Men nima haqida qalam surgan bo'lsam, sendan yozdim, sendan o'zga haqida so'z yuritmadim, menga shuning o'zi yetarlidir. Ortiq yoki kam degan bo'lsam ham sendan dedim, chin yoki yolg'on aytgan bo'lsam ham sendan aytdim.

Sening sirlaring menga qanchalik ayon bo'lgan bo'lsa, ularni qush tili bilan bayon qilib berdim.

Bu dam xuddi chala so'yilgan qushdek o'zimni yo'qotib, qush tili bilan senga yolvormoqdaman. Chunki barcha qush ham shirin so'z aytish, nozik ma'no va chechanlikka ega bo'lavermaydi. Agar bulbul lutf bilan ajoyib dostonlar aytsa, qarg'a yoqimsiz kuylarni haddan oshiradi. Bas, shunday ekan, barcha qushning kuylashi dilga xush kelavermaydi, barcha qushning nag'masi dilkash bo'lavermaydi.

Men ular tilidan so'z aytdim, albatta, barcha qushning sayrashlari bir maqomda bo'lmagan. To'ti va shorik¹ odamga o'xshash gapira olsalar-da, har birining nutqi o'zgachadir. Ular sayrashida tafovut mavjud bo'lib, biri haq haqida so'z aytsa, ikkinchisi but haqida so'z deydi. Birida shak bo'lsa, yana birida din mavjud.

Ammo Foniyning kufri din bilan ishi yo'q. Chunki u har nima aytgan bo'lsa, sen tufayli aytdi! Sen uning xatolariga pardapo'shlik qilgin, toki u ham fano bazmida bir qultum may icha olsin! Unga fano jomini nasib etganingda, baqo iqbolini bermoqlikni ham unutma!

CLXXIII

Shayxning vasfi va o'zining unga payravlik qilgani tavsifi

Ey Foniy! Yana bir go'zal asar yozib, qushlar tilini ajoyib yo'sinda sharhlab berding.

Qushlar tiliga yo'l topganlardan biri Sulaymon payg'ambar edi. Keyin vaziri Osaf undan ta'lim olib, qushlar tilini o'rgandi, ammo bu tildan u hech kimni xabardor etmadi. Bu ikkalasidan o'zga kishi buning uddasidan chiqmadi, boshqa odamlar qush tilini bilmaganliklari uchun uning fahmiga yetmas edilar.

Tez aylanuvchi falak shitob bilan oradan bir necha ming yilni o'tkazib yubordi. Shundan so'ng chaqqon sayr etuvchi, chechan nutq aytuvchi va o'tkir aqlli omadi yurishgan bir qush² maydonga chiqdi. Uni qush dema, balki fano Qofining anqosi de, barcha qushlar tilining donosi de! U bu yo'lning boshlovchisi va avliyolar qiblasiga bo'lib, ko'ngli to'g'ri yo'l

¹ Sh o r i k — maynaning odamlar nutqiga taqlid eta oladigan bir tui.

² Fariddin Attor ko'zda tutilgan.

ko'rsatish uchun ziyolangandir. U haqiqat sirlarini kashf etishda farid¹— yagona va tengi yo'qdir, nutqidan haqiqat ahli bahramand bo'ladi. Bu kishi irfon ahlining yo'l ko'rsatuvchisi, ma'rifat bozorining Attoridir.²

U bu gulshan ichra paydo bo'lganida go'yo qushlar ham nutqni undan o'rgangandek bo'ldilar. Uning qush tili bilan gapirishi Osafdan ham, hatto Sulaymondan ham ortiqroq edi. Chunki ular qush tilini bilgan bo'lsalar-da, lekin bundan elga biron-bir naf yetmadi. Haq Attor tilini biyron qilgani uchun "Mantiq ut-tayr" dostoni oshkor bo'ldi. Bu til izohini to'la-to'kis bayon etib, ilohiy sirlarni sharhlab berdi. Boshlanish va tugallanish haqida chiroyli so'zlar xazinasidan ko'plab gavharlar sochdi. Bu gavharlar bilan zamona cho'ntagini to'ldirdi, barcha kishilar undan bahramand bo'ldilar. Xazinadagi tilsim ochilgach, har gadoga bu gavharlardan muayyan ulush tegdi. Asarini ko'pchilikka quyosh kabi oshkor etib, so'zlaridan Jamshid jomi kabi sado chiqardi. Kimki labtashna bo'lsa, bu maydan unga ichirdi. O'zgalar bu haqda so'z aytishdan ojiz qoldilar. Qush tili bilan shunday kalom surdiki, uning bu so'zlari xuddi to'tiyi go'yo so'zlari kabi barchaga manzur va ma'qul bo'ldi.

U yozgan asarni forsiy tilni biluvchi xalqlar fahm etib, undagi barcha yashirin nozikliklardan xabardor bo'ldilar. Ammo sodda, bechora turklar bu tilni yetarli darajada bilmaganliklari sababli qush tili bilan forsha yozilgan bu asarni tushunish iqbolidan mahrum qoldilar. Ulardan ko'pchiligining qo'li qushdan xoli bo'lmasa-da, lekin ularga qush tili tushunarli emas edi.

Men yozu qish Attor do'konidan qand va shakar olish bilan shug'ullandim, balki bu do'konda to'ti yanglig' makon tutib, shakar ushatar edim. U qush tili bilan menga neki xitob qilgan bo'lsa, men unga xuddi to'ti kabi javob qaytarar edim. Yo'q, balki uning pok ruhining gapga chechan qushi Arsh bog'idan kelib, mening ko'nglimga o'mashib olgandek edi. U menga qush tili mushkillarini hal etib, bu takallumda ustodlik qilar edi. Shu tariqa men u kalom ichra kamolotga erishib, mazkur asarimni turkiy tilda yozdim. Go'yo mastligidan yoqimli sayrayotgan qush kabi ko'p kuylarimni turkona sozga hamohang

¹Attor ismiga ham ishora qilingan.

²Bu so'z ham taxallus, ham o'z ma'nosida ishlatilib, nozik so'z o'yini hosil qilingan.

qildim. Qaysi bir qush, balki ming xil doston kuylovchi bulbul deb aytgin, uning har bir dostonida yangi bir ohang mavjuddir. Lekin uning bu dostonlari gul shavqidan bitilgan bo'lib, undagi nolayu afg'onlar ham shuni vasf etishga bag'ishlangan edi. Men o'sha ming xil nola chekuvchi bulbuldirman. Har bir fig'onimni bir dostonimda jo qilganman. Ushbu gulshan ichra mastonavor qadam qo'yib, kuylarimni baland pardalarda ijro etdim. Mening bu kuylarimni eshitgan har qanday sayroqi qush ham ulardan qusur topa olmas edi. Shayx ruhidan menga madad yetishib, bu bulbul sayrashi cheksiz bo'ldi. Har bir kishi bu mutanosiblikka ko'z tashlasa, unga Qaqnus qushini o'xshatgan bo'lar edi.

CLXXIV

O'zining shayx ruhi madadidan unga o'xshatma qilganligiga Qaqnus tamsili

Qaqnus¹ degan bir ajoyib qush bor emish. U Hindiston mulkida maqom tutgan bo'lib, o'sha yerda sayr qilar ekan. Bu qushning shakli kelishgan, gavdasi ham baquvvatdir. Uning har bir parida o'zgacha naqshlar va ranglar jilva qiladi. U shunday ajoyib ko'rinishi bilan birga, ajib bir tumshuqqa ham ega. Tumshug'ida bir talay teshiklar bor. Agar u jonga huzur baxsh etuvchi dilkash bir navo tuzmoqchi bo'lsa, tumshug'idagi har bir teshikdan yangi bir kuy taraladi. Agar u biror kuy chalsa, bu kuyni eshitgan kishi hushidan ajraladi. U juftsiz holda o'zi tanho yashaydi. Hech bir qush unga teng kela olmaydi. U kishilar oyog'i yetmaydigan olis bir o'rmonda maskan tutib, bir daraxt boshida o'tiradi. Bir kun Fisog'urs² o'sha yerdan o'tayotganida, uning unlari qulog'iga chalinibdi. U bu kuydagi turli sadolarni eshitib, ularni ajratgan holda musiqa fanini kashf etibdi.

Qaqnus o'rmonda juda uzoq yillar hayot kechirib, umrini o'tin yig'ish bilan o'tkazadi. Bu o'tinlardan, ular xoh ho'l, xoh quruq bo'lsin, behad ulkan bir xirmon hosil bo'ladi. Umri poyoniga yetgach, u necha yillardan buyon jamlangan xirmoni ustiga chiqib, bir xushnavo kuy tortadi, nihoyatda hazin ohangda dilkash bir navo bilan sayraydi. Bu kuyni eshitgan o'rmondagi

¹ G'arb adabiyotida "Feniks" nomi bilan mashhur afsonaviy qush.

² Fisog'urs — qadimgi yunon faylasufi va matematigi Pifagor (eramizdan oldingi 571–497). Rivoyatlarga ko'ra kuy va musiqa asboblarni u ixtiro qilgan emish.

barcha qushlar va vahshiy hayvonlar uning atrofida yig'ildilar. Uning mungli nolasi ularga qattiq ta'sir etib, ko'pchiligi xastahol bo'lgancha halok bo'ladi. Uning bu kuylari nihoyasiga yetgach, oxirida bir ajib o'tli navo tortadi. Bu navodan o'zi yiqqan ulkan xirmonga o't tutashib, u turgan manzil va maskan olov ichida qoladi. Bu o't falakka bayroq tortgancha osmonu falakka ko'tarilib, xirmon go'yo xashakka chaqmoq tushgandek lovillab yona boshlaydi. Bu o'tinlar yongan sari Qaqnusning o'zi ham ular bilan birga yonib, parlari xuddi yaproqlardek o'rtanadi. Nihoyat, uning ham o'zi, ham yiqqan o'tinlari kulga aylanadi. Bu yong'indan yuz tuman zarra bir butun bo'lib birlashadi.

Bu kullar bir tog' bo'lib uyulgach, uning ichida bir qaqnusbachcha — Qaqnus bolasi bekinib yotadi. U asta-sekin qimirlab kul ichidan bosh ko'taradi, keyinchalik turli-tuman ziynatlarga ega bo'lgan qanotlar chiqaradi. Havoga ko'tarilib, atrofga nazar tashlaydi va o'rmonni ko'radi hamda o'tin yig'a boshlashga kirishadi. U ham umri davomida o'tin to'plab, bu ish oxirida bir dilkash un tortadi. Uning yoshi poyoniga yetgach, u ham o'z otasi nima ish qilgan bo'lsa, o'sha ishini qaytaradi.

Shayx¹ go'yo o'sha avvalgi qushga o'xshaydi. U ham umrini kuy aytish bilan o'tkazadi. U shunday ajoyib dilkash navo bilan sayradiki, uning kuyi barcha vahshiy hayvonlar va qushlarni o'ziga maftun etdi. Barcha uning bu ofat yetkazuvchi navosidan nobud bo'lib, xirmon va uning egasi kabi kulga aylandi. Ammo o'sha kul ichidan cho'g'dek yaltirab, balki cho'g' ichidan samandar kabi chiqib kelgan bir qush bolasi bor edi. Avvalgi qush qanday holatda kun kechirgan bo'lsa, bunda ham o'sha holat zohir bo'ldi. Bu ham yana o'shancha xirmon jam etdi va uning ham umri nihoyasiga yetdi. Gulshan va davrondagi har xil qushlar, faqatgina qushlar emas, balki vahshiy hayvonlarni ham o'z atrofida yig'di. Tumshug'idan yuz xil navo chiqardi, bu navolarning barchasi haqning yashirin sirlari haqida edi. U ham o'ziga, ham xirmonga o't solib, o'zini va o'zgalarni kuydirdi.

Men uni ota, o'zimni o'g'il deb atamay, u bir oliy sifatli shoh bo'lsa, men uning bandasi, quliman.

Chunki avval u bu olovda kuyib, barcha olamga o't soldi. So'ngra bu o'tdan bironta kimsa menchalik kuyib-yonmadi, olamni o'rtovchi va dunyoni yorituvchi shu'la bo'lib porlamadi.

¹ Fariddin Attor ko'zda tutilgan.

Qush tili vositasida shu'lalar paydo qilib, ham o'zimni, ham elning kul bo'lishini bildim. Bu dunyo otamdan nimaiki ko'rgan bo'lsa, menga ham u nasib bo'ldi. Olam elini ham, o'zimni ham o'rtadim. So'zni ham qush tilidan o'zgacha qilmadim. Umidim shuki, bu fano yolqini barcha kuyganlarga abadiylik ato etsin.

CLXXV

Talab yo'li borasida munojot

Yo Tangri! Barcha mavjudot senga intiladi, sen ularga matlubsan ham muhabbat ahliga mahbubsan! Ikki olamdagi barcha mavjudot seni axtaradi, senga moyil bo'lganlar boshqa narsaga xohish qilishdan o'zlarini chetga tortadilar. Sendan o'zga, garchi u malak yoki pari bo'lsa-da, tolib bo'lib izlashga arzimaydi. Jannat va kavsar bulog'ini ham, jannatdagi to'bi daraxtiyu hurlarni ham sensiz istash qusurlidir.

Jonu ko'nglimni o'zingga tolib et! Dard ila ishqingga shavqimni g'olib et! Ham menga talab zavqini vosil qil! Ham yana tilab topmoqni hosil qil! O'zingdan boshqani ko'nglimdan chiqarib tashla! Unda seni eslashni qalbim huzuriga aylantir!

CLXXVI

Tamsil

Bir tolib murid Ka'bani ziyorat qilish uchun yo'lga chiqdi. Bistom shahrida uni Boyazid uchratdi. U shayx bilan uchrashuvga musharraf bo'ldi. U yerdan o'tib, yana Ka'ba tomon yo'l oldi.

Bu xom kishiga haj qilish muyassar bo'lgach, u orqasiga qaytdi va yana Bistom shahriga yetib keldi. G'ofil solik salom bajo keltirib, pir xizmatiga sarfarozi bo'ldi.

Shayx uni ko'rgach, shunday dedi:

— Ey yo'lovchi! Vasl istab qancha vodiy va dargohlarni bosib o'tding. Ollohning uyi haqida bizga biron nishona aytib ber!

Ogoh murshid shu so'zlarni aytgach, u:

— Ko'rgan uy nihoyatda oliy bo'lsa-da, ammo uy egasidan xoli edi!— deb javob qaytardi.

Shunda xabardor shayx hojiga dedi:

— Ey talabdan aslo xabar topmagan kishi! Axir uy egasi yo'lda sening hamrohing, har qadam qo'ygan yo'lingda ogohing edi-ku! Seni o'z uyiga yetkazgan ham — o'sha! Olib borgan va

qaytarib kelgan ham uning o'zi! Senda buni fahmlash uchun farosat yetishmas edi. Shuning uchun garchi tolib bo'lsang ham, sening bu harakating nuqsonlidir.

Yo Rab! Meni bu talabda komil etgil! Matlubimdan sira g'ofil qilmagil! Intilishimda kimki hamrohlik qilsa, u hamrohdan menga ogohlik bergil!

CLXXVII

Ishq yo'li haqida munojot

Ey ko'ngilni ishqidan ravshan qilib, hajr tikanzorini gulshan etgan! Ishqing o'tidan oy va quyoshga yorug'lik yetishadi, shuning uchun ham ulardan tunu kun nur yog'ilib turadi. Ishqing chaqmog'i jonlarga o't soladi, shu'lasidan obodu vayronlarga o't tushadi. Ishqing jonni o'rtaguvchi bir otashin yulduz bo'lsa, uning siri pok bir gavhardir. Jonimga o'sha yulduzdan nur yetkaz! Ko'nglimni ishqing bodasi bilan mast qil: bundan men xuddi mayparast kabi mast bo'lay! Bu may bilan meni behush ayla! Aqlim o'rtadan ko'tarilgach, meni vaslingga vosil et!

CLXXVIII

Hikoyat

Omir qabilasidagi Qaysni ishq mag'lub etgach, uning aqli hushi ishq aro jinnilikka yuz tutdi. U Layli ishqida shunchalik mag'lub ediki, go'yo istovchi uyu, bu esa istalgandek edi. U bu ishqqa shunchalik qorishib ketgan ediki, bunda u xuddi mutlaq Laylining o'zginasi edi, ya'ni ishqda Layli bilan bir butunlikka erishgan edi.

Kunlardan bir kun birov undan: "Oting nima?" — deb so'radi. U: "Layli", — deb javob qildi.

— Buni qanday isbot qilasan? — debdi boyagi kishi.

— Kimningki zoti Layli bo'lsa, buni isbotlab o'tirishga hojat yo'q! Garchi bu senga shak bo'lib tuyulsa ham, menga aniqdir! — deb javob berdi u.

Bunday oshiqlikka yuz ming ofarin bo'lsin!

Meni ham ishq o'tiga yondirgil! Ishq yagonaligi ichra meni ham ma'shuq etgil! Unda ishqqa cho'mishni menga qismat etki, o'zligimga bo'lgan munosabatim butkul uzilsin! Ishq aro Foniyni nobud aylagil, so'ngra ishqing birla mavjud aylagil!

CLXXIX

Ma'rifat yo'li borasida munojot

Ey insonni ma'rifat koni qilib, uning ko'nglini ma'rifat jahoni aylagan! Ma'rifatni har kimga taqsimlab, jahonda unga orif – biluvchi deya ism qo'yding. Kimlarni ma'rifatga muyassar etgan bo'lsang, ularning holatini turlicha qilding. Bunda har bir kishining sayr etishini o'z kamoliga moslashtirding. Har bir kishining yaqinligini uning turmushiga yarasha qilib berding. Bu biyobon yo'lini behisob etding, ular yo'lovchi uchun cheklanmagandir.

Yo Rab! Bu yo'llardan qaysi biriga solik ma'rifat istab kirsan, u senga olib boradi! Ovora Foniyni ham shu yo'lga sol! Yo'lni bosib o'tgach, visol nasib etgil.

CLXXX

Tamsil

Bir solik shoh oldidan o'tib bormoqda edi. Shoh bu ogoh kishiga qarab: "Kel, yonimda bir nafas o'tir, nimaiki orzu qilsang, muhayyo etay!" – deya iltimos qildi.

Solik unga shunday dedi:

– Tangrini taniganimdan buyon undan boshqa hamma narsaga ma'yus ko'z bilan qarayman. Bu o'tkinchi dunyoda uni tilab topishdan boshqa yana bir narsa bormi o'zi? Agar kerakli biron narsa so'rasam, uni ham menga Haq beradi. Bu sohada men senga muhtoj emasman!

Yo Rab! O'sha solikda qanday sifat mavjud bo'lsa, Foniyga ham o'shanday ma'rifatni nasib et! Uning dodiga yetib, nodonlik, jabr va zulmdan qutqar! Uni ham o'ziga, ham o'zingga orif et!

CLXXXI

Istig'no yo'li adosida munojot

Ey dargohing yuz falakdan ham kengroq bo'lgan! O'stonang ming Zuhaldan¹ ham yuksakroq turgan! Osmon va yulduzlar sening okdingda qanday vujudga ega bo'lsin? Ularning borligi yo'qlik

¹ Z u h a l – Saturn sayyorasi. O'rta asr kosmologiyasida u eng baland sayyora hisoblangan.

bilan tengdir! Olamni yo'q qilish yoki bor qilish sen uchun xamirdan qil sug'urgandek gap. Oллоh-Oллоh! Bu ne qadar ulug' martaba, bu ne ehtiyojsizlikdir: sening huzuringda bir cho'loq chumoli va o'rmon sheri bo'lsa ham, bo'lmasa ham birdek hisob!

Men o'rmon sheri emas, balki cho'loq chumoliman. Shunchalik ojizmanki, hatto u chumoli ham mendan yuz marta or qiladi. Boshqalarga men zorni ehtiyojsiz et! Faryodimga yetib, kishilarga meni muhtoj etma!

CLXXXII

Tamsil

Namrud haq-taolo Xalilini o'tda kuydirish uchun o'z palaqmonini sozladi. Tog'-tog' qilib taxlangan o'tinga olov yoqishib, uning alangasini ko'kka yetkardilar. Ishq ko'chasida Oллоh dalili hisoblangan Xalilillohni bu o't tomon palaqmonga solib otishdi.

Shu payt yuqoridan hukm bo'lib, uning oldiga Jabrail yetib keldi. Xalil o'tga yetishgan chog'ida Jabrail unga shunday dedi:

— Ey Xalil! Sen bu payt o'zingda nimaga ehtiyoj sezyapsan? Qanday lutf-ehson ko'rsatilishini xohlaysan? Sen nima desang, o'shani muhayyo qilay, nimani istasang, shuni amalga oshiray.

Xalil unga shunday dedi:

— Menga o'tni qismat etgan ehtiyojim nima ekanligini ham o'zi biladi. Hozir senga iltimos qiladigan hech qanday ehtiyojim yo'q!

Barcha holatda ham o'zingga muhtoj et! Mening nasibamni kishilarga ehtiyojsiz qil!

CLXXXIII

Hayrat yo'li adosida munojot

Ey dargohingda aql hayron qolib, hayrat vodiysida sargardon bo'lgan! Nimaiki sendan o'tgan bo'lsa, u senga hayron, hayratobod ichra volayu sargardon. Sening zoting bobida barkamol aql ham hayratga tushadi. Zotinggina emas, balki har bir sifatlarining bobida u lol qoladi. Dastgohingdagi har bir eshilgan ip aqlning bo'yniga hayrat arqoni bo'lib bog'lanadi. Ilm va aql egalari yaratuvchilik qudratingga lol, ulardan har birining har dam hayrati ortadi.

Ushbu hayrat maslagida qo'limdan tutib, bu hayratlanish
ichra yo'limni ko'rgazgil! Hayrat ichra meni sargardon
qo'ymasdan, osongina o'z vasling sari tortgil!

CLXXXIV

Tamsil

Bir kamtar va xoksor oshiq bor edi. U bir toshmehar ishqiga
mubtalo bo'ldi. Bu g'amda qanchalik o'rtanmasin, unga diydor
ko'rishmoq davlati nasib etmas edi. O'z vaqtini hijron g'amida
vasl yodidan ko'p armon chekish bilan o'tkazar edi. Uning ranj
tortishi va zorligi haddan oshib, jismiga bemorlik yuzlandi. Chunki
uning ko'ngli endi sevimli yoridan butunlay umidini uzgan, shu
tufayli jonida qayg'u o'ti mahkam o'rtnashib olgan edi. U o'ziga
o'zi shunday der edi:

— Yo Rab! Mening murodim shuki, navnihol hursifatli
sarvim qoshimga kelsayu men uning yuzini bir ko'rsam, unga
ko'nglimdagi g'amimdan bir-ikki og'iz so'z aytсам!

Xalqning oshiq holiga rahmi kelar, kishilar uning mehrsiz
dilbarini zulm qilmaslikka chorlab, ko'p nasihat qilishar edi.

Nihoyat ma'shuqani g'amgin oshiq yoniga keltirdilar, bu
bilan go'yo uning huzuriga umrini boshlab kelgandek bo'ldilar.
Nozanin oshiq ko'nglini talon-toroj qilgancha kirib keldi va
xastaning hojatini chiqarmoqchi bo'lib:

— Ko'nglingda qanday gaping bo'lsa, aytgin,— dedi.

Oshiq uning yuziga hayrat bilan ko'z tikkancha qoldi. Uning
tili hayronlikdan lol bo'lib, tani zaiflikdan behollikka yuzlandi.
Hayrat uning hushini boshidan uchirib yubordi. O'z dardini
aytmoqchi bo'lgan oshiq shu tarzda gung bo'lib, xomush qoldi.

Hushiga kelganda yori allaqachon ketib bo'lgan edi. Bundan
oshiqning kasalmand taniga mushkil holat yuzlandi. Hayratdan
bu notavon zaif bir so'z ayta olmasdan jonini topshirdi.

CLXXXV

Tavhid yo'li adosida munojot

Ey zotingga pok birlik musallam bo'lgan! Vahdat ahli sening
otingni zavq bilan tilga oladilar. Har kishini azaldan yakka
qilib yaratding, ajralish va yolg'izlanishni bunga bois qilding.

Kimki agar o'zligidan butkul qutulgan bo'lsa, o'z oldingda o'shaning tavidini yaxshi sanading. Kimgakim tavidni ochib bergan bo'lsang, uni madh etib, hatto kufr bilan ham do'stlashtirding. Kimni vahdat sari boshlagan bo'lsang, unda faqat sen qolib "u" va "bu"larni inkor qilding.

Yo Rab! "sen" va "o'zlik" shirkatini mendan yo'qot va meni sof birliging sari yetkar! Menda "menlik"dan nishon qo'yma, meni hamma narsadan etak silkitib, o'zligingda yo'qotib yubor!..

CLXXXVI

Tamsil

Bir kecha chin'oshiq shoh Mahmud¹ o'rnidan turib, Ayozn²ning nima bilan mashg'ul ekanligini bilmocchi bo'ldi. Garchi bu fursatda Ayozi uyg'oq bo'lsa-da, ko'zlarini yumub, hiyla bilan o'zini uxlaganga solib, taxt poyiga yostiq qo'yib yotar edi. Shoh Mahmud uning boshiga yetib keldi. U bir dam uning husniga nazar tashlab, o'zidagi shavq o'tiga chora topmocchi bo'ldi. U behad zavq-shavq bilan unga boqdi, ishq uni boshqacha tusga kiritdi. Shoh mahvashning oyoqlariga o'zini tashlab, shavqqa to'lgan holda ko'zlarini Ayozn²ning tovoniga surta boshladi. Ayozi esa uzrxohlik bilan oyog'ini tortib olmas edi.

Shoh nozanin uyg'oq ekanligini bildi. Unga shunday dedi:

— Ey Ayozi, sendan jonimda dog' hosil bo'lmoqda! Mendagi senga bo'lgan shunday muhtojlikni ko'rib, nega bunchalik beandoza noz qilding? Nega oyog'ingni yig'ib, o'rningdan turib o'tirmading? Bizga mehr izhor aylab, biron so'z demading?

Shunda gulyuzli Ayozi dedi:

— Ey sohibnazar shoh! Menda u dam "menlik"dan asar bormidi? Menda u dam "menlik" batamom yo'qolgan bo'lib, biron kishiga uzr aytish uchun majol ham qolmagan edi. U dam Ayozi yo'q edi, faqat shoh bor edi, ham unga oshiq, ham unga suyuqli edi.

Vahdat kimga bunday g'avg'o solsa, unda sultondan Ayozn²ning farqi bo'lmaydi. U birlik olamidani xabar topadi.

"Menlik" va "senlik"dan unda asar ham qolmaydi.

¹ M a h m u d — g'aznaviylar sulolasining mashhur hukmdorlaridan Sulton Mahmud G'aznaviy (998-1030).

² A y o z — Sulton Mahmud G'aznaviyning xos mahrami va quli, so'ng nadimi — Abu Najm (1057-yilda vafot etgan).

CLXXXVII

Faqr u fano yo'li adosida munojot

Ey fano ahli sening vaslingga erishgan bo'lib, ular vasl ishratgohiga daxldorlar! Kimki sendan abadiylikka erishmoqchi bo'lsa, u o'zini foniyl qilsa, bunga yetishadi. Har bir kishi o'zligini yo'q qilmasdan turib, bu fanoning fanosini bilmaydi. Bunday kishi visoling maqsadiga imkon topa olmay, bu fanolardan baqo nihoyasiga erisha olmaydi.

Yo Rab! Foniylga shunday yo'qlikni nasib etki, bundan u abadiyat xazinasidan o'ziga tegishli boylik topsin! Avval uning borlig'ini o'zingda yo'qot, so'ngra bu yo'qlik ichra borliql yarat. Bu borliqla uning ishi tamom bo'lib, sening visolingni topsin, vassalom!

CLXXXVIII

Tamsil

Bir komil kishi hojatini chiqarmoqlni so'rab, Tangriga shunday munojot qildi:

– Iloho, pok zotingga shunday borliql mujassam bo'lganki, unga fanoni ko'rish imkoniy yo'qdek. Sening zotingga erishmoql yo'lida vujudimni yo'qlikka chiqarsang. Unda vujudliql rangi sira yo'l topmasdan, sening vaslingni mushohada etishdan o'zga hech narsa qolmasin! Mening bu foniyl vujudimdan asar istagan uni boqliy vujudidan topa olsun. “Menlik” va “senlik” oramizdan ketib, oradan “men” yo'qolib, faqlat “sen” qolqln. O'zaro “sen”-“men” deb nisbat berish yo'q bo'lgach, men sendan visol topayin!

CLXXXIX

Bu kitobni nazmga solishda o'z munosabatini bildirish

Bu hodisa hamon yodimdan ko'tarilmaydi: bolalik chog'imda maktabga qatnab yurgan kezlarim edi. Bolalar yerga muk tushganlaricha, har tarafdin bir saboqlni egallash uchun un chekar edilar. Ular saboql og'irligidin qiynalar, “Kalomulloh”ni takrorlashdan ozor tortar edilar. Ustod xotirani mustahkamlash, zehnni o'tkirlash va savodimiz ravon bo'lsin uchun she'r o'qtar

edi. Ba'zan nasrdan "Guliston"ni mutolaa qilsak, goho "Bo'ston"¹ kabi she'riy asarlarni o'qir edik.

Bu paytda mening qiziquvchan ta'bim Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr" dostoniga ko'ngil qo'ygan edi. Men bu asarni takror-takror o'qir, yosh ko'nglim undan bahra topmoqda edi. Ta'b unda yozilgan so'zlarga oshno bo'lgach, boshqa asarlarni o'qishga mayl ko'rsatmadi. Undagi ajoyib hikoyatlarga o'rganib qoldim, qush tilidan aytilgan kinoya va majoziy fikrlar menga oshno bo'lib qoldi. U yerdagi biron fikrga zehnim qiziqib, uning nima maqsadda aytilganini bilishga harakat etar edim. Bundan oladigan zavq meni ko'p xushhol etib, bu so'zlarning sharhlari meni lol etar edi. Shu ahvolda ko'p vaqt u bilan mashg'ul bo'lib, bu kitobga e'tiqodim tobora ortar edi.

Shundan so'ng men kishilar bilan ulfat bo'lishdan qochdim. Bu kitob xilvatdagi eng qadrdon sirdoshim bo'lib qoldi. Natijada kishilarning yashash tarzlari va harakatlari ta'bimga malol kela boshladi. Oqibat bu kitobga bo'lgan ishqim meni shu xil shaydolik sari yetakladi. Bu savdo meni devona bir holga solib, men, uzlat eshigini ochay va bu olamning bema'ni elidan qochay, dedim.

Bolalar mendagi bu holatni anglagach, g'avg'o-to'polon ko'targancha uni ota-onamga yetkazishdi. Ota-onam mening bu holatimdan vahimaga tushdilar. Ular: "Bu otashin so'zni uning yosh, xom tab'i ko'tara olmaydi. Bu asar unga og'irlik qilib, u jinni bo'lib qolishi mumkin. Keyin uni tuzatib bo'lmaydi", degan xayolga bordilar. Ular bu kitobni qo'limdan tortib olib, uni bir joyga yashirdilar va ko'nglimni u bilan mashg'ul bo'lishdan mahrum etdilar. Menga uni o'qishni qat'iy man' qilishib, "Mantiq ut-tayr" ustida fikrlashni taqiqlab qo'ydilar. Ota-onam, shoyad tez fursatda o'g'limiz bu ahvoldan qutulib, o'ziga kelib qolar, degan umidda edilar.

Lekin bu asar menga yod bo'lib qolgan edi. Uni doimo yashirincha takrorlab yurar edim. Ko'nglim qush tili bilan sirdosh bo'lib, undan boshqa so'zga maylim oz edi.

Men turk she'riyatida bayroq ko'tarib, bu mamlakatni bir qalam ostida birlashtirdim. To'rt devon² bilan "Panj ganj"³ hech bir qiyinchiliksiz, g'am va mashaqqat chekmagan holda qo'lga

¹ "Guliston" va "Bo'ston" — Shayx Sa'diyning mashhur asarlari nomlari.

² "Xazoin ul-ma'oniyy" devonlari ko'zda tutilgan.

³ "Panj ganj" ("Besh xazina") "Xamsa" dostonlariga ishora qilingan.

kirdi. Agar taxmin etuvchi kotib nazm va nasrimdagi she'riyatimni chamalab ko'rsa, uni yuz ming bayt atrofida qiyos etar edi.

She'riyat sohasida shunchalik muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritgan bo'lsam-da, lekin bir xayol sira yodimdan ko'tarilmas edi. Ya'ni haq madad bersa-yu, men tarjima yo'li bilan asar yozsam. Biroq bu asarni yozish juda qiyin bo'lib, bu ishni bajarishdan ojiz edim. Qalamni ravon yurgizishga qo'lim bormas edi. Oqibat ko'rdimki, umrim tez o'tib ketmoqda. Men o'lib, bu kitob yozilmay qoladiganga o'xshaydi. Bundan men u dunyoga armon bilan ketib, bu armon o'ti qalbimda umidsizlik dog'ini qoldiradimi, deb o'yladim.

Shundan so'ng bu ishga kirishib, unga birmuncha vaqtimni sarf etdim. Oltmish yoshga qadam qo'yganimga qush tilini sharhlash uchun qalamim uchini yo'ndim. Bu ishda Shayx ruhidan madad so'radim, u menga yordam qo'lini cho'zdi. Kechalari bu ruh menga yor bo'lib, ta'bim bu ma'noga mashg'ul bo'lgan paytda doimo qo'llab turdi. Qalamimni tez yugurtirib, har yarim kechaga qadar qirq-ellik baytni yozmaguncha to'xtamas, ajib bir ilhom bilan betinim ishlar edim. Shayx ruhidan ko'p shijoat yetib, asarimni oz fursatda tugalladim. O'z-o'zimni qanchalik qiynamayin, bu asarni yozish men uchun og'ir bo'lib, undagi ma'no ko'zdan yashiringan edi. Ammo Shayx ruhidan mushkilim oson bo'lib, mendek bir nomurod o'z murodiga erishdi.

Agar bir g'avvos ko'p mashaqqat chekib, o'zini bu dengizga oshno qilsa, uning qo'liga garchi durlar ilinmasa ham, bu dengiz mavjlarida suzib yurgan xas-xashaklarni yig'ib olsa, so'ngra ularni quritib, o'tin qilsa va bu o'tindan uning vayrona kulbasi bir zum tutunsiz yorisa, degan umidim bor.

Men bu dengiz ichra pok durlarni topa olmay, xas-xashaklarni yig'ib oldim. Nima qilay, qo'limdan faqat shu ishgina keldi, xolos! Hijronda qolgan ta'bim shu bilan ham qanoatlanadi! Oliy martabali she'r bituvchi olam ahliga o'z dengizidagi kondan naqd gavharlar sochgan bo'lsa mening undan oshirishga haddim sig'armidi! Undan olgan ehsonlarni vasf qilsam ham menga kifoya qiladi.

Umidim shuki, har kim bu kitobga ko'z solib o'qisa va undagi so'zlardan ko'ngliga harorat yetsa, uni Shayx nafasidan deb bilsin va bu asardan fayz topib, o'z murodi maqsadiga erishsin. Bunda bizni ham u bilan bir qatorda ko'rib, ko'ngli ikkilik sari mayl qilmasin.

CXC

Tamsil

Bir tolib kishi ko'ngliga ishtiyoq tushgan holda qiynalib, shahar oralab ketib bormoqda edi. Ko'chada yiqilib yotgan devorni ko'rdi. Uning atrofida kishilar to'planib, mojaro qilmoqda edilar. Chunki odamlar bu katta ko'chadan o'tib qaytishar, bugun esa devor yiqilib, ular o'tadigan yo'lni berkitib qo'ygan edi. Odamlar:

— Yo Rab! Endi qaysi tomondan o'tamiz? E voh, buni endi kim imorat qiladi? Kim bu devorni qaytadan urishga kirishadi?! — deyishardi.

Shu tariqa birmuncha muddat yo'l tamoman bekilib qolib, barcha kishilar yo'ldan o'ta olmay, ojiz qolishdi.

El ichida ana shu xil iztirob va chorasizlik bo'lib turgan paytda ular qoshiga umidvor tolib yetib keldi. Bu holatni ko'rgach, ko'ngliga xush yoqib, faryod chekkancha, hayajon bilan o'zidan ketdi. El uning bu holatidan taajjubga tushib: "U bekordan-bekorga, asossiz ravishda chinqirib, o'zidan ketdi", — dedilar.

U hushiga kelgach, istak va maqsad dashtida ovora bo'lgan bu bechoradan hol-ahvol so'radilar. U shunday dedi:

— Men bu yerda to'planib turgan kishilarni ko'rdim, ammo ularning nima uchun yig'ilganliklarini bilmadim. Lekin avvallari bu tomondan o'tayotganimda devorga bir nazar tashlab o'tar edim. U doim bu tomonga qiyshayib borar edi. Mana bugun u yiqilib ham tushibdi. Bu oddiy jonsiz tuproq bu xil sifat ko'rsatib, oqibatda o'zi istagan tomonga yiqilib tushibdi. Men esa o'zimdandim bir holdaman, istagan maqsadimdan ham behad yiroqdaman. Devor menga bu ramzni oshkor etgach, men umidsizga ham umid yuzlandi: haq meni qayoqqa boshlasa, o'sha yoqqa mutlaq yo'llasin! Mening asosiy murodim faqru fanoga erishmoq edi, bu mushkilni menga haqning o'zi oson qildi.

Bugun menga shunday baxt yor bo'lib, beixtiyor shu holatga tushdim.

CXCI

Bu kitobda taxallus o'zgartirishning uzrini aytish

Kichik yoshligimdanoq menga she'r yozish sohasida ajib xayollarga berilish nasib etgan. She'rning qaysi bir turida asar yozgan bo'lsam, ular turkiy tilda nihoyasiga yetar edi.

Har bir kishi biron ish qilgan bo'lsa, u bajargan ba'zi ishlarda o'zining bir belgisi bo'ladi. Qo'yiladigan shu belgi yo muhr, yo yorliq, yoki tamg'a shaklida bo'lishi mumkin. Sahifalarni ziynatlovchilar yoki she'r yozuvchilar uchun taxallus qo'yish yozuvchining tamg'asi vazifasini o'taydi. Sir ahli qaysi varaqqa she'r bitgan bo'lsa, u o'sha nishon (taxallus) bilan imtiyoz topadi. O'qigan kishilar ularni bir-biridan ajratib, bu Sa'diyniki yoki Nizomiy qalamiga mansub va yo buni Xusrav Dehlaviy yozgan, bu Jomiy asaridir, deyishadi.

Men esa turk tilida asar yozishga kirishib, shu tilda iste'dodim va qalamim tufayli she'rlar bunyod etdim. Iste'dodim buluti o'zidan durlar sochganida she'rlarimda "Navoiy" taxallusini qo'lladim. Jahon bo'stonida o'z maqsadimga erishdim, baxtiyor kishilar she'riyatimdan kuy, navo topib, bahramand bo'lishdi. Forsiy she'riyatda ham qalam surib, nazmning turli nav'larida asarlar yozdim. U ma'nolardan menga fayz yetgach, she'riyatim, "Foniy" taxallusi bilan belgi topdi.

Mana endi "Lison ut-tayr"ni yaratib, unda har xil qushlar bilan birgalikda parvoz qildim. Bunda shunday navo tuzdimki, uni ham "Navoiy" taxallusi bilan tugatsam maqsadga muvofiq bo'lar edi. Chunki navo qilish qushlar tilining sayrashiga xosdir. Bu ularning dilkash afg'oni va hazin dostonlaridir. Yana, bu doston ham turkiy uslubda edi, shu sababli unda "Navoiy" taxallusi qo'llansa o'rinli bo'lar edi.

Bu asarda nima uchun "Foniy" taxallusi qo'llaganimni bilmqochi bo'lganlar uchun sababini aytaman: mening bu asarni yozishdan ko'zlagan maqsadim asl manbaga qaytib borishni tasvirlashdan iborat edi. Bunda esa foniy bo'lmasdan turib, ish nihoyasiga yetmaydi, shu sababli ushbu asarim ham "Foniy" taxallusi bilan tugallandi.

Ikkinchi sabab shuki, ma'nolar egasi bo'lgan Shayx¹ qushlar tilidan doston aytib, qushlarni sayr ettirdi va ularga yetti vodiyan uchib o'tishni belgilab berdi. O'z asarida qushlarga ko'p azob-uqubat chektirtirib, ularni eng so'nggi — Fano vodiysiga qo'ndirdi.

Men keltirgan bu ikki tanosib bir-biriga mos bo'lib, she'rimda bu taxallusni qo'llaganimning sababi ham shundandir. Agar bunda "Foniy" taxallusini qo'ygan bo'lsam, yuqoridagi

¹ Farididdin Attor nazarda tutilgan.

tanosiblar asosida ish ko'rdim. Agar birov sabab istab, so'ragudek bo'lsa, sharh qilgan so'zlarim unga javob uchun yetarlidir. Bunday ishlarni niyat qilgan kishi uchun zamona dorilomon bo'lmog'i kerak. Zamon Dorosi adolati joriy bo'lmasa, zamon tinch bo'ladi, deb xayolingga ham keltirma.

Kimki bunday ishlarni amalga oshirmoqni niyat qilsa, zamona tinchimas ekan, o'z maqsadiga erisha olmaydi. Sen zamon Dorosining adolati barqaror bo'lgandagina zamona tinch bo'lishi mumkin deb gumon qil.

CXCII

Islom podshosining duosi va kechirim so'rash adosi

U shunday bir kishiki, uning borlig'idan zamonaga tinchlik yog'ilib turadi. Xalq doimo uning saxovat va ehsoniga shukr aytib kelgan. Bu kishi sharq va g'arbning hukmdori shoh Abulg'oziy Sulton Husayndir, uning ehsoni abadiy bo'lsin!

Men uning sifatlarini, xulqini va marhamatini, adolat va insofini qanday qilib maqtay olaman! Agar men kabi yuz ming she'r yozuvchi ming yil davomida qog'oz sahifalarini uning sifatlari bilan to'ldirsa, shunda ham uning vasfining mingdan biri aytilmagan, balki yuz mingdan biri aytilmagan, balki yuz mingdan biri yozilmagan bo'ladi.

Uning madhiyasi va duosini shu bilan tamomlab, qolgan gaplarimni qush tili bilan davom etayin. U davron bog'idagi shunday bir qushki, uning hamrohi doimo saodat bo'lsin! U saltanatning yuksak osmonida sayr qilib yursin va baxt bog'ida o'ziga oshyon qursin! Bu baxt, izzat va davlat uning boshi uzra doimo hashamatli soyabon bo'lib tursin! Uning adolatli bo'stonida yuz tuman qush hech qachon zulm toshidan ozor chekmasin! Hukmi to abad davron aro barqaror bo'lsin! Barcha insonlar va jonlar uning amriga bo'ysunsin! Davlatining dushmanlari unga tobe' bo'lishsin! U hammaning gunohidan o'tib, xalqqa himoyachi bo'lsin!

CXCIII

Bu nazm tarixini aytish va tavba qilib, kechirim so'rash

Men xilvat bir joyda qalamimni yo'nib, o'zimning bu dilkash yozuvlarimni naqsh qildim. Payg'ambarlar boshlig'¹ Batho tarafdin² Yasribga³ tomon yo'lga tushgandan⁴ so'ng to'qqiz yuz to'rt yil⁵ o'tganda ulusning ko'ngliga o't soluvchi ushbu asar maydonga keldi.

Men bu dostonni xuddi shu yil boshlab, shu yil nihoyasiga yetkazdim. To'g'rirog'i, bir-ikki oy bu ish bilan yaxshiroq shug'ullanib, yuqoridagi sharhni vujudga keltirdim. Kechalari turli mashg'ulotlardan bo'shagan paytlarimda bir-ikki soat vaqtimni bu asarni yozishga bag'ishladim. Doim shu tarzda g'ayrat bilan ish tutib, boshlaganlarimni tugallashga muvaffaq bo'ldim.

Yo Rab! Ushbu ajoyib, dilni sehrlovchi sho'xning vaslini menga nasib etding! Endi uni ham el ko'ziga sevimli qil, barcha ko'ngillarga yoqimli et! Garchi unda ifoda etilgan maqsadni bilib olish qiyin bo'lsa-da, lekin qush tilini el ko'ngliga ayon qilgil! Kimki undan muddao hosil qilib, marhamat yuzasidan Foniyni ham duo qilsa, uning duosini ham inobatga olgin va ikkalamiz o'rtamizda turgan pardani olib tashlagil!

Agar tab'imga bir oz xato yoki nuqson yuzlangan bo'lsa va undan qalamimga sahv yoki xalal yetgan bo'lsa, yo Rab, o'zing muruvvat ko'rsatib, barchasining gunohidan o't, yomon yozuvlarim uchun o'zing yorlaqagin! Ey karam egasi! Qanday parishon so'z aytgan bo'lsam, barchasi uchun tavba qilib, sendan ulug' ezigulik tilayman.

¹ Muhammad payg'ambarimiz ko'zda tutilgan.

² Makka shahriga ishora qilingan.

³ Ya s r i b — Madina shahrining qadimiy nomi.

⁴ Ya'ni, Muhammad payg'ambarimizning Makkadan Madinaga ko'chishlari — hijrati nazarda tutiladi, shundan islomda yangi yil hisobi — hijriy boshlanadi.

⁵ Hijriy 904-yil, melodiy 1498—99-yillarga to'g'ri keladi.

IZOH VA LUG'ATLAR

1. **I s o o s o** – Isosifat, Iso kabi. Iso – Iisus Xristos – nasroniylarning payg'ambaridir. Iso musulmon dinida ham chin payg'ambar sifatida tan olinadi. Uning Masih (Masiho), Ruhulloh singari laqablari bor. Masih – tiriltiruvchi, jon bag'ishlovchi demakdir. Iso mo'jizasi deganda uning o'liklarni tiriltirishi nazarda tutiladi. O'zbek mumtoz adabiyotida ma'shuqa lablari jon bag'ishlovchi Isoga o'xshatiladi.

2. **K u n t u k a n z a n** – (“Qur'on”dagi “Kuntu kanzan maxfiyan faahbabbu an u'arifa va xalaqtul-xalqa – men bir maxfiy xazina edim, tanilmoqni xohlab qoldim, shunda odamlarni yaratdim” oyatining parchasi.

3. **K i r y o s i n i l i t o q** – aynan: havorang osmon qasri; osmon.

4. **D o r u s s u r u r** – aynan: shodlik makoni; matnda jannat, bihisht nazarda tutilgan.

5. **T a v q i l a ' n** – la'nat halqasi, la'nat bo'yinbog'i.

6. **R o f a t** – mehribonlik, mehr-shafqat.

7. **S u n ' u n g g a y u z o f a r i n**, **e y k i r d i k o r** – ey xudo, sening qudratingga yuz ofarin.

8. **U s h t u l u m** – jabr, zulm, qiynoq, azob.

9. **B e n i y o z** – aynan; ehtiyotsiz, muhtoj bo'lmaydigan. Matnda Olloh nazarda tutilgan.

10. **C h u n b u q u s h q a r i h l a t o g ' o z o ' l g ' u s i** – aynan: bu qush ko'chib keta boshlasa... Matnda qush deganda jon nazarda tutiladi. So'z jonning tandan chiqishi ustida bormoqda.

11. **S h a f e ' u l m u z n a b i n** – gunohkorlarni qo'llaydigan.

12. **N a ' t** – payg'ambar maqtovi.

13. **O d a m** – Odam Ato.

14. **B u l b a s h a r** – to'g'risi: Abul Bashar (ab –ota; bashar – odam), ya'ni odam otasi; ilk yaratilgan odam – Odam Atodir.

15. **H a v v o** – ilk ayol. Odam Atoning jufti haloli – Momo Havodir.

16. **S h i s h** – payg'ambarlardan biridir. Rabg'uziy ma'lumotlariga qaraganda, bu kishining asl nomi Shisha bo'lgan: chunki u shishada urug'lantirilib, odam holiga keltirilgan ilk sun'iy insondir.

17. **A b d u l l o h** — Abdulloh ibni Abdulmutallib, Muhammad payg'ambarimizning otalari.

18. **B a y t u l h a r a m** — Makka shahridagi Ka'ba ziyoratgohi.

19. **N a s s i q o t e'** — qat'iy dalil, ravshan dalil.

20. **L o t** — johiliyat (islomgacha bo'lgan davrni arablar shunday deb ataydilar) davrida mashhur bo'lgan butlardan biri (ikkinchisi Manot).

21. **Y o v m u l q i y o m** — qiyomat kuni.

22. Atorud yulduzi ko'k dabiri, osmon kotibi deyiladi.

23. Zuhra yulduzi musiqachi va qo'shiqchi ayol sifatida tasavvur qilinadi.

24. **S h o h i a n j u m** — aynan: yulduzlar podshohi, ya'ni quyosh nazarda tutilgan.

25. **N a h s i A s g' a r** — aynan: kichik nahs, yulduzning nomi bo'lib, uni kichik baxtsizliklar keltiruvchi sayyora deb hisoblashgan.

26. **S a ' d i A k b a r** — aynan: Katta baxt, bu yulduzning nomi bo'lib, kishilar uni baxt-saodat sayyorasi sifatida tasavvur etadilar.

27. Savr burjini ho'kiz sifatida tasavvur etganlar.

28. Javzo burji ikki madadkor birodar sifatida tasavvur etiladi.

29. **K a f f a** — tarozi pallasidir. Bu Mezonga (tarozig) taalluqlidir.

30. Jady burji uzun shoxli tog' echkisi sifatida tasavvur qilinadi.

31. **D a l v b u r j i**. **D a l v** — mol terisidan tikilgan mesh — suv idishidir.

32. **H u t b u r j i** — Hut nahang sifatida tasavvur etiladi.

33. **M a v o n e'** — mone'liklar, qarshiliklar, to'siqlar.

34. **Q o b a q a v s a y n** — aynan: ikki yoy orasi; ikki qosh oralig'idagi masofa. Majozan: behad yaqin demakdir.

35. **M o z o g' a l b a s a r** — aynan: uning ko'zi qamashadi. Muhammad payg'ambarimiz ko'zlari haqidagi oyatdan.

36. **H a y y i m u t l a q** — **h a y** — tirik. **M u t l a q** — abadiy. Ya'ni abadiy manguqlik barhayot. Bunda Olloh nazarda tutiladi.

37. **T a r f a t u l ' a y n** — aynan: bir marta kiprik qoqmoq. Bir lahza.

38. **R a h n a m u n** — yo'l ko'rsatuvchi, yo'lboshchi.

39. Ganj kim g'or ichra pinhonlik qilib,

Ajdahodek ul nigahbonlik qilib.

Baytda Muhammad ganj (xazina) deyilgan, Abu Bakr esa ajdaho tarzida ko'rsatilgan. Shoir bunda xalqning xazinalarni ajdaho qo'riqlab yotarmish, degan tasavvuriga ishora qilmoqda. Ajoyibi: salbiy ajdaho ma'nosi mazkur baytda ijobiy tashbihga aylantirilgan.

40. **X i z r s u y i** — obihayot. Xizr suyi deyilishiga sabab: rivoyatlarga qaraganda Iskandar va Xizr obihayotni izlashgan, uni zulmatdan topish Xizrga nasib etgan.

41. **Y a v m u l h i s o b** – aynan: hisob-kitob kuni: qiyomatda savob va gunohlar ajrim qilinadigan kun.

42. **M u s t a f o** – aynan: tanlangan, saralangan. Bu soʻz Muhammad paygʻambarimiz laqablaridan biridir. Muhammad s.a.v.ni Ahmad, Ahmadi Muxtor, Abulqosim, Habibulloh, Rasululloh singari oʻnlab laqablari bordir.

43. **Y o r i gʻ o r** – aynan: gʻor doʻsti, gʻorda doʻstlashgan kishi. Sharq mifologiyasi va teologiyasida gʻor doʻstlari – ashobi kahf haqida shunday rivoyat bor: Daqyonus ismli zolim shoh davrida yetti dindor kishi shoh zulmidan qochib, bir gʻorga kirishib uxlashadi. Ularga bir it ham ergashgan ekan. Ular uch yuz yil uxlashadi va soʻng uygʻonishadi... Shularni ashobi kahf deyishadi. Abu Bakrning xizmati sadoqatli ashobi kahf doʻstliklariga oʻxshatilgan.

44. **F o r u q i aʼ z a m** – buyuk farqlovchi, ulugʻ ajrimchi.

45. **R u bʼ i m a s k u n** – yer sharining aholi yashaydigan quruqlik qismi.

46. **K i s r o** – Anushirvonning faxriy laqabi.

47. **Q a y s a r** – Turkiya sultonlarining umumiy nomi. Bu soʻz Sezar soʻzining buzilgan bir shakli hisoblanadi.

48. **M u l k i A j a m** – aynan: Arabistondan boshqa mamlakatlar. Matnda esa, asosan Eron nazarda tutilgan.

49. **M a d o y i n** – Eronning sosoniylar davridagi poytaxti.

50. **Z u n n u r a y n** – aynan: ikki nur egasi. Abu Bakr Muhammad paygʻambarimizga ikki qizini xotinlikka berib, ana shu laqabni qozongan.

51. **S h a y x a y n** – ikki shayx. Bunda Usmondan oldingi ikki xalifa – Abu Bakri Siddiq va Umari Foruq nazarda tutilgan.

52. **F i r o r** – qochish.

53. **N u b u v v a t** – nabilik, paygʻambarlik.

54. **S h e r i s h a r z a** – dahshatli sher.

55. **S h o h** – toʻrtinchi xalifa Ali ibn Abu Tolib nazarda tutilgan.

56. **H a y d a r i K a r r o r** – Ali ibn Abu Tolibning laqablaridir. Haydar – sher demakdir. Karror – qaytuvchi va qaytaruvchi, takror hamla qiluvchi. Hazrati Alining jangdagi usullariga koʻra olgan laqablari bu.

57. **A t t o r** – Farididdin Attor Nishopuriy: toʻla ismi: Farididdin Abuhomid Muhammad ibni Abubakri Ibrohim Nishopuriy (1150–1220). U tasavvuf adabiyotining yirik vakilidir. U ota kasbi attorlik bilan tirikchiligini oʻtkazgan. Uning asarlaridan quyidagilarni koʻrsatish mumkin: “Muxtorнома”, “Mantiq ut-tayr”, “Asrornoma”, “Musibatnoma”, “Ilohiynoma”, “Xisravnoma”, “Sharhul qalb”, “Javohirnoma”, gʻazal va qasidalaridan iborat bir devon.

58. **K u m a y t** – ot, miniladigan qizil ot.

59. “Mantiq ut-tayr” – Farididdin Attorning dostoni boʻlib,

muallif ijodida eng muhim o'rin tutgan asardir. Chunki unda Attor o'zi mansub bo'lgan tasavvuf falsafasi ramziy usulda ifodalangandir. Doston asosida mashhur so'fiy Mansur Hallojning "anal-haq" (men xudoman, men ham xudoning bir zarrasiman) degan fikri qushlar (odamlar) va Simurg' (Oллоh) timsolida berilgandir.

60. Z a b o n d o n – til biluvchi.

61. K a l o g' – ola qarg'a.

62. X o d – kalxat.

63. T o z d i n q o l d i q u y i r o q t o j v a r – aynan; tojdor kaldan quyida qoldi. Muallif tojsiz qushlarni "kal", toji borlarni "tojvar" deydi.

64. X a y l i a s h r o f – ulug'lar to'dasi.

65. A x a s – past.

66. Y a ' s – umidsizlik, motam.

67. N i m b i s m i l q u s h d e k – chala so'yilgan qushdek.

68. J a b r a i l o s o – Jabrailsimon.

69. B e s h i b h – o'xshashi yo'q, mislsiz.

70. Q o f – diniy adabiyotlar va arablar tasavvurida dunyoni o'rab turgan eng baland tog'. Olimlar buni afsonaviy tog' tarzida talqin qilishadi. Aslida esa, jahonda Qof tog'i va Qof vodiysi bordir. Bu tog' va vodiylar Habashistonda (Efiopiya)dir. Arablar istilosi Qof tog'i chegaralarida to'xtagan (ular ortiq janubga harakat qilishmagan). Shuning uchun ular Qof tog'ini dunyoning eng chekkasida deb tasavvur qilganlar.

71. B a i d – yiroq, uzoq.

72. B i l q i s – Qof tog'ida Sabo shahri deb atalgan parilar makonining hukmdori bo'lgan go'zal qiz. Sulaymon payg'ambar unga oshiq bo'lib, mislsiz aql-zakovat ko'rsatib unga uylanadi. Sulaymon va Bilqis sevgi mojarolari haqida sharqda ko'plab doston va hikoyalar yozilgandir.

73. B o z – ochmoq, yoymoq. Misrada qushlarning qanot yozib Sulaymon boshiga soyabon bo'lganlari xususida so'z boradi.

74. S h a m y o n a – katta chodir.

75. H a v l n o k – qo'rquv soladigan.

76. S a g' i r – yosh; kabir – ulug', keksa.

77. U c h m o q – jannat, bihisht. Musulmon dinshunosligida jannat sakkiz qismdan iborat bo'lib, har biri alohida nom bilan ataladi; jannoti Adn, Firdavs, Xuld singari...

78. Y e t t i d o ' z a x – musulmon dinshunosligida do'zaxning sanog'i yettita va har biri alohida nomga egadir: Jahannam, Lazo, Xutama, Sa'ir, Saqar, Jahim va Hoviya.

79. B o l u p a r – qanot va pat.

80. B e i n t i q o l – qaytmaydigan.

81. Z i l l u l l o h – Ollohning soyasi.

82. **A r s h s o y** – osmono‘par, ko‘kning eng yuqori cho‘qqisiga yetadigan.

83. **A s m o** – ismlar, nomlar.

84. **A m r u n a h y** – buyurgani va man‘ etgani.

85. **Y a q i n** – aniq.

86. **M o n i y** – payg‘ambarlik da‘vosini qilgan va moniylik diniga asos solgan kishidir. U “Arjang” nomli mo‘jizali rasmlar kitobini yaratgan. U 216-yilda Bobulistonda Ktesifon shahrining yaqinida zodagon oilada dunyoga kelgan. Sosoniy shohlari Moniy ta‘limoti bilan tanishgach, uning mazhabiga ruxsat berdilar. Biroq ish nihoyasida Moniyni zindonga tashladilar va u zindonda (276–277) vafot etdi.

87. **B i n a n d a k o ‘ z** – ko‘radigan ko‘z, ochiq ko‘z.

88. **N o q i l** – naql qiluvchi, aytuvchi, hikoya qiluvchi.

89. **F a r z i a y n** – bajarilishi shart bo‘lgan ishlar.

90. **O s i y u o b i s i g a b i m u n a k o l** – gunohkor va ibodat ahliga qo‘rquv va uqubat.

91. **R a h s h u n o s** – aynan: yo‘l taniydigan; yo‘lni biladigan, ustoz pir.

92. **B a h r u b a r** – dengiz (daryo) va quruqlik, yer.

93. **S a r m a s t o n a h a r f** – jo‘shqin so‘z, jur‘atkorona nutq.

94. **I r f o n** – ma‘rifat, bilim. Olloh mohiyati haqidagi ma‘lumotlar.

95. **X o k d o n** – aynan: tuproq idishi; majozan: olam, dunyo.

96. **T a ‘ m i y a** – ko‘r qilmoq, fikrni mavhumlashtirmoq.

97. **T a s f i y a** – sof qilish, tinitish, tozalash.

98. **M u x o t a b** – xitob qilingan qush (kishi): charlangan qush (kishi).

99. **X i z r i r o h** – aynan: yo‘l Xizri; yo‘ldan ozganlarni to‘g‘ri yo‘lga boshqaradigan kishi.

100. **T o j i r a y o s a t** – raislik toji, sarvarlik toji.

101. **X a r o b o b o d m a h b a s** – xarob mahbusxona. Matnda dunyo haqida so‘z bormoqda.

102. **G u l i h u m r o** – qizil gul, atirgul.

103. **Y u s r** – osonlik, ishning oson yuzaga chiqishi “usr”ning ziddi.

104. **U s r** – mashaqqat chekish, qattiqlik, “yusr”ning ziddi.

105. **Z a x m a p a r d o z l i g ‘** – mizrobpardozlik, jo‘r bo‘lishlik.

106. **K a b k i k o ‘ h s o r i f i r o q** – ayрилиq tog‘larining kakkigi.

107. **M u f t a x i r** – faxrlanuvchi, faxrli.

108. **M u s t a m e ‘** – tinglovchi, eshituvchi, quloq soluvchi.

109. **T o b u r** – gardish qilib aylanmoq, kabutarning havoda davra olib aylanishi.

110. X o n a g o ' r - uy mahbusi.
111. Sh o h b o z - lochin. Bu so'z "shoh" va "boz" (qirg'iy) - shoh qirg'iysi degan ma'noga molikdir.
112. O g ' o z - boshlash, ibtido.
113. S u l u k - 1. Yo'l yurmoq. 2. Tasavvufda - yo'l, mazhab.
114. T a y r o n q i l d i l a r - uchdilar, parvoz qildilar.
115. I n b i s o t - 1. Yoyilish, yechilish, eshilish. 2. Shodlik.
116. U q o b - burgut.
117. S a x a t - qahr, g'azab.
118. I s t i s h h o d - shahodat keltirmoq, dalil keltirmoq.
119. D a l q i X i z r v a s h - yashil ustki kiyim.
120. T a l t i f i m a q o l - iltifotli so'zlar, olqishli so'zlar, mehribonona gaplar.
121. S h a y y o d i d a g ' a l - yaramas makkor, o'ta hiylakor.
122. O y n a i I s k a n d a r i - Iskandar ko'zgusi. Jahoniy mo'jizalardan biri bo'lib, makedoniyali Aleksandr buyrug'i bilan olimlar tomonidan yasali, Iskandariya shahrining portida qirg'oqqa o'rnatilgan ulkan ko'zgu.
123. M u h t a s i b l a r - ehtisob qiluvchilar. Din-shariat talablari ijrosini tekshiruvchilar.
124. M a ' m u r i f a r m o n - farmon ijrochisi, buyruqni bajaruvchi kishi.
125. F a r a s - ot, miniladigan ot.
126. H a y y i l o y a m u t - aynan: o'lmaydigan, tirik; Olloh, tangri.
127. R a n j i u m r k o h - umrni iskanjaga oladigan azob.
128. M a j o n i n s h e v a s i - telbalar odati, jinnilar so'zi.
129. X a r m u h r a - eshakmunchoq, xashaki sadaf.
130. M u d b i r - aynan: ishi orqaga ketgan; ishi yurishmagan, badbaxt.
131. B a y t u l - l a t a f - fohishaxona.
132. J a m ' i b u l h a v a s - bir to'da havoyilar, yaramaslar.
133. B a d h a y ' a t - tarzi xunuk, afti xunuk.
134. L a i m i x u d p i s a n d - qaysar, ochko'z.
135. X u d s h i k a n - aynan: o'zini sindiruvchi; kamtar, o'zini past oluvchi, kamsuqum.
136. N a s r i t o y i r - astronomik tushuncha: Attoir yulduzi; parvozdagi burgut.
137. B i l f e ' l - muqarrar, aniq, haqiqatda, amalda.
138. Y e b u l u s m a g ' z i n - aynan: xalq miyasini yeb: bezor qilib, xalqni jonidan bezdirib.
139. K o ' h i y e - bir tog'lik kishi, tog'da yashaydigan bir odam.
140. T a h a v v u r - mislsiz shijoat, behad shijoat.

141. K o f u r — oq, oppoq. Shoir bu baytda zanjining qoraligi va ismi ma'nosining oqligini qarshilantirmoqda.

142. X i s r a v e — bir podshoh. Xisrav so'zining lug'aviy ma'nosi oliyhimmat shohdir.

143. T u t — o'yla, hisobla, deb o'yla.

144. K o' h i Q o f — Qof tog'i. 70-izohga qarang.

145. Q o r u n G a n j i — Qorun xazinasi. Muso payg'ambar davrida yashagan afsonaviy boy kishi. U Muso o'rgatgan yo'sinda boshqa ma'danlarni oltinga aylantirish evaziga, yuzlab xazina oltinga ega bo'lgan emish.

146. B a l o h a t — farosatsizlik, mulohazasizlik.

147. M a s t u r — yozilgan, bitilgan.

148. H a y y i v a d u d — aynan: tirik do'st; matnda — Olloh.

149. H a d a f — nishon, chamalab o'q otiladigan nishon.

150. T o r i r — ekar, ekadi, sepadi, eksa...

151. O r i r — tozalanadi, pok bo'ladi.

152. Baytda naqshbandiylik tariqatining shiori aytilgan: sayr dar vatan, xilvat dar anjuman, dast ba koru dil ba yor. Ya'ni: vatanda sayr etish, yig'inda o'ltirib o'zini yolg'iz his etish, qo'lni ish bilan, ko'ngulni yor (xudo) bilan band tutish kerak.

153. X o r i j n a v o — sozni buzuvchi, ohangi buzuq, sozi o'xshovsiz.

154. M e h r i m u n i r — nurli quyosh, munavvar oftob.

155. X u r d a b i n — nozik narsalarni ko'ruvchi, ziyrak.

156. S i m u r g' b i n — Simurg'ni ko'radigan (Ollohni idrok eta oladigan).

157. N a s b e t t i — o'rnatdi, joylashtirdi.

158. R a s u l — elchi; rasulona — elchiga xos, elchi kabi.

159. N o m a' d u d — sanoqsiz, behisob, mo'l.

160. S u r u s h — Jabrailning ismi; yaxshi xabar keltiruvchi har qanday malak.

161. P o' y a i g e t i n a v a r d — jahonkezar darajada yelmoq.

162. N o q u s — katta qo'ng'iroq, cherkov qo'ng'irog'i.

163. B u m — yurt: mamlakat, shahar. Bu so'z ba'zan boyqush ma'nosida ishlatiladi.

164. K u n i s h t — otashparastlar ibodatxonasi.

165. R o z i n u h u f t — yashirin sir, maxfiy roz.

166. M a m a r — yo'l, o'tiladigan joy.

167. O t a s h k a d a — olovxona, o'txona, otashgoh.

168. O s h u f t a v o r — parishonhol.

169. I s o i R u h u l l o h — Iisus Xristos.

170. "Chohida yuz Yusufi Kan'on asir" misrasida muallif o'quvchi e'tiborini "Yusuf va Zulayxo" dostoniga jalb etgan.

171. O b i h a y v o n — tiriklik suvi, obihayot.
172. L o h a v l — aynan: qo'rquv yo'q. "Lohavl" qo'rquvga qarshi o'qiladigan duoning bir qismidir. ("Lo havla valo quvvata, illo-billoh aliyul azim").
173. M i s m o r — mix.
174. N a m u d o r o' l m a s u n — ko'rinish bermasin, ko'rinmasin.
175. X a b t — aqldan ozish, devonalik, aqlga putur yetishi.
176. A h l i y a q i n — avliyolar.
177. B a t h o — Makka nazarda tutiladi.
178. Z u l m i n a n — ehsonlar egasi; Oloh, xudo.
179. I r s h o d g a r — to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi (diniy ma'noda).
180. B e h i j o b — beparda, pardasiz, behayolarcha.
181. N o m u r o d — maqsadiga yetolmagan, baxtsiz, sho'rlik.
182. J u r m o n a — jarima haqi.
183. I f n o — yo'qotuvchi, mahv etuvchi.
184. X u k b o n l i g' — cho'chqaboqarlik.
185. A r g' u n u n — organ (musiqas asbobi).
186. B u d u n a b u d — boru yo'g'i, borlig'i, qozg'ongani.
187. K a l o m u l l o h — aynan: Olohning so'zi; "Qur'on" kitobi.
188. F a x r i i z o m — ulug'lar faxri.
189. B i r s a r i m o' — qil uchicha: qilcha, qilday.
190. F a r x u n d a p a y — qadami qutlug'.
191. T a s h a b b u h — o'xshamoq, o'xshatmoq, taqlid qilmoq.
192. S a k b o n l i g' — itboqarlik.
193. K o m u n o k o m — istar-istamas, noiloj.
194. H a y y i k o r s o z — aynan: ishlarni o'rinlatadigan tirik! Oloh, tangri.
195. K i s v a t i k u f f o r — kofirlar, g'ayridinlar libosi.
196. I n d i m e h r i x o v a r i — sharq quyoshi tushib keldi.
197. T u z — dasht, cho'l, biyobon.
198. S u h o — falakdagi eng jaji yulduzning nomi.
199. G u m r o h — yo'ldan ozgan, yo'lini yo'qotgan.
200. H a m l — bir hamla, bir sakrash masofasi.
201. U r d i l a r s a l o — chorladilar, da'vat etdilar.
202. M o l o y u t o q — chidab, toqat qilib bo'lmaydigan.
203. H a s h a r — to'da, yig'ilgan qushlar (odamlar).
204. B o y a z i d — Shayx Boyazid Bistomiy (asl ismi: Tayfur binni Iso binni Odam) mashhur shoir, olim va tasavvuf vakili.
205. S a ' y i l a j o ' y a n d a l i g' — g'ayrat bilan izlamoqlik.
206. H a r o s — qo'rquv; rohrav — yo'lovchi (ma'lum mazhab vakili).

207. G u n b a d i x a z r o — yashil gumbaz; osmon ma'nosida.
208. M o j a r o — muhokama; bahs — munozara.
209. J a m ' o ' l d i k — yig'ilsinlar, jam bo'lsin.
210. M u r s h i d i i r f o n p a n o h — irfon o'rgatuvchi
pir, ustoz.
211. J i n n u i n s u v a h s h u t a y r — jin, inson,
yovvoyi hayvon va qush.
212. A s h o b i k a h f n i n g i s m l a r i — Yamlixo,
Maksalmino, Kashfutat, Tabyunus, Kashofatyunus, Azarfatyunus,
Yunusbus.
213. H a y y i m u j i b — hay — tirik va Oллоh nomi. M u j i b —
javob beruvchi va qabul qiluvchi. H a y y i m u j i b — Oллоhdir.
214. A n d e s h a — xayol, o'y, fikr-zikr; qo'rquv.
215. S a r n i g u n — boshi quyi, teskari.
216. S i r o j — chiroq.
217. H a s a b — kishining o'z aql-idroki va mehnati evaziga el
ora qozongan hurmat-e'tibori.
218. T a l a v v u n l u q m i j o z — mijozning o'zgarib turishi.
219. Y a z d o n p a r a s t — Oллоhga topinuvchi musulmon,
Oллоhparast.
220. B i z z o t — tug'ma.
221. L a b i b — oqil va dono.
222. I h s h o u q o z u r o t — ichak-chavoq va qorin.
223. N a s a f — hozirgi Qarshi shahri. Nasaf va Naxshab bu
shaharning avvalgi nomlaridir.
224. A f s a r u r u b — no'xta urib, no'xtalab.
225. I z l o l u i f s o d — tubanlik va fisqu fasod.
226. S a f f o k — qon to'kuvchi.
227. H a m k i s v a t — aynan: kiyimdosht; bir mazhabdagilar.
228. A h l i i q t i d o — sajda qiluvchilar, topinuvchilar.
229. S o y i l — 1. Savol beruvchi. 2. Tilanchi, gado.
230. D u n y o g ' a t a a l l u q l i u m u r — dunyoga taalluqli ishlar.
231. S h a r r u n - n o s — yomon inson, odamning yomoni.
232. P o d o s h — javob, evaz, mukofoti.
233. Q o r u n t u t a y — men seni Qorun deb hisoblay.
234. A f r i d u n t u t a y — Afridun hisoblay. Afridun
qadimgi mashhur xazinalari ko'p bo'lgan podshohdir.
235. H o t a m — saxiylikda dong taratgan kishi. U Tay qabilasidan
bo'lgani uchun uni Hotam Toyi deyishgan. Uning asl ismi: Abu
Addiy binni Abdulloh binni Sa'di Toyi.
236. D u n x i s o l — tuban xislatli.
237. B a s r a f e ' — juda yuksak.
238. M u n t a f e ' — bahra topuvchi, foydalanuvchi, naf

topuvchi.

239. B e n a z i r — o'xshashi yo'q, mislsiz.

240. S o ' z u g u d o z — kuyish va erish (o'rtnish).

241. I s h q i m a j o z — ishq majoziy — insonning insonga muhabbatidir.

242. I s h q i h a q i q i y — haqiqiy ishq. Tasavvuf ta'limoticha, insonning Ollohga bo'lgan muhabbati haqiqiy ishqdir.

243. C h a s h m a i h a y v o n — obihayot bulog'i.

244. G a r i — arziyoq. Q i l m a s g a r i — arzimaydi.

245. M a h p o r a — aynan: oyparcha.

246. B a n d a v o r — qullarcha, qulsimon.

247. K o r d o n — ishbilarmon, puxta-pishiq.

248. B i s y o r d o n — ko'p biluvchi, bilag'on.

249. P o k i s h q — tasavvuf ta'limotidagi ishqning uchinchi maxsus xilidir. Pok ishq ma'naviy-axloqiy barkamol ulug'largagina nasib etadi. Pok ko'z bilan, pok vujudga boqib, pok lazzat olish.

250. F a r m o n p a z i r — buyruqni kutib turgan; farmonga ko'z tutgan.

251. Q o z i b i a r v o h — ruhlarni tortib oluvchi: jon oluvchi.

252. F a x r i k i r o m — ulug'lar faxri, izzatlilar faxri.

253. R a x s h i t e z t a k — chopag'on ot. Gap bu yerda shamol ustida bormoqda.

254. Z o d i r o h — yo'l ozig'i.

255. M a m n u ' — man qilingan.

256. M a t m u ' — talab qilingan, istalgan, talab, istak.

257. R o z i n u h u f i — yashirin sir, maxfiy roz.

258. H a y y i l o y a z o l — zavolsiz tirik, abadiy tirik; Olloh.

259. J o h i r a f e ' — baland martaba, darajasi yuksak.

260. S a t h i x o k d a — aynan: tuproq sathida.

261. O d a m n i m a x l u q a y l a d i — Odamni yaratdi.

262. X a y r u l b a s h a r — odamning yaxshisi.

263. J a v - b a j a v — aynan: arpama-arpa; miridan sirigacha degan ma'noda.

264. S o y i m u d - d a h r — kunduzi ro'za tutuvchi.

265. M u m t a h a n i a r — imtihon qiluvchilar, sinovchilar.

266. Y o v m u n - n u s h u r — o'limdan so'ng tirilish kuni; qiyomatda qabrdan bosh ko'tariladigan kun.

267. S h a y x u s h o b u x o s u o m — qariyu yoshu ulug'u fuqaro.

268. M a ' b u d — Olloh, tangri.

269. N o p a d i d o r — ko'rinmaydigan, ko'zga ko'rinmaydigan.

270. N a v o z i s h b o s h l a d i — alqay boshladi, maqtay boshladi.

271. M u d i q — diqqat bilan ish qiluvchi, nozikfahm.

272. **D o r u l f a n o** – aynan: o'tkinchilik makoni; hozirgi dunyo nazarda tutiladi.
273. **M u s t a t o b** – pok, toza, pokiza.
274. **P i n d o r** – kibru havo.
275. **U q u l** – aqlar.
276. **X a r r o z** – etikdo'z, choriqdo'z.
277. **V a h d a t j o m i** – Ollohning birligini zikr etish.
278. **A n f o s** – nafaslar, dam.
279. **B o x t a r** – aynan: g'arb. Balx viloyatining qadimgi nomi.
280. **T a k o v a r** – ot, miniladigan ot.
281. **H i r f a** – hunar, kasb.
282. **B o r i o m** – xalq qabuli (shohning xalq arzini tinglaydigan ma'rakasi).
283. **Q a v v o s** – kamon (yoy) yasovchi usta.
284. **S h a h k o r** – aynan: shohona ish; shohga munosib hunar mahsuli; hunarmandning eng yaxshi asbobi.
285. **S h a b r a v** – aynan: tunda yuruvchi; o'g'ri, qaroqchi.
286. **H a m n a b a r d** – kurash maydoniga tushuvchi, kurashuvchi.
287. **M a s h ' a l i g e t i f u r o ' z** – olamni yorituvchi mash'al.
288. **R a h r a v r a f i q** – yo'lovchi do'st, mazhabdosh o'rtoq.
289. **I s t i g ' n o** – aynan: ehtiyojsizlik. So'fiyning riyozat bosqichlaridan biri bo'lib, xudo haqida bilim hosil qilgan kishi Olloh xayoli va ishq bilan o'ziga ehtiyojsizlikni shior etadi.
290. **T a v h i d** – Ollohning yagonaligi haqida tushuncha.
291. **I n t i q o l** – qaytmoq.
292. **V o b a s t a** – bog'liq, bog'langan, aloqador.
293. **C h o v u s h** – xizmatkor, yordamchi farishta.
294. **A y l a b k a m i n** – pistirmada turib, bekinib turib.
295. **M u n b a s i t** – shod-xurram.
296. **S a m a n d a r** – o't ichida tug'ilib, olovda yashaydigan deb tasavvur etiladigan, rangi ham olovrang, mushukdan ingichkaroq go'zal hayvon.
297. **U y u n** – amaldorlar, ulug'lar.
298. **R a h n a v a r d** – yo'lovchi, yo'lda ketayotgan kishi.
299. **V a r t a** – girdob. Mashaqqatli, tahlikali yumush.
300. **B e d i l** – oshiq, shaydo, maftun.
301. **A m o m a** – salla, erlar boshga o'raydigan uzun mato.
302. **M a d f u n a y l a d i** – dafn qildi, ko'mdi.
303. **J u z v** – parcha, bo'lak, zarra; kul – yirik, oliy.
304. **M u n h a s i r** – cheklangan, qurshab olingan: sig'dirilgan.
305. **M u s o** – yahudiy dinining payg'ambari. Ismi Musho bo'lib, arab tiliga muvofiqlashtirib, Muso holiga keltirishgan. "Tavrot" kitobi ko'kdan uning nomiga ingan.

306. F i r ' a v n — Misr shohlarining umumiy nomi. "Qisasul anbiyo" singari diniy kitoblarda shafqatsiz qirg'inchi shoh sifatida tasvirlangan shaxsdir.

307. M a h d i — shia mazhabidagilar tasavvuricha o'n ikki imomning so'nggisi Imom Mahdidir.

308. D a j j o l — aynan: aldamchi, firibgar. Islom teologiyasi ma'lumotlariga qaraganda: u bir tog' ortida kishanlab qo'yilganu, oxirzamonda ozod bo'lib, yer yuzini egallaydi va qirq yil (yoki kun) hukm suradi. Uni Imom Mahdiy va Isogina yengadilar...

309. A h m a d — Muhammad payg'ambar laqablari.

310. B u J a h l — Abu Jahl (asl ismi — Amr ibn Hishom) Muhammad payg'ambar qarashlariga yov bo'lgan Makka zodagonlaridandir. U Badr jangida makkaliklar va madinaliklarning to'qnashuvida halok bo'lgan (624-yil).

311. A d d u h a d — sanoq va chegara (chek).

312. M u l u k — shoh, sulton.

313. N a t o y i j — natija. Royij — iste'moldagi, qo'llanilayotgan.

314. J a m ' i b a s i r — bir guruh ko'rlar.

315. M a s a y l a g a n — paypaslab ko'rgan, ushlab ko'rgan.

316. B e s u t u n — Eronning Kirmonshoh shahri yaqinidagi tog' bo'lib, unda xilma-xil rasmlar chizilgan va mixxatlar bilan harbiy matnlar yozilgandir.

317. U m ' y o — ko'rlik, so'qirlik.

318. M a t a r — yomg'ir, yog'in.

319. X a s h x o s h c h o g ' l i g ' m u x t a s a r — ko'knor urug'idek mayda.

320. N a m r u d — arab shohlaridan biri bo'lib, zolimlik va dinga qarshi kurashi bilan tanilgan. Chunonchi Ibrohim Xalilullohni manjiniqda o'tga otishga buyruq bergan kishi Namruddir.

321. X a l i l — Ibrohim Xalilulloh bo'lib, uni Ka'baga asos solgan kishi deb hisoblashadi. Ibrohim — Abu Rohim — Avraam aslida bir kishidir. Xalilulloh — xudoning do'sti demakdir. U yakka xudolik tarafdori bo'lganidan Muhammad payg'ambar uni qadrlagan va uning nomi "Qur'on"ga ham kiritilgandir. Namrud uni jazolash uchun ulkan olov yoqtirib, manjiniqda uni o'tga otganida, xudoning amri bilan gulxan gulshanga aylangan. Xalil gulzori degan tushuncha uning o'tga otilishi voqeasi bilan bog'liqdir.

322. Kalimulloh — aynan: xudoning suhbatdoshi. Bu Muso payg'ambarning laqabidir. U Sino tog'idan turib Tur tog'i ustida jilvalangan Olloh bilan gaplashgan.

323. Nushirvon — asli: Xusrav I Anushirvondir. U sosoniylar dinastiyasi vakili bo'lib, tarixda adolatli shoh sifatida nom chiqargan. Shuning uchun uni Nushirvoni Odil deb atashgan. Firdavsiyning

“Shohnoma” va Nizomiy Ganjaviyning “Maxzan ul-asror” dostonlarida Nushirvon odil shoh sifatida gavdalandiriladi. Alisher Navoiy ham “Hayrat ul-abror” dostonida yosh Anushirvonning juda hayoli yigit sifatida ulug‘lab bir hikoya keltiradi.

324. B a h r i a m i q – teran dengiz, chuqur daryo.

325. B u t k a d a – butxona, cherkov, nasroniylar ibodatxonasi.

326. S h a t r a n j i k a b i r – katta shaxmat.

327. R u m a h l i – bu yerda gap shaxmatdagi oq donalar ustida bormoqda.

328. Z a n g a h l i – aynan; zanjilar; gap bu yerda shaxmatdagi qora donalar ustida bormoqda.

329. K i n s i g o l – kek saqllovchi, qasoskor.

330. S i p a h b a d – lashkarboshi, qo‘shin sardori.

331. R a z m g o h – jang maydoni, urush maydoni.

332. T a z a l z u l – zilzila, titroq.

333. A h v a l l i q – g‘ilaylik.

334. M a n s u r – Mansur Halloj, mashhur mutasavvuf (858–922). Uning so‘l so‘fiyona ta‘limoti “anal-haq” (men xudoman, men ham xudoning bir zarrasiman) iborasida mujassamlashgan bo‘lib, u insonni ilohiylashtiradi, Ollohning bir qismi deydi: “Lison ut-tayr” dostonining falsafiy mohiyati Hallojning yuqoridagi fikrini ramziy ma’noda talqin qilishdan iboratdir.

335. R a s u l i l l o h – Ollohning rasuli, xudoning elchisi.

336. E y h a b i b – ey do‘st, ey suyuqlim!

337. I k t i f o – kifoya, kifoyalanish.

338. K o ‘ t a h n a z a r l i k – uzoqni ko‘rolmaslik, kaltabinlik.

339. D i g a r g u n – aynan: o‘zga tus; o‘zgacha, boshqacha.

340. Q i r v o n – Afrikadagi bir shaharning nomi.

341. I t t i s o l a y l a b q u y o s h b i r l a M a s i h – Quyosh bilan Iso birlashib, go‘yo Iso Masih to‘rtinchi osmonga (quyosh harakati doirasi)ga chiqib ketgan emish.

342. B a d r i m u n i r – nurli to‘lin oy.

343. S h a h x u d d o m i – shoh xodimlari, podshoh mulozimlari.

344. D u n b o l – orqasidan, ortidan, izma-iz.

345. P a r d a p o ‘ s h – pardayopqich, parda yopganda.

346. I k k i k i s h v a r – ikki o‘lka. Bu yerda ikki yurak ma’nosida.

347. T a v s a n – asov, chars.

348. H a r u n – sarkash, o‘jar, qaysar.

349. M u r a g ‘ g ‘ a b – moyil qiluvchi, rag‘batlantiruvchi.

350. U z r o u z o r i h u l l a p o ‘ s h – harir ko‘ylakli Uzro yuzli go‘zal. Uzro “Vomiq va Uzro” dostonidagi vafodor ma’shuqa obrazi.

351. B e t a h o s h i — iymanmay, tortinmay.
352. T a a m m u l a y l a d i — mulohaza qildi, chuqur o'yladi.
353. B a h r i b e k a r o n — chek-chegarasiz dengiz.
354. A q o l i m — iqlimlar ("qit'alar" tushunchasiga yaqin).
Ilgari yer yuzi iqlimga bo'lingan. Bilod — shaharlar.
355. B i h o r — dengizlar, daryolar. Uyun — buloqlar; jibol — tog'lar.
356. O r i y a t — bir narsaning muvaqqat boshqa bir shaklda namoyon bo'lishi.
357. I b r i q — oftoba, obdasta.
358. M a h o s i n — soqol va mo'ylov.
359. T a k m i l — kamolot, kamolga yetmoq, komil bo'lmoq.
360. J i f a k a l b — qo'tir it.
361. A h l i h a q — xudo yaqinlari, xudo fidoyilari, aziz kishilar.
362. S o ' i y — harakat qiluvchi, tirishuvchi, tirishqoq.
363. H u z n i j o v i d — abadiy mahzunlik, manguilik xafalik.
364. F i r o r — qochmoq, tashlab qochmoq.
365. R a ' d — momoqaldiroq, momoguldirak.
366. L o — yo'q, mavjud emas.
367. C h o v u s h — mulozim, yordamchi farishta.
368. P u r p e c h — chigali ko'p, serchigal.
369. Y a h o b — xarob.
370. T a x a l l u f — xilof ish qilmoq.
371. B e d i l l i q — qo'rqoqlik. Bu so'zning "maftunlik, shaydolik" ma'nolari ham bor.
372. H o d i i k o m i l — yetuk yo'lboshlovchi.
373. Bu baytda tasavvufdagi vahdati vujud mohiyati berilgan:
Kim qilib Simurg' o'ttuz qush havas,
O'zlarin ko'rdilar: ul si murg'u bas.
Muallif Simurg' va si murg' (o'ttiz qush) so'zlarida so'z o'yini qiladi.
374. T a ' m i y a — fikrni mavhumlashtirish, ko'r qilmoq.
375. S i f o t i M u s a v i — Muso sifatlari, Musoga xos sifatlar.
376. B u J a h l l i k — Abu Jahlga xos xatti-harakatlar.
377. H a b i b u l l o h — aynan xudo suyuqlisi. Muhammad payg'ambar laqablari.
378. B e z a b o n l a r — tilsizlar, so'zlamaydiganlar, fikran mulohaza qiladiganlar.
379. X a l l o q i j u d — saxovat yaratuvchisi.
380. M u n s a r i f — ko'chish, o'zgarish.
381. O s a f — Osaf ibni Burxiyo, Sulaymon payg'ambarning oqil va tadbirkor vaziri.
382. F a r i d — yagona.

383. M u s t a f i d — foydali, nafli, foydalangan.
384. G a n j i r o z — sirlar xazinasi.
385. K a s i r — mo'l, ko'p.
386. O'kush — ko'p, mo'l.
387. X o r i j a l h o n l i q t u y u r — qo'pol tovushda sayraydigan qushlar, yoqimsiz sayraydigan qushlar.
388. Q a q n u s — afsonaviy qush. Bu afsonaviy qushning jufti bo'lmaydi. Emish: u yonib ketgan qaqnus o'rnida jo'ja holida paydo bo'larmish. Uning tumshug'ida teshiklar ko'p bo'lib, har biridan bir yoqimli sozda kuy chalinar emish. Qaqnus umr bo'yi sayrab xas-xashak yig'armish va oxiri shunday kuylarkanki, u yiqqan xas-xashaklarga o't ketar ekan. O'zi yonib ketib, kuldan yangi qaqnus jo'jasi talpinib chiqar ekan...
389. S u q b a — teshik.
390. F i s o g' u r s — Pifagor, qadimgi yunon olimi. U mashhur matematik bo'lib, sharq adabiyotida u musiqiy fani ijodkori sifatida tasavvur etiladi.
391. V u h u sh — aynan: vahshiylar, to'g'rirog'i yovvoyilardir. Yovvoyi qush yoki yovvoyi hayvon.
392. O m o' z g o r — o'rgatuvchi, o'qituvchi, ustoz.
393. D a r g a h n a v a r d — dargohlarda yuruvchi, eshikma-eshik yuradigan.
394. X o r i s t o n — tikanzor yurt.
395. O r i f — Olloh haqida yetarli ma'lumot hosil qilgan kishi.
396. X a l i l u l l o h — Ibrohim Xalilulloh.
397. T a z a l l u m — zulmdan shikoyat qilmoq.
398. I z t i r o r — nochorlik, chorasizlik, ehtiyoj, majburiy.
399. A h l i v a h d a t — xudoning birligiga e'tiqod qilgan kishilar.
400. Mahmud va Ayozi munosabatlari haqida o'nlab dostonlar, yuzlab hikoyalar to'qilgandir. Sulton Mahmud G'aznaviy (Mahmud) va Ayozi (avval quli, so'ng musohibi, nadimi) hikoyasida muallif pok ishq haqida mulohaza yuritgan.
401. T a x s h i s i x o t i r — xotirani jonlantirish, ko'ngilni yozish.
402. V o l i d a y i n — ota-ona.
403. M a n' i k u l l i q i l d i l a r — mutlaqo man' qildilar, qat'iy taqiqladilar.
404. A h d i b a i d — uzoq muddat, bir qancha fursat.
405. P a n j g a n j — besh xazina, Xamsa.
406. I s t i m d o d — madad tilamoq.
407. M a q d u r u m m e n i n g — mening qudratim; mening imkonim.
408. U b u r — o'tish joyi.

409. J a m o d — jonsiz narsa (kesak. tosh...)
410. G' a r i b — g'aroyib, ajoyib, qiziq.
411. X i s r a v — Amir Xusrav Dehlaviy, to'g'rirog'i. Amiri Xusravi Dehlaviy, ya'ni Dehli podshosining vaziri degan ma'noni ifodalaydi.
412. L a q a b — mumtoz adabiyotda laqab ko'pincha taxallus ma'nosida qo'llaniladi.
413. M a r j a ' — qaytish o'rni.
414. D o r o i z a m o n — zamon Dorosi; bu yerda Doro siymosida Husayn Boyqaro nazarda tutiladi.
415. N a z m k e s h — she'r yozuvchi, kasbi shoirlik bo'lgan kishi.
416. Y a s r i b — Madina shahrining avvalgi nomi.
417. Z a l a l — toyilish, nuqson.

MUNDARIJA

Ko'ngillar hamrozi (kirish so'z).....	3
"Lison ut-tayr" (asl matn).....	7
"Lison ut-tayr. Nasriy bayon.....	281
Izoh va lug'atlar.....	456

Adabiy-badiiy nashr

ALISHER NAVOIY

LISON UT-TAYR

Doston nasriy bayoni bilan

Nashr uchun mas'ullar: *Mizrob Bo'ronov, Nazira Jo'rayeva*

Muharrir Jonibek Subhon

Rasmlar muharriri Anatoliy Bobrov

Texnik muharrir Tatyana Smirnova

Musahhih Fotima Ortiqova

Kompyuterda sahifalovchilar Surayyo Rahmedova,

Zarifa Mannopova

IB № 4247

Bosishga 02.05.2005 y. da ruxsat etildi. Bichimi 84x108¹/₃₂.
Tip Tayms garnituras. Ofset bosma. 24,78 shartli bosma tobog'i.
26,0 nashr tobog'i. Jami 5000 nusxa. 272 raqamli buyurtma.
Bahosi shartnoma asosida. 88–2004 raqamli shartnoma.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining G'afur G'ulom
nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 700129. Toshkent, Navoiy.
ko'chasi, 30. // 700128. Toshkent, Usmon Yusupov ko'chasi, 86.

2727-00

84/58/1

H 154

